

Тем, что эта книга дошла до Вас, мы обязаны в первую очередь библиотекарям, которые долгие годы бережно хранили её. Сотрудники Google оцифровали её в рамках проекта, цель которого – сделать книги со всего мира доступными через Интернет.

Эта книга находится в общественном достоянии. В общих чертах, юридически, книга передаётся в общественное достояние, когда истекает срок действия имущественных авторских прав на неё, а также если правообладатель сам передал её в общественное достояние или не заявил на неё авторских прав. Такие книги – это ключ к прошлому, к сокровищам нашей истории и культуры, и к знаниям, которые зачастую нигде больше не найдёшь.

В этой цифровой копии мы оставили без изменений все рукописные пометки, которые были в оригинальном издании. Пускай они будут напоминанием о всех тех руках, через которые прошла эта книга – автора, издателя, библиотекаря и предыдущих читателей – чтобы наконец попасть в Ваши.

Правила пользования

Мы гордимся нашим сотрудничеством с библиотеками, в рамках которого мы оцифровываем книги в общественном достоянии и делаем их доступными для всех. Эти книги принадлежат всему человечеству, а мы – лишь их хранители. Тем не менее, оцифровка книг и поддержка этого проекта стоят немало, и поэтому, чтобы и в дальнейшем предоставлять этот ресурс, мы предприняли некоторые меры, чтобы предотвратить коммерческое использование этих книг. Одна из них – это технические ограничения на автоматические запросы.

Мы также просим Вас:

- **Не использовать файлы в коммерческих целях.** Мы разработали программу Поиска по книгам Google для всех пользователей, поэтому, пожалуйста, используйте эти файлы только в личных, некоммерческих целях.
- **Не отправлять автоматические запросы.** Не отправляйте в систему Google автоматические запросы любого рода. Если Вам требуется доступ к большим объёмам текстов для исследований в области машинного перевода, оптического распознавания текста, или в других похожих целях, свяжитесь с нами. Для этих целей мы настоятельно рекомендуем использовать исключительно материалы в общественном достоянии.
- **Не удалять логотипы и другие атрибуты Google из файлов.** Изображения в каждом файле помечены логотипами Google для того, чтобы рассказать читателям о нашем проекте и помочь им найти дополнительные материалы. Не удаляйте их.
- **Соблюдать законы Вашей и других стран.** В конечном итоге, именно Вы несёте полную ответственность за Ваши действия – поэтому, пожалуйста, убедитесь, что Вы не нарушаете соответствующие законы Вашей или других стран. Имейте в виду, что даже если книга более не находится под защитой авторских прав в США, то это ещё совсем не значит, что её можно распространять в других странах. К сожалению, законодательство в сфере интеллектуальной собственности очень разнообразно, и не существует универсального способа определить, как разрешено использовать книгу в конкретной стране. Не рассчитывайте на то, что если книга появилась в поиске по книгам Google, то её можно использовать где и как угодно. Наказание за нарушение авторских прав может оказаться очень серьёзным.

О программе

Наша миссия – организовать информацию во всём мире и сделать её доступной и полезной для всех. Поиск по книгам Google помогает пользователям найти книги со всего света, а авторам и издателям – новых читателей. Чтобы произвести поиск по этой книге в полнотекстовом режиме, откройте страницу <http://books.google.com>.

OHIO STATE
UNIVERSITY
LIBRARIES

~~О. Г. (7-7)~~

ИСТОРИЯ
ЛИТЕРАТУРЫ РУССКОЙ.

Написавъ

ОМЕЛЯНЪ ОГОНОВСКІЙ.

ЧАСТЬ I.

Л. Мисюра
Л. 6.

ЛВѢВЪ, 1887.

Накладомъ Товариства имени Шевченка.

Зъ друкарнѣ Товариства имени Шевченка,
подоъ зарядомъ К. Беднарского.

1929

1930

1931

ПАМЯТИ

АВТОРА

„СЛОВА О ПЪЛКУ ИГОРЕВЪ“

присвячує

Омелянъ Огоновскій.

Вступъ.

Литературу свою має той народъ, у которого єсть своя исторія, свѣй питомый свѣтоглядъ и своя мова, У такого народу не запропащать ся житє литературне. хоча-бъ бнѣ и втративъ самостѣйнобѣсть политичну, бо живе слово не загине мимо ворожихъ змаганъ тыхъ, щѣ принадою „объединенія“ морочать духа слабшихъ, незрячихъ братѣвъ. „Мова не полова“, каже народне при-слѣве, „нѣякій вѣтеръ єѣ не вывѣе“. ¹⁾ А вже-жѣ нема народу на свѣтѣ, котрый при всякихъ прикметахъ своєї самостѣйности дѣзнававъ бы такой незавидной долѣ, якою побиває ся народъ рускій. Про сю долю жалкувавъ ся Н. Костомарѣвъ отъ-сими словами: *„Едва ли въ свѣтѣ єсть языкъ, несчастнѣе малороссійскаго. Вѣка проходили одинъ за другимъ; єсть признавали, что на свѣтѣ существуетъ малороссійскій народъ и говоритъ своєю рѣчью; цари обра-щались къ этому народу съ своими грамотами и царское слово именовало его „малороссійскимъ народомъ“, а для сно-шенія съ Малороссіянами и уразумѣнїя ихъ рѣчи въ Москвѣ при посольскомъ приказѣ были особыя переводчики. Никому въ голову не приходило сомнѣваться въ томъ, что такой*

¹⁾ Ужинок рідного поля встачиниї працею М. Г... Москва 1857, стор. 44.

народъ со своимъ языкомъ существуетъ. Но въ недавнее время книжные мудрецы выдумали, будто малороссійскаго народа нѣтъ вовсе и никогда не было, а въ край, называемомъ Малороссіей, живетъ все такой же народъ, какъ и въ Москвѣ, и въ Твери и въ Нижнемъ — вездѣ въ русскомъ государствѣ одинъ только народъ русскій¹⁾

Въ тяжкѣмъ лихолѣтїю втративъ нашъ народъ на Украинѣ свою крѣпкими боями здобуту и договорами запоручену автономїю, и ѳдтакъ молодшій а дужшій братъ присвоивъ собѣ его народну назву „Русь“, користуе ся его стародавнюю литературую и голосить свѣтови, що Русь-Украина єсть настоящою Россїєю. Такий диктаторскій высказъ звѣщають именно московскій панслависты школы Каткова. Первѣстнїи бо панслависты, примѣромъ Иванъ Кирѣвскій и Алексій Хомяковъ, не дуже ще ворогували противъ Украинцѣвъ; ихъ идеаломъ було московске царство вѣку XVII. Звѣщаючи свѣтови, що „Западъ“ (с. в. Европа) гние и швидко зовсѣмъ згниє та розвалить ся зѳ своєю гнилою цивилизацією, добачали они въ „Востоцѣ“ (с. в. въ Москвѣ) засновокъ просвѣты правдивои. Нова „восточна“ цивилизація по ихъ думцѣ двигне ся на основѣ московскѣй; въ неѣ убѣдуть три элементы: православїє, самодержавїє и національнѣсть великоруска, и колись-то всѣ славянскїи рѣки зліють ся въ морѣ росскїемъ. Коли-жь въ 1863. р. Катковъ, редакторъ „Московскихъ Вѣдомостей“, выгадавъ *обрусьнє*, терминъ попереду незвѣстнїи, то сказаннїи панславизмъ зъ прикрасою богословскою перетворивъ ся въ панславизмъ бюрократичнїи. ѳдтакъ правительство росскїе засудило на смерть народности не-росскїи. Катковъ бо

¹⁾ „Вѣстникъ Европы“, Журналъ исторїи-политики-литературы. С.-Петербургъ, 1882., томъ I.: „Задачи украинофильства“, стор. 886.

гадає, що зъ языкомъ російскимъ скрбъзъ пйде й мысль російска, що Украинцѣ, Поляки, Литовцѣ и Нѣмцѣ заговорять по-російски та й стануть вже думати по-московски.

Тому-то по думцѣ теперѣшнихъ московскихъ панславистовъ не-то Украинцѣ, але й всѣ другі народности славянскі, Поляки, Чехи, Лужичане, Словѣнцѣ, Сербове, Хорваты й Болгарове не мають въ собѣ нѣякого засновку до истнованя политичного: всѣ они суть неначе усохші вѣтки великого славянського дерева, котрі треба бдѣ пня бдрѣзати. Нѣ одинъ изъ тыхъ народовъ не мае якои-то будучности въ житю державнѣмъ; тро-те языкъ російскій мае статусъ не тѣлько мовою дипломатичною, але й литературною всѣхъ народовъ славянськихъ. Всякі инші язики поодинокихъ народовъ славянськихъ можуть остатись лише нарѣчїями, котрыми людѣ мѣгъ бы користуватись въ сѣльскихъ хатахъ.

Такъ отже Русь-Украина и проча славянщина зб своимъ національнымъ „сепаратизмомъ“ мають счезнути зъ карты Европы передъ лицемъ бюрократичного панславизма московского. Инакше задивлюють ся такъ-звані „Западники“¹⁾ на пытанє самостѣйного розвою поодинокихъ народностей славянськихъ. По ихъ политичнымъ и суспѣльнымъ поглядамъ всяка народнѣсть славянска мае право, свѣбѣдно зберегати свои національні святошѣ; отже й Русь-Украинѣ не боронять они розвивати свои мовы й литературы. Найбѣльше талантливый изъ „Западникѣвъ“, А. Пыпинъ, колишній професоръ университетскій, высказавъ уже неразъ въ „Вѣстнику Европы“ вельми прихильне слово про патріотичнй змаганя Укра-

¹⁾ „Западниками“ зовуть ся въ Россіи тѣ тямущі люде, щѣ не гордують просвѣтою „Запада“, та щѣ бажають оживити свѣтоглядъ російскій либеральными думками захѣднои Европы.

видѣвъ, та й у своѣй Исторіи славянськихъ литературъ визначивъ почесне мѣсце литературѣ малорускѣй.¹⁾

Але-жь тѣ людяи односины „Западникѣвъ“ до Украинцѣвъ поки-що не вдѣють нѣчого въ хосентъ нашої народности, по-за-якъ правительство російске особливо одъ 1876. р. спинило на Украинѣ майже всякій рухъ литературный. Руско-украинске слово замовкло отже въ полудневѣй Россіи и корыстуе ся мирнымъ захистомъ лише въ монархіи австрійско-угорскѣй, де конституція поодинокимъ народностямъ подае свободу, зберегати по-конвѣчній права народній.

Литературу малоруску або руско-украиньску уважасмо окремою одъ литературы російскою, тому-що народнѣсть руско-украиньска єсть окремою одъ народности великорускою або російскою. На литературу польску не потрібно тутъ рефлектувати, по-за-якъ словеснѣсть руска стоить бѣльше бѣдалеки одъ литературы польскою, нѣжь одъ російскою. Такъ отже заявляемо вразѣ зб славнымъ историкомъ Костомаровомъ, що суть двѣ рускѣ народности, малоруска и великоруска.²⁾ На першій поглядъ выдае ся дивовожнымъ, що суть двѣ рускѣ народности; та вже-жь нашъ нарѣдъ тому не виновать, що царѣ московскѣй перенесли назву „Русь“ на свою державу, та що наша батькѣвщина лишилась свого питомого имени. Поки-що слово „Украина“ заступае у нашихъ народовцѣвъ втрату свого названя. Терминъ бо „Малорусь“ не находить прихильни-

¹⁾ „Исторія славянскихъ литературъ А. Н. Пыпина и В. Д. Спасовича“. Изданіе второе. Томъ I. С.-Петербургъ. 1879. „Южно-руссы“, стор. 306—447.

²⁾ „Историческія монографіи и изслѣдованія“, изданіе второе. СПб. 1872. Томъ I. „Двѣ русскія народности“; стор. 51—109.

кбъвъ изъ-за того, що ставить нашу Русь въ яку-то зависимбсть бдъ Великоруси.¹⁾

Коли-жь суть двѣ рускѣ народности, то не диво, що Русины-Украинцѣ майже въ цѣлбй своѣй исторіи являють ся народомъ чужимъ супротивъ московскихъ своихъ сусѣдбвъ. И тѣ-то двѣ народности черезъ кблька вѣкбвъ визначують ся окремою назвою бдъ того часу, бдъ коли они въ исторіи суть звѣстнѣ. Именно колишнѣй славянскѣй племена въ нынѣшнѣй полуднево-захбднбй Россіи бдъ вѣку IX., а жителѣ нынѣшнбй Волыни и Галичины бдъ вѣку XI. звались „Русью“ або *Русинами*, мѣжъ-тымъ коли племена землѣ Ростовской и Суздальской вразѣ зъ Радимичами и Вятчичами бдъ вѣку XV. назвою „Москва“ визначувались.²⁾ Московкою отже назывались тѣ

¹⁾ Назвою „*Малорусь*“ хбснувавъ ся у-перве галицко-володимирскѣй князь Юрїй II; бнъ бо именовавъ себе (1335. р.) „*natus dix totius Russiae minoris*“. (Карамзинъ, „Исторія государства російскаго“, томъ IV., примѣч. 276). Коли-жь въ XIV. вѣцѣ назвою *Малорусь* визначалось тблько галицко-володимиреке князѣвство, то въ договорѣ, якѣй заключивъ Богданъ Хмельницкѣй въ Переяславѣ (1654) зъ Олексѣемъ Михайловичемъ, великимъ княземъ московскимъ, именовано *Малорусью* тую полудневу Русь, щб збднинилась зъ царствомъ московскимъ. (Порбвн. Studien auf d. Gebiete d. ruth. Spr. v. E. Ogonowski, S. 6, Anm. 2.)

²⁾ По причинѣ, що Москва приняла нашу назву *Русь*, проявилось мѣжъ галицкими Русинами велике непорозумѣне въ писаню приложника *рускїй*. Прихильники „объединенія“ стали писати *рускїй* (зъ двома с), такъ якъ се слово пишуть темерь Россїяне; Украинцѣ же, придержуючись давного переказу, пишуть *рускїй* або *руськїй* (зам. *русьскїй*), тому-що въ мовѣ рускбй согласнѣй звычайно не здвоюють ся. Саме слово, чи-то пише ся *руссекїй*, чи *рускїй* або *руськїй*, выражае отже понятє одно, котре й въ Москвѣ уважалось прикметою народности руско-украиньской, поки царѣ московскѣй не приняли назвы „*Русь*“. Слова-жь *Россїя*, *россійскїй* означали первѣстко теб, щб *Русь*,

славянськїй племена північної Росії, котрі осіли були по-міжъ Финнами. Тільки-жъ не годить ся думати, ма-
буть то Росіяне не суть Славянами, тому-що ихъ пред-
ки въ вѣцѣ XII. змішались зъ племенемъ финськимъ.
Правда, що въ пізнійшій землі Ростовської и Суздаль-
ської, въ часѣ утвореня ладу громадского у племенъ
славянськихъ, жили передше тільки самї Финны, нале-
жачї до угро-татарской породы племені туранского,
однако численнїй колонисты славянськїй вдѣляли теб, що
той зачатокъ азїатськїй перетворивъ ся въ породу сла-
вянську. Тотї Финны змішались именно зъ двома сла-
вянсько-ляцкими племенами, Радимичами и Вятчями,
щб сидѣли въ тыхъ сторонахъ, де теперъ простягають
ся губерніи Могилевска, Орельска и Калужска. Захо-
дили туды такожъ колонисты зъ Новгороду, изъ Смо-
ленщини и зъ (полудневої) Руси, и бѣтакъ порода розум-
нїйшихъ Славянъ перемогла породу півъ-дикого Финна.

Такъ отже Русини-Українцѣ рѣзнять ся бѣ Рос-
сіянь не тільки мовою, але й статїю тѣла, звичаями,
темпераментомъ и въ загаль вдачаю душевною.¹⁾ Укра-

рускій. Назване бо землѣ рускою *Росією*, а народа руского *рос-
сійскимъ* або *росскимъ* появилось въ южній Русі въ першій по-
ловинѣ XV. вѣку и грамотѣями-чужинцями въ Русі утворилось
бѣ грецкого слова *Русь*.

Що-до языка російского належить замѣтити, що бѣ вы-
творивъ ся зъ нарѣчїя московского. Въ вѣцѣ XVIII. пѣддержу-
валася тая нова мова богатствомъ языка церковно-славянського;
доперва въ вѣцѣ XIX. російськїй писателѣ звернули свою увагу
на деякї нарѣчїя Росії північної. Коли-жъ въ нашихъ часахъ
московскимъ панславистамъ заблаглось накннути всѣмъ Славя-
намъ російськїй языкъ яко литературный, то збогачено его осо-
бливо лексикальнымъ апаратомъ языка руско-українського, а
денекуды й словами другихъ языкѣвъ славянськихъ.

¹⁾ Про самостійнїй прикметы руско-української народности

ницѣ мають стать тѣла рослу и струнку, визначують ся тонкимъ, рѣвнымъ носомъ, чорнявымъ волосемъ и чорними очима. Они ведуть мирну жизнь родинну, люблять спѣвъ та музыку и нахиляють ся до демократичного свободного ладу суспѣльного. Змаганя ихъ душѣ суть вельми сильнѣ; тому-жь, що они въ житю народнѣмъ черезъ кѣлька вѣкѣвъ не зазнали щасливои долѣ, елегійный настроѣ есть головнымъ признакомъ холеричного ихъ темпераменту. Россіане (Москалѣ) же суть за-звычай заживнѣ, росту бѣльше малого, нѣжь високого; они мають нѣсь кирпаты, бѣлаве волосе и сивѣ або голубѣ очи. Въ родиннѣмъ ихъ житю женщина займае становище низьке; они не оказываютъ замилованя до спѣву и музыки, и въ загаль цѣла вдача ихъ душѣ есть меньше идеальна и поетична, нѣжь вдача Русина-Украинця. Изъ-за того Россіане люблять такѣ работы, котрѣ приносять хосенъ: они займають ся радо торговлею, та йдуть далеко свѣтъ за очи, не побиваючись тугою за родинною. Поетична вдача Русина-Украинця и прозаичне змагане Россіянина являє ся такожь въ хозяйствѣ домашнѣмъ. Въ селахъ украинськихъ стоять гарнѣ хаты въ садахъ, мѣжь-тымъ коли Россіане вдоволяють ся бѣдными хижамы, що не стоять пѣдъ захистомъ деревины. Коли села украинскѣ принадле мають положенє, красуючись на горбкахъ або въ долинахъ въ зеленѣй гущавинѣ де-

смотри статью А. Пыпина: „Обзоръ малорусской этнографіи“ („Вѣстникъ Европы“, 1885, томъ IV., стор. 744—780; томъ V., стор. 325—350; 777—804; томъ VI., стор. 351—387; 778—817. Особливо-жь гляди сю статью въ томѣ IV., стор. 753. — Порѣвн. „Малоруссы юго-западнаго края“ („Труды этнографическо-статистической экспедиціи въ западно-русскій край, снаряженной императорскимъ русскимъ географическимъ обществомъ“. Томъ VII. С.-Петербургъ 1872; стор. 339—452.)

ревъ, то хаты Россіяняъ стоятъ въ одно́мъ простѣвнѣн-
кѣмъ ряду и творятъ въ селѣ только одну улицу.
Завважати-жь треба, що въ селахъ губерніѣ Курской,
де Украинцѣ зъ Россіянами разомъ сидять, жителѣ, на-
лежащій до обохъ сихъ народностей, такъ дуже бдѣ се-
бе бдѣокромились, що Украинцѣ звычайно одну сте-
рону, а Россіяне другій бѣкъ спѣльной улицѣ займають.
Одтакъ однѣ зъ другими мало пристають и въ загалѣ
не завязують зъ собою подружя супружеского.

Не придадутъ ся отже на нѣщо ворожѣй змагаю
панславистѣвъ московскихъ и ихъ ученикѣвъ въ Гали-
чинѣ, що мовь-то тяжкимъ тараномъ побивають недо-
лимый захистъ Украинцѣвъ. Якъ неподвижныхъ правъ
природы не поборе нѣхто изъ смертныхъ людей, такъ
нѣякій велить не подолѣе непохитныхъ правъ народно-
сти руской, хочъ бы истноване би не годилось зъ пля-
нами прихильникѣвъ культуры „восточнои“.

Такъ отже етнографичнѣй прикметы хоронять нашу
народнѣсть бдѣ сумнои загибели, до якои пруть сѣ опѣ-
куны непокликанѣй. Именно же мова наша являє ся пе-
редъ ареопагомъ Европы неподвижнымъ доказомъ нашої
самостѣйности національной. Тому-то першій знатокъ сла-
вянської филологѣй Францъ Миклошичъ назвавъ нашу мо-
ву само стѣйною, а не нарѣчѣмъ языка російского.¹⁾

¹⁾ Ось слова славного Миклошича: „Indem ich die Sprachen nach der Nähe ihrer Verwandtschaft an einander reihe, behandle ich dann das Kleinrussische, das auf dem Gebiete der Wissenschaft, wie die Untersuchung selbst darthut, als eine selbstständige Sprache, und nicht als ein Dialect des Grossrussischen anzusehen ist“. (Vergleichende Lautlehre der slav. Sprachen von Fr. Miklosich, Wien 1852., S. IX). — Порбви. слѣдуючій слова знаменитого лѣтвѣста Шляйхера: „Das Kleinrussische (Ruthenische, Russinische) ist nicht als russische Mundart, sondern als ein ihm wie den andern coordinirter

Таке мнѣнне выказали такожь инші свѣточѣ въ славян-
цѣхъ, именно нашъ землякъ Яковъ Головацкій,¹⁾ польскій
граматикъ Францъ Кс. Малъковскій²⁾, ученій Россіяне Пе-
тро Лавровскій³⁾, В. И. Даль,⁴⁾ — ба й въ „Журналъ
министерства народнаго просвѣщенія“ выпечатано въ
Петербурѣ 1863. р. статью офіціальну, выказуючу дея-
кѣ окремиші признаки языка малорусского, котрыми

slavischer Dialect zu betrachten. Russisch und Kleirussisch sind bis
ins XI. Jahrhundert hinauf zu erkennen“. („Die Deutsche Sprache“,
Stuttgart 1860., S. 77).

¹⁾ „Розправа о языкѣ южнорускомъ и его нарѣчіяхъ“. Во
Львовѣ 1849. — „Die ruthenische Sprach- und Schriftfrage in Gali-
zien“. Lemberg 1861., S. 114: „Die ruthenische (russinische oder klein-
russische) Sprache ist eine selbständige Sprache und kein Dia-
lect des Grossrussischen. Ein Satz, den ich noch in meiner
1849 verfassten und 1850 (in dem „Историч. Очеркъ основанія га-
лицко-русской Матицѣ“) gedruckten Abhandlung, so wie in meinem
Programme der Vorlesungen der ruthenischen Literatur („Три всту-
пительніи преподаванія“ 1849) aufgestellt und in der 1849 heraus-
gegebenen Grammatik durchgeführt hatte“.

²⁾ Кругуцзна граматика języка polskiego, zeszyt II. str. 85.

³⁾ „Журналъ министерства народнаго просвѣщенія“, 1859.
Нр. 6, въ статьѣ: „Обзоръ замѣчательныхъ особенностей нарѣ-
чія малорусскаго, сравнительно съ великорусскимъ и другими
славянскими нарѣчіями“. На сторони 39. сеи розправы пише П.
Лавровскій отъ-се: „Пробѣгая мысленно всѣ приведенныя выше
черты малорусскаго нарѣчія, легко замѣчаемъ, что между ними
есть много такихъ, которые неоспоримо даютъ этому нарѣчію
право на такое-же самостоятельное мѣсто, какое занима-
ютъ и другія нарѣчія славянскія“. — Въ сѣй статьѣ Лавровскій
зове всѣ языки славянскій нарѣчіями. — Порѣвн. статью Лавров-
ского п. з. „По вопросу о южно-русскомъ языкѣ“ („Основа,
южно-русскій литературно-ученый вѣстникъ“. 1861. Ноябрь и
декабрь. С.-Петербургъ).

⁴⁾ „Толковый словарь живаго великорусскаго языка“. Москва
1863., часть I. стр. XXVII—XXVIII.

бнѣ рѣзнять ся бдѣ языка російскаго та польскаго.¹⁾

Дивовижными являютъ ся отже высказы тыхъ недоченыхъ политикѣвъ, котрѣ нашу мову зовуть нарѣчіємъ и еѣ въ такій ѣдносины кладуть до мовы російской, въ якихъ находятъ ся нарѣчіе долѣшньо-нѣмецке до языка горѣшньо-нѣмецкаго. Нашъ нарѣдъ має свои окремі физичні и духові прикметы, свои питомі звичаѣ и обычаѣ, свою милозвучну мову, свѣй историчный характеръ, котрый выражае ся особливо въ богатѣй поезіи людовѣй, якою нѣ одинъ нарѣдъ славянскій звеличитись не може, — словомъ, нашъ нарѣдъ має свою исторію, щѣ высказуе свѣтови вѣкъ богатырскій нашихъ предкѣвъ. Народу долѣшньо-нѣмецкаго нѣколи въ свѣтѣ не було; — исторія знае тѣлько поодинокі племена долѣшньо-нѣмецкі. Ѡдтакъ множество нарѣчій замираючої мовы долѣшньо-нѣмецкой роздроблюе ся щѣразъ бѣльше, а деякі патриоты, примѣромъ Фрицъ Шверинъ, Клявсъ Гротъ и Фрицъ Райтеръ, списують популярні свои творы въ своѣмъ нарѣчію тѣлько зъ цѣлѣмъ для говору матернаго. Въ мовѣ же руско-украинскѣй суть лише три нарѣчія (червоно-руске, украинске и польске), котрѣ одно бдѣ одного незначно рѣзнять ся, изъ-за чого нарѣчіе украинске, найкрасше по-мѣжъ другими, легко могло пѣднестись до языка литературнаго.

Такъ отже всякимъ „объединителямъ“ російскимъ, щѣ покликують ся на нѣмецкі языкъ литературный, ѣдповѣдаемо отъ-се: Баварцѣ, Саксонцѣ и другі менші народности породы нѣмецкой могли принять литератур-

¹⁾ „О нѣкоторыхъ фонетическихъ и грамматическихъ особенностяхъ южнорусскаго (малорусскаго) языка, не сходныхъ съ великорусскимъ и польскимъ“ (Журналъ минист. народн. просвѣщ. 1863. т. СХІХ, Науки, 45—56).

ний языкъ нѣмецкій, тому-що въ ихъ мовѣ не було прикметъ розвою самостѣйного. Впрочемъ поодинокѣ народности нѣмецкѣ не потребували цуратись языка литературного по тѣй причинѣ, що ѓнъ не бувъ мовою яког-то пануючої націѣ, але утворивъ ся изъ всѣхъ нарѣчій нѣмецкихъ трудомъ ученыхъ мужѣвъ ѓдъ часу перекладу библіѣ Лютерової. Такій штучно утворений языкъ мѡгъ справдѣ статись сѡблнмъ майномъ словеснымъ всѣхъ Нѣмцѣвъ, по-за-якъ тутъ не накидувано нѣкому языка другої народности; про-те деякѣ нѣмецкѣ племена, приймаючи сю мову книжну, не потребували ще зрѣкатись своєї рѡдної мови. Тая-жъ жива мова денекуды устоялась дѣйстви досѣль, примѣромъ у Голяндцѣвъ, що намагають ся вытворити словеснѡсть окрему; тамъ же, де прикметы етнографичнѣ не являли выразу окремого, рѡдна мова сталась нарѣчѣмъ, а люде письменнѣ хѡснувались такожъ въ домашнѣмъ розговорѣ мовою литературною.

А вже-жъ не всѣ германскѣ народности зѣединились зъ теперѣшними Нѣмцями литературно и политично. Данцѣ и Шведове мають свою окрему, самостѣйну мову й литературу, та вѣдай вже нѣколи не ѓдкажуть ся сеї найдорожшої спадщини по своихъ предкахъ. Такъ отже не всѣ народности германскої породы являють ся зѣединеными; та й не всѣ народности накорѣнку романьского творять теперъ одинъ нарѡдъ, по-за-якъ Французы стоять ѓддалеки ѓдъ Италіянцѣвъ и Испанцѣвъ, ба й Португальцѣ не гадають сполучитись зъ Испанцями, хочъ ихъ мова есть бѡльше нарѣчѣмъ, нѣжъ языкомъ самостѣйнымъ супротивъ языка испаньского.

Не покинуть отже святощѣй народныхъ Русины-Українцѣ, хочъ ихъ патріотизмови ругають ся панслависты московскѣ. А вже-жъ Русь-Україну не такъ-то

легко вычеркнута зъ карты Европы. Политичнй шовинисты й шибай-головы можуть собѣ желати, щобъ якась народнѣсть не истнувала самостѣйно, але сила дѣй историчныхъ голосить свѣтови иншій высказъ категоричный. Той бо нарѣдъ, щѣ мае всякѣй услѣвѣя жизни, остане ся самостѣйнымъ и на-будуще, хоча-бъ московскѣй панслависты намагались его зъединити зъ народомъ россійскимъ. Впрочемъ нѣяка сила въ свѣтѣ не здужае вынародовити нашего люду, щѣ саме-теперь приходитъ до самовѣжи національной. Поки-що можемо вдоволитись именно въ Австрій окремимъ побутомъ народнымъ. Въ загаль-жъ вельми поважне число Русинѣвъ-Украинцѣвъ есть порукою непохибно самопомочи противъ змаганя кормиги все-россійской. Всѣхъ Русинѣвъ-Украинцѣвъ есть 21,356.232: именно на Украинѣ 18,000.000, въ Галичинѣ 2,516.542, на Буковинѣ 239.690, а въ угорскѣй Руси 600.000 душъ. Если-жъ додамо ще число Бѣлорусѣвъ, с. е. 3,592.057 душъ, котрѣ бесѣдують нарѣчѣемъ руско-украиньскимъ, то окаже ся, щѣ всѣхъ тыхъ, котрѣ говорятъ по-руски, есть 24,948.289, мѣжь-тымъ коли 34,389.871 душъ до россійского народу причисляе ся.¹⁾

Справдѣ, велика руска мати! Она займае вельми поважне мѣсце въ родинѣ славянскѣй, и ачейже небавомъ дѣжде ся лучшомъ долѣ въ жизни національнѣй, будучи неначе серцемъ въ величѣмъ тѣлѣ славянины.

¹⁾ „Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych, wydane przez krajowe biuro statystyczne pod redakcyą Dr. Tad. Pilata“. Rocznik VI, Zeszyt 2. Lwów 1881. — „Дѣло“, 1883., число 121., въ статьѣ: „Кѣлько всѣхъ Русинѣвъ (Малорусѣвъ)?“ — Порѣвн. „Mittheilungen aus Justus Perthes' geographischer Anstalt über wichtige neue Erforschungen auf dem Gesamtgebiete der Geographie von Dr. A. Pertermann“, 24. Band 1878. S. 334 a.

Передні замѣтки про исторію літератури въ загалѣ. Подѣлъ руской исторіѣ літератури на періоди.

Учені и недѣчені грамотѣи пишуть, що література єсть душею народнои жизни, та що исторія літератури єсть образомъ духового житя въ народѣ. Оно справдѣ такъ и єсть, але тѣлько въ тѣй літературѣ, що розвиває ся правильно зъ поглядомъ на жизнь народну. Руска же література письменна являє ся душею народнои жизни тѣлько въ періодѣ новѣйшомъ, коли писателѣ рускіи стали дѣйстно хѣснуватись мовою и свѣтоглядомъ люду. До Ивана Котляревского література письменна не була народною, тому-що розвѣи єи спияли три елементи: навпередѣ церковно-славянська византійщина, ѡдтакъ культура польска зъ середньовѣчною наукою схолястичною, а наконецъ просвѣтна кормига царства московского.

Ќдъ того часу, якъ Володимиръ Великій, охрестивши Русь, засновавъ въ Кієвѣ перші школы для науки языка церковно-славянського, ажъ до зруйнованя Сѣчи запорозкой, майже нѣ-оденъ володарь не думавъ просвѣтити Руси рѣднимъ словомъ и наукою питомою, майже нѣ-оденъ грамотѣи не писавъ нѣчого такого, що могло бы просвѣтити незрячихъ братѣвъ. Тому-то складо ся таке диво, що люде письменніи жили ѡдсторонь ѡдъ люду, не дбаючи про єго просвѣту, а списуючи пе-

реважно въ мовѣ мертвѣй такій творы, щѣ ѡдѣ нихъ вѣяло холодомъ на молоду вѣдчу рѣдного народу.

Коли-жь володарѣ, архіереѣ и книжники станули сторчакомъ супротивъ культурныхъ змаганъ люду неграмотного, то литература письменна ѡдѣокромилась ѡдѣустныхъ переказѣвъ простонародныхъ. Такъ отже тая литература явилась въ бѣльшѣй части мертвою, бо не оживлялась мовою живою, котрою говорила вся южна Русь. Про-те окремо ѡдѣтакого нерозумного почину ученыхъ грамотѣвъвъ проявлялось саморѣдне просвѣтне змагане люду неписьменного. И ти-то книжниками занашащені незрячі смерды, козаки и въ загалѣ хлѣборобы вытворили собѣ словеснѣсть свою, щѣжила въ устахъ люду довгій вѣки. Книжники списували збрники, слова, посланія та инші рѣчи князямъ, ієрархіи и панамъ на потѣху, а неграмотный людѣ спѣвавъ собѣ колядки, пѣсенѣ та думы и розказувавъ собѣ давній казки, зберегаючи въ тыхъ творахъ переказъ своихъ дѣдѣвъ. Побѣчь мертвоты литературы книжнои повѣяло животвернымъ леготомъ ѡдѣустной словесности простонародной. И отъ дѣзнавъ ся теперъ ученый свѣтъ, щѣтая словеснѣсть єсть найдорожшимъ жемчугомъ въ литературнѣй скарбѣвни всеи Славянщины. Допера изъ тои устной словесности руской довѣдалась Европа, „хто мы? чія правда, чія кривда и чіи мы дѣти“. Справдѣ, дивне диво! всякі книжники, щѣдо недавного часу не хотѣли зближитись до простого люду, щѣвъ гордости своѣй не хотѣли єго нѣчого вчити, приходять теперъ смирно до незрячихъ своихъ братѣвъ и переймають запопадливо саморѣдну ихъ просвѣту, — письменнѣ люде идуть межи людѣ неписьменный, учитись ѡдѣнего поезіѣ, философіѣ, етнографіѣ... Хоча же въ устнѣй словесности простого люду багато переказѣвъ запропастилось, все-жь таки

изъ окружинъ колишнього величного свѣтогляду люду руского можна зложити мозаику чудову, щó являє ся найкрасшимъ образомъ народной вѣдчѣ въ пантеонѣ просвѣты Славянщины.

Такъ отже годъ сказати, що исторія литературы руской єсть образомъ духовой жизни руского народу. Письменники рускї до Ивана Котляревского въ ббольшой части не добачали житя народного, то-жь ихъ творы являють ся переважно наслѣдуванемъ взбрцѣвъ византійскихъ, не маючихъ нѣчого схожого зъ живою словесностію народною. Лише денекуды скрбзь завѣсу церковщины проглядають дѣти руской неньки, проявляють ся творы великой ваги, щó списанїи були на основѣ свѣтогляду свого питомого, примѣромъ Слово о полку Игоревомъ; але церковній достойники, ба й простїи черцѣ не сприяли розвиткови литературы свѣтской, въ котрбй добачали останки вѣруваня поганьского. Одтакъ стало ся, що грамотѣ рускї бережливо переписували всякї церковній творы, а жахались писаня свѣтского, незбдного по ихъ понятямъ зъ основою вѣры христїаньской.

Та не тблько въ добѣ володарства князѣвъ рускихъ, але й пбзнѣйше, коли полуднево-захбдну Русь сполучено зъ Литвою а опбсля зъединено зъ Польщею, книжники рускї не могли якось навернутись до свѣтогляду люду простого; а въ тбй части Руси, щó въ договорѣ Переяславскбмъ (1654) перейшла пбдъ власть Москвы, письменному чоловѣкови зовсѣмъ не можна було думати про просвѣту хлѣборобѣвъ-Украинцѣвъ. Такъ отже розвбй письменности нашої до Ивана Котляревского бувъ въ ббольшой части неприроднымъ и неправильнымъ, изъ-за чого доперва бдѣ сего реформатора словесной нашої жизни починає ся зближенє ученыхъ и недовченихъ грамотѣвъ до люду закрѣпощеного, ко-

трый після зруйнованя Сѣчи запорозкою лишивъ ся послѣднього своего захисту въ оборонѣ своихъ правъ поконвѣчныхъ.

Все-жь таки и въ попереднихъ добахъ исторіѣ литературы руской добчаемо денекуды здорові зерна, посеяні въ рѣдну ниву; тѣлько-жь нѣгде правды двѣти, що въ тяжкѣмъ лихолѣтїю народнѣмъ не одно зерно занѣтилось у своѣмъ зародѣ. Про-те такожъ давнѣйші творы письменнїи мусять увѣйти въ оглядъ исторіѣ литературы руской; всякї бо важнѣйшіи памятники нашої бувальщины суть намъ дорогою спадщиною колишньої Руси. А вже-жь въ сѣмъ оглядѣ вдоволимось лише загальнымъ нарисомъ исторіѣ словесности давнѣйшої. Тая словеснѣсть есть вправдѣ важною для чоловіка грамотного, однако не подає намъ образу просвѣтнихъ змаганъ цѣлого народу руского. Ажь нова доба нашого життя литературного визначує ся такими прикметами, якї высказують явно самостѣйнѣсть литературы (мало)-руской супротивъ словесности великоруской (россійской). Тому-то сю добу треба намъ представити ширше, оцѣняючи литературну дѣяльнѣсть всѣхъ писателѣвъ важнѣйшихъ.

Такъ отже исторію литературы (мало)руской дѣлимо на пять періодѣвъ:

Періодъ першій — починає ся ѡдъ зачаткѣвъ письменности руской, с. в. ѡдъ вѣку XI., и простягає ся до нападу дикой Татарвы на Русь (1240. р.). Сей періодъ можна назвати славянсько-русскимъ.

Періодъ другій — ѡдъ нападу татарского до сполученя полуднево-захѣдной Руси зъ Польщею (1386. р.). Се есть періодъ упадку литературной жизни на Руси.

Періодъ третій — ѡдъ сполученя полуднево-захѣдной Руси зъ Польщею до заснованя колегіѣ Моги-

ляньскои въ Кієвъ (1632 р.). Сей періодъ зовемо польско-рускимъ.

Періодъ четвертый — бдъ заснованя колегіѣ Могилянскои до Ивана Котляревского — періодъ схолястичный.

Періодъ пятый — бдъ Ивана Котляревского до нашихъ часбвъ. Сей періодъ уважае ся чисто-рускимъ або народнымъ.

ПЕРІОДЪ ПЕРШІЙ.

Загальный поглядъ историчный и литературный.

Племена славянскіѣ, належачі до народу руского, творили первѣстно федерацію зъ ладомъ демократичнымъ. Про-те вже за панованя першихъ князѣвъ зъ роду Рюрикового ставъ нарбдъ боротись зъ властію центральною, коли деспотичный володаръ намагались усувати автономію поконавѣчну. Именно зборы народні, щб звались „вѣчемъ“, оставались ще довго захистомъ правъ народныхъ. А вже-жь першій князь-Варяги мало журились добромъ народу руского: они волѣли бавитись зъ дружиною, котру понаймали по-найббльше зъ-помѣжь норманьскихъ очайдущъ, вытвбрюючи зъ неѣ поволи аристокрацію родову. Зъ людомъ стыкавъ ся князь хѣба лишь тогдѣ, коли збираючи данину навѣщувавъ его зъ пажирливою дружиною; впрочбмъ поборені племена доставляли князевѣ иногдѣ охотникбвъ, щб пбдъ его проводомъ пускались въ походы далекі. При помочи громадскбй князь Олегъ та Игорь поважились бдтакъ загнати ся въ походѣ ажъ до Царгороду, почбмъ зъ византійскими царями заключено такі договори торговельнбй, які для Руси могли бути досыть корыстными.

Коли-жъ першій князь зъ роду Варяжского, захоплюючи землѣ и добычѣ, справами народными майже зовсѣмъ не займались, то Володимиръ Великій (980—1015) умѣвъ погодити свои плянѣ володарскій зъ батькѣвскимъ старанемъ про добрѣ народне. Одаткъ бажаючи покорытуватися просвѣтою византійскою, принявъ бнѣ христіянство въ грецкѣмъ Кореунѣ (988) и повернувши до Кіева приказавъ всѣй Руси хрестити ся. Кажуть, що ученики славянськихъ апостолѣвъ Кирила и Methodія проповѣдали слово боже въ нынѣшній Галичинѣ и Волини, изъ-за чого въ Руси вже въ другій половинѣ вѣку IX. подекуды находились христіане; але загальне навернене Руси ко христіянству ѡдбулось доперва по приказу Володимира. По причинѣ же, що церковній достойники були переважно Греками, котрї о добрѣ народу не журились, христіянська просвѣта ширилась на Руси дуже поволи. Поганській свѣтоглядъ остававъ ся вѣками помѣжъ людомъ, не уступаючи передъ культурними змаганями христіянства. А вже-жъ усобицѣ князѣвъ спинали найбільше всякій напрямъ Руси до суспѣльного ладу. Якъ лишь Володимиръ Великій передъ смертію руску землю помѣжъ 12 сынѣвъ подѣливъ, заворушились его потомки незгодами та усобицями. Хочъ пѣсля заповѣту Володимира всякій великій князь Кіѣвскій користувавъ ся властію верховною надъ прочими князями молодшими, то однакко невдоволенї княжата повставали часто противъ старшого володаря Кіѣвского и вели межѣ собою кроваву усобицу. Рускій нарѣдъ, що бувъ колись вольнымъ, видѣвъ рунну батькѣвщины и не находивъ нїгде польги въ недоли. Правда, що въ бѣльшихъ городахъ народній вѣча хѣснувались ще своими правами, выступаючи иногдѣ противъ самоволѣ ворохобныхъ князѣвъ, але сесї заборолѣ волѣ и свободы не мали вже давнѣйшой силы

та поваги, изъ за чого нарѣдъ въ вѣку XIII. противъ князѣвъ не мѣгъ вже выступити рѣшучо.

Межи потомками Володимира В. въ вѣкахъ XI. и XII. ѳдзначились тѣлько два князѣ — Ярославъ Володимировичъ и Володимиръ Мономахъ, правнукъ Володимира В. — Ярославъ (1018—1054) любивъ науку и бувъ творцемъ першого збѣрника законѣвъ, що звавъ ся „Правдою Русьскою“. Славнѣйшимъ ѳдъ Ярослава бувъ великій князь Володимиръ Мономахъ (1113—1125). Ёго поставляють взѣрцемъ мудрого, великодушного и миролюбивого володаря. Ёму-то повелось зъединити майже цѣлу роздроблену Русь; ѳдтакъ мѣгъ ѳнъ побороити дикихъ Половцѣвъ, що руску землю тяжко занапашували. Межи рускими князями бувъ ѳнъ першимъ, що пѣклувавъ ся бѣднимъ хлѣборобомъ („смердомъ“) и ёго оборонявъ противъ самоволь боярской. Справедливо мѣгъ ѳнъ отже о собѣ сказати: „Не хочу я лиха, но добра хочу братьи и русьскѣй земли“. ¹⁾ Однакже тая щаслива доба въ исторіи рускѣй тревала коротко, и ѳдтакъ политичнѣй та еуспѣбнѣй ѳдносины на Руси проявились справдѣ сумными. Внукъ Володимира Мономаха, Андрѣй Боголюбскѣй, засновавъ тогдѣ на пѣвночи въ Суздали окреме князѣвство, що було независимымъ ѳдъ великого князѣвства Кѣвского. ²⁾ Сей володаръ выступувавъ ворожо противъ своєи батькѣвщины и въ 1169. р. пѣславъ свою рать, зруйнувати Кѣвъ, матѣрь рускихъ городѣвъ. Тому же, що въ Кѣвъ не було дѣяльныхъ князѣвъ, запопад-

¹⁾ Полное собрание рус. лѣтописей I, 103, 17. 18.

²⁾ Первѣстными жителями тогдѣшней Суздальщины були Финны, племя азійске, але зъ годомъ-перегодомъ змѣшались зъ ними колонисты зъ Новгорода, изъ Смоленьска, Вятки и зъ полудневою Руси, изъ-за чого той засновокъ азійскѣй перетворивъ ся въ породу славяньску.

ливій и хитрій великій князь Суздальскій зъумѣли скоро придбати собѣ перевагу надъ слабосильними великими князями Кіівскими. Стародавній, славный городъ Кіівъ, що бувъ осередкомъ торговлѣ межі Востокомъ а нѣмецкою Ганзою, тративъ своє значѣне политичне, изъ-за чого такожъ митрополитъ перенѣсъ свѣй столець до Володимира надъ рѣкою Клязмою (1299). Опѣсля-жь стала щезати въ Кіівѣ и тая просвѣта византійска, що зъ релігією тѣсно була сполучена. Такъ отже положено въ Суздали засновокъ до будущей монархіѣ московскої, межі-тымъ коли въ Новгородѣ ладъ республиканскій майже до кѣнця вѣку XV. истнувавъ.

Коли-жь великій князь Кіівскій супротивъ великихъ князѣвъ Суздальско-володимирскихъ не могли задержати свого передового становища, то въ Галичи, въ полуднево-захѣднѣй сторонѣ ѡдъ Кієва, утворивъ ся новыи осередокъ житя политичного. Тутъ розвинулась нова дѣяльнѣсть въ хосенѣ самостѣйности Руси, по-за-якъ именно князь Володимирко, Романъ и Данило явились володарями умными та енергичными. Романъ сидѣвъ не тѣлько въ Галичи, але й въ Володимирѣ волянскѣмъ, ба, придбавъ собѣ такожъ верховну власть надъ Кієвомъ. Особливо-жь Данило прославивъ ся въ Европѣ своєю розумною политикою та дѣлами богатырскими, за-для чого папа Иннокентій IV. спонукавъ его, прийняти церковну унию зъ Римомъ. Папа, посылаючи Данилови вѣнецъ королѣвскій, бажавъ пезыскати его собѣ для своихъ широкихъ плянѣвъ въ политичѣ всесвѣтнѣй, и обѣцявъ подати ему помѣчь противъ нападѣвъ татарскихъ. Тому же, що обѣцяна помѣчь не настигла, розбравъ Данило всяку звязъ зъ Римомъ та оставъ ся въ вѣрѣ благочестивѣй.

Въ Галичи ѡдбувались въ тыхъ часахъ вельми

важній подвѣ. Звѣстно, що Угры вступили у-перве въ сей городъ тогдѣ, коли сынъ Белъ, Андрѣй, занявъ тронъ галицкій. Хоча же гордыхъ чужинцѣвъ небавомъ (1190) прогнано, все таки и пѣзнѣйше король угорскій не спускали зъ очей справъ галицкихъ, а въ 1214. роцѣ Андрѣй при помочи Кракѣвского княвья Лешка Бѣлого поставивъ тамъ своего сына Коломана королемъ. Чотыри-жь роки опѣсля (1218) прогнавъ Коломана Метиславъ Удалий, котрого Галичане були прикликали зъ Новгорода. Тойже Метиславъ посадивъ на тронъ своего зятя, угорского королевича Андрѣя (1227), и ѳдтакъ Угры хозяйнували въ Галичи по-своему, поки ихъ Данило опять не выгнавъ (1229). Вправдѣ вернувъ ся Андрѣй ще разъ до Галича (1231), однако по его смерти (1233) угорскій король не намагались вже нѣколи заняти трону галицкого. А вже-жь найбѣльшими противниками славного Данила були галицкій бояре, щѣ утворили могучу олигархію, стараючись обмежити права своего князя. Кѣлько мога поборювавъ Данило крамолы боярскій и въ житю вельми дѣяльнѣмъ дававъ доказы политичного розуму и саможертвы для добра Руси. Бувши молодымъ двайцятилѣтнимъ молодикомъ боровъ ся ѳнь (1224) при рѣцѣ Калцѣ зъ погаными Татарами; въ 1229. роцѣ бувъ союзникомъ Конрада, князя Кракѣвско-мазовецкого, воюючи противъ Володислава, князя Великопольщѣ, а 1254. р. пѣднявъ ся походу на Чехѣвъ въ интересѣ угорского короля Белъ IV. — Межи иншими дѣлами Данила не можна поминути ѳдносинѣ его до роду Бабенбергѣвъ. Его бо сынъ Романъ бувъ оженивъ ся зъ Гертрудою, братанкою Фридриха II. (Ратника), герцога австрійского, щѣ бувъ послѣднимъ потомкомъ роду бабенбергско-австрійского. До той женитьбы спонукавъ Романа угорскій король Беля IV., котрый при помочи вельможъ

австрійських выступивъ противъ чеського короля Оттокара, хочаи заняти тронъ Бабенбергѡвъ.

Хоча же Данило прославивъ ся въ Европѣ розумною политикою и завзятемъ рицарскимъ, не здужавъ ѡнъ вгамувати дикои Татарвы, щѡ на Русь була повалилась неначе пошесть страшна. Въ 1240. роцѣ зруйнували тѣ поганцѣ багато городѡвъ рускихъ, именно Кїївъ, Каменецъ, Володимиръ и Галичъ, и частыми нападами занастили всякї просвѣтнї змаганя Руси. Самъ Данило смиривъ ся передъ могучимъ ханомъ Батымъ и бувъ приневоленный, платити Татарамъ данину.

Литература руска починає ся вѣкомъ XI., коли Русь принявши христїянство познакомилась зъ просвѣтою византїйскою (грецкою). Тѡлько-жь не треба думати, мабутъ-то тая просвѣта стародавна була многоцѣннымъ взѡрцемъ для розвою молодои словеснои жизни въ тогдѣшнїй Руси. Въ Царгородѣ бо литература класична саме-тогдѣ була въ упадку; на мѣсци еи вытворилась аскетично-моральна словеснѡсть, ѡдтакъ списувались лѣтописи, енциклопедїи и хрестоматїи. Ѳдъ такои литературнои мертвоты не могло отже повѣяти животворнымъ духомъ на поетичну вдачу схѡдннхъ Славянъ. Впрочемъ на дворѣ Володимира Великого заведено церемонїи орієнтальнї, азїйскї, изъ-за чого князѣ ѡддѣлювались ѡдъ своихъ пѡдданныхъ неначе стѣною китайскою. А по-за-якь вышїи мѣсця въ ієрархїи переважно Греки займали, то межї рускимъ духовенствомъ проявилась скоро апатїя до самостѡйнои, просвѣтнои дѣяльности, и про-те людѣ стоявъ ѡддалеки ѡдъ своихъ духовныхъ пастырѣвъ, щѡ не хотѣли до него промовяти живимъ словомъ. Въ загалѣ користувалось духо-

веньство языкомъ церковно-славянськимъ, языкомъ мертвымъ, не тільки въ книгахъ церковныхъ але й въ писаняхъ богословскихъ¹⁾). Просвѣта бо византійска, пересаждена на землю руску, мала характеръ церковный и переносилась сюды або оригинальными творами грецкими, або посредствомъ перекладѣвъ болгарско-славянськихъ.

Хоча же изъ Греціѣ и Болгаріѣ въ Кіѣвске князѣвство багато духовеньства прибуло, все-таки въ просторѣй земли число его оказалось недостаточнымъ. Тому-то спопуканый духовниками Володимиръ засновавъ школы при церквахъ въ Кіѣвѣ. Велѣвъ отже ѡдбирати дѣтей ѡдъ знатнѣйшихъ городянъ и ѡддавати ихъ въ тѣ школы, де духовники учили грамоты церковно-славянскои. Сынъ Володимира, Ярославъ I, прозванный Мудрымъ, завѣвъ такій-жъ школы въ Новгородѣ: по его приказу збрано у священникѣвъ и важнѣйшихъ городянъ около 300 дѣтей для науки. Вже-жъ и самъ Ярославъ любивъ читати книги и захоочувавъ именно черцѣвъ, переводити книги грецкіѣ на языкъ церковно-славянскій. Ѡдтакъ придбавши собѣ багато книгъ, зло-

¹⁾ Пѣдъ языкомъ церковно-славянськимъ розумѣмо тутъ литургичный языкъ нашої церкви, котра корыстуе ся языкомъ славянськихъ апостолѣвъ Кирила и Методія. Тѣлько-жъ той языкъ не являє ся у насъ въ первѣстнѣмъ своѣмъ видѣ, але есть зрущенимъ именно що-до звукѣвъ. Той-то языкъ славянськихъ апостолѣвъ зовуть часто староболгарскимъ; ученый же професоръ Фр. Миклошичъ называе его старословѣнськимъ, доказуючи, що се бувъ языкъ Славянъ паннонськихъ. Такъ отже поодинокій народы славянскій, щѣ придержують ся церкви схѣднои, якъ Малорусы, Великорусы, Сербове и Болгаре, приноровили тую мову старословѣнську до свого выговору. Именно наблюдаютъ они въ нѣѣ свои питомій звуки, а денекуды и формы свои мовы.

живъ ихъ при Софійскѣй соборнѣй церквѣ въ Новгородѣ и засновавъ першу бібліотеку.

Коли отже великій князь Ярославъ Мудрый любивъ науку и бувъ справдѣ приятелемъ грамотѣвъ, то не диво, що вже въ першій половинѣ вѣку XI. явились письменники рускїи, котрїи почали списувати свои творы въ мовѣ церковнѣй. До кѣнця X. вѣку можна ѳднести лише Уставъ Володимира Великого. Звѣстно бо, що сей князь, охрестивши Русь, дбавъ про скрѣпленє вѣры христїянської межи своимъ народомъ, будувавъ церкви и пѣдносивъ повагу духовенства. На основѣ грецкого Номоканона¹⁾ установивъ ѳнъ суды церковнїи, пѣдчиняючи имъ въ деякихъ справахъ такожъ людей свѣтскихъ. Про-те Уставъ Володимира В. заporučає церквѣ Богородицѣ признану десятину (изъ-за чоґо звалась она десятинною), та й означає випадки судѣвъ церковныхъ, наданыхъ митрополитамъ и всѣмъ епископамъ по земли рускѣй. Властива-жь дѣяльнѣсть литературна починає ся Иларіономъ, митрополитомъ Кїївскимъ, ба, можна сказати, що найдавнѣйшимъ памятникомъ рускои письменности єсть „Правда Русская“ въ засновку своѣмъ, с. є. короткїй збѣрникъ правъ рускихъ, списаний по приказу Ярослава Мудрого, а доповнений его наслѣдниками. Коли-жь сей памятникъ письменности свѣтскои проявляє деякїи слѣды колишньої рускои мовы живои, то въ творахъ духовникѣвъ добачаємо языкъ церковный въ стародавнихъ формахъ. Письменнїи бо рускїи люде придержували ся тогдѣ переважно языка церковного, такъ якъ и въ Польци въ тѣмъ часѣ важнѣйшїи творы литературнїи списувались въ языкѣ церкви,

¹⁾ Грецкїй Номоканонъ обѣймає уставы церковнїи и законы власти свѣтскои въ справахъ церковныхъ. Его переложено на языкъ церковно-славянскїй и звано на Руси *Кормчюю Книгою*.

с. е. въ языкѣ латинскѣмъ. А вже-жь языкъ латинскій не бувъ о стѣлько небезпечнымъ для розвою письменности польскои, о скѣлько оказавъ ся абсорбуючимъ языкъ церковно-славянскій супротивъ мовы рускои. Языкъ бо латинскій не мѣгъ довго оставатись пануючимъ въ литературѣ польскѣй: жива мова мусѣла добитись до своихъ правъ, почѣмъ она могла розвиватись самостѣйно, по-за-якъ латинскій языкъ зъ мовою польскою не має нѣчого спѣльного. Не такъ склалось зъ языкомъ церковно-славянскимъ, котрый зъ языкомъ рускимъ бувъ посвояченый. Грамотѣѣ бо рускѣ думали, що языкъ церковно-славянскій есть книжнымъ языкомъ рускимъ, що ѡдтакъ мовою простого люду не годить ся писати книгъ церковныхъ и богословскихъ. Такъ отже мертвый языкъ церковно-славянскій, будучи приноровленнымъ до выговору руского, мавъ статись культурнымъ средствомъ народу, у котрого була своя рѣдна мова жива, ѡдмѣнна ѡдъ церковщины! Того-жь мертвого языка придержували ся особливо тѣ достойники церковнѣи, котрѣ были родомъ Греки, та й не мали нѣякои звязи зъ народомъ рускимъ.

Першѣи починаи письменности старорускои стали сильно змагатись ѡдъ часу заснованя печерского монастыря въ Кіевѣ. Его построивъ на Берестовѣмъ поли преподобный Теодосій, ученикъ Антонія. Преподобный Антоній бувъ родомъ зъ города Любеча¹⁾ и постригъ ся въ черцѣ на горѣ Атоньскѣй. Атонъ же займавъ дуже важну ролю въ литературнѣй взаимности Руси зъ Болгарією и Сербією. Каждый славянскій нарѣдъ православный мавъ тамъ свѣй монастырь (Пантелеймонѣвъ — рускій, Зографъ — болгарскій, Хилендаръ — сербскій).

¹⁾ Любечъ, городъ на лѣвѣмъ берегу Днѣпра, въ давнѣмъ князѣвствѣ Чернигѣвскѣмъ.

Изъ Славянщины одправлялись туды набожнїи путники и ученїи грамотѣѣ, що переписували многоцѣннїи рукописи. Якъ же Антонїи изъ Атона вернувъ ся въ рѣдну землю, то поселивъ ся въ малѣй печерѣ, котру за селомъ Берестовомъ надъ Днѣпромъ выкопавъ бувъ священникъ Иларїонъ, що бувъ пѣзнѣйше митрополитомъ Руси. Той Антонїи засновавъ спѣльне житє печерскихъ черцѣвъ, а его ученикъ Теодосїи, будши игуменомъ нового печерского монастыря, зѣбравъ около себе майже сотню черцѣвъ. Сей монастырь ставъ ся ѡдтакъ розсадникомъ вѣры и просвѣты въ тогдѣшнѣй Руси; въ черцѣ постригались люде всѣхъ станѣвъ: бояре, городяне, хлѣборобы, люде письменнїи и неписьменнїи, ба й князѣ покидали иногдѣ жизнь роскошну на своѣмъ дворѣ и глядали супокѣйного пристановища въ чернецѣй келїи. Такъ Микола Святоша, що бувъ внукомъ Святослава Ярославича, покинувъ самохѣтє свое князѣвство Чернигѣвске и 1106. р. вступивъ въ печерскїи монастырь. Въ хосенъ его дарувавъ свою библіотеку, збудувавъ шпиталь и займавъ ся смирною службою, будши по три роки кухаромъ и дверникомъ. Черцѣ того славного монастыря подавали неразъ князямъ раду въ важныхъ справахъ та й упоминали ихъ острымъ словомъ за дѣя крамолы и усобиць. Справдѣ, въ тяжкѣмъ лихолѣтїю печерскїи монастырь бувъ неначе ясною зѣркою на хмарнѣмъ небѣ: ѡнъ удержувавъ въ силѣ моральне єдинѣство Руси, хочъ усобицями княжа власть запропащалась а простора руска земля щѣ-разъ бѣльше роздроблювалась. Въ его тихихъ стѣнахъ трудились безъ винну грамотѣѣ-черцѣ, списуючи то творы богословскїи, то збѣрники лѣтописнїи, и хоча тая чернеца наука мала прикмету византїйску, хоча тогдѣшня мудрѣсть не смѣла выжатись словами мовы живої, народної, все-таки

тоє свѣтло, що блимало въ чернечѣй келіи скрѣзь пѣтлѣ, могло ясно запалахкотѣти, коли-бъ свѣжій воздухъ изъ рѣднихъ степѣвъ повѣявъ животворнымъ леготомъ въ тую твердыню византійской культуры. И справдѣ можна було сподѣватись, що закоснѣла византійщина зустрѣне ся колись зѣ здоровымъ, питомымъ свѣтоглядомъ народу руского. Вже-жъ самі черцѣ, списуючи житєписи святихъ печерскихъ въ мовѣ церковно-славянскѣй, читали тѣ твори людови неграмотному и для лекшого зрозумѣня ачейже въ поясненю оповѣданя користувались мовою живою. Тому-то людѣ полюбивъ тѣ житєписи, и тымъ новымъ поглядомъ на свѣтъ чудесный заповнивъ тую душевну пустырѣ въ пытаняхъ вѣрованя христіанского, яка морочила всякого тямущого чоловѣка за-для недостатку науки розумной. Впрочемъ тѣ черцѣ и свѣтскі грамотѣ, що збирали матеріалъ до лѣтописей, були приневолені ити помѣжъ народѣ и слухати оповѣданъ людей такихъ, що бували въ свѣтѣ, що багато видѣли и багато дечого дѣзнались. Именно переймаючи одъ громады давнїхъ переказы, або и хѣснующись пѣснями народными, такі письменники записали неразъ у своихъ збрѣнкахъ народнїхъ прислѣвья або фразы мовы живої. Про-те зъ годомъ-перегодомъ словеснѣсть церковно-славянска могла перетворитись въ литературу руску вже й въ давнѣйшихъ добахъ просвѣтної нашої жизни. Та отъ, грянула на Русь страшнымъ громомъ тяжка недоля зъ нападомъ татарскимъ: въ руинѣ руской землѣ запропастилась и тая просвѣта, що пѣдъ знаменемъ византійщины стала розвиватись. Опѣсля втратила Русь самостѣйнѣсть державну, про-те доля мачишина не дозволила їй здвигнути величюї святинѣ просвѣты народной.

Литература церковна.

Поученія, проповідь и посланія — се перші твори писателів церковних, що наблюдаючи взірць византійскій намагались для правовірного стада зладити деякі научні писаня в мові, освяченій повагою церкви. Всі ті твори зложились именно за-для того, щоби просвітити князів и нарід наукою християнскою, та й щоби духовну паству охоронити од пропаганды латинян и жидів. Чи духовники-грамоті осягнули свою ціль, можна сумніватись; абстракційна, символічна наука, списана в мертвм язиці, була зрозумілою хіба лиш старшині церковній, котра одьокромилась од народу и бсом дивилась на его поконвічній звичаї и обычаї. По причині отже, що одь мертвого языка не повіяло духом живим, при такій науці рускій нарід не мóg тогді переймитись високими идеями християнства, а придержував ся вками свого поетичного світогляду поганьского.

а) Писателі.

1. **Иларіонь.** Онъ бувъ священникомъ в селі Берестові близько Кіева, куды великій князь Ярославъ любивъ приїжджати. Иларіонъ выходивъ часто изъ села на сусідню гору, де нынє печерскій монастирь. Тамъ выкопавъ печеру завбольшки в два сажі, моливъ ся Богу и співавъ часы. В тій печері поселивъ ся опдєля преподобный Антоній, учитель славного Теодосія. А вже-ж в самоті не мóg Иларіонъ довго оставатись: Ярославъ, пробуваючи в дворці Берестівскім, пбзнавъ в смирім пустельнику мужа вельми ученого и в 1051. р. спонукавъ єпископів, обрати Иларіона митрополитомъ Кіева и всєи Руси. Се бувъ першій Русинъ, що занявъ в Руси престолъ митро-

поліцій, доступный дотіль тільки самымъ Грекамъ. — Иларіонъ писавъ не багато, але-жь помѣжь духовными письменниками давной doby онъ наибѣльше бдзначивъ ся величнымъ талантомъ реторскимъ. Головна сила его писаня лежить въ алегоріяхъ и образахъ поетичныхъ. Тѣлько-жь, нѣгде правды дѣти, его писаня крѣмъ великого князя Ярослава и кѣлькохъ іерархѣвъ безперечно не розумѣвъ нѣхто изъ сучасныхъ людей.

Онъ написавъ: „Слово о законѣ, даномъ чрезъ Мойсея, и о благодати и истинѣ, бывшей намъ отъ Исуса Христа“¹⁾. Пишучи се Слово загадавъ Иларіонъ выступити противъ жидѣвъ, щѣ свою науку бажали ширити въ Руси. Зъ симъ писанемъ сполучавъ ся „Похвала кагану нашему Владимиру“²⁾. Въ сѣй Похвалѣ апострофа до Володимира В. есть справдѣ поетичною.

2. Теодосій Печерскій — родивъ ся въ першій половинѣ вѣку XI. въ мѣсточку Василевѣ недалеко Кіева и опѣсля постригъ ся въ черцѣ (1032). Въ 1062. р. выбраю его игуменомъ печерского монастыря, щѣ его онъ самъ основавъ, завѣвши въ нѣмъ вельми строгій уставъ Студійскій³⁾. Славный сей игумень не боявъ ся казати слѣва правды ворохобнымъ князямъ, именно же наказувавъ онъ остро Святослава Ярославича, коли сей князь выгнавши старшого брата, Изяслава, занявъ его тронъ въ Кіевѣ. Невгамована енергія побѣчь сердечной доброты и характеръ прямой — се головнѣ

¹⁾ Слово Иларіона выпечатано въ „Чтеніяхъ общества исторіи и древностей російскихъ“ Москва, 1848, Нр. 7.

²⁾ Володимиръ В. любуючись въ оріентальнѣмъ церемоніалѣ двбрскѣмъ, переймивъ одъ Хазарѣвъ титулъ „каганъ“ (ханъ).

³⁾ Уставъ Студійскій уложивъ Теодоръ Студитъ въ царгородскѣмъ монастырѣ св. Саввы пѣсла празиль св. Василія Великого. Монастырь же сей основавъ Студій, римекій патрицій.

прикметы душевнї незвычайнаго сего мужа. Его жите описавъ чернець Несторъ. Теодосїй умеръ 3. мая 1074. р. Онъ написавъ: а) „*Посланіе къ великому князю Изяславу о латиньской вѣрѣ*“. б) „*Духовнїи поученїя народу и кїевонечерскимъ инокамъ*“, именно десять короткихъ поученїй ко черцямъ, и одно обширне поученїе ко народу¹⁾. Въ письмѣ о латиньской вѣрѣ выкрывае Теодосїй Изяславови деякія обрядовї рѣжницѣ обохъ церквей, схѣдной и захѣдной, дорѣкае латинянамъ за ихъ вѣру и обычаѣ и въ загалѣ оказуе ся супротивъ нихъ нетерпимымъ. Изъ его полемики видно, що онъ подекуды похибне мавъ поняте о вѣрѣ католицкѣй. Пшучи же се письмо полемичне бажавъ онъ великаго князя Изяслава, що бувъ союзникомъ польскаго короля Болеслава II., ѡдвернути ѡдъ захѣду Европы и скрѣпити въ благочестивѣй вѣрѣ батькѣвъ. — Изъ „поученїя инокамъ“ можна дѣзнатись, що деякія черцѣ були лѣнливї и любили грошѣ; въ поученїяхъ же ко народу Теодосїй выкрывае тогдѣшнїй его блуды и недостатки моральнї, якъ останки вѣры поганьскои, пїянство и таке инше.

3. Яковъ Мнихъ, сучасный преподобному Теодосїю, написавъ „*Посланіе къ Ярославову сыну Изяславу*“, котрого бувъ духовнымъ отцемъ. Сей мнихъ высказывавъ князеви смѣло правду, замѣчаючи, що „одно имя великое не введеть въ царство небесное“. Ему приписують ся еще два творы: „*Житїе св. Владимира и похвала ему*“ и „*Житїе Бориса и Глѣба*“²⁾.

4. Никифоръ, родомъ Грекъ, бувъ митрополитомъ Кїевскимъ (1104—1121). Онъ написавъ а) „*Два по-*

¹⁾ Писаня Теодосїя выпечатавъ Макаріи въ „Извѣстіяхъ Акад. Наукъ“ по 2. отд. II., выпускъ 2.

²⁾ Погодинъ въ Извѣстіяхъ Ак. Н. I. — Христоматїя Ореста Миллера. Изданїе 2. С. Пб. 1866. стр. 196—198.

сланія къ Владимиру Мономаху¹⁾, одно о постѣ, о души и пяти чувствахъ²⁾, друге „о Латинѣ“ (о латинскѣй вѣрѣ)³⁾; б) „Написаніе на Латину ко князю Ярославу Святославичу“³⁾. Въ письмѣ „о постѣ“ Никифоръ нарисовавъ гарну характеристику великого князя, щó найчастѣйше спавъ на сырѣй земли, не любивъ пышного убраня, а ходивъ по лѣсахъ въ одежи „сиротиньскѣй“ (престѣй), та щó тѣлько въ потребѣ входячи въ городъ одягавъ ся по-князьвски. Митрополитъ замѣтивъ, щó Володимиръ Мономахъ робивъ своими руками, щó при обѣдахъ самъ услуговавъ своимъ гостямъ, та щó дивлячись, якъ другі у него бенкетують, доволенъ бувъ „малымъ вкушеніемъ и малою водою“. Въ полемичнѣмъ писаню о латинскѣй вѣрѣ ѡдповѣдає Никифоръ Володимирови на пытанє: „чому ѡддѣлились Латиняне ѡдъ святой, соборной и правовѣрной церкви?“ — выкрываючи изъ становища церкви схѣдной тїи „вины“ Латинянь, якї выкликали роздѣль межи церквою захѣдною а схѣдною.

5. Кирило Турѣвскїй. Сей грамотѣй бувъ сыномъ богатыхъ родичѣвъ и родивъ ся въ городѣ Турѣвѣ, щó лежавъ недалеко Кїева. Зъ малку вчивъ ся въ Турѣвѣ, ѡдтакъ постригъ ся въ черцѣ и вывчивъ ся священыхъ книгъ, такъ, щó розумѣвъ ихъ лучше, нѣжъ всякї инші сучаснї грамотѣй. Опѣсля замкнувъ ся въ якѣйсъ вежи и вправлявъ ся тамъ довго въ постѣ та молитвѣ. Покинувши тую добровѣльную вязницю ставъ

1) „Рускія Достопамятности“, издаваемыя Обществомъ исторїи и древностей росїйскихъ, учрежденнымъ при императорскомъ Московскомъ университетѣ. Часть I. Москва 1815.

2) „Памятники росїйской словесности XII. вѣка“, изданые К. Казаидовичемъ. Москва 1821.

3) Четїи Минеи митрополита Макарія.

людямъ пояснати письмо святе, и изъ-за того прославивъ ся на Руси. Князь и народъ Туровскій, дивуючися его наукамъ упросили митрополита Кіѣвскаго, щобы Кирила поставивъ епископомъ въ Туровѣ, и митрополитъ волилъ дѣйствио ихъ волю. Бувши епископомъ Кирило придбавъ собѣ такую славу въ краснорѣчію, що звано его „вторымъ златословеснымъ учителемъ“, с. в. вторымъ Златоустомъ. Умеръ около 1182. р. — Изъ письма его дѣйшли до насъ слова (проповѣди) на дни праздничи и воскреснїи, и такожь посланїя (листы) та молитвы. И такъ числятъ 9 его слѣвъ, сказаныхъ въ церквѣ передъ народомъ, 3 статѣ, выложенїи въ формѣ листѣвъ або наукъ до черцѣвъ и т. и.¹⁾ Кирилу приписують такожь „посланїя“ къ великому князю Андрѣю Боголюбскому.

Слова або проповѣди Кирила суть для письменныхъ людей досыть важнїи; — они подобають ся въ загалѣ бѣльше, нѣжь звѣстне Слово Иларїона. Въ нихъ находимо деякїи замѣтки про обычаѣ того часу: довѣдуємо ся примѣромъ, що правовѣрнїи люде наукъ его нерадо слухали, що тогдѣ були всѣлякїи забобоны, якъ вѣра въ стрѣчу, въ чихане, въ „грай“ птицъ и т. и. Щѣ-до формы Кирило любе се въ образахъ и символахъ. Такъ въ словѣ на нову недѣлю по пасцѣ христіянство являе се въ образѣ весны, а поганство и жидѣвство въ образѣ зимы; грѣховнїи помысли приймають видъ бурныхъ вѣтрѣвъ; старый завѣтъ прирѣвнуе се мѣсяцеви, а новый сонцю. А вже-жь и „златословесный учитель“ своими науками не притягавъ людей до церкви, тому-що не розумѣли его мовы церковно-славянської. То-жь не диво, що въ пятю недѣлю

¹⁾ „Памятники російской словесности XII вѣка“, изданные К. Калайдовичемъ. Москва 1821.

по пасцѣ бувъ ѡнъ приневоленный отъ-се до народу сказати: „Якъ бы я щодень вамъ роздававъ золото або срѣбло, мѣдъ або пиво, чи не приходили-бъ вы сюды одень передъ другимъ, хоча бы васъ и не кликано? Нынѣ же роздаю слова божїи, лучшїи ѡдъ золота и каменя дорогого, и солодшїи ѡдъ меду, а вы не хотите таки приходити до церкви“.

Въ серединѣ мѣжь писателями церковными а свѣтскими стоить Данило Мнихъ, що бувъ черцемъ и навѣстивъ Палестину. Житєписъ сего мужа есть намъ майже незвѣстна. Про деякїи дрѣбницѣ довѣдуемо ся изъ єго письменного твору, що зове ся „Паломникомъ“. Авторъ сего памятника называє себе „инокомъ“ и „игуменомъ рускимъ“ и зазначає часъ, що въ нѣмъ ходивъ у святу землю; пише бо. що ходивъ тамъ тогдѣ, коли великимъ княземъ бувъ Святополкъ Изяславичъ, внукъ Ярослава Володимировича (1093—1113). Данило згадує такожъ про декотрыхъ своихъ товаришѣвъ-путникѡвъ, и зове ихъ „дружиною своею и сынами рускими“. Були то деякїи Новгородцѣ и Кїевляне, якъ Сдѣславъ Ивановичъ, Городиславъ Михалковичъ, два Кашкичѣ „и инїи мнози“. Впрочемъ незвѣстно намъ, де Данило родивъ ся и де живъ. Можна тѣлько догадатись, що бувъ родомъ зъ Чернигѡвщины, тому-що ѡнъ прирѡвнує Йорданъ рѣцѣ Сновь, що плыве недалеко Чернигова. Будучи игуменомъ мавъ доволѣ грошей, и про-те въ Палестинѣ добре оплачувавъ провѡдникѡвъ, хотячи побачити все, що було важнымъ. Вдачею своею бувъ ѡнъ чоловѣкъ прямодушный и сердечный, що не скривавъ своихъ слабостей и похибокъ; бувъ такожъ добрымъ патріотомъ, що хотѣвъ поставити „кандило свое“ (лямпу свою) надъ гробомъ Спасителя за всѣхъ князѣвъ своихъ, за всю руску землю и за всѣхъ христїянъ рускою землѣ. На-

шого путника полюбивъ король ерусалимскій Балдуинъ I., и подавъ ему змогу, въ супроводѣ своєї дружины навѣстити деякі мѣсця святі.

Данило Мнихъ описавъ отже сю свою путь и лишивъ намъ памятникъ многоцѣнный, якимъ нѣ-одна стародавна литература европейска не може звеличитись. И справдѣ въ жаднѣй мовѣ не находимо передъ Даниломъ такъ важнаго письменного твору, що подававъ бы самій правдиві вѣсти про землю святу. Описъ его обймає цѣлу Палестину, але попереду згадує бнѣ про морську путь изъ Царгорода, ѡдтакъ про деякі островы Пропонтиды и Архипеляга. Ѡдъ Данила довѣдуємо ся, що на островѣ Родѣ рускій князь Олегъ живѣ два лѣта и двѣ зимы. Се бувъ той Олегъ Святотлавичъ, що „мечемъ крамолу ковавъ и стрѣлы по землі сѣявъ“¹⁾ и опѣсля живѣ на вигнаню въ чужинѣ. Путникъ нашъ бувъ ѡдтакъ въ Ефесѣ и приставъ до берега Ликіѣ; потѣмъ остановивъ ся на островѣ Кипрѣ и ѡдплывъ въ Палестину. Выйшовши на берегъ въ Яффѣ повандрувавъ просто до Ерусалиму, де пробувавъ 16 мѣсяцѣвъ въ лаврѣ св. Саввы. Якійсь старенькій, ученый чернець полюбивъ симпатичнаго Данила и бувъ его провѣдникомъ въ Ерусалимѣ та въ цѣлѣй Палестинѣ.

Письменный сей творъ Данила зовуть „Паломникомъ“. Назва „Паломникъ“ походить ѡдъ слова „палма“, котру держачи въ рукахъ путники вертались домѣвъ изъ землѣ святой. А вже-жь въ тѣмъ часѣ, коли ѡдбувались хрестнѣй походы въ цѣли освободженя Палестины зъ-пѣдъ кормиги сарациньскої, нашѣ предки побивались у себе дома усобицами князѣвъ и нападами дикихъ ордѣ, про-те не

¹⁾ „Слово о плъку Игоревѣ“, выд. Ом. Огоновского, стор. 8. VI, 3.

могли одправлятися въ землю святу громадами. Тѣлько деякѣ набожнѣ путники ходили до гробу Спасителя, помолитися за себе и за Русь безталанну. Першимъ рускимъ паломникомъ бувъ игумень печерскій Варлаамъ, що навѣстивъ Брусалимъ около 1062. р. Але игумень Данило бувъ першимъ, що свою вандрѣвку въ Палестину описавъ.

Сей твѣрѣ Данила въ деякихъ рукописяхъ має ще такѣ заголовки: „*Книга глаголемая странникъ*“, „*Книга странникъ, хоженіе игумена Данила*“, „*Житіе и хоженіе Данила, руския земля игумена*“.¹⁾ Написавъ же его Данило въ началку вѣку XII., мабуть въ 1113. р.

Паломникъ Данила Мниха написаный языкомъ церковно-славянскимъ, але-жь вѣдай мимо волѣ автора увѣйшли въ текстъ деякѣ формы малорускѣ. Въ загалѣ видно, що Данило бувъ грамотѣмъ ученымъ, а частѣ грецизмы указують, що мова грецка була ему добре звѣстною. Стилъ его есть гарный, доказомъ чого служить особливо статья пре те, якъ свѣтло святе въ велику субботу сходить зъ неба ко гробу Спасителя.

б) Збѣрники та инші памятники.

Церковнѣ писателѣ не розвивали широкои, самостѣйной дѣяльности. Они списували невеличкѣ свои творы именно тогдѣ, коли обставинами часу до сего своего труду були приневоленѣ. Головными проявами то-

¹⁾ Найлучшимъ есть выдане комисіѣ археографичной въ Петербурзѣ п. з.: „Путешествіе игумена Данила по святой землѣ, въ началѣ XII-го вѣка (1113—1115). Издано археографическою комиссіею подъ редакціею А. С. Норова съ его критическими замѣчаніями“. С. Петербургъ 1864. На мову нѣмецку переложивъ Паломника професоръ Leskien въ часописи нѣмецкого збору Палестиньского (Zeitschrift des deutschen Palaestinavereins), томъ VII.

гдѣшньої духовної жизни були збѣрники, що списувались по взбѣрцямъ византійскимъ. Въ такихъ-то творахъ любувались вельми люде письменні, добачаючи въ нихъ жерело високої науки и вѣдомостей такихъ, безъ котрихъ въ житю годѣ було обійтись.

1. Два Изборники Святослава. Дякъ¹⁾ Іоаннъ переписавъ въ 1073. р. для великого князя Святослава Ярославича Изборникъ изъ рукописи болгарской, котра була перекладомъ изъ оригиналу грецкого.²⁾ Тойже перекладъ зладжено въ Х. вѣцѣ для болгарского царя Симеона. Рускій грамотѣй перемѣнивъ тѣлько въ переднѣмъ и послѣднѣмъ словѣ деякі выразы, признаючи свѣой збѣрникъ для князя руского.

Першій сей Изборникъ єсть неначе енциклопедією змѣсту духовного и свѣтского. И такъ находятъ ся въ нѣмъ розправы догматичній, моральній, та й мѣстить ся дещо изъ философіѣ, исторіѣ натуральной и реторики. Тоті-жь статейки взяті по бблшій части изъ писемъ отцѣвъ церковныхъ, именно изъ писемъ Василя Великого, Атанасія В., Григорія Нисского, Юстина Философа, Іоанна Златоустого, Григорія Богослова, Августина и другихъ. Бачимо тутъ деякі замѣтки фізіологичній,

¹⁾ Въ стародавній Руси „дякомъ“ звавъ ся секретарь державный.

²⁾ „Изборникъ великаго князя Святослава Ярославича 1073 года“. Съ греческимъ и латинскимъ текстами. Съ предисловіемъ Е. В. Барсова и запискою А. Л. Дювернуа (Чтенія въ императорскомъ обществѣ исторіи и древностей при московскомъ университетѣ. 1882). — „Историческая Христоматія церковно-славянскаго и древне-русскаго языковъ“. Сочинено Ѡ. Буслаевымъ. Москва 1861; стор. 261—275. — Порбви. Studien zur Kenntniss des Izbornik Svjatoslava vom Jahre 1073 nebst Bemerkungen zu den jüngeren Handschriften (Arch. v. f. slav. Philologie herausgeg. v. V. Jagić. Achter Band. S. 357—395; 549—572).

примѣромъ про утворене тѣла изъ чотырохъ елементѣвъ: „ѡдъ сгню бо мае оно теплоту, ѡдъ воздуха студнѣ, ѡдъ землѣ сухоту, а ѡдъ воды мокроту“. Читасмо дещо про лиху жену, щѡ погубляе своего мужа, неначе червакъ точить дерево. Єсть въ сѣмъ збѣрнику такожь „Лѣтописецъ въ кратцѣ“, де згадує ся про цѣсарѣвъ римскихъ. Крѡмъ такой мѣшанины въ выборѣ предмету зустрѣчаємо тутъ такожь календарь, въ котрѡмъ приписує ся дѣтетика, се-бѣ то способъ житя. Примѣромъ сказано тамъ, щобы въ мѣсяци мартѣ солодко ѣсти и пити, щобы въ цвѣтню не ѣсти рѣвы а поросяти въ маю; ѡдтакъ радить незвѣстный намъ по имени грамотѣй, щобы въ червню о годинѣ другѡй налитись трохи воды, а чистого вина въ сѣчню, щобы въ вересню не ѣсти молока а капусты въ грудню, щобы въ падолистѣ не мыти ся часто и т. д. Въ сѣмъ Изборнику находятъ ся такожь рисунки: оденъ образокъ представляє князя Святослава зъ женою и пятьма сынами. Се мають бути вѣрнѣй портреты княжѡи родины.

Той дякъ Іоаннъ зладивъ въ 1076. р. для того-самого великого князя другій Изборникъ, переписавши єго зъ декотрыми змѣнами изъ Изборника болгарского.¹⁾ Статѣь, щѡ въ нѣмъ находятъ ся, суть переважно змѣсту духовного; н. пр. *О чтеніи книгъ, Наказаніе богатымъ, Поученіе въ правой вѣрѣ, Поученія дѣтямъ* и и. Бачимо тутъ такожь коротку парафразу деякихъ уступѡвъ изъ св. письма. Сей-то другій Изборникъ Святослава заявивъ великій впливъ на нашу стародавну литературу. И такъ статья *Поученія дѣтямъ* була основою того поу-

¹⁾ „Историческая Христоматія церковно-славянскаго и древне-русскаго языковъ“. Сочинено Ѡ. Буславымъ. Москва 1861 стор. 289—299.

ченія, яке для своїх дѣтей написавъ Володимиръ Мономахъ.

Языкъ обохъ Изборникѣвъ въ основѣ своѣй есть старословѣнскій, с. е. той языкъ, котрымъ користувались славянскій апостола Кирилъ и Методій. Тѣлько руска правопись перемагає въ великѣй части правопись старословѣнску, та й денекуды зустрічають ся формы рускїй.

2. Патерикъ печерскій.¹⁾ Сей памятникъ есть зборникомъ житій черцѣвъ святихъ печерского монастыря. Зачаткомъ своимъ ѣдносить ся ѣнъ до вѣку XII. и XIII. Основою бо єго служить оповѣданє лѣтописця Нестора про першихъ печерскихъ святихъ, примѣромъ про Теодосія, вразъ зъ письмами Симона и Поликарпа.

Симонъ бувъ спершу печерскимъ монахомъ, а ѣдъ 1215—1226 р. епископомъ Володимирскимъ и Суздальскимъ. Ѧнъ написавъ письмо („посланіє“) ко Поликарпу въ тѣй цѣли, щобы упѣнути и навчити молодого сего черця. Поликарпъ бо вступивъ въ печерскій монастырь безъ внутрѣшнього званя, и бувъ гордовитымъ та непосидючимъ. Княгиня Верхуслава, жена Ростислава Рюриковича, бажала видѣти єго епископомъ и въ сѣй справѣ не щадила заходѣвъ та грошей. Коли про се дѣзнавъ ся Симонъ, протививъ ся ѣнъ чи-мало такимъ забавкамъ. Саме-тогдѣ вернувъ ся Поликарпъ до Кієва зъ одного монастыря, де бувъ игуменомъ, и ставъ надѣкати за-для самоты въ житю чернецѣмъ; ѣдтакъ въ письмѣ своѣмъ выкрывъ Симону свою неохоту до скучного житя въ монастырѣ. Тогдѣ Симонъ ѣдповѣвъ Поликарпови сво-

¹⁾ „Исслѣдованія о Патерикѣ печерскомъ, Кубарева, Журналъ министерства народн. просвѣщенія“. С. Петерб. 1838. Нр. 10. Рукопись Патерика находятъ ся въ бібліотецѣ университета Львѣвского, Нр. 1. Д. 11.

имъ письмомъ, и потѣшаючи его старавъ ся погодити его зб смирною жизнію чернецою. До сего письма долучивъ Симонъ еще житєписи декотрыхъ печерскихъ святыхъ и такожъ *Сказаніе о постройкѣ кїевопечерскаго монастыря*. Поликарпъ услухавъ науки Симона, оставъ ся въ печерскѣмъ монастырѣ и примиривъ ся зб своєю долею.

Поликарпъ же написавъ письмо („посланіе“) къ Акиндинови, архимандритови печерского монастыря. Вволяючи волю сего архимандрита Поликарпъ зладивъ (около 1218. р.) житєписи кѣлькохъ печерскихъ святыхъ, хѣснувавшиє устнымъ переказомъ Симона. Такъ отже на основѣ кѣлькохъ оповѣданъ лѣтописця Нѣстора и згаданныхъ писемъ Симона та Поликарпа утворивъ ся Патерикъ печерскій.¹⁾ До тыхъ основныхъ житєписей додано опѣсля багато иншихъ статей. Мѣжь ними суть и такі, щѣ лишъ посередню звязъ мають зъ первѣстнымъ текстомъ Патерика, в. пр. о хрещеню Славянъ, о перекладѣ св. письма на мову словѣнську, и и. Крѣмъ житєписей суть въ Патерику такожъ „посланія“. Уложено же сей рускїй памятникъ по взѣрци Патерикѣвъ грецкихъ, якими були именно Патерикъ синайскїй и скитскїй, звѣстнїй на Руси въ перекладѣ болгарско-славянскѣмъ. Заходами черцѣвъ ставъ ся Патерикъ печерскїй звѣстнымъ и людови неграмотному; се-жь вдѣялось мабутъ симъ способомъ, щѣ черцѣ розказували одвѣтнїй легенды въ мовѣ зрозумѣлѣй. Тому-то людъ полюбивъ тї житєписи и стямивъ собѣ деякї легенды набожнї; ба и въ нашихъ часахъ помѣжь людомъ замѣчаемо великїй нахилъ до читаня такихъ житєписей, щѣ заснують ся на свѣтоглядѣ чудеснѣмъ.

¹⁾ Слово „Патерикъ“ утворено изъ грецкого *πατήρ*. Патерикъ обймає житєписи отцѣвъ.

3. Евангеліє Крилоскоє або Галицкоє. Се єсть найдавніѣйшій памятникъ галицко-рускій изъ 1143. року. Первѣстно находивъ ся ѡнъ въ епископскѣй церквѣ Крилоскѣй, куды дѣставъ ся мабуть изъ Галицкои церкви катедральной. Въ 1576. р. видѣвъ еще се Евангеліє епископъ Львовскій Гедєонъ Болобанъ на престолѣ въ церквѣ „столечной“ на Крилосѣ, и тамъ осталось оно до 1679. р., коли перейшло въ посѣданє Сучавского митрополита Досвєея въ Молдавѣ. Хоча же той митрополитъ хотѣвъ вернути сю дорогоценну книгу катедральной церквѣ въ Крилосѣ, то однако се єго бажанє не сповнилось тому, що найшовъ ся якийсь книжный хапуга, котрый завѣзъ сей антикварскій жемчугъ въ Москву. Тамъ придбавъ єго собѣ чернець „справщикъ“¹⁾ Тимоѡей, а коли ѡнъ умеръ (1699), то Евангеліє Крилоске wrazъ зъ иншими грецкими книгами взято въ „печатный двѣръ“, ѡдки наконецъ перейшло въ Московску бібліотеку синоподальну.

Евангеліє Крилоске єсть найдавніѣйшою зъ рукописей, звѣстныхъ пѣдъ назвою Тетраевангелія (Четвероевангелія), с. е. евангелія, розложеного пѣсля чотырохъ евангелистѣвъ по порядку главъ. Саме Четвероевангеліє кѣнчить ся на листѣ (картцѣ) 228, и написано въ пятьдесятѣ дняхъ, се-бѣ-то ѡдѣ 1. жовтня до 19. падолиста 1143. р. Ѡдѣ 229. листа починає ся розложеноє евангеліє пѣсля празникѣвъ, а ѡдтакъ ѡдѣ 242. листа на сторонѣ оборотной починає ся „мѣсяцословъ“. Рукопись кѣнчить ся статью о евангелистахъ. Всѣхъ листѣвъ єсть 260. Друга часть рукописи ѡдѣ 229. листа писана пѣзнѣйше, вѣдай въ XIII. або XIV. вѣцѣ. На 1.

¹⁾ Справщиками звались именно тѣ грамотѣѣ, що исправляли книги, переважно церковнѣй, и ѡдтакъ займались ихъ печатанємъ.

листъ Четвероевангелія помѣщено „*предъловіе святихъ четырехъевангелій*“. Заголовки писані въ два стовпцѣ, а самый текстъ въ оденъ стовпець, зъ выемкомъ начатку евангелія ѡдъ Матѳея, именно листа 3., писаного, якъ и заголовки, въ два стовпцѣ. Се евангеліе писано бѣльшимъ уставомъ на пергаминахъ въ четвертцѣ (4⁰). (А. Петрушевичъ: „Археологическія находки близъ города Галича“. Вѣстникъ Народного Дома. Годъ I, Ч. 8.)

Правопись сего памятника — руска; деякія грамматичні проявы суть тѣ самі, що замѣчаютъ ся въ говорахъ галицкихъ.

Литература свѣтска.

Коли писателѣ церковні, придержуючись византійскихъ взѣрцѣвъ, списували свои творы въ мертвѣмъ церковно-славянскѣмъ языкѣ, то въ литературѣ свѣтскѣй неподвижна византійщина трохи оживилась теплымъ духомъ своихъ рѣднихъ святощій. Въ писаняхъ сюды належачихъ проявляє ся иногдѣ любовь до Руси и замѣчаютъ ся слѣды впливу устной людовой словесности. Правда, що языкъ сихъ творѣвъ въ основѣ свойй есть церковно-славянскій, але-жь ѡнъ прикрашуе ся часто словами, формами и зворотами мовы живон. Такъ отже тѣ памятники литературы свѣтскои стались жереломъ для выученя языка староруского, котрый у головныхъ формахъ ѡдъ теперѣшнього языка живучого не багато рѣзнитъ ся. А вже-жь и тѣ зачатки словесности свѣтскои не могли розвинутиись, тому-що пошесть татарска була справдѣ зморю для всякого змаганя тогдѣшньої Руси.

Збѣрилки, лѣтописи та иншія памятники.

1. Правда Русьская.

Се есть найдавнѣйшій памятникъ руского права карного и цивильного. Въ засновку своѣмъ приписуе ся ѡнъ князеви Ярослави Володимировичу, котрый въ першій половинѣ вѣку XI. надавъ Правду Новгородцямъ. Довѣдуемо ся зъ лѣтописи, що Ярославъ, князь Новгородскій, по смерти отца своего Володимира, великого князя Кіѣвского, добивавъ ся до наслѣдства на тронѣ батьковскѣмъ противъ окаянного Святополка. Новгородцѣ помогли ему тогдѣ своею дружиною, с. в. охотниками воинскими, и ѡдтакъ осѣвъ ѡнъ на княжѣмъ стѣльци въ Кіѣвѣ. Коли-жь Ярославъ небавкомъ утративъ сей тронъ, и въ бѣдѣ своѣй за море втѣкати хотѣвъ, то не пустили его Новгородцѣ, зѣбрали богато дружины, та допомогли своему князеви, изъ-за чого ѡнъ Святополка зновъ поборовъ и вже безъ перепоны занявъ тронъ Кіѣвскій. Тогдѣ нагородивъ Ярославъ своихъ воѣвникѣвъ, особливо-жь вѣрныхъ Новгородцѣвъ. Старшимъ въ дружинѣ, взятѣй зъ иныхъ городѣвъ, давъ по 10 гривенъ,¹⁾ а каждому простому воѣвникови по одной гривнѣ, але изъ Новгородцѣвъ одержавъ каждый по 10 гривенъ. Такожъ давъ имъ Ярославъ Правду, щобъ именно въ судовыхъ справахъ усунено всяку са-

¹⁾ Гривна була первѣстно вагова единица, а ѡдтакъ стала монетною единицею въ родѣ англійского фунта штерлингѣвъ. Навпередъ гривна рѣвнялась фунтови ваги, ѡпѣла вмѣнялась и значила около пѣвъ фунта; гривна-жь кунъ була меншою ѡдъ гривны срѣбла, по-за-якъ майже 7 гривенъ кунъ складало одну гривну срѣбла. Одной гривнѣ щѣ-до вартости рѣвнялись: 20 ногатъ або 50 рѣзаней.

моволю и несправедливѣсть. Пбзнійше заведено Правду Руску такожь въ Кіевѣ и въ иншихъ городахъ, и законы еи стались обовязующими для всеи землѣ рускои.

Правда Руска, звана такожь „Судомъ Ярослава Володимировича“, въ основѣ свойѣ есть збѣрникомъ правъ, щѣ ихъ давъ Ярославъ Новгородцямъ; але-жь сю первѣстну Правду доповнили наслѣдники его Изяславъ, Святославъ и Всеволодъ, а опѣсля довершивъ въ Володимирѣ Мономахъ, — ба, Правда Руска представляе ся правомъ рускимъ въ розвою своимъ ажъ до вѣку XIII. Она являе ся тымъ цѣннѣйшимъ памятникомъ, щѣ есть найдавнѣйшимъ мѣжь збѣрниками правъ народѣвъ славянскихъ. Такъ законъ Винодольскій у колишнихъ громадъ дальматинскихъ писаный бувъ 1280. р.; „Законникъ“ сербского царя Стефана Душана (1336—1355) ѡдноситъ ся до половины вѣку XIV, — найдавнѣйшій права чеськї зложено въ вѣцѣ XIV, а права польскї въ половинѣ вѣку XVI.

Правда наша основе ся въ бѣльшѣй части на звычайяхъ и обычаяхъ давныхъ часѣвъ, коли-то Славяне не мали еще князѣвъ, та каждый рѣдъ слухавъ лише голы, с. е. найстаршого. Князѣ, хочъ чужї, мусли вживатись въ права и звычайъ народу руского. Правъ цѣлкомъ чужихъ не могли бы они вводити, бо такї не були бы приймили ся на земли рускѣй.

I. Постановы права карного.

1. *Кровава мѣсть* (пѣмста) була призволена закономъ. Право власной пѣметы уважалось ѡдъ поконвѣчныхъ часѣвъ правомъ родинѣ, жиющихъ ладомъ патріархальнымъ; про-те и въ стародавнѣй Руси те право при уложеню постѣйныхъ законѣвъ заняло перше мѣсце. Ярославъ не придумавъ тутъ нѣчого нового; ѡнъ втяг-

нувъ лишь давній звичай славянської помѣжъ свои постановы правні. Сей князь тільки ограничивъ трохи те право помсти, по-за-якъ лише крѣвникамъ вольно було мститись за убійство. Въ случаю убійства мѣгъ отже мститись братъ за брата, сынъ за ѳця, отецъ за сына. Коли-жь не було мстителя въ родинѣ, то убійця плативъ князеви грошеву кару, що звалась *вируо*. Тая вира була тымъ бѣльша, чимъ знаменитшій бувъ убитый чоловѣкъ. И такъ за вбитого боярина треба було платити двѣину виру, с. в. 80 гривенъ, а за звичайного свободного чоловѣка („людина“) лише просту виру, або 40 гривенъ.

Вира належалась князеви и тогдѣ, коли убійця скривъ ся. Тѣлько въ такѣмъ случаю плативъ виру цѣлый округъ, въ котрѣмъ довершилось убійство. Такій округъ звавъ ся *вервь*,¹⁾ а кара грошева заплачена цѣлымъ округомъ мала назву загальною або *дикою виры*. Вервь не платила тогдѣ, коли найдено въ нѣй тѣлько кости, що були доказомъ давного убійства, — не платила ѣ за мерця, котрого нѣхго не знавъ.

Право власной помсти усунули сыны Ярослава Мудрого. По его смерти збравлись они вразъ зъ дружиною и кару помсти перемѣнили на кару грошеву. Такъ отже сей институтъ крѣвавой мести переживъ ся, та тѣлько слѣды его бачимо въ дальшѣмъ уступѣ про ушкодження тѣла, (де можъ було мститись шкѣдникови безкарно), и въ уступѣ про злочинство явной крадежи.

Правда Руска робить рѣжницю межи *розбоемъ* а *убійствомъ* въ сварни або въ гнѣвѣ. За розбѣйника люде не платили нѣчого, але ѳддавали его зъ женою и зъ

¹⁾ *Вервь* значить „верѣвка“, „мотузъ“, „шнуръ“. Тогдѣшній округъ въ границяхъ своихъ вимѣрювавъ ся вѣдай шнуромъ.

дѣтьми князеви на *потохъ*, се-бъ то на выгнане зъ рѣдного краю, а дѣмъ его на конфискату. Въ чужину выганяли такожь того, щѣ пѣдпаливъ хату або гумно другого, а крѣмъ того такій шкѣдникъ мусѣвъ еще заплатити за втрату, вчинену пожаромъ.

2. За всяку *тѣлесну шкоду* можъ було самому вылатитись. Дотычна кара була тымъ бѣльша, чимъ бѣльше була нарушена честь чоловѣка. Такъ той, щѣ другому въ сварни ѣдрубавъ палець, плативъ лише 3 гривны, коли-жь вдаривъ батогомъ або рукоятію меча, коли вымыкавъ другому вусъ або бороду, то плативъ 12 гривенъ. Якъ хто не мѣгъ мститись, то бравъ собѣ нагороду въ грошахъ и плату для лѣкаря. Иногдѣ виноватець плативъ князеви кару, щѣ звалась *продажею*.

3. Въ случаю *крадежи* була така установа, щѣ злодѣй мусѣвъ звернути рѣчь украдену и заплатити одвѣтну суму грошей за обиду; тѣлько коновода (злодѣя кѣньского) громада выдавала князеви на *потохъ*, се-бъ-то на выгнане зъ рѣдного краю. — Злодѣя, схопленого саметогдѣ, коли кравъ, можъ було вбити, подѣбно якъ у Римлянъ при „furtum manifestum“.

Коли окраденый ѣъявивъ сейчасъ про свою втрату передъ людьми на торгу, то ѣдшукавши свое майно мавъ право взяти его, у кого найшовъ, безъ всякихъ перепонъ; — той же, у кого найдено чужу рѣчь, бувъ приневолений заплатити властивцеви за обиду, а князеви продажу або кару грошеву. Коли-жь окраденый не звѣстивъ про свою шкоду на торгу, а побачивъ свое майно у кого-небудь другого, то не мѣгъ сказати ему: *се мое*, — але мусѣвъ вести его на *сводъ*, щѣбы ѣнъ доказавъ, де взявъ рѣчь чужу. *Сводъ* (с. е. звѣдене обохъ сторѣнъ) ѣдбувавъ ся по цѣлѣмъ селѣ або мѣстѣ; коли-жь переступлено границу оселѣ, то *сводъ*

остановлявъ ся на третій особѣ, котра заплатила по-зываючому грѣшми, а сама брала тую чужу рѣчь и дальше доходила злодѣя. Коли отже треба було ѳдшукати невѣльника украденого, то сводѣ ишовѣ тѣлько до третього позваного, котрый позываючому ѳддавъ своего невѣльника замѣсьць украденого, а самъ занявъ ся допытуванемъ властивого злодѣя.

Коли господаръ замѣтивъ крадѣжь, а злодѣй вже бувъ втѣкѣ, то зѣ свѣдками и чужими людьми мѣгъ гнатись за слѣдами злодѣя. Если слѣдъ привѣвъ ихъ до якого села, а люде села не ѳдвели ѳдъ себе слѣду куды инде, то мусѣли платити цѣну рѣчи украденои и продажу князеви; коли-жь слѣдъ щезъ на шляху, де не було нѣ людей, нѣ хатъ, то нѣхто не плативъ.

4. *Правда* (дослѣдъ справы) ѳдбувалась ось-такъ: Той, щѣ дѣзнавъ яконсь обиды, мусѣвъ у своѣй справѣ представити свѣдкѣвъ; — але явнѣ знаки ѳдъ бѣйки, якъ синць, раны, уважались свѣдоцтвомъ достаточнымъ. Навпередъ допытувано, хто першій почавъ бити ся, а ѳдтакъ той, щѣ бѣйку выкликавъ, плативъ кару. Если-жь прийшовѣ жалуватись чоловѣкѣ зѣ синцями и знаками ѳдъ бѣятики, а свѣдки доказали, щѣ ѳнъ самъ почавъ бити ся, то ѳнъ нѣчого не дѣстававъ ѳдъ противника, але й самъ не плативъ: синць и раны були для него заплатою.

Свѣдкомъ мусѣвъ бути чоловѣкѣ свободный. Той, щѣ позывавъ другого, звавъ ся *истецъ*. ѳнъ мѣгъ поставити свѣдкомъ и холопа (невѣльника), але въ такѣмъ случаю, если позванный перебувъ пробу желѣзну и нею оправдавъ ся, позываючѣй плативъ ему кару за те, щѣ покликывавъ ся на свѣдоцтво холопа.

Проба желѣзна ѳдбувалась симъ способомъ, щѣ позваному приказано брати розпалене желѣзо въ руки,

або ступати на тев-жь ногами босыми. Якъ отже выдержавъ бнѣ тую пробу нужно, то вважавъ ся безвиннымъ. Пробѣ желѣзної мусѣвъ пѣддатись позванный о убійство, наколи не можъ було найти свѣдка. Того-жь допыту уживано такожъ при винѣ о крадѣжь, если вже не було рѣчи вкраденои, и если цѣна ви була не менша бѣдъ пѣвъ гривны золота. Если-жь украдена рѣчь була меньше вартѣвна, то уживано пробы водою. Позваному приказано тогдѣ скочити въ глубѣнь. Якъ въ водѣ не напудивъ ся и якъ не поринавъ, то вважавъ ся такожъ безвиннымъ. Звычай допытувати желѣзомъ и водою истнувавъ на Руси бѣдъ часѣвъ поконвѣчныхъ и мѣгъ бути праславянскимъ, тому-що такожъ у иншихъ народѣвъ славянскихъ, якъ у Чехѣвъ и Сербѣвъ, такі допыты неразъ уживались.

До переведеня sprawy судовои служили *вирники*.¹⁾ Се були судѣ переважно карнї (криминальнї), щѣ вѣдили звычайно на мѣсце вдѣяного злочинства и тамъ справу розсуджували. Они не мали постѣйнои платнѣ, лише брали за судѣ добрї грошѣ бѣдъ обвиненыхъ, поза-якъ имъ припадала часть виры. Крѣмъ того брали грошѣ на дорогу и всѣлякї дары на той часъ, щѣ въ нѣмъ судили справу. Дары тѣ звались „поклоны вирнїи“. Приношено вирникамъ грошѣ и дары въ натурѣ: солодъ, бѣвцѣ, курки, сыръ, сѣль, и т. и. И такъ Правда Ярославова приписуе, щѣбы вирникови и его помѣчникови давати на недѣлю 7 ведеръ солоду, такожъ барана и 7 хлѣбѣвъ, бѣдтакъ на день по двое курокъ и т. д. — Вирникови давано до помочи отрокѣвъ и метельникѣвъ; се були низшї урядники въ родѣ нынѣшнихъ писарѣвъ судовыхъ и секвестраторѣвъ.

¹⁾ Судѣ тѣ звались вирниками тому, щѣ бѣдбирали виру, се-бѣ-то кару грошеву.

II. Постановы права цивильного.

Большою частею Правды суть постановы права карного. До права цивильного належать именно постановы про наслѣдство и про довжниківъ; але и тутъ не обѣшлось безъ деякихъ постановъ карныхъ.

1. Правда не знае тестаментѣвъ письменныхъ; завѣщаня устнїи мають силу правну. Коли вмеръ простый человекъ вольный („смердь“), а не було у него сынѣвъ, то майно его переходило на князя; якъ же лишились дочки, то належалась имъ частина майна, яку визначивъ князь; если-жь дочки були замужнїи, то не одержали нѣякои части. Коли вмеръ бояринъ, то майно его не переходило на князя, и якъ не було въ него сынѣвъ, брали дочки спадщину батькѣвску. Майно же простого человека йшло на князя за-для того, що князь Рюриковичъ замѣнивъ для смерда голову роду. — Якъ отецъ умеръ „безъ ряда“ (безъ тестаменту), майно переходило на всѣхъ сынѣвъ, котрїи давали частину за его душу; двѣрь батька лишавъ ся при сынѣ наймолодшѣмъ; сестра при братахъ не дѣставала наслѣдства, але вложено имъ въ обовязокъ, выдати сестру за-мужъ. — Если жена по смерти мужа осталась зъ дѣтьми, то мала право на часть наслѣдства; она могла лишитись по смерти мужа зъ дѣтьми въ его домѣ. Если она, давши слово, що сидѣти-ме по смерти мужа зъ дѣтьми-недолѣтками, протратила майно ихъ и бѣдалась за-мужъ, то була приневолена, выплатити дѣтямъ те, що прогайнувала. Якъ мати дѣтей-недолѣткѣвъ пошла за-мужъ, то они зъ наслѣдствомъ постуцали пѣдъ опѣку найблизшого свояка.

2. Вѣритель позываючи довжника, що бувъ виненъ меньше трохъ гривенъ, доказувавъ свою вѣрительность

присягою. Коли довгъ бувъ выше трохъ гривень, то треба було свою вѣрительнѣсть свѣдками або грамотами доказувати, а де не було нѣ свѣдкѣвъ, нѣ грамотъ, тамъ вѣритель програвъ процесъ.

Важными суть приписы о процентѣ и лихвѣ. Лихва бо була тогдѣ дуже закоренилась на Руси. Позычано не тѣлько грошѣ, але й збѣже та иншій рѣчи, и ѳдтакъ ѳддавано предмети того-самого роду, якій позычено. Процентъ за позыченій грошѣ звавъ ся *рѣзъ*, а наддатокъ збѣжа называно *присопъ* (присыпъ). Именно проценты грошеві були высокї, по-за-якъ выносили 50—100%. Хоча же опѣсля Володимиръ Мономахъ обмеживъ трохи таку лихву, то все-таки 50% лишилось.

Щѣ-до позычки, находимо въ Правдѣ Рускѣй слѣды римского „foenus nauticum“. Ёсли купецъ позычивъ у кого грошѣ и въ дорозѣ стративъ ихъ случаемъ нещаснымъ, примѣромъ тымъ-що корабель его затопивъ ся, або що въ дорозѣ розбѣйники ѳдобрали ему товаръ, то до заплаченя довгу не можъ було его присилувати.

Въ загалѣ купцѣ корыстувались охороною закона. И такъ до свѣдоцтва, для доказаня якогось чину, вымагало право звычайно 7 свѣдкѣвъ, а ѳдъ купцѣвъ, себѣ-то ѳдъ чужинцѣвъ, лише 2 свѣдки. Чужинцеви бо не такъ легко було найти свѣдка, якъ Русинови, и про-те чужинець неразъ не мѣгъ бы перевести доказу.

За великїй довги продавано чоловѣка, а цѣну, придбану зъ такои продажи, ѳддавано вѣрителиви. Симъ дѣломъ чоловѣкъ вольный ставъ ся невольникомъ. Въ загалѣ кары були тогдѣ на Руси дуже великї, такъ що рѣдко хто бувъ въ силѣ ихъ заплатити, по-за-якъ грошей въ тѣмъ часѣ не було багато. Се було справдѣ великою карою, коли виноватый, втративши свою волю, переходивъ зъ родиню въ станъ низшїй.

3. Правда Руска дбає про домашне *газдѣвство* и *рѣшничтво* и зберегає майно не тѣлько боярина, але й смерда, визначуючи одвѣтнї кары за нарушене чужої власности. А вже-жъ Правда не згадує нѣчого про справы житя подружного, про ѳдносины мужа до жены и протакє инше. Такї справы належали пѣдъ судъ духовный, котрый вѣ рѣшаню ихъ корыстувавъ ся иншими законами. Тї-жъ законы списано вѣ Кормчѣй книзѣ, щѣ була перекладомъ грецкого Номоканона. Тѣлько-жъ вѣ тѣй рускѣй редакци чужого законника вдѣяно деякї змѣны, одвѣтно до потребъ народу руского.

Збѣрникъ сей зберѣгъ ся вѣ кѣлькохъ редакцихъ, то бѣльше то менше повныхъ. Ученї мужѣ уважають першї 17 статей творомъ часѣвъ Ярослава и зовуть ихъ текстомъ короткимъ; однако не можна заперечити, щѣ мабуть и деякї зъ послѣдуючихъ статей ѳдносять ся до Ярослава.

Выдана Правда Руской. Правду найшовъ В. Н. Татищевъ вѣ лѣтописцѣ Новгородскѣмъ, щѣ ѳдносить ся мабуть ко вѣку XV. Выдавъ же еѣ А. Л. Шлецеръ 1767. р. вѣ Петербурзѣ. Опѣсля Татищевъ выдавъ Правду зъ поясненями 1786. р. вѣ Петербурзѣ вѣ I. части „Продолженїя древней росс. Вивлюенки“, а вѣ III. томѣ того-жъ збѣрника (1788) явилось выданє сего памятника пѣсля рукописи Кормчѣй книги. Четверте выданє зладивъ Болтинъ 1792. р. вѣ Петербурзѣ; ѳнъ пояснивъ деякї слова та речєня и переложивъ текстъ старорускїй на мову росїйску. ѳтакъ выдавъ Правду К. Калайдовичъ вѣ збѣрнику „Рускїя Достопамятности, издаваємыя обществомъ исторїи и древностей росїйскихъ“. (Часть I. Москва, 1815, стор. 17—58). Калайдовичъ корыстувавъ ся найдавнѣйшою рукописею, котру ѳдкрывъ историкъ Н. Карамзинъ вѣ Синодальнѣй Кормчѣй книзѣ, списаної около 1280. р.

Изъ пѣзнѣйшихъ выданъ наводимо отъ-сѣ:

а) „Prawda ruska czyli prawa wielkiego księcia Jarosława Władymirowicza.“ — Przez J. B. Rakowieckiego,

królewskiego Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Członka. Tom I. II. Warszawa 1820. 1822. 4°.

б) „Das älteste Recht der Russen in seiner geschichtlichen Entwicklung dargestellt von J. Ph. G. Ewers, Professor an der Universität in Dorpat“. Dorpat und Hamburg. 1826. 8°.

в) „Текст Русской Правды на основаніи четырехъ списковъ разныхъ редакцій, издалъ Н. Калачовъ“. Москва 1847. 8°.

Статьи и замѣтки поясняющіи Правду Руску находятъ ся: а) въ исторіи Н. Карамзина („Исторія государства російскаго“. Изданіе пятое. Книга I., томъ II., глава III., стор. 26—38; и Примѣчанія стор. 29—43); б) въ исторіи Сергѣя Соловьева („Исторія Россіи съ древнѣйшихъ временъ“. Томъ I. Изданіе пятое. Москва 1874; стор. 233—244).

Порѣвн. статью дра Костя Левицкого въ „Зорѣ“ проф. Партыцкого, рочи. III., ч. 5. 6. н. з. „Правда Руска яко першій збѣрникъ правъ рускихъ“.

2. Поученіе дѣтямъ Володимира Мономаха.

Якъ милою являє ся збрка, щó въ темнѣй ночи меркотить яснымъ сяєвомъ крѣзь чорнѣ хмары, такъ изъ пѣтьмы историчныхъ дѣй на Руси въ кѣнци XI. и въ начатку XII. вѣку выринає принадно свѣтла статья Володимира Мономаха. Справдѣ великимъ бувъ сей князь, щó бажавъ лише добра Руси и пѣклувавъ ся не тѣлько дружиною, але й хлѣборобами. Онъ бувъ найрозумнѣйшимъ мужемъ своего часу и вызначувавъ ся всякими прикметами мудрого и доброго володаря. Видячи, щó Русь изъ-за незгоды и усобиць князѣвъ упадає, намагавъ ся онъ двигнути батькѣвшину изъ пропасти загибели національной и суспѣльной и старавъ ся ѣдтакъ выховати свои дѣти якъ найлучше, щобы дальше повели его дѣло розумно въ хосенъ Руси.

Для своихъ дѣтей написавъ Володимиръ Мономахъ „поученіе“ и выложивъ въ нѣмъ обязанности чоловѣка зглядомъ церкви, товариства и родины. Се поученіе рисуе намъ живо образъ передового дѣяча руского въ XII. вѣцѣ, що мавъ бути свѣточемъ всѣмъ землякамъ. Мономахъ згадуе напередъ про братнїи межиусобицѣ, про нарушене присяги, се-бѣ-то про головнїи причины недолѣ въ тѣмъ часѣ. Именно примѣръ св. Василия Великого, котрый писавъ науки для молодежи, подавъ князеви повѣдъ, написати поученіе для своихъ дѣтей; впрочѣмъ не мѣгъ онъ не добачати взбрца для своего писаня въ тыхъ „поученїяхъ дѣтямъ“, якї замѣщено въ Изборнику Святослава зъ 1076. р. Выписуе отже деякї мѣся изъ псалтыри и зъ писемъ Василия В., та й поручае дѣтямъ, выповнати дѣла милосердія: приятель „смердѣвъ“ не вдоволяє ся обрядомъ неподвижнымъ, але бажае оживити его духомъ практичнои любви христїянської. Сюды ѡдносять ся мѣжъ иншими отъ-сї его слова: *„Ни права, ни крива не убивайте, ни повельвайте убити его, аще будетъ повиненъ смерти, а душа не погубляете никакояже хрестїяны. — Больнаго при- свѣтите, надъ жертвеця идѣте, яко вси мертвени есмы; и челоуѣка не мнѣте не привѣчавше, добро слово ему дадите“*. Згадуе ѡдтакъ про взаємини мужа до жены кажучи: *„Жену свою любите, но не дайте имъ надъ собою власти“*. Впрочѣмъ подае князь науки що-до житя товариского, захвѣлюе гостину и заохочуе до запопадливои науки, замѣчаючи отъ-се: *„Егоже умѣючи, того не забывайте доброго, а егоже не умѣючи, а тому ся учити: якоже бо отецъ мой дома сѣдя изумляше пять языкъ; въ томъ бо честь есть отъ иньхъ земль“*. Опбеля упоминае дѣтей, остерегати ся лѣности: *„лѣность бо всему мати; еже умѣеть, то забудеть, а егоже не умѣеть, а тому ся не*

учить. — Да не застанеть васъ солнце на постели: тако бо отецъ мой дѣлаеть блаженный и вси добріи мужи свершеніи“. А вже-жъ мимо невысупчого труда позволяе князь поспати въ полудне, бо „*спаніе естъ отъ Бога присужено полудне; отъ чина бо почиваетъ и звѣрь и птици и челоуѣци“.*

По молитвѣ рано князь сѣдавъ думати зъ дружиною, опбселя-жъ судивъ людей. Оѣтакъ описуе онъ дневніи свои труды, згадуе про военніи походы, именно про походы противъ Половцѣвъ и такожь про ловы дикихъ звѣрѣвъ. Охота на ловахъ въ тыхъ часахъ не була простою забавою и втратою часу, противно она вважалась трудомъ хосеннымъ; на ловахъ убивано дикихъ звѣрѣвъ, котрыми наповнялись тогдѣ великіи лѣсы и просторїи степы рускїи. На такихъ ловахъ находивъ ся князь неразъ въ великомъ небезпеченствѣ. Самиця тура метала его зъ конемъ двѣчи на рогахъ своихъ; олень коловъ его, а зъ двоухъ лосѣвъ оденъ топтавъ его ногами, другїи же коловъ рогами; дикїи вепрь бѣдъ бедра мечъ бдорвавъ; якїисъ лютой звѣрь скочивъ ему на бедро и коня поваливъ зъ нимъ на землю...

Володимиръ Мономахъ кѣнчить свое „поученіе“ трома гадками: гадкою о промыслѣ божѣмъ, о любвѣ и о прощенью ворогамъ. Тутъ мабуть самъ авторъ вставивъ листь, писанный до Олега Святославича въ 1096. р. пѣсла битвы Муромскои, въ котрѣи убито Изяслава, сына Мономахового. Вѣдай хотѣвъ князь свои слова о прощенью ворогамъ затвердати власнымъ примѣромъ. Въ сѣмъ бо письмѣ прощае вину родовому своему ворогови Олегови, бо не хоче погубити землѣ рускои.

„Поученіе“ кѣнчатъ ся молитвою ко Спасителю, Матери Божѣи и Андрѣю Критскому, творцевї канона покаянного.

„Поученіє“ Володимира Мономаха найдено въ рукописи Лаврентіевскій лѣтописи Несторової, де оно вставлено пѣдъ 1096. рокомъ. Але розбѣръ сего памятника доказує, що не лѣтописець, але самъ Володимиръ написавъ цѣле „поученіє“, та що оно складомъ своимъ духови XII. вѣку зовсѣмъ бѣдповѣдає ¹⁾).

3. Лѣтописи.

Лѣтописи появляются ся рано въ тѣй державѣ, въ котрѣй жизнь исторична єсть богата дѣями важными та незвычайными. Уже-жь въ стародавнѣй Руси, почавши бѣдъ Рюрика, князѣ зъ дружиною изъ-за державныхъ своихъ змаганъ подавали тямущимъ грамотѣямъ чи-мало матеріалу до записуваня фактѣвъ историчныхъ. Вѣйны та усобицѣ князѣвъ здавались тымъ письменникамъ рѣвно важными проявами въ житю народнѣмъ, якъ незвычайными оказувались деякѣ зъявища природнѣй въ еволюціяхъ тѣль небесныхъ. Жизнь простого люду зъ его демократичнымъ побутомъ и поетичнымъ свѣтоглядомъ не явилась достойною для ширшого огляду въ писаняхъ такихъ, що складались по взѣрціямъ византійскимъ.

Византія дала Руси просвѣту христіянську, и проте не тѣлько *поученія, посланія и проповѣди*, але й *лѣтописи* грамотѣѣвъ рускихъ одержали свѣй зачатокъ бѣдъ подѣбныхъ творѣвъ литературы византійскої. А поза-якѣ деякихъ хронографѣвъ (лѣтописцѣѣвъ) грецкихъ

¹⁾ „Поученіє дѣтямъ“ выдавъ у-перве графъ А. И. Мусинъ-Пушкинъ 1793. р. пѣдъ заголовкомъ „Духовная“, се-бѣ-то „последній духовный заповѣтъ“. Оно находитъ ся такожъ въ рукописи Лаврентіевскій лѣтописи Несторової (Полное собраніє рус. лѣтописей. Томъ I. С.-Петербургъ. 1846; стор. 100–107).

переложено на языкъ болгарско-славянскій вже въ половинѣ X. вѣку, а може й раньше, то зъ такими писаньями познакомились скоро й рускій письменники, добавляючи въ нихъ взорець до засновку своєї питомої лѣтописної дѣяльности. Ба, догадують ся деякїи ученїи мужѣ нашихъ часѣвъ ¹⁾, що духовенствомъ записувались первѣстно короткїи замѣтки на „пасхальныхъ таблицяхъ“ пергаминовыхъ, на котрыхъ на кѣлька лѣтъ напередъ обраховано и зазначено тї днѣ, въ котрїи мавъ выпасти празникъ пасхи въ сѣмъ або тѣмъ роцѣ. Такїи пасхальнїи таблицѣ розсылано въ давнѣй Руси часѣмъ ѡдъ часу по церквахъ и монастыряхъ, и ѡтакъ незаписанїи мѣсяця тыхъ таблицъ выповнювались ѡдвѣтными замѣтками, котрїи ѡдносились будьто до якогось подѣѣ историчной, будьто до внутрѣшньої жизни сего або того монастыря. Такъ отже на тыхъ таблицяхъ противъ дотычного року духовнїи грамотѣ записували короткїи вѣсти про вѣйну князѣвъ зъ поганцями, про заразу и пошеть, про зъявище крѣвавои хвостатои звѣзды, про чудеса образа святого и таке инше. Коли-жь запасъ такихъ вѣстей нагромадивъ ся, а наука межи свѣтскими духовниками та черцями стала ширшатн, то явились такїи грамотѣ, що вже не вдоволялись короткими замѣтками на пасхальныхъ таблицяхъ, а захотѣли утворити щось бѣльше повного, ѡдвѣтного взбрцямъ византїйскимъ. Такъ отже изъ тыхъ короткихъ замѣтокъ, списаныхъ на пасхальныхъ таблицяхъ та изъ ширшихъ вѣстей, принятыхъ ѡдъ хронографѣвъ грецкихъ, або записаныхъ пѣсля ѡповѣданя самовидцѣвъ, утворились зъ годомъ-перегодомъ тї рускїи лѣтописи, котрїи майже въ ѡднѣмъ часѣ

¹⁾ П. Полевый. „Исторія русской литературы въ очеркахъ и биографїяхъ“. С.-Петербургъ 1872, стор. 17.

списувались въ головныхъ городахъ Руси, въ Кіевѣ, Черниговѣ, Новгородѣ и на Волини.

Рускїй лѣтописи давной doby жита литературного вважають ся лѣтописями княжими. Князь есть сонцемъ яснымъ нашихъ лѣтописцѣвъ; коли ѡтакъ зъ его вины заворушить ся Русь усобицею, коли по тѣй причинѣ тяжка недоля навѣститъ простыхъ „смердѣвъ“, то набожный чернець-лѣтописецъ добавае въ злидняхъ кару божу за людскїй грѣхи. Не диво отже, що лѣтописецъ записуе запопадливо всякїй змаганя князя и его дружины, що любуе ся въ живыхъ описахъ крѣпавыхъ вѣйнь и усобиць, межи-тымъ коли тѣлько иногдѣ мовъ нехотя згадуе про зборы народнї, що звались вѣчемъ. залишаючи въ загалѣ порушати такїй пытаня, котрї князеви не конче були милыми. А вже-жъ князѣ доставляли духовнымъ грамотѣямъ всяку пѣдмогу въ труднѣмъ дѣлѣ списуваня вѣстей историчныхъ. Особливо черцѣ ученї находили ласку у князя-володаря, бо они могли статись вѣстниками его славы по всему свѣту. Въ монастырь приходивъ князь передъ зачаткомъ важной справы, проситѣ умныхъ черцѣвъ о раду. Духовники бували послами и ѡдправлялись въ далеку чужину, де познакомлювались зѣ звычайми и обычаями незвѣстной имъ землѣ; они могли дѣзнатись про пляны стратегичнї свонхъ князѣвъ, а супроводжаючи вѣйско въ походѣ могли бути наочными свѣдѣками крѣпавой битвы. Духовники бували неразѣ секретарями (дьяками) у князѣвъ и про-те были имъ звѣстнї всякїй тайны кабинетовї. Такъ отже духовнї особы, а особливо черцѣ, були дѣйстно способнї, займатись списуванемъ грамотъ державныхъ и вѣстей историчныхъ, изъ-за чого не дивно, що першими лѣтописцами рускими були смирнї черцѣ.

а) Лѣтопись Несторова.

Перша лѣтопись руска приписує ся звичайно Несторови, що бувъ черцемъ монастыря печерского. Прого жизнь звѣстно намъ лишь се, що вступивъ въ монастырь въ 17. роцѣ житя, та що игумень Стефанъ постригъ его въ черцѣ а опѣсля поставивъ въ дѣяконы. Въ 1091. р. поручено Несторови бдшукати въ печерахъ мощи Теодосія, котрїй бнѣ дѣйстно бдкрывъ при помочи двохъ другихъ черцѣвъ. Такожъ довѣдуємо ся зъ лѣтописи, що Половцѣ напавши на Кіівъ (1096) розграбили печерскій монастырь. Кблькохъ черцѣвъ тогдѣ вбито, Несторъ же и прочїи брата спасли щасливо свою жизнь. Се справдѣ незначнїй дрбницѣ, якїи збереглись про жизнь Нестора. Одаткъ не знаємо, де и коли бнѣ родивъ ся, та коли вмеръ. Догадують ся тблько, що родивъ ся въ Кіївщинѣ около 1056. року, та що вмеръ межи 1113. а 1136. р. Сю послѣдню дату смерти Нестора поставивъ А. Бельовскїй („Latopis Nestora“ стор. 6).

Несторъ написавъ а) „Чтеніє о житїи и о погубленїи блаженую страсотерпцю Бориса и Гльба“. б) „Житїє преподобнаго отца нашего Теодосія, игумена печерскаго.“ Крбмъ сихъ двохъ житєписей зладивъ Несторъ ще бодай въ засновку Лѣтопись руску пбдъ заголовкомъ: „Се повѣсти времяныхъ лѣтъ, откуда есть пошла руская земля, кто въ Киевѣ нача первѣе княжити, и откуда руская земля стала есть“. Въ сѣй лѣтописи згадує Несторъ про жизнь печерскихъ отцѣвъ Даміана и Іеремїѣ, Матеея и Исаакїя.

Авторомъ лѣтописи уважають звичайно Нестора. Вже въ XIII. вѣцѣ пише чернець Поликарпъ въ „посланїю“ ко Акиндинови, архимандритови печерского монастыря отсю замѣтку про лѣтописця Нестора: „Яко

же блаженный Несторъ въ лѣтописцѣ написа о блаженныхъ отцѣхъ, о Даміанѣ и Іереміи и Матѣѣ и Исаахій⁴. А на иншомъ мѣсци сего „посланія“ читаемо, що до черця Никиты Затворника (що опбсѣя бувъ епископомъ Новгородскимъ) .пришло много черцѣвъ, помолитись надъ нимъ о его здоровлѣ. Никита бо по думцѣ тогдѣшнихъ людей мавъ въ собѣ бѣса и пророкувавъ его силою. Поликарпъ пише, що черцѣ тѣ пришли зъ игуменомъ Никономъ, та що зъ ними бувъ Несторъ, *иже написа лѣтописецъ*. Той Никонъ бувъ наслѣдникомъ игумена Стефана, котрый постригъ Нестора въ черцѣ. Поликарпъ же переймивъ сю вѣсть одъ Симона, що бувъ печерскимъ черцемъ до 1215. р.

А вже-жь историкъ Костомарѣвъ высказавъ, що лѣтопись, котру зовуть Несторовою, не принадлежить въ цѣлѣмъ своѣмъ объемѣ сему писателюви¹⁾. По думцѣ Костомарова бувъ Несторъ тѣлько лѣтописцемъ печерского монастыря; редакторомъ же ви треба вважати игумена Сильвестра, якъ се доказуе слѣдуюча записка: *„Игуменъ Селивестръ святого Михаила написахъ книги си лѣтописецъ, надъяся отъ Бога милость пріяти, при князи Володимерь, княжащю ему Къевъ, а мнѣ въ то время игуменящю у святого Михаила въ 6624, индикта 9 лѣта²⁾“*.

Сєю записку поставлено въ кбнци лѣтописи Лаврентіевскои подъ рокомъ 1110. Сямъ бо рокомъ кбнчить ся такъ звана лѣтопись Несторова, а одтакъ слѣдуе лѣтопись Сильвестра, игумена Выдубецкого монастыря въ Кіевѣ. Сильвестрови отже приписують продовжене лѣтописи Несторовои одъ 1111. до 1116. р., и ма-

¹⁾ „Вѣстникъ Европы“. Журналъ исторіи-политики-литературы. Восьмой годъ. Книга I. 1873. Петербургъ. стор. 6. — Порѣвн. „Извѣстія императорской Академіи Наукъ“, томъ X. вып. 1.

²⁾ „Полное собраніе рус. лѣтописей“ I, 123.

буть занявъ ся ѓнъ такожь редакцію лѣтописного матеріялу, доставленого черцемъ Несторомъ. Однакже не годить ся думати, що Несторъ бувъ тѣлько лѣтописцемъ печерского монастыря, та що самъ Сильвестеръ описавъ всякѣ змаганя князѣвъ и ихъ дружины. Судячи бо по житєписямъ Несторовымъ можь легко дѣзнатись, що авторъ ихъ бувъ грамотѣемъ не-абы-якимъ; се бо писавъ ѓнъ ясно и вельми складно, корыстующись правильными конструкціями граматичными. Въ тѣй же частинѣ лѣтописи, що приписує ся Сильвестрови, стиль єсть подекуды запутаный и въ загалѣ писанє єсть мало оживлене мовою драматичною. Єсть отже дуже вѣроятнымъ, що переважно бѣльша часть першой лѣтописи руской єсть творомъ самого Нестора, що отже Сильвестеръ єв доповнивъ и остаточно зредагувавъ.

З мѣстъ лѣтописи. Лѣтопись Несторова, що зове ся „повѣстею временныхъ лѣтъ“, по примѣру византійскихъ хронографѣвъ починає ся вычисленємъ тыхъ земель, котрѣ по потоцѣ дѣстались сынамъ Ноя. За короткимъ нарисомъ географіѣ старого свѣта слѣдує ѓтакъ исторія Славянъ. Спѣмнувши про Днѣпро лѣтописецъ наводить легенду про апостола Андрѣя, котрый сею рѣкою прибувъ ѓдъ Корсуня пѣдъ горы, що на нихъ опѣсля здвигъ ся городъ Кіѣвъ. Именно розказує лѣтописецъ про первѣстный побуть Славянъ надъ Дунаємъ, про вандрѣвку ихъ зъ ѓдтамъ въ землѣ пѣвнѣчнѣй и пѣвнѣчно-схѣднѣй, про демократично-громадскій ладь у тыхъ племень, зъ котрыхъ зложила ся опѣсля Русь-Украина... Рокомъ 862, се-бѣ-то повѣстею про приликанє Варягѣвъ изъ-за моря, починає ся лѣтопись руска, котра Несторомъ доводить ся до 1110. р., почѣмъ игумень Сильвестеръ писавъ єв дальше до 1116. р.

Спосѣбъ писаня. Лѣтописецъ задивлює ся на

подѣй историчнй изъ становища религійного; въ его писаню скрываетъ ся всюды набожна тенденція. Въ рамкахъ лѣтописи учить онъ христіянської етики и являе ся часто проповѣдникомъ покаяня супротивъ грѣшныхъ землякѣвъ. Все-жь таки крѣзь религійный аскетизмъ проглядае неразъ любовь до рѣдной землѣ и до святощій народныхъ. А вже-жь князь стоить у руского лѣтописця по-надъ всякими змаганями городянъ и хлѣборобѣвъ: хочъ онъ причиною лиха и недолѣ на Руси, то лише онъ являе ся олицетворенемъ власти, ба, пѣзнѣйше ставъ ся воля его единымъ жереломъ правъ въ державѣ.

Оповѣдане въ бѣльшій части лѣтописи есть простымъ, а декуды й наивнымъ, хочъ добавчаемо й такій мѣсяцъ, щѣ дѣйствио вызначують ся артизмомъ поетичнымъ. Та й не дивота, що люде тямущій читають лѣтопись Несторову зъ великимъ интересомъ; лѣтописецъ нашъ корыстувавъ са часто людовыми переказами, ба й пѣснями простонародными, изъ-за чого писане его являе ся денекуды зеркаломъ свѣтогляду давныхъ Русинѣвъ. Именно Костомарѣвъ выказавъ наглядно, що деякі повѣсти лѣтописця про першу добу исторіѣ Руси основують ся на творахъ стародавньої словесности устной¹⁾. Зъ того однакже не слѣдуе, мабутъ бы повѣсти першого лѣтописця руского не були достовѣрными; хоча бо онъ хѣснувавъ ся переказами словесности устной, то самъ фактъ историчный являвъ основу непохитну, та тѣлько окрасы его въ свѣтоглядѣ люду могли бути выдуманій фантазією. Вже-жь головна заслуга нашего лѣтописця есть тая, що онъ вызначуе ся рѣдкою любовью правды

¹⁾ „Вѣстникъ Европы“. Восьмый годъ 1873. Книга I, стор. 10—34; книга II. стор. 570—624.; кн. III. стор. 8—60.

та й об'єктивнимъ представлєнємъ дѣй историчныхъ. Онъ подавъ намъ вѣрный образъ стародавньої Руси, вьсказуючи такожъ односины єи до сусѣднихъ народѣвъ славянськихъ. Справдѣ заслуга першого лѣтописця єсть дуже велика. Майже всѣ народы славянскій завдячують єму тєб, що поконвѣчна ихъ старина найшла вь єго творѣ основу историчну. Именно коротка етнографія славянська, замѣщена вь началку лѣтописи єсть найважнѣйшимъ документомъ для исторієй всѣхъ народѣвъ славянськихъ.

Ж е р е л а лѣтописи Несторової. а) Византійскій хронографъ, именно же Палея. Палею²⁾ звалась початковá часть хронографа; она обѣймала оглядъ дѣй историчныхъ бѣдъ сотворєня свѣта до христіянства и до погибели жидѣвскої. Оповѣданє историчнє перемѣшалось тутъ зъ переказами устными, зъ розправами богословскими и зъ полемикою противъ вѣры жидѣвскої. Грецку жь Палею переложено вѣдай рано на мову болгарско-славянську, а редакція руска сєго твору зладилась єще до нападу татарского. Одаткъ византійскій хронографъ подавали рускимъ грамотѣямъ багато матеріялу, цѣлу єнциклопедію вѣдомостей, котрою они до волѣ могли покорыстуватись. Тѣ хронографы переложено изъ мовы грецкої на болгарско-славянську вже вь X. вѣцѣ. Сюды належить именно хроника Іоанна Малалы, котру переложивъ болгарекій священникъ Григорій; але мабуть єще раньше переложено на болгарску мову иншого хронографа Георгія, щѣ прозавъ себе Амартолемъ (*ἀμαρτωλός* = грѣшнй), и живъ вь вѣцѣ IX. Изъ хроники сєго Георгія Амартоля увбйшовъ вь лѣтопись руску географичнй оглядъ старого свѣта; бдтакъ принято

²⁾ „Палея“ — бѣдъ грецкого слова *παλαιός* = стародавнй.

изъ неї оповѣданє про звичаї и обычаї деякихъ азійскихъ народѣвъ и племенъ, якъ Сирѣвъ, Бактрїанъ, Халдеѣвъ и и., а крѣмъ того замѣщено єще переложену повѣсть про волхва (чарѣвника) Аполонїя Тїанейскогѣ. Впрочѣмъ лѣтописецъ нашъ користувавъ ся такожъ грецкимъ творомъ Методїя, єпископа Патарскогѣ, именно єго словомъ „о царствѣ языкъ послѣднихъ врѣменъ.“ Звѣстнї були єму такожъ договори рускихъ князѣвъ Олега, Игоря и Святослава, заключенї зъ цѣсарями византїйскими. Тї договори замѣщено въ лѣтописи Несторовѣй; сюды увѣйшли они безперечно изъ тексту болгарско-славянського, щѣ бувъ перекладомъ оригїналу грецкогѣ.

б) Житєписи славныхъ мужѣвъ, примѣромъ житєписи славянськихъ апостолѣвъ Кирила и Методїя, рускихъ князѣвъ Володимира Великого, Бориса и Глѣба и и. Сими готовими творами лѣтописецъ хѣснувавъ ся одвѣтно заложеному плянови своихъ повѣстей, и про-те або лишивъ ихъ незмѣнними, або розширивъ ихъ переказами народними.

в) Записки церковнї и монастырскї, именно „пасхальнї таблицѣ“, про котрї выше де-що сказано.

г) Творы устной словесности, именно повѣсти и пѣснї. Сюды належать переказы про Обрѣвъ, щѣ були чудовищами митичными, про Кїя, Щека и Хорива, про смерть Олега бѣъ свого коня, про смерть Игоря, про княгиню Ольгу, именно про месть єї супротивъ Деревлянъ, про богатырскї дѣла Святослава Игоревича и т. и.

д) Оповѣданя самовидцѣвъ, особливо-жъ оповѣданя 90-лѣтнѣго старця Яна († 1106), щѣ бувъ сыномъ воеводы Вышаты, а внукомъ Остромира, посадника Новгородскогѣ, для котрого новгородскї дїякопъ Григорїй

переписавъ зъ давнѣйшого текету Евангеліа въ языцѣ старословѣнскѣмъ. Самъ Янъ бувъ такожь воеводою; воювавъ часто зъ Половцами и збиравъ данину для князѣвъ по рѣжныхъ земляхъ Руси. Такій мужъ видѣвъ отже въ свѣтѣ багато и про-те лѣтописецъ згадує, що бдѣ него много рѣчей довѣдавъ ся¹⁾. Крѣмъ Яна по-кликує ся лѣтописецъ еще на иншого самовидця, Гюряту Роговича, купця Новгородского. — Почавши же бдѣ другою половиною XI. вѣку, про „княженія“ Всеволода Ярославича и Святополка Изяславича (1078—1113) и вѣдай еще й про „княженіе“ Володимира Мономаха (1113—1125) писавъ Несторъ вже яко самовидецъ тыхъ дѣй, що передъ его очима розвивались.

Рукописи лѣтописи Несторовои. Найважнѣйшими суть двѣ рукописи — Лаврентіевска та Ипатска. Лаврентіевска рукопись названа бдѣ черця Лаврентія, котрый зладивъ лѣтопись Несторову для суздальского князя Дмитра Константиновича въ 1377. р. Рукопись сю бдѣкрывъ графъ Алексѣй И. Мусинъ-Пушкинъ, оберпрокуроръ св. синода, той-самый, котрому повелось опбсдя бдѣкрыти „Слово о полку Игоревѣмъ“. Она находить ся теиерь въ императорскѣй публичнѣй библиотекѣ въ Петербурѣ. Очевидно, що сея рукопись, списана въ другѣй половинѣ вѣку XIV., не може уважатись вѣрною копією первѣстной лѣтописи Несторовои; вже-жь черезъ двѣстѣ кѣлькадесять лѣтъ переписувачѣ заподѣяли безъ сумнѣву багато змѣнъ въ текстѣ лѣтописця, а то именно тогдѣ, коли зладили рукопись въ Суздальщинѣ. Однакже межи всѣми иншими рукопись Лаврентіевска єсть важною именно за-для того, що въ мовѣ си переховалось найббльше такихъ прикметъ, якѣ духови старорусского

¹⁾ Полное собраніе рус. лѣтописей. I, 120.

языка въ вѣщѣ XII. справдѣ бдповѣдають. Жаль тѣлько, що сеся рукопись есть чи-мало ушкоджена; на кѣлькохъ бо мѣсяцяхъ недостае въ текстѣ деякихъ картокъ. Повѣсти „временныхъ лѣтъ“ доведенѣ въ нѣй до 1305. р. Въ кѣнци заявляе Лаврентій свою радбѣть, що довершивъ своего дѣла, переписавши лѣтопись и каже смирно: *„И нынѣ, господа отци и братья! оже ся гдѣ буду описалъ, или переписалъ, или не дописалъ, чтите исправлявая Бога дѣля, а не клените, занеже книги ветшаны а умъ молодѣ не дошелъ“*.¹⁾— Рукопись Лаврентіевску ставъ выдавати профессоръ Тимковскій въ Москвѣ 1842. р., тѣлько-жь по причинѣ его смерти се важне выдане перерывае ся 1019. рокомъ. — Ипатска лѣтопись бдноситъ ся ко кѣнцю XIV., або ко початку XV. вѣку. Она зовесе Ипатскою изъ-за того, що находилась въ монастырѣ Ипатскѣмъ въ Костромѣ, городѣ Россіи пѣвнѣчнои; теперъ берегутъ еѣ въ библиотекѣ императорской Академіи Наукъ въ Петербурзѣ. Рукопись Ипатска оббѣмае три бддѣльнѣй части: а) повѣсти временныхъ лѣтъ, с. в. лѣтопись Несторову до 1110. р.; б) лѣтопись Кіѣвску бдѣ 1111—1201. р. и в) лѣтопись Волыньско-галицку бдѣ 1201—1292. р. Рукопись сю выдала археографична комисія въ Петербурзѣ 1871. р. („Лѣтопись по Ипатскому списку“); редакціею сего выданя занявъ ся членъ комисіи С. Н. Палаузовъ.

Першій разъ выпечатано Несторову лѣтопись въ Петербурзѣ 1767. р. 4^о. Се выдане не може уважатись поправнымъ.

Зъ помѣжъ иншихъ, выданъ лѣтописи Несторовои бдзначають ся отъ-сей:

а) Несторъ. Russische Annalen in ihrer slavonischen Grundsprache verglichen, übersetzt und erklärt von August

¹⁾ „Полное собраніе рус. лѣтописей“, I, 209.

Ludwig Schlözer. — Theil 1—5. 1802—1809. Göttingen. 8°. Се важне выдано сягае лише до начатку „княженія“ Володимира Великого.

б) „Полное собраніе русскихъ лѣтописей, изданное по всевысочайшему повелѣнію археографическою комиссіею“. Томъ первый: Лаврентіевская и Троицкая лѣтописи. Томъ второй: Ипатіевская лѣтопись. С.-Петербургъ 1846. 1843. 4°. — Комисія археографична пѣдъ проводомъ Береникова користувалась 168 рукописями, уважаючи наилучшими рукописи Лаврентіевску та Ипатску.

в) „Chronica Nestoris“. Textum russo-slovenicum edidit Fr. Miklosich. Vindobonae 1860. 8°. Основоу тексту служитъ Миклошичеви рукопись Лаврентіевска. Въ лѣтопись приймае онъ такожъ „поученіе и посланіе Мономахово“ и кѣнчить еѣ рокомъ 1110. Миклошич хотѣвъ звести рѣзно рѣдну фонетику рукописей на ладъ одностайный и зъ выемкомъ носовыхъ звуковъ ѡ, ѡѡ (ѣ, ѣѣ) и ѣ, ѣѣ (ѣ, ѣѣ) наблюдавъ переважно фонетику старословѣнску.

г) „Latopis Nestora“ z dodatkiem Monomacha nauki i listu do Olega w oryginalne i polskiem tłumaczeniu wydali i objaśnili August Bielowski i Jan Wagilewicz. Lwów 1864. 4°. (Окрема ѣдбитка изъ дѣла „Monumenta Poloniae historica“, t. I.) Въ сѣмъ выданю служитъ основою рукопись Ипатска, и тѣлько при справленю похибокъ выдавцѣ хѣснувались рукописею Лаврентіевскою. Бельовскій и Вагилевичъ выдали лѣтопись Несторову именно по тѣй причинѣ, що рускій лѣтописецъ „co do pierwszego okresu dziejów Polski jest źródłem niesłychanej wagi“ (стор. 28.) Вже-жъ и польскій лѣтописецъ Мартинъ Бельскій и Матѣй Стрыйковскій користувались лѣтописею Несторовою, хочъ въ творѣ нѣгде того не высказували, ба и Длугошь признавъ ся, що пѣдъ старѣсть учивъ ся по-руски, щоби мѣгъ добре зладити исторію польску.¹⁾ Въ печатаню тексту Бельовскій и Вагилевичъ вдѣляли деякі змѣны фонетичнї; именно ввели они въ выдане свое старословѣнскї носовї звуки ѡ, ѡѡ (ѣ, ѣѣ) и ѣ, ѣѣ (ѣ, ѣѣ), котрї въ старорускихъ писаняхъ звичайно чистыми

¹⁾ „Cano iam capite ad perdiscendas literas rutenas me ipsum appuleram, quatenus historiae nostrae series certior redderetur“. (Historia polonica, ed. Lipsiae 1711. Autoris epistola dedicatoria.)

самогласными *а, я — у, ю* заступаютъ ся. Побѣчь тексту старорусского замѣщено ще гарный перекладъ польскій, мѣжъ-тымъ коли деякі поясненя реальнїи находятъ ся пѣсля тексту и перекладу.

д) „Лѣтопись по Ипатскому списку. Изданіе археографич. комиссіи“. С.-Петербургъ. 1871. 8^о.

Изъ перекладѣвъ въ лѣтописи Несторовой суть важнѣйшіи: а) згаданный польскій перекладъ Бельовеского и Вагилевича; б) чешскій перекладъ К. Я. Ербена (въ Празѣ 1867); в) данскій — С. W. Smith-а (въ Копенгагѣ 1869); г) французскій перекладъ, який выдавъ Louis Leger, профессоръ школы живучихъ языковъ оріентальныхъ въ Парижи въ 1884. роцѣ.

До лѣтописи Несторовой ѳдносночь ся богата литература. Зъ-помѣжь писемъ, щѣ поясняютъ саму лѣтопись або языкъ еи, пѣдносятъ ся тутъ лише отъ-сї:

а) Nestor, eine historisch-kritische Untersuchung über den Anfang der russischen Chroniken von M. Pogodin. Uebersetzt unter Revision und Erweiterung des Verfassers von F. Löwe. St. Petersburg. 1844.

б) Ueber die Sprache der ältesten russischen Chroniken, vorzüglich Nestor's — von Franz Miklosich. (Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften XIV. Band. — Separatabdruck. Wien 1855.)

в) О составѣ русскихъ лѣтописей до конца XIV. вѣка. 1. Повѣсть временныхъ лѣтъ. 2. Лѣтописи южно-русскія. — Исслѣдованіе К. Бестужева-Рюмина. С.-Петербургъ 1868.

г) Nestoris rem litterariam adumbravit eiusque Chronicon c. 1—20 in Romanorum sermonem convertit Constantinus Luczakowski. (Ex programme scholae Leopoliensis, quae appellatur gymnasium academicum, separatim expressa.) Leopoli 1884.

б) Лѣтопись Кіѣвска.

Лѣтописи doby княжои суть неначе величною трилогією подѣй историчныхъ Руси. Навпередъ въ лѣтописи Несторовѣй видимо засновокъ величної драмы историч-

нои; въ Кіівскій лѣтописи розвиває ся акція и появляють ся коллизіѣ въ змаганю пристрастій, а въ лѣтописи Волинсько-галицкій¹⁾ приготавлиє ся розвязка дѣѣ историчныхъ и наближує ся оконечна катастрофа. А по-за-якъ въ поезіи драматичнѣй тая часть драмы, щѣ въ нѣѣ розвиває ся акція, найбѣльшій будить интересъ у зрѣтелѣвъ, то й въ нашихъ лѣтописяхъ друга часть историчной трилогіѣ въ читаню подобає ся найбѣльше.

Лѣтопись Кіівека представляє переважно дѣѣ Кіівского князѣвства; сусѣдними же князѣвствами полуднево-захѣдной Руси займає ся лишь о стѣлько, о скѣлько они беруть участь въ справахъ матери рускихъ городѣвъ. Лѣтопись сеєя єсть отже продовженємъ лѣтописи Несторовоѣ и обѣймає дѣѣ ѣдъ 1111. до 1201. р.,²⁾ — ѣдтакъ *Сильвестеръ*, игуменъ Выдубецкого монастыря въ Кіівѣ, той самыѣ, котрому приписують послѣдню редакцію лѣтописи Несторовоѣ, бувъ першимъ грамотѣмъ, щѣ ѣдъ 1111. до 1116. р. ставъ списувати дѣѣ князѣвства Кіівского. ѣдъ 1116. до 1155. р. писавъ сю лѣтопись *великій Нифонтъ*, игуменъ Волинскій, котрый ѣдъ 1130. р. бувъ епископомъ Новгородскимъ. Имена же прочихъ грамотѣвъ, щѣ лѣтопись Кіівску писали дальше до

¹⁾ Лѣтопись Волинсько-галицка належить до другого періоду исторіѣ литературы, тому-то про неѣ тутъ ширше не говоримо. Не споминаємо въ загалѣ нѣчого про лѣтописи Новгородскій и деякѣ иншіѣ, по-за-якъ въ обсягъ сеѣ нашої исторіѣ належать тѣлько тѣ творы, щѣ списанѣ були въ Руси полуднево-захѣднѣѣ.

²⁾ Лѣтопись Кіівску выдала археографична комисія въ Петерзурзѣ двѣчи, а то напередѣ въ 1843. р. въ II. томѣ „Полнаго собранія рускихъ лѣтописей“, де послѣ рукописи Ипатскоѣ выпечатано лѣтопись Кіівску и Волинсько-галицку, — а въ-друге въ 1871. р. пѣдъ заголовкомъ „Лѣтопись по Ипатскому списку“, де замѣщено лѣтопись Несторову, Кіівску и Волинсько-галицку-

1201. р., не суть намъ звѣстні. Вже-жь найкрасшою єсть тота часть лѣтописи, котру написавъ Нифонтъ. Межи рускими князями вызначує ся тутъ именно Володимирко, князь Галицкій, змаганя и двѣ котрого представляють ся справдѣ драматично.

Такъ лѣтопись Кіівска; якъ и Несторова писані въ тогдѣшняѣмъ книжнѣмъ, се-бѣ-то въ церковно-славянскѣмъ языкѣ, примѣшанѣмъ зѣ словами, формами и конструкторіями (мало)рускими. Лѣтописецѣ наші жили мѣжь народомъ, тому-то годѣ було имъ ѡдвернутись ѡдѣ животворного духа мовы рѣднои. А вже-жь учені черцѣ не могли мовѣ живѣй вызначити пристановища побѣчь сильного змаганя языка церковного; бѣльше прихильными для тои мовы були грамотѣ свѣтскі. Изъ-за того давнѣйшій памятникъ „Правда Русьская“ єсть важнѣйшимъ жереломъ для выученя языка староруского, нѣжь згадані ѡбѣ лѣтописи.

4. Моленіє Данила Заточника.

Авторъ сего памятника бувъ типомъ Украинця, щѣ любить батькѣвщину и свободу, щѣ ѡдчуваючи глубоко сердцемъ всяку недолю, не позбуває ся и въ бѣдѣ своего гумору, але смѣє ся крѣзь слѣзы и корыстує ся свѣтоглядомъ поетичнымъ. Жаль тѣлько, щѣ про жизнь сего мужа майже нѣчого не знаємъ: не звѣстно намъ, хто бувъ Данило, де родивъ ся, де и коли живъ и т. и. Изъ єго твору можъ лише се дѣзнатись, щѣ ѡнъ бувъ заточеный (се-бѣ-то выгнанный зѣ батькѣвщины) надѣ озеро Лаче въ нынѣшнѣй Олонецкѣй губерніи, не знати за яку провину. Однако судячи по смѣливымъ словамъ противъ боярѣ, щѣ стояли близько князя, можъ догадуватись, щѣ єго недоля була наслѣдкомъ ихъ клеветъ и

злющои вдачѣ. Такожъ годѣ доведатись, котрый князь выславѣ Данила на „потокѣ“. Ученій мужѣ думаютъ, що той князь, про котрого згадуе ся въ Моленю, есть або Юрій Володимировичъ Довгорукий, сынѣ Мономаха, або Ярославъ Всеволодовичъ, правнукѣ Мономаха. Ба, намѣ не звѣстно, чи повелось Данилови доставити князеви свое письмо и доступити помилованя. Анекдота бо, звѣщаюча про се, якѣ се письмо дѣйшло до князя, есть очевидно вымысломѣ пѣзнѣйшихѣ грамотѣвъ. Змыслѣ той анекдоты такій: Данило скривѣ свое письмо въ воску и кинувѣ его въ озеро; рыба поглынула дивну добычу, по чѣмѣ рыбу рыбацѣ зловивѣ и принѣсѣ князеви. Такимѣ способомѣ дѣсталось письмо Заточника до загнѣваного князя.

„Моленіе Данила“ зове ся такожѣ „Словомѣ о Данилѣ Заточницѣ“. Авторѣ сего твору бувѣ мужѣ свѣтлый, що бѣдѣ молоду бѣдававѣ ся наукамѣ. Такѣ отже пише о собѣ, що хочѣ не vyrѣсѣ въ Аѣнахѣ та не вчивѣ ся мудрости у философѣвъ, подѣбно пчолѣ збиравѣ изѣ книгѣ „сладость словесную“. Передѣ выгнанемѣ зѣ рѣднои землѣ стоявѣ бнѣ мабутѣ въ близькихѣ бѣдносахѣ до князя, тому-то неразѣ згадуе про моральну шкоду, яку заподѣявѣ собѣ князь, заточивши Данила въ чужину.

„Моленіе Данила“ есть збѣрникомѣ статей о рѣжныхѣ предметахѣ, котрѣ помѣжѣ собою майже нѣякои не мають звязи. Такѣ находимо въ нѣмѣ коротенькѣ розправы а радше прислѣвья о умѣ и глупотѣ, о богатствѣ и бѣдѣ, о добрыхѣ и злыхѣ панахѣ и т. и. Авторѣ всказуе кѣлькама словами и на домашню незгуду князѣвъ, выступае противѣ лихихѣ боярѣ, тиунѣвъ (судій) и противѣ тыхѣ черцѣвъ, котрѣ переступаютъ правила своего чина. Стилѣ сего памятника являе мѣшанину на-

родныхъ пословиць зъ біблійными приповѣдками, взятыми изъ „Притчей Соломоновыхъ“ и зъ книги „Премудрости Ісуса сына Сирахова“, при чѣмъ легко замѣтити, що авторъ, мабуть свѣтскій чоловікъ, не зовсѣмъ точно наводить мѣсця изъ св. письма. Одаткъ Моленію Данила можь уважати такожь збѣрникомъ стародавнихъ приповѣдокъ, выраженныхъ мовою книжною. Такими приповѣдками суть н. пр. отъ-сй: *„Всякъ челоувѣкъ хитритъ и мудритъ о чюжей бѣдѣ, а о своей не можеть смыслити“*. *„Молеве ризи изъздають, а челоувѣка печаль“*. *„Птица радуеться веснѣ, а младенець матери“*. *„Якъ во утелѣ мѣхъ воду лити, такъ безумнаго учити“*. *„Дѣти бѣгають Рода,¹⁾ а Господь пьяного челоувѣка“* и т. н.

Письменный твѣръ Данила Заточника мѣгъ бути уложенымъ по взѣрци збѣрникѣвъ грецкихъ, котрѣ въ Византіи стали появлятись ѡдъ VII. вѣку, и въ давній Руси звались „Пчелою“. Въ такихъ збѣрникахъ находились выписы изъ св. письма и зъ книгъ писателѣвъ клясичныхъ, грецкихъ и латиньскихъ. Изъ такого византійского збѣрни-

¹⁾ Родъ бувъ душею покійного начальника родины; се бувъ отже духъ-сторожь, що опѣкувавъ ся семьею живучою. Болванъ Рода стоявъ мабуть въ кутѣ комнаты, и не диво протѣ, що дѣти боялись Рода. Въ давній Руси вѣрено, що Родъ сидить на воздухѣ и кидаетъ на землю груды, изъ чого родять ся дѣти. Крѣмъ Рода вѣрувано ще въ Рожаницю. Она була вѣдай духомъ жѣночимъ, що рѣвно якъ Родъ зберегала щасливу долю родины. По думцѣ деякихъ ученыхъ мужѣвъ Рожаницѣ були богинями судьбы; у Словѣницѣвъ були не тѣлько Rojenice але й Sojenice (се-бѣ-то Судженецѣ). Въ Новгородскѣмъ памятнику зъ XII. вѣку, що зове ся „Въпрашаніе Кюриково“, читаемо отъ-се про жертвы, якѣ приношено Родови и Рожаници: *„А се Роду и Рожаницѣ крають албы и сыры и медъ“*. Вѣра въ Рода и Рожаницю истнувала безперечно въ цѣлѣй Руси-Украинѣ; се бо й у насъ несуть ще теперъ въ церковь хлѣбъ, сыръ и мѣдъ, коли молятъ ся за душу покійника.

ка мбгъ Данило дѣйстно пріяны деякѣ высказы, примѣромъ про лихѣ жены. Вже-жъ въ Изборнику Святослава зъ 1073. р. находить ся згадка про лиху жену; отже нема конечной потреби приписувати недолю Данила интригамъ женщинъ по-при оклеветуваня злющихъ бояръ. Отъ, примѣромъ сказавъ авторъ про лиху жену се щб слѣду: „*Луче бы ми трясею боляти, ниже со злою съ нелюбою женою быти: тряса бо тряси пуститъ, а злая жена и до смерти сушитъ*“.

Хоча же Моленіе Данила въ засновку своѣмъ могло утворитись пбсля взбрца византійского, все-жъ таки писане се вызначуе ся переважно гадками оригинальными, особливо-жъ смѣливыми словами супротивъ князя. Сюды належать именно сѣ высказы: „*Не возри на мя, княже господине, яко волкъ на ягня, но возри на мя, господине мой, аки мати на младенца. — Егда веселишися многими брашны, а мене помяни сухъ хлѣбъ ядуущъ; или пѣши сладкое питіе, а мене помяни теплу воду пьюща и праха нападша отъ жѣста завтрення. Егда ляжеша на мягкыхъ постеляхъ подъ собольими одѣялы, а мене помяни подъ единымъ платомъ лежаща и зимою умирающа. — Лють бьснующеся дати ножь, а лукавому власть*“.

Моленіе Данила зъ давныхъ давенъ люде письменнѣ любили читати. Се доказують численнѣ рукописи, подающѣ намъ сей памятникъ въ меншбмъ або ббльшбмъ объѣмѣ, по-за-якъ переписувачъ або даного тексту придержувавъ ся, або такожь свои гадки въ чужбмъ творѣ списувавъ.¹⁾ Впрочемъ дивный и цѣкавый складъ Мо-

¹⁾ „Моленіе Данила“ выдавъ К. Калайдовичъ по рукописи зъ кбнця XVI. або зъ початку XVII. вѣку въ „Памятникахъ российской словесности XII. вѣка“, — и Ундольскій въ журналѣ „Русская Бесѣда“ за 1856 г., кн. 2. по рукописи XV. в. Порбви. Петерич. Христом. Ф. Буелавва, стор. 617—632.

ленія бувъ причиною, що стародавній Русини въ нѣмъ любувались. Библійні приповѣдки и народні прислѣвья, сатиричне высмѣяне блудѣвъ того часу, въ котрѣмъ живѣ авторь, а ѳдтакъ украиньскій гуморь, що має двояку прикмету, шутливу и сумну, — се богатый матеріаль сего невеличкого памятника, що въ давній Руси заслуживъ на велике поважане.

5. Слово о полку Игоревѣмъ.

Въ цѣлѣй стародавній литературѣ славянськѣй нема памятника важнѣйшого ѳдъ „Слова о полку Игоревѣмъ“. Не тѣлько межѣ поодинокими народами славянськими, але й межѣ чужинцями, примѣромъ межѣ Французами и Нѣмцями, нашлись учені мужѣ, котрі сей памятникъ высоко цѣнили и его запопадливо студіювали. И справдѣ велике се диво, що невеличкѣй письменный твѣрѣ, обѣймающій лишъ кѣлька карточокъ, спонукавъ знаменитыхъ свѣточѣвъ славянськихъ, якъ Мицкевича, Гатталю, Максимовича, Потебню и и. занятихъ его поясненемъ, та выкликавъ богату литературу въ напрямѣ критичнѣмъ, филологичнѣмъ, естетичнѣмъ та историчнѣмъ. И яка-жь се причина, що за-дѣя 4—5 картокъ старорусского твору литературного порушивъ ся ученый свѣтъ въ Европѣ до живои участи въ здвигненю нашихъ просвѣтныхъ святощій? На се пытане можѣ ѳдповѣсти, що высока вартѣсть поетична сего памятника, его засновокъ историчный, прикрашений свѣтоглядомъ митичнымъ, вѣрный образъ сучасной культуры и незвычайнѣй трудности въ поясненю тексту суть причиною тыхъ глубокихъ студій, якихъ пѣдняло ся много талантливыхъ мужѣвъ въ выученю сего твору руского.

„Слово о полку Игоревѣмъ“ написано въ вѣку XII.

Въ нѣмъ збереглась краса поезіѣ (мало)русской, що жие доси въ думахъ и пѣсняхъ нашего люду. Незвѣстный намъ по имени авторъ переймивъ ся такъ живо тою поезією протонародною, що змалювавъ чудовый образъ давной бувальщины. Его Слово в справдѣ поемою абадумою историчною, писаною на основѣ образбв и речень сучасной поезіѣ народной.

Поеть представляе нещасливый воинскій походъ Игоря Святославича, князя Новгородѣ Сѣверского, противъ поганныхъ Половцѣвъ, котрыхъ звано такожъ Куманами. Зъ дружиною своею выѣхавъ Игорьъ 23. квѣтня 1185. р. изъ своего Новгорода въ Путивль, и выступивъ въ походъ противъ Половцѣвъ вразъ зъ двома сынами своими, Володимиромъ та Олегомъ, и зъ братанцемъ своимъ, Святославомъ Ольговичемъ, княземъ Рыльскимъ. У Ярослава же Всеволодовича, князя Чернигѣвского, выпросивъ собѣ помбчъ боярина Ольстина Олексича зъ Ковуями Чернигѣвскими. Коли-жь князѣ зъ дружиною въ середу 1. мая пѣдъ вечеръ ко рѣцѣ Донцю наближувались, побачили они затьмѣне сонця. Бояре и дружина похиливши головы, сказали князеви, що не на добро се знаменѣ. Одаткъ перебрели Донецъ. Прийшовши до рѣки Оскола Игорьъ дожидавъ два дни своего брата Всеволода Буй-Тура, князя Трубчевского и Курского, котрый ишовъ изъ Курска иншою дорогою. Вѣйска рускѣ идучи дальше черезъ цѣлу нѣчь степами половецкими зустрінувши слѣдующого дня въ пятницу до свѣта полки половецкѣ, котрѣ по тѣмъ боцѣ рѣки Скуурлія були розложились. И выѣхали стрѣльцѣ зъ полкѣвъ половецкихъ, пустили по стрѣлѣ на Русичѣвъ та й стали втѣкати. Русичѣ не встигли ще переправитись черезъ рѣку, якъ пустились на втѣкача и всѣ прочѣ Половцѣ. Рускѣ передовцѣ погнались за ними, стали ихъ побивати та й въ

полонъ захвачувати, а старшій князь Игорь и Всеволодъ
 ишли потихоньку, не розпускаючи вѣйска. Коли-жь По-
 ловцѣ мимо своихъ вежь утѣкли, то Русичѣ займили
 тѣ поганскій становища та набрали багато невѣльничѣвъ.
 Одтакъ стояли на вежахъ половецкихъ, та й веселились
 и чванились побѣдою. Коли передовой полкъ повернувъ
 зъ погонѣ, то Игорь гадавъ зъ вѣйскомъ пуститись въ
 дальшій похѣдъ черезъ цѣлу нѣчь, але Святославъ не
 хотѣвъ ити кажучи, що бнѣ за-далеко гонивъ ся за По-
 ловцями, а конѣ его примучились. Коли-жь и Всеволодъ
 ему притакнувъ, то рѣшено тутъ переночувати. Але
 другого дня до свѣта въ субботу стали выступати оденъ
 за другимъ полки половецкѣй. Рускѣй князь здивувались,
 — хоча же ихъ полки втомили ся спрагою изъ-за не-
 достатку воды, то таки били ся хоробро. Русичѣ, хо-
 тячи въ боротьбѣ дѣйти до воды, позсѣдали зъ коней и
 бились зъ поганцями пѣшки. Въ тѣй боротьбѣ ранено
 Игоря въ лѣву руку: однако въ той день змагались всѣ
 крѣпко до вечера. Якъ же въ недѣлю засвѣтало, першій
 Ковуѣ пустились на втѣкача. Игорь сидѣвъ тогдѣ за-для
 раны на кони и старавъ ся ихъ въ утечи повздержати;
 про-те здоймивъ свѣй шоломъ, щобы втѣкаючѣй его пѣ-
 знали и назадъ вернулись. Та дарма, — наполаханѣй ве-
 ѣвники не здужали вже остановитись. Але свѣча все ще
 трѣвала; особливо Всеволодъ борѣвъ ся мужно, хочъ
 и оружя въ руцѣ ему недоставало. Однако мимо всякого
 намаганя Русичѣ при рѣцѣ Каялѣ були зовсѣмъ розбитѣ;
 всѣ князь попались въ неволю а зъ-по-мѣжь боярѣ и
 прочои дружины хто павъ на поли битвы, хто бувъ по-
 лоненый, хто втопивъ ся въ водѣ. Ледво 15 Русичѣвъ,
 и ще менша горетка Ковуѣвъ уратувались бдѣ невольѣ
 и затрати. Катастрофа тога була справдѣ страшна: По-
 ловцѣ повернули зъ великою побѣдою, а про нещасте

Русичѣвъ не було кому въ землю рѣдну и вѣстку принести.

Зъ Игоремъ въ неволи обходились Половцѣ людяно, и хоча поставили при нѣмъ 20 сторожѣвъ, то однако позволили ему ѣздити зъ яструбомъ на ловы. Игорь прикликавъ собѣ изъ Руси священника та й службу свою, бо гадавъ, що сидѣти-ме въ неволи довго. Але-жь конюшій и сынъ тысяцкого стали намовляти князя до утечи въ землю руску. Спершу не мѣгъ Игорь зъ тою гадкою погодитись. Коли-жь тѣ товаришѣ недолѣ ему сказали, що рознеслась чутка, мабуть-то Половцѣ, повернувши зъ-пѣдъ Переяслава, загадали его вбити, то ставъ бнѣ на-правду думати про утечу. Одаткъ умовивъ ся зъ выхрестомъ-Половчиномъ Лаворомъ и пѣславъ пѣдъ вечеръ конюшого сказати Лаворови, щобы переѣхавъ зъ конемъ на той берегъ рѣки Тора. Якъ стало смеркаться, прийшовъ конюшій та донѣсь князеви, що Лаворъ дожидает его. Игорь вложивъ тогдѣ на себе хрестъ, взявъ образъ святыхъ и пѣднявши стѣну втѣкъ зъ неволѣ. Сторожа забавлялась весело, гадаючи, що Игорь спить, але бнѣ бувъ вже за рѣкою та й погнавъ ся степами. По 11 дняхъ достигъ до города Донця въ князѣвствѣ Переяславскѣмъ и вернувъ ся щасливо въ свѣй Новгородъ. Опѣсля поѣхавъ до брата Ярослава въ Чернигѣвъ, а бдаткъ до великого князя Святослава въ Кѣвъ. Веѣ князѣ зрадѣли радостію за-для свободы Игоревон и обѣцали ему помагати дружиною своею, щобы мститись за обиду и бдвернути бдѣ Руси нечестъ. Два роки опѣсля вернувъ ся въ Русь такожь Володимиръ Игоревичъ wrazъ зъ судженою своею, дочкою хана Кончака. И вчинивъ Игорь сынови своему весѣле и вѣнчавъ его зъ Кончаковною.

Се вѣсть исторична сторона Слова о полку Игорев-

вѣмъ, котра представляе ся въ лѣтописи Несторовѣй по рукописи Лаврентіевскѣй та Ипатскѣй. Змѣсть же сего поетичного памятника естъ отъ-сей: Незвѣстный намъ по имени авторъ, мабуть членъ дружины княжон, загадавъ розказати важну повѣсть про пхѣдъ Игоря по дѣямъ бувальщины, а не по замысламъ Бояновымъ. Одаткъ споминае про спѣвака Бояна и про обычай давныхъ стихотворцѣвъ. Бояна зове „вѣщимъ“, „соловѣмъ старого времени“ и „внукомъ Велеса“. Игорь, богатырь повѣсти, являе ся саме тогдѣ, коли видить затымѣне сонця и всео вѣйско покрыте тьмою. Але онъ не зважае на сей зловѣщій знакъ, та захоочуе дружину, вырушити на поле славы, — каже бо: „Лучше намъ порубанымъ бути, нѣжь полоненымъ бути. Хочу копые проломити конецъ поля половецкого, — хочу голову свою положить, або шоломомъ напитись зъ Дону!“ — Въ Путивли дожидаетъ своего брата Всеволода Буй-Тура. Всеволодъ приходитъ зб своими Курянами, и одтакъ оба браты ступають въ похѣдъ. Та отъ, недобрѣ знамена природнѣй являють ся имъ въ пути: сонце заступило имъ дорогу тьмою; нѣчь застогнала грозою и пробудила птицѣ, — звѣрѣ засвістали, а Дивъ, богъ тьмы, кликнувъ верху дерева. Въ пятокъ рано „Русичѣ“ потоптали поганѣ полки половецкѣй, а вже-жь другого дня природа посылае новѣй знаки зловѣщѣй: зъ моря идуть чорнѣ хмары, а въ нихъ дрѣжать-блискають синѣ блискавки. Вѣтры, Стрибоговѣй внуки, вѣють ѣдъ моря стрѣлами на полки Игоревѣй; земля стугонить, рѣчки мутно текуть, порохи поля покрывають, вѣйсковѣй знамена (хоругви) гомонять. Изъ всѣхъ сторѣнъ выступаютъ Половцѣ роями, але Всеволодъ боре ся зъ ними хоробро.

Спѣвакъ, видячи таку тяжку боротьбу, несе ся мыслию въ давнѣйшѣй часы та згадуе про домашню незгоду

князѣвъ, бо въ нѣй спочивавъ зарѣдъ той недолъ, котра недовго опѣсла навѣстила всю Русь. Особливо дорѣкае Олегови Святославичеви, — той бо ковавъ мечемъ незгору-горе ѣ сѣявъ стрѣлы по земли. Изъ-за того авторъ зове его Гориславичемъ. Тогдѣ запусѣла руска земля: вороны кракали и дѣлили собѣ трупѣвъ, а галки говорили свѣй говѣръ. И зновъ повертае авторъ до опису битвы та ѣ каже: „Чорна земля пѣдъ копытами кѣстями була посѣяна и кровю полита... Били ся день, бились и другій, а третьего дня ко полудневи впади знамена Игоревѣ. И тамъ на берегу быстрой Каялы розлучились оба браты... Никне трава бѣдъ жалошій, а дерево зъ туги къ земли похилилось“. По тѣй страшнѣй боротьбѣ посмутнѣла природа и земля руска за-для усобиць княжихъ и нападѣвъ половецкихъ. Плачуть жены рускѣ, — запропастилась богатырска слава великого князя Святослава, щѣ поборовъ поганого Кобяка, хана половецкого. Знемогли бѣдъ смутку стѣны городѣвъ: туга огорнула Кіѣвъ. Святославъ видить смутный сонъ... Одаткъ бояре звѣстили князеви про недолю двоухъ соколѣвъ, Игоря и Всеволода, щѣ злетѣли зъ батьковеского престола золотого. Святославъ ронить золоте слово крѣзь слезы и падъкае за-для неславной боротьбы своихъ „сыновцѣвъ“.

Видячи Русь понижену заявляє поетъ велику любовь до неѣ, и радъ бы ѣй въ такихъ злидняхъ прискорити помѣчь. Про-те взывае Всеволода, великого князя Володимирского та ѣ иншихъ князѣвъ, щѣбы выступили за обиду того часу, за землю руску, за раны Игоря, смѣлого Святославича. Особливо-жъ гарна его апострофа до галицкого князя Осмомысла Ярослава, щѣ высоко засѣвъ на своѣмъ престолѣ златокованѣмъ... Однакъ нѣхто зъ князѣвъ не являє ся, пѣмстити таку наругу, —

нѣхто не несе помочи князямъ-невольникамъ. Не дивно отже, що поетъ опять згадує про крамолы та свары князѣвъ; именно звертає ся до часѣвъ давнѣйшихъ, та наводить повѣсть про князя-чародѣя, Всеслава, котрый Руси заподѣявъ такожъ багато лиха... Наразъ изъ стѣнъ города Путивля, осадженого Половцями, загомонѣвъ голосъ Ярославны, жены Игоревом. Ярославна плаче, и хоче зозулею полетѣти по Дунаеву. Она промовляє до вѣтра, до Дѣвпра-Словутича и до сонця, — се бо тужить за ладою-мужемъ, и не може дѣждатись его свободы. И отъ, прыснуло море о пѣвночи, а мраки покрыли землю. Игорю князеву Богъ веказує путь изъ землѣ половецкой на землю рускую. И втѣкъ Игорь щасливо зъ неволѣ. Въ дорозѣ розмовляє ся зъ рѣкою Донцемъ, котра стелить ему зелену траву на срѣбныхъ своихъ берегахъ, та й одягає его теплыми мглами пѣдъ тѣнию зеленого дерева. Ханы-жь половецкѣй Гза и Кончакъ гонять у слѣдъ Игоря... И свѣтитъ ся сонце на небѣ, а Игорь уже въ рускѣй земли. Дѣвчата спѣвають на Дунаю: вѣють ся ихъ голоса черезъ море до Кієва. Игорь вертає ся щасливо въ Кієвъ, и ѣде до святой Богородицѣ Пирогощю.

Поетична сторона Слова о полку Игоревѣмъ. Сей памятникъ єсть вельми важнымъ особливо изъ-за того, що въ нѣмъ переходилась въ головныхъ зарисахъ поезія прѣстонародна XII. вѣку. Авторъ Слова користувавъ ся такожъ стародавними переказами за богѣвъ та за вѣрованя Руси поганьскою. Се поглядъ на митологію Слова: Вѣтры зовуть ся внуками Стрибога, Русь именує ся внукомъ Дажбога, бога сонця, а вѣщій Боянъ внукомъ Велеса, що вважавъ ся богомъ жизни физичной и родителемъ поетѣвъ та спѣвакѣвъ. Тресвѣтле сонце представляє ся неначе божествомъ и названо госпо-

диномъ; — симъ именемъ вызначуе ся такожь вѣтеръ-вѣтрило и Днѣпро-Словутичь. Божество тьмы Дивъ кличе въ ночи верху дерева и кидае ся на землю въ знамя послѣдуючої недолѣ. Одаткъ обида представляе ся въ образѣ дѣвы, котра всплескала лебединими крылами на снѣгъ моря; наконецъ же Полоцкій князь Всеславъ являе ся вовкулакою, що перебѣгае дорогу Хорсови, богови свѣтла. Але не досыть того, що въ Словѣ споминають ея богове поганьскій: въ нѣмъ являе ся природа живуючою. Тому-то дерево тужить и хилить ся ажъ до землѣ; квѣты посмутнѣли одъ жалошій, а рѣка Донецъ услугуе Игореви и розмовляе ся зъ нимъ. Въ загалѣ завважаемо, що природа есть сумна-невесела тогдѣ, коли чоловікъ въ недоли пропадае, та навпаки бачимо, що она радѣе радостію, коли для него кѣнчить ся недоля. Впрочѣмъ видимо въ Словѣ тонъ елегійный, рѣвно якъ и въ думкахъ народныхъ высказуе ся найчастѣйше туга та печаль, тому-що они спѣвались въ недоли и въ часѣ тяжкои боротьбы за свободу та волю.

Хоча же майже всѣ выдавцѣ Слова суть сего мнѣня, що оно основуе ся на взѣрцяхъ поезіѣ простонароднои, то однако три учені мужѣ, князь Павло Вяземскій, Всеволодъ, Миллеръ и Омелянъ Партыцкій высказують про засновокъ сего памятника зовсѣмъ иншу гадку. И такъ Вяземскій видитъ у Словѣ повно реминисценцій изъ грецкихъ и тракійскихъ переказѣвъ, и твердитъ категорично, що всякій нарѣдъ приймае теперъ поетичнѣ творы изъ скарбницѣ старовины грецкои та тракійскои, а самъ не творить нѣчого (стор. 220). По сему мнѣню Вяземского теперѣшнѣ народы не можуть отже мати евои поезіѣ, та лише репродукують творы зъ doby митичнои або доисторичнои. Тому-то авторъ Слова по сѣй думцѣ корыстувавъ ся митичными оповѣданями Гомера

и Еврипида про посмертну жизнь Ахиллеса и Елены при Чорнѣмъ морі (стор. 478). Намъ однако видить ся, що не годить ся такъ низко цѣнить творчої силы тыхъ народѣвъ, котрі мають свою исторію и доказали вже дѣлами свою жизнь самостѣйну. Таже знаємо зъ досвѣду, що поезія народна єсть выпльвомъ индивидуальной вдачѣ поодинокихъ народѣвъ, и що про-те поезія руска має зовсѣмъ иншій характеръ, нѣжъ поезія чєска або сербска. По теоріи же Вяземского всякі поезіѣ народні мусѣли бы бути композиціями одностайными, тому-що були бы зложені зъ того-самого даного матеріалу. — Всеволодъ Миллеръ думає, що Слово о полку Игоревѣмъ не єсть оригинальнымъ творомъ рускимъ, але переспѣвомъ стихотвору византійского, переложеного на мову болгарско-славянську. Именно добачає ѣнъ аналогію мѣжъ византійскою поемою про Василя Дигенеса Акрита (*Βασίλειος Διγενής Ἀκρίτης*) и Словомъ о полку Игоревѣмъ. А вже-жъ случайно подобні слова и порѣвнаня въ обохъ сихъ творахъ не суть ще рѣшучимъ поводомъ, уважати памятникъ рускій переспѣвомъ стихотвору византійского. Наше Слово о стѣлько рѣзнить ся ѣдъ тои поемы грецкои, о скѣлько розходять ся мѣжъ собою просвѣта руска и культура византійска. — Коли-жъ оба тѣ мужѣ намагають ся ѣднести нашъ памятникъ поетичный до взѣрцѣвъ грецкихъ, то проф. Партыцкій видить въ нѣмъ всюды слѣды просвѣты готицкои, се-бѣ-то скандинавской. Переказы митичні, які зустрічають ся у Словѣ, суть по єго думцѣ чужими, не-славянськими; ихъ приймили давні Русины ѣдъ Варягѣвъ, котрі принесли въ Русь изъ-за моря свѣй свѣтоглядъ, ба въ чєсти и свою мову. Проф. Партыцкій гадає, що въ кѣнци XII. вѣку, отже въ четвєртѣмъ столѣтїю пѣсля прикликаня Варягѣвъ, скандинавска митологія мала своихъ

прихильникѣвъ мѣжь зрученными боярами; ба, по мнѣню его, въ деякихъ словахъ руского памятника появляются реминисценціи слѣвъ скандинавскихъ. („Темнѣ мѣстця въ Словѣ о плѣку Игоревѣ“. У Львовѣ, 1883). Хоча же зъ тыми высказаніями проф. Партыцкого не каждый схоче згодити ся, то все-таки треба признати, що въ поглядахъ своихъ на зачатокъ Слова и въ поясненію темныхъ мѣсть сего памятника заявивъ онъ багато остроумныхъ гадокъ.

Кѣлька слѣвъ про автора Слова. Авторъ сего памятника незвѣстный намъ по имени. Изъ самого твору можъ лишь се дѣзнатись, що онъ живъ въ вѣку Игоревѣмъ. Именно зазывъ до тогдѣшнихъ князѣвъ о помѣчь вѣсть безперечно доказомъ, що авторъ бувъ сучаснымъ и мабуть присутнымъ розвиткови тогдѣшнихъ подѣй. Коли-жъ зважимо, що галицкій князь Ярославъ Осмомыслъ, до котрого авторъ звернувъ ся въ апострофѣ своѣй, въ 1187. р. вмеръ, то зможемо припустити, що сей памятникъ написано мѣжь 1185—1187. рокомъ. Одаткъ догадуемо ся, що авторъ бувъ чоловѣкомъ свѣтскимъ, а не духовнымъ, и що мабуть належавъ до двѣрской дружины Игоревой. Де онъ родивъ ся и де живъ, годѣ намъ дѣзнатись. Проф. Партыцкій думаетъ, що авторъ Слова бувъ Галичаниномъ, родомъ зъ Сяноцкого округа, отже „Лемкомъ“ („Темнѣ мѣстця“, стор. 102—107).

Языкъ и форма Слова. Авторъ перенявъ ся такъ живо народною поезією своего часу, що въ творѣ своихъ не мѣгъ не хѣснуватись мовою живою. Тѣлько-жъ годѣ було ему розвинути въ своихъ писаню всю красу сей мовы, по-за-якъ грамотѣвъ того часу придержувались языка церковно-славянського. А вже-жъ языкъ Слова представивъ ся-бъ намъ о много чистѣйшимъ, на-

коли-бъ переписувачъ не вносили въ него признаковъ своего нарѣчія. Правда, що Слово писавъ авторъ-Украинець, але тоті пбзвйшй грамотѣ позмѣнювали деякі форми на ладъ мовы церковно-славянської, або й приєснибли ихъ до выговору нарѣчія пбвнчно-великоруского. Одатъ дбйшло Слово до насъ въ редакціи великорускбй, а звукова сторона сего памятника збстала бдъ насъ закрыта сѣтью правописи пбзвйшном.¹⁾ — Труднйше рѣшити пытане про форму Слова. Майже всѣ выдавцѣ Слова суть сєи думки, що форма его есть переважно прозаичною, що поетъ не вязавъ ся правилами метрики. Все-жь таки якійсь рбдъ звучного ритму можна завважати трохи-що не всюды. Именно появляе ся ритмъ такий, въ якбмъ зложено пбзвйшй думы украинскбй, при чбмъ неразъ кблька вѣршѣвъ кбнчить ся тымъ-самымъ римомъ, якъ: *Всєславъ князь людемъ судяше, || княземъ ряды рядяше, || а самъ въ ночь волкомъ рискаше* (XI). Римъ же зъ правильнымъ ритмомъ находить ся тблько въ кблькохъ мѣсяцяхъ; порбвн. *Ту ся копьемъ приламати, || ту ся саблямъ потручати* (V.); — *жаждею имъ лучи сѣпряже, || туюю имъ тули затче* (XII). Инакше задивлюе ся на сю справу п. Партыцкбй. Онъ замѣчае отъ-се: „Есть поемать, — мусить бути въ нѣмъ и ритмъ якійсь, — а если есть ритмъ, то мусить бнъ бути переведеный пбсла певныхъ засадъ акцентовыхъ“. Проф. Партыцкбй каже, що въ прапописи поемату найшлась перша и дуже важна пбдстава до дальшихъ слѣдженъ, та що держачись тои правописи, мбгъ бнъ вже лекше дбйти бодай деякихъ правилъ акцентовыхъ и розпбзнати яко-такo ритмичну будову старорускихъ сти-

¹⁾ П. Житецкбй, „Очеркъ звуковой исторіи малорусскаго нарѣчія“. Кіевъ, 1876; стор. 42. 49.

хбвъ. („Слово о полку Игоревѣмъ“). Во Львовѣ, 1884, стор. 8). Замѣтивши, що цѣле Слово писане ямбами (—) и трохеями (—) розбивъ онъ весь твѣръ поетичный на стихи. Число-жь стѣпъ въ поодинокихъ стихахъ Слова по его мнѣню не есть однакове; найчастѣйше зустрічають ся стихи, зложені зъ 5 и 6 стѣпъ. Довші стихи мають завсѣгды цезуру, черезъ що кождый зъ нихъ розпадає ся якъ-бы на два окрѣмі стихи (стор. 52). Впрочемъ гадка п. Партыцкого про реконструкцію метричного ладу въ Словѣ не есть новою. Уже передше розбѣрали сей памятникъ на стихи два учені мужъ, а то Николай Гербель¹⁾ и Яковъ Малашевъ.²⁾

Исторія ѡдкрытя Слова о полку Игоревѣмъ. Слово ѡдкрывъ въ 1795. р. графъ Алексѣй И. Мусинъ-Пушкинъ, оберпрокуроръ св. синода въ Петербургѣ. Онъ збиравъ пристрастно всякі антикварскі предмети, якъ рукописи, монеты, и ѡдтакъ въ одной книгарни петербургской межи стародавними книгами и паперами ѡдкрывъ такожъ рукопись Лаврентіевску лѣтописи Несторовой. Се-жь дорогоценне ѡдкрыте спонукало его, допытуватись всюды черезъ агентѣвъ за антикварскими рѣдкими рѣчами, и тогдѣ повелось ему (1795) набути тую рукопись, въ котрой находилось Слово о полку Игоревѣмъ. Тая-жь рукопись була тогдѣ у Юлія, архимандрита Спасо-Ярославского монастыря, и обѣймала 8 статей вмѣсту свѣтского. Пятою-жь статьею було „Слово о пълку Игоревѣ, Игоря Святъславля, внука Ольгова“.

Черезъ кѣлька лѣтъ займавъ ся Мусинъ-Пушкинъ

¹⁾ „Игорь, князь сѣверскій“. Поэма. Переводъ Николая Гербеля. Изданіе второе. С.-Петербург. 1855. 8°.

²⁾ „Слово о полку Игоревѣ“. Поэтический памятникъ русской письменности XII. вѣка. Перевелъ Яковъ Малашевъ. Москва, 1871. 8°.

бдчитанемъ и перекладомъ сего памятника на мову велико-руську. Выдаючи же Слово въ 1800. р., не спомнувъ нѣчого про се, якимъ письмомъ и на якѣмъ матеріалѣ оно написано. Ажъ пбзнѣйше, коли єдина рукопись Слова при великѣмъ пожарѣ Москвы (1812) згорѣла, заявивъ Мусинъ-Пушкинъ, що она писана на гладкѣмъ паперѣ, та що по єго мнѣню бдноситъ ся до кбнца XIV., або до начатку XV. вѣку. Однакже проф. Тихонравовъ гадавъ, що сеєя рукопись правдоподобно при кбнци XVI. вѣку була написана (Слово о п. Иг., стор. III—IX).

Сейчасъ по своѣмъ бдкрытю оказалось Слово безперечно найцѣннѣйшимъ творомъ не тѣлько помѣжь статьями того збѣрника Гоилевого, але й помѣжь всѣми памятниками литературы рускои. Справдѣ, належить признати, що незвѣстный намъ по имени авторъ высказавъ у своѣмъ творѣ такі гадки, які для єго землякѣвъ були найдорожшою спадщиною по колишнихъ предкахъ. Именно заявивъ бнъ горячу любовь до своєи бтчины, котра давнѣйше була славною, а за єго часѣвъ черезъ незгоды та свары тяжко страждала. Коли-жъ Слово о полку Игоревѣмъ має високу вартбсть поетичну, то не дивота, що вже въ кбнци XIV. вѣку оденъ грамотѣй великорускій (по мнѣню Карамзина Рязанецъ Софроній) взявъ собѣ єго за вѣорець своєго писаня, та зладивъ *Сказаніє о Мамаевѣмъ побоищѣ*. Особливо-жъ въ тѣй редакціи, щѣ має заголовокъ *Задонщина*, великорускій той памятникъ являє ся справдѣ копією Слова о полку Игоревѣмъ. Тѣлько авторъ Задонщины не зрозумѣвъ деякихъ мѣсць у Словѣ та поперекручувавъ много речень чуднымъ способомъ.

Выданя и переклады Слова. Одъ часу бдкрытя Слова ажъ до сєго дня явилось 28 выданъ та звышь 20 пе-

рекладѣвъ окремыхъ, не вчисляючи въ тее всѣлякихъ розправъ естетичныхъ и критичныхъ.

Изъ выданъ Слова наводимо лишь отъ-сй:

1. *Мусинъ-Пушкина*. „Ироическая пѣснь о походѣ на Половцовъ удѣльнаго князя Новгорода-сѣверскаго Игоря Святославича, писанная стариннымъ русскимъ языкомъ въ исходѣ XII. столѣтія съ переложениемъ на употребляемое нынѣ нарѣчіе“. Москва 1800. (стор. VIII. 46) 4°. Се выдана зъ деякими замѣтками и зъ „таблицею родословною“ зладивъ графъ Алексѣй И. Мусинъ-Пушкинъ при помочи Н. Н. Бантыш-Каменского и А. Ѳ. Малиновского.

2. *Грамматина*. „Слово о полку Игоревомъ, историческая поэма, писанная въ началѣ XIII. вѣка на славенскомъ языкѣ прозою...“ Москва 1823. 8°. Крѣмъ великорусского перекладу прозаичного замѣстивъ Грамматинъ въ сѣмъ выданю ще другій перекладъ метричій. Пѣсля поясенъ грамматичныхъ та историчныхъ находить ся „таблица родословна“, а ѡдтакъ въ додатку чешскій памятникъ „Судъ Любушинъ“ зъ перекладомъ великорускимъ.

3. *Максимовича*. а) „Пѣснь о полку Игоревѣ, сложенная въ концѣ XII. вѣка на древнемъ русскомъ языкѣ. Издана съ переводомъ на нынѣшній русскій языкъ — Михайломъ Максимовичемъ“. Кіевъ 1837. 12°; б) „Пѣснь о полку Игоревѣ. Критическій разборъ изъ лекцій о русской словесности, читанныхъ 1835. г. въ университетѣ св. Владиміра М. А. Максимовичемъ“ (Журналъ минист. народн. просвѣщ.) С.-Петербургъ, 1837; в) „Слово о полку Игоревѣ, Игоря, сына Святъслава, внука Ольгова“ (въ „Украинци“ М. Максимовича, кн. I. Москва, 1859. 8°. стор. 87—112).

4. *Дубенского*. „Слово о полку Игоревѣ, Святъславля пѣтворца стараго времени. Объясненное по древнимъ письменнымъ памяткамъ магистромъ Дмитріемъ Дубенскимъ“. Москва, 1844. 8°. („Русскія достопамятности“, часть III).

5. *Гаттала*. „Slovo o polku Igorevě. Vydal Martin Hattala“. V Praze, 1858. 8°. Пояснене тексту есть многоцѣнне; такожь перекладъ чешскій уважае ся зовсѣмъ добрымъ.

6. *Пекарского*. „Слово о полку Игоревѣ“, по списку найденному между бумагами императрицы Екатерины II, адъюнкта П. Пекарскаго. С.-Петербургъ, 1864. 8°. Пекарскій выдавъ рукописный текстъ Слова, щѣ находивъ ся

въ царскѣмъ архивѣ мѣжь паперами царицъ Катерины II. Той текстъ есть только копією той рукописи, котроу хоснувавъ ся Мусинъ-Пушкинъ, и мабутъ ученый сей графъ доставивъ его Катеринѣ. Коли отже первѣтної рукописи нема, то перше выдане Мусинъ-Пушкина заступае недостацу поваги рукописной, а тая рукопись Катерины II. служить только денекуды ко справленю тексту.

7. *Тихонравова*. „Слово о полку Игоревѣ. Издано для учащихся Тихонравовымъ“. Москва, 1866. 8^о.

8. *Ербена*. „Dvě zprěvy staroruských, totiž: O výpravě Igorově a Zádónština. S kritickými, historickými i jinými vysvětlujícími poznámkami a doklady vydal Karel Jaromír Erben“. V Praze, 1870. 8^о. Въ сѣмъ выданю деякі замѣтки граматичній суть похибній, але поясненія историчній уважають ся справдѣ цѣнными; такожъ перекладъ český есть доволяющій.

9. *Вяземского*. „Замѣчания на Слово о плъку Игоревѣ князя Павла II. Вяземскаго“. С.-Петербургъ, 1875. 8^о, сторѣнь XLVI, 517 и 105. Поглядъ ученого сего князя на поезію народну есть денекуды похибній, по-за-якъ основуе ся на теоріи о мистицизмѣ давныхъ казокъ троянскихъ.

10. *Огоновского*. „Слово о плъку Игоревѣ. Поетичный памятник руської письменности XII. віку. Текст с перекладом і с поясненями видав Омелян Огоновський“. У Львові, 1876. 8^о. — Порѣвн. Хрестоматію староруску Ом. Огоновского: „Слово о полку Игоревѣ“, стор. 160—200.

11. *Всеволода Миллера*. „Взглядъ на Слово о полку Игоревѣ“. Москва, 1877. 8^о.

12. *Потебнъ*. „Слово о полку Игоревѣ. Текстъ и примѣчания. А. Потебнъ“. Воронежъ, 1878. вел. 8^о. Поясненія тексту суть знамениті.

13. *Партыцкого*. „Слово о полку Игоревѣ. Текстъ зъ перекладомъ и зъ поясненемъ старорускихъ правилъ акцентовыхъ и ритмичныхъ, издавъ Ом. Партыцкій“. Во Львовѣ, 1884. 12^о. — „Темній мѣстця въ Словѣ о плъку Игоревѣ, нояенивъ Ом. Партыцкій“. У Львовѣ, 1883. 8^о.

Переклады Слова маемо въ мовахъ (мало)руской, російской, болгарской, сербской, словѣньской, českой и польской, и такожъ въ мовѣ нѣмецкой та французкой. И такъ крѣмъ перекладѣвъ, приложенихъ до выданъ тексту Слова (при-

міромъ крѣмъ рускихъ перекладѣвъ Огоновского и Партыцкаго та крѣмъ чешкихъ перекладѣвъ Ганки — зъ 1821. р. — Гатталѣ и Ербена), маємо 4 переклады (мало)рускій, 7 перекладѣвъ російскихъ, 1 болгарскій, 2 сербскій, 1 словѣньскій, 3 польскій, 2 нѣмецкій, 1 французкій перекладъ. Тутъ згадуємо лише про переклады рускій:

а) *Дьдицкаго*. Перекладъ метричний сего писателя находитъ ся у „Пчолѣ“, львѣвскѣмъ журналѣ И. Гушалевича зъ 1849. р.

б) *Максимовича*. „Пѣснь о полку Игоревѣ“, („Украинець, издаваемый Мих. Максимовичемъ“; книжка I. Москва, 1859, стор. 49—86). Сей перекладъ, зладжений вѣршами по взѣрци украинскихъ думъ, уважає ся все ще вельми вдоволяющимъ.

в) *Кендзерского*. „Слово о полковѣ Игоревому. Переспів з старосвѣтської грамоти XII. ще столѣття. Переклав В. А. Кендзерскій“. Кременчуг, 1874.

г) *Вагилевича*. „Повѣсть о полку Игоревѣмъ“ („Руска. Библиотека“ И. Онишкевича; томъ III, выданный Академичнымъ Братствомъ у Львовѣ 1884; стор. 119—128).

До литературы Слова о полку Игоревѣмъ належать мѣжъ иншими роспрывы и студіѣ:

а) *Максимовича*. Его цѣнный студіѣ про Слово о полку Игоревѣмъ помѣщенъ въ Журналѣ министерства народн. просв. зъ 1836. р. (статья I и II.) и 1837. р. (статья III.), и такожъ въ Москвитянинѣ зъ 1855. р., въ котрѣмъ находятъ ся его „Замѣчанія на пѣснь о полку Игоревѣ въ стихотворномъ переводѣ Гербеля“.

б) *Мицкевича*. Въ двохъ лекціяхъ о литературѣ славянскѣй розвинувъ сей польскій поетъ на основѣ перекладу Бельовского гарный поглядъ на рускій памятникъ, и оцѣнивъ его досыть вѣрно изъ становища эстетики. (*Literatura słowiańska, wykładana w kolegium francuzkiem przez Adama Mickiewicza. tłumaczenie Felixa Wrotnowskiego. Rok I. 1840—1841. Wydanie III. Poznań, 1865. Lekcyja XIV. XV.*)

в) *Головацкаго*. Колишній професоръ университета Львѣвского написавъ важну розпрыву о поетичнѣй вартости Слова и пояснивъ такожъ граматично деякі формы. (*Ueber Ihor's Heereszug gegen die Polowzer, vom Prof. Głowacki. Viertes Programm des k.k. acad. Staats-Gymnasiums in Lemberg, 1853.*)

г) *Смирнова*. „О Словѣ о полку Игоревѣ. I. Литература Слова со времени открытія его до 1876. г. А. Смирнова“. Воронежъ, 1877. — II. „Пересмотръ нѣкоторыхъ вопросовъ. А. Смирнова“. Воронежъ, 1879. (Отдѣльный оттискъ изъ „Филологическихъ Записокъ“).

д) *Партыцкого*. „Старорускій акцентъ и ритмика Слова о полку Игоревѣмъ“ („Зоря“, письмо литературно-наукове для рускиихъ родинъ, подъ редакцію Ом. Партыцкого. Рочникъ V. У Львовѣ, 1884; число 9—16; 18—21).

ПЕРІОДЪ ДРУГІЙ.

Загальный поглядъ историчный и литературный.

Татарске лихолѣте въ Руси-Украинѣ почалось въ 1240. роцѣ и навѣщало єѣ руиноу звышь сто лѣтъ, поки примучена земля не нашла захисту въ силѣ князѣвъ литовскихъ. Въ наслѣдокъ тяжкою недолѣ упадає Кієвъ, перестає бути осередкомъ житя политичного и церковного, а подносить ся Володимиръ Залѣскій на рѣцѣ Клязмѣ; опѣсля-жь бѣдъ 1328. року Москва займає провѣдъ въ Руси супротивъ Кієва — матери рускиихъ городѣвъ. Справдѣ шкода велика, що въ Кієвѣ не мѣгъ удержатись политичный центръ Руси; та-жь на Украинѣ въ гарнѣй, степовѣй природѣ розвивалась поезія житя, не запропастивъ ся ще наклѣнъ до вѣчевого демократичного ладу политичного, а для народнои просвѣты положено тамъ засновокъ въ тыхъ писаняхъ старорускиихъ, въ котрыхъ являлись слѣды живого слова и свѣтогляду народного. Въ Москвѣ же царскій деспотизмъ занашувавъ всякі проявы волѣ, а византійску просвѣту перетворено тутъ въ мертвоту дивовижну.

Зъ упадкомъ Кієва знемогла жизнь національна и суспльна цѣлои Руси-Украины. Коли-жь дика Татарва згнушалась изъ заграбленыхъ вольныхъ людей, накладючи на нихъ тяжку данину, то рускому духовенству заявляла она поважане, бо жахалась слугъ божихъ, котрїхъ зъ евангеліємъ и хрестомъ въ рукахъ выступали противъ ворогамъ бѣснующимъ. Одаткъ ханы давали духовенству пблгу бдѣ всякои данины, стараючися прихилити его на свою сторону. Ба, въ ярлыку¹⁾, данбмъ въ хосенъ рускои церкви, ханы вzywали духовенство, щобъ оно правымъ сердцемъ молило за нихъ Бога та ихъ благословило²⁾. Хоча же церковь бдѣ Татарь не дбзнавала напасти, то народъ страждавъ тяжко и Русь-Украина нападами дикихъ поганцѣвъ замѣнилась въ пустыню: изъ людей хто бувъ убитый, хто попавъ ся въ ясырь,³⁾ хто скрывавъ ся въ лѣсахъ и степяхъ. Справдѣ велика катастрофа навѣстила Русь безталанну. Въ городахъ и селахъ не було людей; здавалось, що Русь не двигне ся нѣколи изъ страшнои загибели.

Хоча-жь у тогдѣшнихъ бдносинахъ суспльныхъ настала велика путаниця, то все-таки годѣ притакнути російскому историкови М. Погодинови, котрый выдумавъ якусь теорію про вандрѣвку обохъ народѣвъ, Великорусбѣвъ и Малорусбѣвъ. Се бо гадавъ бнѣ, що тї недобитки, котрї остались по погромѣ татарскѣмъ, переселились въ пѣвнѣчній стороны, въ Залѣсе,⁴⁾ та що пустї

¹⁾ Ярлыкѣъ, слово татарске, значить „грамота татарского хана“.

²⁾ П. Полевый, „Исторія русской литературы въ очеркахъ и біографіяхъ“. С.-Петербургъ, 1872; стор. 62.

³⁾ Ясырь, слово арабско-турске, значить „невольникѣъ военный“.

⁴⁾ Залѣсемъ звались просторї, нелюднї землѣ на пѣвнѣчно-схѣднѣй сторонѣ давной Руси, бддѣленї бдѣ неї великими

и покинені мѣся заняті були опбеля Малорусами, котрі прийшли сюды изъ-за Карпатъ. Тыми же недобитками, що повандрували въ Залѣсе, по думцѣ Погодина, були Великорусы, котрі до Татарчины сидѣли въ Руси полудневѣй, и ѳдтакъ въ вѣцѣ XIV. прийшли сюды Малорусы изъ-за Карпатъ, де була ихъ „прародина“. ¹⁾ А вже-жъ тая думка єсть справдѣ дивовижна и осталась теорією лишь въ головѣ Погодина. ²⁾

Тяжке лихолѣте ѳдвернула ѳдъ Руси-Украины Литва. Князѣвство литовске скрѣпилось у своцѣхъ зачаткахъ тѣлько черезъ Русь, то-жъ годилось справдѣ, щобы оно нашу батькѳвщину въ недоли спасло ѳдъ загибели. Вже князь Мендовгъ засновавъ княжене въ Новгородѣ литовскѳмъ на Чорнѣй Руси и ставъ ся такъ сильнымъ, що галицкій князь Данило глядавъ его союза противъ Конрада мазовецкого. Межи наслѣдниками Мендовга старшій его сынъ Войшелкъ ѳддавъ ся культурному впливови Руси. Бувши черцемъ, скинувъ ѳнъ 1265. р. ризу чернечу и зъ помочію пиньскихъ князѣвъ пѳшовъ на Новгородъ литовскій. Коли-жъ ѳнъ сей городъ займивъ,

лѣсами. Первѣстно сидѣли тамъ племена финскій або чудскій, котрі зъ годомъ-перегодомъ змѣшались зъ колонистами изъ полудневої Руси, изъ Смоленска и Новгорода. Принявши же вѣру христіянську, финскій племена тратили зъ часомъ свою народнѳсть и змѣшавши ся зъ тыми колонистами вытворили окремый нарѳдъ, що зове ся московскимъ, російскимъ або великорускимъ.

¹⁾ М. П. Погодинъ, „Записка о древнемъ языкѣ русскомъ“ (въ „Извѣстіяхъ II. отд. Акад. Наукъ“. СПб. 1856, стор. 70—92); порѳвн. М. А. Максимовичъ, „Филологическія письма“ (въ „Русской Бесѣдѣ“ 1856, кн. 3. стор. 78—139).

²⁾ Порѳвн. А. Котляревскій, „Были ли Малоруссы исконными обитателями полянской земли, или пришли изъ-за Карпатъ въ XIV. вѣкѣ?“ („Основа, южно-русскій литературно-ученый вѣстникъ“. 1862. Листопадъ. С.-Петербургъ).

то призвавъ въ помѣчь Шварна Даниловича и ставъ крѣпаво метитись прихильникамъ партіи литовскои. О́д-такъ рѣшивъ ся сполучити Литву зъ Русею: назвавъ себе сыномъ Василька Романовича, князя волынського, и принявши князя Шварна за своего сына, пере́давъ ему литовске князѣвство, та й вернувъ ся въ свѣй монастырь, основаный надъ рѣкою Нѣманомъ. Якъ же Войшелка убивъ Левъ Даниловичъ а Шварно умеръ (1267—1268), то тронъ литовскій заняли противники партіи рускои.

Коли-жь Руси не було суджено, скрѣпити ся сполученемъ зъ Литвою, то Литвѣ припала доля, зберегати свою помѣчницю, се-бѣ-то Русь полуднево-захѣдну, ѡдъ нападѣвъ татарскихъ и ѡдъ кормиги Москвы. Безъ помочи Руси Литва не могла-бъ истнувати, и тѣлько на основѣ руского елементу пѣднеслась она въ начатку XIV. вѣку, именно за великого князя Гедымина, котрый въ грамотахъ писавъ ся королемъ Литовцѣвъ и Русинѣвъ (rex Litwinorum Ruthenorumque).¹⁾ Коли ѡдтакъ въ роцѣ 1362. великій князь литовскій Ольгердъ, сынъ Гедымина, побивъ Татаръ, перейшла Кіѣвска и Подѣльска земля безъ опоры мѣщевой людности пѣдъ власть великихъ князѣвъ литовскихъ, котрѣ вже до того часу вепѣли пѣдъ своєю державою злучити князѣвства Полоцке, Турѣвске, Брянске, Чернигѣвско-Сѣверске, Во-лынске, а небавомъ по занятю Кіѣва такожъ князѣвство Смоленске. Такъ отже крѣмъ Руси Галицкои майже всѣ землѣ рускѣ злучились зъ Литвою и утворили велике князѣвство руско-литовске.²⁾ По причинѣ же, що

¹⁾ В. Б. Антоновичъ, „Очеркъ исторіи великаго княжества литовскаго до половины XV. столѣтія“. Выпускъ I. Кіѣвъ, 1878; стор. 47.

²⁾ Ол. Барвѣнскій, „Исторія Руси“. Часть IV.; стор. 4. У Львовѣ 1882.

Литовцѣ не любили своихъ князѣвъ, були тѣмъ-жь пригнобленіи, заявляти свою симпатію народности рускѣй.¹⁾

Мѣжь тѣмъ Русь Галицка дѣсталась пдѣ власть Польщѣ. Послѣднимъ княземъ галицко-володимирскимъ бувъ Юрій II. Онъ принявъ 1334. р. титулъ „*natus dux totius Russiae minoris*“.²⁾ Звычайно пишуть историки за проводомъ Карамзина, що по смерти Юрія (1336) тронъ галицкій занявъ Болеславъ Тройденевичъ, котрого мати Марія була вѣдай старшою сестрою Юрія II. Але-жь жерела историчніи выказують, що Юрій II. и Болеславъ Тройденевичъ були особою одною и тою самою.³⁾ Коли бѣтакъ Болеславъ-Юрій нагло вмеръ, то въ 1340. р. король польскій Казимиръ Великій займивъ руску займанщину, се-бѣ-то Русь галицку. Спершу здавалось, що Польша не занастить въ Руси автономію народнои и церковнои. Вже-жь самъ Казимиръ В. писавъ (1371) ко царгородскому патріярхови Филотею, домагаючись поставленя епископа Антонія галицкимъ митрополитомъ, щобы не прийшла конечна потреба, хрестити Русинѣвъ на вѣру латиньску.⁴⁾ Однакже автономія Руси галицкои нарушалась небавомъ опѣсля, а 1432. р. князѣвство галицке перетворено въ воеводство.

Въ другѣмъ періодѣ исторіи нашої литературы Русь галицка перестала отже приймати просвѣту визан-

¹⁾ Антоновичъ, въ высше наведенѣмъ историчн. творѣ, стор. 49.

²⁾ Карамзинъ, „Исторія государства російскаго“, томъ IV., примѣч. 276.

³⁾ Порѣвн. Jiří II, poslední kníže veškeré Malé Rusi. Kritický pokus Jana Řežábka. (Časopis Musea království českého. 1883. Redaktor: Jos. Emler. Ročník LVII. V Praze; str. 120—141; 194—218).

⁴⁾ Филаретъ „Исторія рус. церкви“. Періодъ II, стор. 86.

тійску, и въ змаганяхъ политичныхъ та культурныхъ прихилилась по-неволи до Европы захѣдной. Вже Данило Романовичъ стоявъ у звязи зъ королѣвскими дворами Угорщины, Польщѣ та й зъ родомъ бабенберско-австрійскимъ. Не маючи пѣльги бѣдъ Татаръ и бажаючи въ своѣмъ князѣвствѣ удержати центръ Руси, пѣславъ бѣнъ свого архіепископа Петра на вселенскій соборъ въ Люгдунѣ (1245). Данило не протививъ ся принятю униѣ церковной зъ Римомъ, бо гадавъ, що одержити бѣдъ Папы помѣчь противъ Татарвы. Папа Иннокентій IV. дѣзнавшисъ бѣдъ руского архіепископа про того ворога христіянства, выславъ зъ Люгдуна францисканця-монаха, Іоанна Пляно-Карпина, зъ пятьма монахами того-жь ордина черезъ Польщу до хана татарского въ Каракарумъ. Тѣ-то папскі послы приѣхали изъ Польщѣ въ городъ Володимиръ зъ княземъ Василькомъ, братомъ Данила. А вже-жь той Пляно-Карпино одержавъ бѣдъ Папы такожь миссію ко рускимъ князямъ и ко рускѣй іерархіи въ тѣй цѣли, щобы зближити церковь Руси полудневои до престола римского.¹⁾ Опѣсля (1255) Данило принявъ зъ рукъ папского легата Описона вѣнецъ королѣвскій, але небавомъ збрвавъ всякѣ звязи зъ Римомъ, поза-якъ не мѣгъ дѣждатисъ помочи противъ дикои Татарвы. По смерти же Данила (1264) Русь не въ силѣ була опертисъ напастямъ татарскимъ и устоятисъ супротивъ змаганя Литвы и Польщѣ. Такъ Украина и прочі полуднево-захѣднѣ землѣ рускѣ опинились пѣдъ захистомъ Литвы, мѣжь-тымъ коли Русь галицка попалась Польщи на поталу. Але-жь и Литва не довго зберегала народнѣй и церковнѣй святощѣ Руси, котра дала ѣй свою

¹⁾ А. Петрушевичъ, „Историческое извѣстіе о церквѣ св. Пантелеймона близъ города Галича“. Львовъ, 1831; стор. 52—56.

просвѣту. Се бо литовскій князь Володиславъ Ягайло, що оженивъ ся зъ польскою королевою Ядвигаю, заключивъ унію персональну межи Литвою и Польщею (1386), изъ-за чого полуднево-заходну Русь поставлено въ посередну звязъ зъ Польщею. Той-то володарь пѣддавъ ся самоводи шляхты польскои, котра бажала Русь спольщати.

„Слово о полку Игоревѣмъ“ було неначе пѣсною лебединою передъ сумною затратою житя національного и литературного въ Руси-Украинѣ. Дикій поганць попалили книги и порозганяли ученыхъ грамотѣвъ въ пустынѣ та лѣсы. Не стало науки на Руси, ба й поетичный свѣтоглядъ люду зныдѣвъ, уступаючись передъ темными забобонами и дикими обычаями. А вже-жъ давнѣйше бували учені грамотѣ и спѣваки. Такъ примѣромъ читаемо въ лѣтописи Волянсько-Галицкѣй згадку про Тимошея, „премудрого книжника“, котрый бувъ родомъ зъ Кіева, и (1205) въ Галичи притчею (прислѣвемъ) гамувавъ Бенедикта, буйного вовводу угорского.¹⁾ Одаткъ звѣстно намъ, що въ 1241. р. живъ въ Перемышли „словутый пѣвецъ“ Митуса, котрый „за гордость“ не хотѣвъ служити князеви Данилови.²⁾ Ба ще й пѣдъ рокомъ 1288. сказано въ лѣтописи про князя Володимира Васильковича, що „*быть книжникъ великзи и философъ, акого же не бысть по всей земли и ни по немъ не будетъ*“.³⁾ Въ томъ-то часѣ оденъ грамотѣй, що сприявъ династїи Романовичѣвъ, зладивъ вельми важну лѣтопись Волянсько-Галицку, — и се есть единый письменный твѣръ сего періоду, що має справдѣ вартѣсть литера-

¹⁾ Полн. собр. рус. лѣтоп. II, 157.

²⁾ *ibid.* II, 180.

³⁾ *ibid.* II, 218.

турну. Впрочемъ изъ пѣтмы духовой не выринае нѣ одно зъявище просвѣтне, шѣ було-бѣ выразомъ якоисъ идеѣ, шѣ було-бѣ неначе збркою ясною въ темнѣй ночи. Духовнѣ пастырѣ падькають-нарѣкають за-для недолѣ за-гальной, але, будучи неуками, не можуть свои паствы двигнути морально, та въ своихъ проповѣдяхъ учать подекуды самѣ новыхъ забобонѣвъ. Справдѣ, тая паства, повернувши зѣ пустынь и лѣсѣвъ на згарища хатъ своихъ, хотѣла учути якусь здорову науку, шѣбы втихомирилась въ тяжкихъ злидняхъ. Та дарма! слѣпый слѣплого не поведе. Такъ отже темный людъ, лишеныи самому собѣ, пригадувавъ собѣ давнѣй переказы батькѣвъ и зберегавъ останки своего свѣтогляду ѡдѣ загибели. Ажъ ось саме-тогдѣ недобитки-грамотѣвъ дѣзнались шѣ есть якѣсь книги, шѣ ихъ церковь заказуе. Тѣ-то заказанѣ книги дѣстались въ Русь изъ Византѣй посредствомъ перекладѣвъ болгарско-славянскихъ. Легенды про свѣтъ чудесный, оповѣданя про тайны природы, рѣжнѣ чародѣйнѣ слова та дивовижнѣ молитвы були для тогдѣшнихъ людей вельми принадною поживою духовою, котра могла заступити всяку просвѣту, подавану недовчеными учителями. Не дивно отже, шѣ литература въ перѣодѣ другѣмъ находилась въ упадку, хоча литовскѣй князѣ, принявши культуру руску, въ судахъ и урядахъ завели языкъ рускѣй. Въ литовскѣй Руси була-бѣ ачейже здвиглась изъ руины наша святѣня народна, коли-бѣ Литва не увѣйшла була въ звязъ зѣ Польщею и не прихилилась сама до культуры польскои.

Татарске лихолѣте було такожь причиною, шѣ въ полудневѣй Руси запропалились пѣснѣ про Володимира Великого и его богатырѣвъ.¹⁾ Пѣснѣ тѣ зовуть ся „бы-

¹⁾ Богатырѣ тѣ звались: Дунай Ивановичъ, Михайло Потокъ Ивановичъ, Волхъ Всеславичъ, Добрыня Никитичъ, Дюкъ Степа-

линами¹⁾ и суть теперь окрасою литературы російскою. Справдѣ диво велике, що пѣснѣ про „красне сонце“, се-бѣ-то про Кіівського князя Володимира В., одѣ якихъ 600 лѣтъ не суть звѣстнѣ въ Кіівщинѣ и въ загалѣ въ Руси-Украинѣ, де ихъ первѣстно утворено, а спѣвають ся теперь людомъ въ Московщинѣ въ редакціи добы по-татарскою. Занесли-жѣ тѣ пѣснѣ на півночъ въ Залѣсе безъ сумнѣву тѣ втѣкачѣ, котрѣ въ часѣ татарского лихолѣтя покидали батькѣвщину и були зайдами въ Суздальщинѣ. Зъ годомъ-перегодомъ былины стались духовимъ майномъ колонистѣвъ зъ полудневои Руси, изъ Смоленска и зъ Новгородѣ, котрѣ въ Залѣсю змѣшались зъ Финнами, народомъ азійскимъ. Коли-жѣ Финны прийняли одѣ тыхъ колонистѣвъ вышу культуру и перетворились въ нарѣдъ славянскій, то тѣ былины подобались въ новѣй отчинѣ именно за-для того, що въ пѣзнѣйшѣй редакціи надано имъ переважно свѣтоглядъ орієнтальний. Хоча же тѣ былины звѣстнѣ суть въ редакціи російскої, все-таки изъ засновку ихъ проглядає давнѣйшій свѣтоглядъ руско-українскій. Въ полудневѣй же Руси въ часѣ лихолѣтя татарского не було кому спѣвати пѣсень про Володимира и его богатырѣвъ, а опѣся черезъ два вѣки проявлялась на Руси апатія до всякои словеснои жизни, поки козаччина зъ лицарями народными не вытворила славныхъ думъ историчныхъ.

Межи народами славянскими една Русь побивалась.

нович, Алеша Поповичъ, Соловѣй Будимировичъ, Ілія Муромецъ и.и. Передъ всѣми прославивъ ся Ілія Муромецъ великою силою тѣла й гарною вдачею душѣ. — Порѣвн. „Древнія російскія стихотворенія, собранія Киршею Даниловымъ“. Москва, 1818. — Fürst Wladimir und dessen Tafelrunde. Altrussische Heldenlieder. Leipzig. Brockhaus. 1819.

¹⁾ „Былина“ значить те, щѣ „бувальщина“.

въ тѣмъ часѣ тяжкимъ лихолѣтемъ; у иншихъ народѣвъ розвивалась гарно жизнь національна и просвѣтна. Въ Польщи король Казимиръ Великій засновуе 1364. р. академію Кракѣвску (котру отворивъ Ягайло 1400. р.); Чехи черпають свѣтло науки изъ университета, заснованого въ Празѣ 1348. р. королемъ Карломъ I. (нѣмецкимъ цѣсаремъ Карломъ IV.), и небавомъ появляются у нихъ лѣтописи и письма дидактичнѣ; Сербове спѣвають думы про славу своихъ богатырѣвъ, мають писаніе права, се-бѣ-то „Законникъ“ царя Стефана Душана и житєписи сербскихъ царѣвъ и архієпископѣвъ, звѣстнѣ пѣдѣ именемъ „Цароставника“; у Болгарѣ цвите наука на горѣ Атонѣ (де бувъ такожь рускій монастырь св. Пантелеймона), та й списують ся казки и романы. Въ Славянщинѣ благословилося отже на свѣтъ ясный, тѣлько на Руси-Украинѣ гремѣло громомъ надъ спящою землицею, а въ пѣвнѣчнѣй Суздальщинѣ вѣяло студенымъ вѣтромъ на твердыню неволѣ, обведєну муромъ китайскимъ.

Литература церковна.

Хоча церковь не дѣзнавала нарушенія своихъ правъ ѣдѣ ханѣвъ татарскихъ, то однако не була она забороломъ духового житія своєї паствы, бо ієрархи не сіяли свѣтломъ науки, а єдиный розсадникъ тогдѣшньої просвѣты, печерскій монастырь, бувши розрушенымъ Татарами, лежавъ въ руинахъ звышь ста лѣтъ, поки Кіївскій митрополитъ Кипріянь при кѣнци вѣку XIV. не велѣвъ ѣдновити єго стѣнѣ. Тогдѣ-то самѣ духовнѣ грамотѣвъ любували ся въ книгахъ заказаныхъ церквою и незрячимъ свѣтскимъ братьямъ читали тѣ фантастичнѣ

твори, що оснóвувались на мудрости византійській. Справдѣ, ті книги подобались чи-мало людови неграмотному, бо передь его очима розкривали свѣтъ чудесный зъ тайними дивами. О́дтакъ простый людъ розвивавъсю заказану литературу своимъ ладомъ, вытворюючи собѣ свои гаданя, заклинаня, молитвы и т. и. Були вправдѣ грамотѣѣ деякі, котрѣ хотѣли подати своимъ землякамъ якісь позитивнѣ вѣдомости, але ихъ труды не були самостóйнѣ и не вызначувались яснымъ выкладомъ даного предмета. Сюды належить именно Дмитро Зоографъ,¹⁾ що бувъ вѣдай священникомъ и переложивъ около 1385. р. зъ грецкого на церковно-славянскій языкъ поему византійского писателя Георгія Писиды (що живъ въ VII. вѣцѣ) пóдъ заголовкомъ „Шестъ дней творенія“ або „Похвала лѣ Богу о сотвореніи всея твари“.²⁾ Поема тота була писана въ ямбахъ, Зоографъ же зладивъ свѣй перекладъ прозою. Симъ перекладомъ подавъ онъ письменнымъ людемъ того часу деякі вѣдомости о природѣ.

а) Писателѣ.

1. Кирило II. Изъ лѣтописи Волянсько-Галицкомъ можь дбзнатись, що Кирило въ 1241. р. бувъ „печатникомъ“ галицкого князя Данила³⁾ и оказавъ ему велику прислугу тымъ, що втихомиривъ ворохобню князя Ростислава, сына Михайла Чернигóвского, яку той непосидучій князь супротивъ своего вую Данила въ Понизю⁴⁾

¹⁾ Ζωγράφος, слово грецке, значить „маляръ“.

²⁾ Пóсля рукописи бібліотеки синодальной въ Москвѣ выпечатавъ Буславъ деякі урывки сего твору въ Историч. Христомати, стор. 915—921.

³⁾ Полн. собр. рус. лѣтоп. II, 179.

⁴⁾ Понизе — земля при долѣшнімъ Днѣстрѣ.

бувъ заколотивъ. Коли-жь опбеля Данило и его брать Василько (1250) пбслали Кирила въ Царгородъ „на поставленіе митрополіа рускои“, то вступивъ бнъ до короля угорекого Белѣ IV., котрый просивъ его, примирити его зъ Даниломъ. По воли короля мавъ Кирило такожь наклонити Данила, щобы женивъ своего сына Льва зъ его дочкою; за тую прислугу дававъ Беля Кирилови безпечный супровбдъ въ Византію. И дѣйствио Кирило вернувшись въ Русь, намовивъ Данила, подружити Льва зъ дочкою короля угорекого.

Будучи митрополитомъ Кирило (II) старавъ ся исправити обычаѣ духовенства и народу; въ загалѣ розвинувъ бнъ широко дѣяльнбсть въ справахъ церковныхъ и переписувавъ ся зъ болгарскимъ деспотомъ Яковомъ Святославомъ (1262), котрый приславъ ему болгарско-славянську рукопись Кормчои книги. Въ 1274. р. Кирило скликавъ церковный соборъ до Володимира Залѣского, бо замѣтивъ, що его духовенство потребуе великои реформы, та що на Руси проявляє ся поганьскій свѣтоглядъ зъ „играми бѣсовскими“. Зъ собою привѣзъ бнъ архимандрита печерского, Серапіона, и поставивъ его епископомъ Володимирскимъ. На тбмъ соборѣ отже установлено 12 правилъ въ дѣлахъ реформы рускои церкви и для исправления обычаѣвъ народу; такожь заявивъ митрополитъ, що славянскій перекладъ Кормчои книги, щб его одержавъ бдъ болгарекого володаря Якова Святослава, уважае ся автентичнымъ, почбмъ рускїи грамотѣ стали текстъ той книги переписувати. Згаданїи правила написавъ самъ Кирило.¹⁾ Въ сѣмъ своѣмъ творѣ митрополитъ каже, що всѣ нещастя и бѣды, якї напа-

¹⁾ „Правило о богослуженїи и благочинїи жизни“, выпечатано въ „Рускихъ Достопамятностяхъ“, часть I., стор. 106—118.

дами татарскими навѣстили Русь, суть карою божою за грѣхи.

Кирилови приписують ще „Слово на соборъ архистратига Михаила“, „Поученіе къ попомъ“ и кблька иншихъ творбвъ меншой ваги. У „Словъ“ згадує проповѣдникъ про деякі звичаѣ народні, именно про танцъ на весѣляхъ и на вечерницяхъ, про погані игры, плесканє руками и скаканє ногами, про „басни“, се-бъ-то про устні переказы, про вѣру въ ворожбу, въ стрѣчу, чиханє та инші забобоны; — ѳдтакъ заявляє сей книжникъ, що вже наближує ся конець свѣта. Въ „Поученію къ попомъ“ писавъ мѣжь иншимъ отъ-се: „Разумѣйте, како духовныя дѣти учити. — Аще ли самъ недоумѣваеши, спроси умѣющаго, не стыдися“.¹⁾ Кирило умеръ 1280. р. въ Перяславѣ Залѣскѣмъ.

2. Серапіонъ, архимандритъ лавры печерской, опбля-жь (1274) епископъ Володимирскій, писавъ слова (поученія для народу), въ котрыхъ живыми барвами малює сумный образъ неволь татарской. Хоча же Серапіонъ звавъ ся свѣточемъ свого часу, то однако не бувъ ѳнъ вѣльний ѳдъ забобонѣвъ. Вычисляючи бо тѣ бѣды, якѣ зъ лихолѣтемъ татарскимъ повалились на Русь, згадує ѳнъ про трясенє землѣ и заявляє, що земля трясє ся по причинѣ нашихъ грѣхѣвъ. Въ однѣмъ словѣ згадує про обычай, ѳдкопувати зъ гробѣвъ тыхъ, щѣ втопились або повѣсились. Нарѳдъ не дозволявъ ихъ погребати, приписуючи имъ пошестъ, пожары та инші нещастя. — До насъ дѣйшло пять „слѣвъ“ Серапіона.²⁾ — ѳнъ умеръ 1275. р.

¹⁾ Порѣвн. „Исторія русской церкви. Сочиненіе Филарета, архієпископа Черниговскаго“. Москва, 1862. Періодъ II., стор. 39.

²⁾ Чотыри слова Серапіона найдено въ збѣрнику „Златая Цѣпь“, а пяте слово въ збѣрнику Паисіевскѣмъ зъ XIV. вѣку.

3. Кипріянь. Ђнь бувъ родомъ Болгаринъ¹⁾ и вчивъ ся за молоду вѣдай въ рѣднѣй земли. Царгородскій патріархъ Ниль, посвятивши Кипріяна на митрополита, пѣславъ его въ Русь въ роцѣ 1376. До 1380. р. пробувавъ Кипріянь въ Кіевѣ, однако по смерти Алексѣя, митрополита Московского, переселивъ ся въ Москву. Тутъ не мѣгъ угодити великому князеву Московскому Димитрію Ивановичеву, и живъ про-те въ приязни зъ Михайломъ, княземъ Тверскимъ. Побувши ѡд-такъ два роки въ Москвѣ, мусѣвъ зновъ ѡдѣхати до Кіева, та ажъ 1390. р., по смерти вел. князя Димитрія, вернувъ ся въ Москву, де пробувавъ до свои смерти (1407). Ѣдъ 1390. р. корыстувавъ ся ѡнь титуломъ митрополита всеи Руси. По причинѣ отже, що вченый сей мужъ не довго сидѣвъ въ Руси полудневѣй, не мѣгъ ѡнь розбудити духового житя въ Кіевѣ, зруйнованѣмъ нападами татарскими. Ђнь привѣзъ зъ собою багато церковныхъ книгъ зъ полудневои Славянщины, именно изъ Сербіѣ, и за-для того ввѣшли въ языкъ церковный деякі сербизмы. Мало-що не всѣ важнѣйші рукописи, якѣ до насъ дѣшли, ѡдносять ся до того часу, коли Кипріянь пробувавъ въ Кіевѣ.

Кипріянь переписавъ своєю рукою *Службникъ*, зладивъ новий перекладъ грецкого *Номоканона* и написавъ *Житіе Петра*, митрополита Кіѣвского, котрый передше живъ черцемъ въ монастырѣ Спаса при селѣ Двѣрцяхъ, недалеко Мостѣвъ великихъ, въ нынѣшнѣмъ повѣтѣ Жовковскѣмъ надъ рѣкою Ратою. Кипріянови приписують ся такожъ *посланія* ко духовенству и *прощальная грамота*, котру велѣвъ читати при своѣмъ похоронѣ.²⁾ Впрочемъ

1) Деякі гадають, що Кипріянь бувъ Сербомъ.

2) Житєпись митрополита Петра и Прощальная грамота находятъ ся въ „Степенной книгѣ“ XVI. вѣку ч. I. Прощальную

написавъ статью о книгахъ истинныхъ и ложныхъ, де згадує про „ложніи номоканоны“, се-бѣ-то про книги, заказаніи церквою. Кажуть такожь, що бнѣ займавъ ся зведенемъ повной лѣтописи рускои, и що лишивъ въ рукописи перекладъ псалтыри. Видно отже, що Кипріянь бувъ трудящимъ книжникомъ; шкода тѣлько, що бнѣ лишъ короткій часъ пробувавъ въ Кієвѣ, а то мбгъ бы бувъ дѣйствию пѣднести просвѣту, занашащену нападами татарскими.

б) Збѣрники. Литература апокрифична.

1. Кормчая книга. Сея книга служила пѣдставою въ дѣлахъ церковной управы. Кормчая (бдѣ „кормити“, с. в. кермувати, управляти) звалась по грецки Номоканонъ¹⁾ и въ основѣ своѣй була зложена заходомъ великого князя Ярослава Володимировича и митрополита Иларіона по взѣрци грецкого Номоканона. Той же Номоканонъ бувъ списаний навпередъ патріархомъ Іоанномъ Схоластикомъ въ VI. вѣцѣ, почѣмъ въ IX. в. выдавъ его опять патріархъ Фотій. Онѣ обѣймає двѣ части: въ першѣй части находимо правила апостольскіи, уставы соборной церкви и рѣшеня св. отцѣвъ церковныхъ; въ другѣй же части бачимо законы власти свѣтской въ справахъ церковныхъ. Одтакъ першу часть Номоканона принято на Руси безъ всякихъ змѣнъ; друга же часть улягла рѣзнымъ змѣнамъ, одвѣтно потребамъ и окремымъ вимогамъ племенъ славянскихъ.

Кормчу книгу вельми поважано на Руси. Церковна бо управа не ограничалась однимъ тѣлько духовен-

грамоту замѣщено такожь въ V. томѣ Полн. собр. рус. лѣтоп., стор. 254—256.

¹⁾ „Номоканонъ“, єсть слово зложено: νόμος = законъ и κανών = правило.

ствомъ та духовными справами; она подчинила собѣ багато справъ житя приватного и хѣснувалася правомъ, судити выступки противъ обовязкъвъ родинныхъ. Въ спорахъ о наслѣдство, въ суперечкахъ родинныхъ тогдѣшній Русины звертались до посредства духовного, а духовенство выдавало свои рѣшеня судовѣ всюды однаково, такъ въ Кіевѣ, якъ и въ Новгородѣ, тому-що всюды у него передъ очима були грецкія законы церковні. Останки поганства, народній вѣруваня и обычаѣ подлягали судови духовному и подъ впливомъ духовенства уступали единымъ для всѣхъ краѣвъ христіянскимъ понятямъ и вѣруванямъ. И такъ Кормчая книга дорѣкае тымъ, котрі послѣдуючи поганьскимъ обычаямъ глядають помочи и порады у чарѣвникѣвъ, — котрі годують медведѣвъ або иншихъ звѣрѣвъ на забаву простыхъ людей, — котрі вѣрують въ стрѣчу, въ рожаницѣ,¹⁾ и въ вѣдьмы, щѣ „облаки гонять“. Въ сѣмъ памятнику находимо такожь згадку про-те, що деякі люде передъ домами своими розкладають огонь и черезъ него перескакують по давному якомусь обычаю и т. и.

Одна зъ найдавнѣйшихъ рукописей ѓдносить ся до 1280—1282 р., котру пѣсля тексту болгарско-славяньского велѣвъ зладити митрополитъ Кирило II. Ђъ зберегають теперь въ Московскѣй синодальнѣй библіотецѣ.²⁾

2. Пчела. Коли нападами татарскими полуднева Русь обернулася въ пустыню, то въ тяжкѣй недоли народнѣй не було анѣ одного писателя, котрый бы своими

¹⁾ Про „Рода“ и „Рожаницѣ“ гляди стор. 53.

²⁾ „Историч. Христоматія“ Ѡ. Буслаева, стор. 379—385. Порѣвн. Н. Калачовъ, О значеніи Кормчей въ „Чтеніяхъ имп. общ. ист. и древн. росс.“, кн. 3. 1847.

творами загрѣвъ духа землякѣвъ до новой працѣ въ справѣ рѣдной просвѣты. Про-те тогдѣшнїи грамотѣвъ займались въ бѣльшой части лише переписуванемъ давнѣйшихъ книгъ, або зладженемъ збѣрникѣвъ, въ котрыхъ побѣчь всякой всячины находились особливо умнїи вы-сказы давныхъ мудрецавъ и ѳдтакъ прислѣвья народнїи. До такихъ збѣрникѣвъ належить такожь памятникъ *Пчела*. Ёго уложено по взѣрци подѣбныхъ грецкихъ збѣрникѣвъ, котрїи списувались уже ѳдъ VII. вѣку по рѣздвѣ Христовѣмъ. А вже-жь „Пчела“ въ засновку своѣмъ була ачейже рано звѣстна на Руси, коли по думцѣ деякихъ ученыхъ мужѣвъ корыстувавъ ся нею Данило Заточникъ, авторъ „Моленїя“;¹⁾ тѣлько-жь треба признати, що въ „Пчелѣ“ де-що яснѣйше сказано, нѣжь въ „Моленїю“ Данила. Впрочемъ не дивно, що нашїи предки такъ вельми любувались тымъ збѣрникомъ. Уже самъ заголовокъ заявляе, що „Пчела“ уважалась жереломъ всякой мудрости („*Книгы бчела, рѣчи и мудрости отъ евангелїя, и отъ апостола и отъ святыхъ мужъ, разумъ внѣшнихъ философѣвъ*“.)²⁾ Побѣчь приповѣдокъ Соломона, Сираха, апостола Павла, поставлялись тутъ умнїи слова Плятона, Демостена, Менаандра, Александра Великого, Плутарха и иншихъ „внѣшнихъ философѣвъ“, с. в. поганьскихъ мудрецавъ.

3. Златая Цѣпь. *Золотыми Цѣпями*³⁾ въ литературѣ византїйскѣй и латиньскѣй звались такїи збѣрники, що въ нихъ мѣстились мѣсця, выбранїи изъ поясненїи письма святого и зъ наукъ отцавъ церковныхъ. Въ рускѣй Золотѣй Цѣпи находятъ ся не тѣлько статьѣ, пере-

¹⁾ П. Полевый, „Исторїя русской литературы“. СПб. 1872; стор. 48.

²⁾ „Историч. Христоматїя“ ѳ. Буслаева, стор. 545.

³⁾ „Цѣпь“, значить ланцюхъ, catena.

ложенъ въ тексту грецкогo, але ѣ оригинальнѣ розправѣ религійно-моральнѣ. Для рускои литературы „Златая Цѣпь“ есть цѣннѣйшимъ памятникoмъ, нѣжъ збѣрникъ „Пчела“, тому що есть творoмъ бѣльше самостѣйнымъ и що подекуды являє ся зеркаломъ сучасныхъ звычаѣвъ и обычаѣвъ. Именно важнымъ есть „Слово нѣкоего христоролюбца“, въ котрѣмъ читаемо, що (въ XIV. вѣцѣ) поганьскихъ обычаѣвъ придерживують ся не тожмо невьжи, но и вѣжи, полове и книжници. Се бо вѣрують въ Перуна и въ Хорса и въ Мокошь и въ Сима и въ Рьгла и въ Вилы, ихъ же числомъ три девять сестрѣницъ глаголють окаяннии невьгласи, то все миять богы и богинями. И тако покладывають имъ требы и короваи имъ ломлять и куры имъ рѣжуть, и огневи молять ся зовуть его Сварожичемъ, и чесновитокъ богомъ же творять, егда же будетъ у кого пиръ, тогда же кладуть въ вѣдра и въ чашю и тако пють о идолѣхъ своихъ веселящихся¹⁾ (Перекладъ: „Вѣрують въ Перуна и въ Хорса и въ Мокоша и въ Сима и въ Ригла, и въ Вилы, про котрѣ окаяннѣ недоумы кажутъ, що ихъ есть три девять сестриць; тыхъ всѣхъ уважають богами и богинями. И такъ кладуть передъ ними жертвы, и короваѣ имъ ломлять и куры имъ рѣжуть, и огневи молятъ ся, зовучи его Сварожичемъ, и чѣснокъ богомъ уважають, и якъ буде у кого бенкетъ, тогдѣ кладуть его (чѣснокъ) въ ведра и въ чашу и такъ пють въ честь своихъ болванѣвъ веселячи ся.“)²⁾

¹⁾ „Описание русскихъ и словенскихъ рукописей Румянцовскаго музеума“. Составленное Александрoмъ Востоковымъ. С.-Петербургъ, 1842; стор. 228. 229. — Порѣвн. Историч. Христом. Ѡ. Буслаева, стор. 519. 520.

²⁾ Перуна вважали богомъ грому и блискавки, Хорса богомъ сонця а Мокоша богомъ мокроты и воды. Про Сима и Ригла (Рьгла) вѣчого певного не звѣстно. Въ лѣтописи Несторовѣй (Полн. собр-

4. Литература апокрифична. Хочь Русь просвѣтилась свѣтломъ науки Христовой, то все-таки довгій часъ по принятю христіянства придержувались поганьскихъ обычаївъ не тѣлько люде неписьменнѣ, але й ученѣ грамотѣѣ. Про-те не диво, що поббчь правдъ и переказѣвъ церкви христіянської утворилось багато такихъ легендъ и казокъ, котрѣ не зовсѣмъ були згѣднѣ зъ духомъ вѣры нашої, та що именно простый людъ своимъ ладомъ вытворювавъ собѣ свои вѣруваня. Такъ зложилась литература апокрифична,¹⁾ або тайна, заказана церквою, обѣймаюча переважно легенды изъ исторіѣ старого и нового завѣта. Тая-жь литература навязує ся до апокрифичной словесности византійской, але зъ часомъ багато такихъ легендъ зложилось на Руси само-стѣйно, по-за-якъ фантазія Русинѣвъ була вельми плѣд-нымъ полемъ для утвореня такихъ поетичныхъ переказѣвъ. Хочь отже церковь такѣ словеснѣ творы строго осуджала, то однако розкоренились они на Руси бѣдъ XII. до XVII. вѣку и зъ наслѣдствомъ нашихъ пред-кѣвъ перейшли по части ажъ до нашихъ часѣвъ. Тому-то найшлись и такѣ грамотѣѣ, котрѣ письма византійскѣ сего рода, будьто въ оригиналѣ, будьто въ перекладѣ

рус. лѣтоп. I, 34) читаемо про „Симарыгла“, однакже Бельовскій и Вагилевичъ въ выданю сєя лѣтописи поправляють тєє слово на „Сварога“ (стор. 335). *Сварогъ* же по давньому вѣруваню бувъ отцемъ Дажбога, бога сонця и огню, и про-те въ наведенѣмъ мѣсци Сварожичемъ называє ся Дажбогъ, котрого внуками уважались „Русичѣ“ (Слово о полку Игоревѣмъ, VI). — *Вилы* були звѣстѣй имено у Сербѣвъ; ихъ прирѣвнюють подекуды нашимъ Русалкамъ. — Поганьскѣй обрядъ чѣснока зберегає ся досѣль въ Галичинѣ на святѣй вечерь. Се бо кладуть на столѣ тѣлько головокъ чѣсноку, кѣлько особъ сидитъ при вечерѣ. Въ празникъ коляды має чѣснокъ одвертати бѣдъ членѣвъ родины бѣду й недугу.

¹⁾ Грецке слово *ἀποκρυφος* значить „скрытый“, „тайный“.

болгарско-славянськѣмъ, перероблювали, и такожъ простонародними переказами своихъ землякѣвъ користувались. Такъ отже явились въ Руси деякі апокрифичні книги вже рано, с. в. въ XII. вѣцѣ, коли письменність розвивалась переважно по взѣрцямъ византійскимъ. И въ тѣмъ-то вѣцѣ появилася вельми поетична легенда: *Хожденіе Богородиць по мукамъ*, въ котрій книжники фантазією своєю поважились вглянути въ жизнь будущу, бажаючи бдхилити завѣсу, щó скривала муки въ пеклѣ.

Апокрифичні книги занесені були изъ Греціи въ Болгарію и тамъ переложено ихъ на болгарско-славянській языкъ. Въ Болгаріи ширилася тая заказана литература именно заходами еретикѣвъ Богомилѣвъ, котрі переважно придержувались давной науки Манихѣвъ. Изъ Болгаріи же книги апокрифичні переносились въ Русь вразѣ зъ книгами церковными. Уже Несторъ замѣстивъ въ лѣтописи деякі апокрифичні казки, взяті изъ „Палеѣ“ и зъ письма Методія, епископа Патарского „о царствѣ языкъ послѣднихъ врѣменъ“. А вже-жь найбільше ширилася на Руси тая литература въ вѣкахъ XIV. и XV., коли за-для лихолѣтя татарского запропастились майже всѣ наші книги и не було у насъ науки розумной.

Межи апокрифичними письмами старого завѣта значують ся казки про *Адама, Ламеха, Мельхиседека, Авраама, Соломона*. Сюды належать такожъ *Завѣты дванадцати патріарховъ, Повесть о плъменіи Іерусалима* и и. Изъ апокрифичныхъ книгъ нового завѣта важнѣйші суть отъ-сѣ: *Евангеліе отъ Θомы* (про дитячій вѣкъ Іисуса Христа), *Никодимово Евангеліе* (про страсти и смерть Спасителя), *Посланіе Пилата къ Тиверію кесарю объ Іисусѣ Христі*, *Варвѣоломеевы вопросы Богородиць*, *Хожденіе апостола Павла по мукамъ*, *Хожденіе Зосими къ Рахманамъ*, *Вопросы*

Іоанна Богослова Господу на горѣ Фаворской, Вопросы Іоанна Богослова Аврааму о праведныхъ душахъ и т. и.¹⁾

Казки и легенды, якѣ въ тыхъ книгахъ списувались, подбали ся людямъ неграмотнымъ бѣльше, нѣжь догмы христіянскѣ, котрыхъ тогдѣшнѣ грамотѣ не вмѣли пояснити. Тѣ казки заспокоювали цѣкавѣсть чоловѣка въ пытанняхъ про сотворене свѣта, про долю Адама, про конецъ свѣта и страшный судъ. Хочь отже іерархія церковна проклинала такѣ книги вразъ зъ тыми, щѣ ихъ читали, то однако литература апокрифична ширилась що-разъ бѣльше, по-за-якъ розкрывала свѣтъ тайный и чудовый та й вязалась зъ поконвѣчными переказами устной нашої словесности.

Крѣмъ наведенихъ книгъ, щѣ засновкомъ своимъ ѣдносять ся до исторіѣ библійной, були ще *молитвы и заговоры*, заказанѣ церковю, примѣромъ: а) *Молитва апостола Павла отъ зміи*; б) *Молитва св. священномученика Антимы зубная*; в) *Молитва, егда прется вода* и и. Гадавъ бы хто, щѣ пѣдъ культурнымъ впливомъ христіянства черезъ шѣсть вѣкѣвъ тая апокрифична литература мѣжь людомъ неграмотнымъ доси безъ слѣду запропастилась, уступаючи передъ повагою науки, котру церковъ проповѣдуе, — та отъ, изъ щоденного досвѣду можна дѣзнатись, щѣ мимо змаганъ духовникѣвъ нашъ людъ все ще має свѣѣй окремый катехизисъ, примѣромъ про сотворене свѣта, свои молитвы ѣдъ пропасницѣ, ѣдъ зубѣвъ и т. и.²⁾

¹⁾ „Памятники отреченной русской литературы собраны и изданы Николаемъ Тихонравовымъ“. Москва, 1863. — Пыпинъ: „Ложныя и отреченныя книги русской старины“ (въ „Памятникахъ стар. рус. литер.“ (СПб. 1862. вып. 3).

²⁾ „Малорусскія народныя преданія и рассказы“. Сводъ Мух. Драгоманова. — Кіевъ, 1876; стор. 24—31 89—98.

Литература свѣтска.

Коли вже литература церковна изъ-за лихолѣтя татарского не могла розвиватись, хоча татарскій ханы церквѣ свою охорону заявляли, то свѣтска словеснѣсть справдѣ мусѣла змарнѣти, бо въ татарскѣмъ погромѣ свѣтскій грамотѣ не могли найти тихого захисту для праць науковихъ. Въ загальнѣй недоли не мигтѣла въ пѣтмѣ нѣ одна зѣрка, не проявлялась нѣ одна провѣдна идея, та тѣлько слава Романа та Данила одушевила деякихъ книжничѣвъ, збирати матеріялы про дѣвъ тыхъ князѣвъ, щѣ звеличили имя Руси въ Европѣ. Впрочемъ хто йно мѣгъ, старавъ ся зберегати свои права и свое майно ѡдъ занашацѣня, и про-те були такі щасливій люде, котрѣ у власти выеднали собѣ одвѣтнѣ грамоты и привилегіѣ, щобы охоронити право своего посѣданя. Такъ отже въ другѣмъ періодѣ свѣтска наша литература крѣмъ однои лѣтописи и деякихъ грамотъ не може выказати майже нѣ одного якого-небудь памятника. Изъ литературы апокрифичной можъ сюды ѡднести деякі творы, щѣ именно на практичнѣмъ досвѣдѣ основувались и устнымъ переказомъ ажъ до нашихъ часѣвъ переходились.

1. Лѣтопись Волынсько-Галицка.

То не сумне згарище видно на батькѣвщинѣ, щѣ въ нѣй все згорѣло крѣмъ одного явора, котрый зелеными вѣтями чудово ѡдрѣжняє ся ѡдъ сусѣднои обсаженои деревини: то настала руина народного и просвѣтеного житя изъ-за лихолѣтя татарского на Руси, — руина-жалѣбница, въ котрѣй нема нѣ слѣду словесного житя крѣмъ одного памятника, щѣ здвигъ ся велично середъ пустынѣ духовѣи. Тымъ памятникомъ єсть лѣто-

пись Волинсько-Галицка, котра дивнымъ дивомъ списувалась саме-тогдѣ, коли дика Татарва згнушалась изъ народныхъ святощій Руси. Она обймає повѣсти про полуднево-заходній князѣвства рускій и про-те єсть головнымъ жереломъ для выученя исторіѣ Руси галицкои. Подекуды же можь изъ сєи нашої лѣтописи дѣзнатись такожь про дѣѣ литовскій. Незвѣстный намъ по имени редакторъ сєго твору бувъ вѣдай чоловѣкомъ свѣтскимъ и сприявъ династіи Волинського князя Романа Мстиславича. Будучи мужемъ ученымъ, користувавъ ся ѓнъ повѣстями самовидцѣвъ дѣѣ историчныхъ и такожь актами официальными. Такими ѓддѣльными повѣстями, щѣ ихъ писали инші грамотѣѣ, єуть розказы про похѣдъ Игоря Святославича на Половцѣвъ, про битву при рѣцѣ Калцѣ и про побоище Батыєве. Авторъ любивъ поезію народну: згадує ѓдтакъ про спѣвака Митусу, котрый за гордѣсть не хотѣвъ служити князєви Данилови и живѣ въ Перемышли, ѓдки Андрѣѣ, дворецкій Данила, привѣвъ єго связаного и въ подертѣѣ одежи ко своему князєви; споминає такожь про пѣсню, котру спѣвано Данилови и єго воинамъ послѣ того, якъ ѓнъ поборовши Ятвягѣвъ освободивъ багато Християнъ зъ неволь. Впрочемъ нашъ лѣтописецъ знавъ грецкого хронографа Іоанна Малалу въ болгарско-славянськомъ перекладѣ и читавъ мабуть Гомера, по-за-акъ изъ єго рапсодій наводить одно мѣсцє.¹⁾ — По мнѣню К. Бестужева-Рюмина²⁾ Волинсько-

¹⁾ „О єсть зла єсть! якоже О миръ пишеть, до обличеня сладка єсть, обличена же зла єсть; кто въ ней ходить, конецъ золь приметь; о злѣ зла зло єсть!“ Сїє слова записано пѣдъ рокомъ 1233. въ лѣтописи Волинсько-Галицкѣѣ, однако доси не повелось ще нѣкому вынайти одвѣтного мѣсцєя въ грецкомъ оригиналѣ.

²⁾ „Лѣтопись Волинско-Галицкая. О составѣ русскихъ лѣтописей до конца XIV. вѣка. Исслѣдованіє К. Бестужева-Рюмина“. С.-Петербургъ, 1868; стор. 151—157.

Галицка лѣтопись, рѣвно якъ лѣтопись Несторова и Кі-ѣвска, не єсть творомъ одного автора, а лишъ зборомъ историчныхъ матеріалѣвъ, котрѣ звѣвъ до купы та й уладивъ одвѣтнѣй редакторъ.

До насъ дѣйшла лишъ друга половина лѣтописи, котра починає ся властиво 1205. рокомъ; перша же половина до смерти Романа десь запропастилась. Що однако перша часть справдѣ колись истнувала, доказує ся повѣстію про ослѣпленє Василька, князя Теробовельского. Тота-жъ повѣсть находить ся теперь въ лѣтописи Несторовѣй, и безперечно внесено єѣ тамъ изъ тои першої части лѣтописи Волынской. Впрочемъ вже самъ початокъ сеи лѣтописи доказує, що значна часть въ оповѣданю пропушена. Читаємо бо: „*Начало княженія великаго князя Романа, самодержца бывша всей руской земли, князя Галицкого*“. А ѡдтакъ слѣдуютъ сейчасъ слова: „*По смерти же великаго князя Романа*“ и т. д.¹⁾

Волыньско-Галицка лѣтопись була написана въ кѣнци XIII. вѣку въ Руси полудневѣй, именно першу ви часть (ѡдъ 1205. до 1220. р.) написано въ Галичи, другу же на Волыни. Ученѣй же Петрушевичъ, послѣдуючи Бестружеву-Рюмину каже, що цѣлу лѣтопись написано на Волыни. Сю свою гадку мотивує ѡнъ тымъ, що авторъ, наколи-бъ дѣйстно писавъ въ Галичи, не мѡгъ бы про Галичанъ выразитись зъ презирствомъ. Авторъ бо зове Галичанъ „безбожными“ и „невѣрными“; ѡдтакъ и Галицкихъ бояръ называє „безбожными“.²⁾ Але-жъ авторъ, сприяючи династїи Романовичѣвъ, мѡгъ справдѣ ворохобныхъ Галичанъ именувати безбожными и невѣр-

¹⁾ Полн. собр. рус. лѣтоп. II, 155.

²⁾ „Волыньско-Галицкая лѣтопись, составленная съ концемъ XIII. вѣка. 1205—1292. Издаѣ и ѡбьясниѣ А. С. Петрушевичъ“. Львовъ, 1871; стор. 7.

ними, хоча-бъ и середъ стѣнь Галича писавъ свою лѣтопись. Щобы же подати вѣрный образъ внутрѣшньої исторіѣ Галицкаго князѣвства, треба було авторови конечно писати на мѣсци крамоль и усобиць.

Хронологія сея лѣтописи єсть похибна. Кривошанинъ Петрушевичъ догадує ся, що числа лѣтъ, якѣ находимо въ лѣтописи Волинсько-Галицкѣй, поставивъ той переписувачъ, щѣ сполучивъ єѣ зъ попередньою лѣтописею Кіѣвскою, котра кѣнчить ся рокомъ 1200. Тымъ-то неуважный переписувачъ рукописи Ипатской (щѣ обѣймає лѣтопись Несторову, Кіѣвску и Волинсько-Галицку), сполучаючи лѣтопись Волинську зъ лѣтописею Кіѣвскою, поставивъ на самѣмъ початку лѣтописи Волинської рѣкъ 1201., яко слѣдуючій зъ ряду, черезъ щѣ хронологія въ сѣй лѣтописи спѣзвилась о два або три роки. Одаткъ догадує ся Петрушевичъ, що въ сѣй нашѣй лѣтописи первѣстно не було майже нѣякои хронологіѣ; вже-жъ бо самъ авторъ пѣдъ рокомъ 1254. написавъ отъ-се : „Число же лѣтомъ здѣ не писахомъ, въ задня вписемъ.“¹⁾ Кривошанинъ Петрушевичъ думає отже, що авторъ за-для якоисъ перепоны не мѣгъ выповнити своєи обѣтницѣ.²⁾

Для лекшого погляду можъ ся лѣтопись роздѣлити на чотыри части :³⁾

1. Одъ смерти Романа (1205) ажъ до 1214. р.;
2. одъ 1214. р. до смерти угорского короля Андруѣя II. Въ тѣмъ (1214) роцѣ Кракѣвскій князь Лешко Бѣлый ѣдступивъ одъ сыновѣв Романа, Данила и Василька, зъ котрыми доси живѣ въ приязни, и заключивъ

¹⁾ Полн. собр. рус. лѣтоп. II, 189.

²⁾ Волинсько-Галицкая лѣтопись, стор. 8.

³⁾ Dr. Isidor Szaraniewicz. Die Hypatios-Chronik, als Quellen-Beitrag zur österreichischen Geschichte. Lemberg, 1872; стор. 38.

договоръ зъ Андрѣемъ II., королемъ угорскимъ, почѣмъ допомѣгъ сынови его Коломанови вступити на тронъ Галицкій;

3. ъдъ 1235. р. с. в. ъдъ смерти Андрѣя II. ажъ до смерти короля Данила (1264);

4. ъдъ смерти Данила (1264) ажъ до кѣнця лѣтописи 1292.

Въ лѣтописи сѣй высуває ся на-передъ именно велична статья Галицкого короля Данила Романовича, котрый бувъ мудрымъ политикомъ и славнымъ богатыремъ, изъ-за чого лѣтописецъ про него пише: „*бъ дерзъ и храборъ, отъ главы и до ногу его не бѣ на немъ порока*“.¹⁾

Языкъ Волынсько-Галицкои лѣтописи являє ся въ оповѣданю переважно церковно-славянскимъ, въ діалоглахъ же по бѣльшѣй части (мало)русскимъ. Въ загалѣ бачимо въ нѣмъ багато такихъ формъ и конструкцій грамматичныхъ, якѣ и теперь въ мовѣ рускѣй уживають ся.

Выдана лѣтописи:

1. „Полное собраніе русскихъ лѣтописей. Томъ второй: Ипатіевская лѣтопись“.²⁾ С.-Петербургъ, 1843.

2. „Лѣтопись по Ипатскому списку. Изданіе археографической комиссіи“. С.-Петербургъ, 1871.

3. „Волинско-Галицкая лѣтопись, составленная съ концемъ XIII. вѣка. 1205—1292. Издалъ и объяснилъ А. С. Петрушевичъ“. Львовъ, 1871.

До поясненя сеи лѣтописи можуть послужити отъ-сея два твory:

1. „О составѣ русскихъ лѣтописей до конца XIV. вѣка. 1. Повѣсть временныхъ лѣтъ. 2. Лѣтописи южно-русскія Изслѣдованіе К. Бестужева-Рюмина“. С.-Петербургъ, 1868“

¹⁾ Полн. собр. рус. лѣтоп. II, 104.

²⁾ Рукопись Ипатіевска (або Ипатска) есть наилучшою изъ всѣхъ рукописей Волынсько-Галицкои лѣтописи. Про сю рукопись гляди стор. 52.

2. „Die Hypatios-Chronik“, als Quellen-Beitrag zur österreichischen Geschichte von Dr. Isidor Szaraniewicz-Lemberg, 1872.

2. Грамоты.

а) Грамоты князя Льва.

Въ XVI. и XVII. вѣкахъ появилось 9—10 грамотъ, котрѣ приписувано Галицкому князеви Львови Даниловичеви, щбъ подавъ ихъ въ хосенъ рѣжныхъ осббъ и церквей. Важнѣйшій изъ сихъ грамотъ суть отъ-сѣ: 1) Грамота, дана монастыреви св. Спаса на село Страшевичъ и Созанъ монастырь св. Михаила, писана въ Львовѣ 1291. р. 8. жовтня въ пятницу; 2) грамота, дана владыцѣ Антонію на посѣдане монастыря Лаврова, писана въ Перемышли 1291. р. 8. жовтня; 3) грамота, дана соборной Крилоскѣй церквѣ Успенія пресв. Богородицѣ, писана въ Галичи 1301. р. 8. марта, и. и.¹⁾ — Критичный оглядъ тыхъ грамотъ доказуе, що они майже всѣ суть фабрикатомъ пѣзнѣйшихъ часббъ, коли именно урядъ польскій домагавъ ся бдѣ нашихъ предкббъ доказббъ, що они недвижимѣ добра посѣдають правно. Тому отже, що первѣстнѣ грамоты, выданѣ колись рускими князями та иншими добродѣями на законне посѣдане тыхъ дббръ, въ часѣ нападббъ татарскихъ запропастились, посѣдателѣ дббръ постарали ся о грамоты новѣ. Изъ грамотъ князя Льва есть автентичною лише грамота, дана монастыреви св. Спаса на село Страшевичъ и Созанъ монастырь св. Михаила, писана въ Львовѣ 1291. р. 8. жовтня въ пятницу. Затвердивъ же еѣ польскій король Жиги-

¹⁾ А. Петрушевичъ, „Галицкѣй историческѣй сборникъ, издаваемый обществомъ галицко-русской Матицы“. Выпускъ II. Львовъ 1854; стор. 82—86. Пять грамотъ, щбъ зовуть ся Львовыми, выпечатано въ сѣмъ зббрнику, стор. 145—172.

монтъ Августъ. Автентичною уважае сю грамоту проф. Шараневичъ,¹⁾ крилошанинъ же Петрушевичъ почитуе всѣ такъ-званіи Львовіи грамоты подложными.²⁾

б) Грамоты литовско-орускїи.

Грамоты тѣ появились вже передъ 1386. р., коли-то полуднево-заходну Русь сполучено зъ Польщею. Сюды належать именно отъ-сей грамоты:

а) Договорная грамота литовскихъ князѣвъ Евнутія, Кейстутія и Любарта Гедыминовичѣвъ, Юрія Наримунтовича и Юрія Коріятовича зъ польскимъ королемъ Казимиромъ и зъ мазовецкими князями Семовитомъ и братомъ его Казимиромъ, сынами Тройдена, 1350. р.

б) Купчая грамота, котрою купивъ панъ Петрашъ дѣдицтво у Анны Радивонковой, 1359. р.

в) Купчая грамота, котрою купивъ панъ Петръ Радзѣйовскій дѣдицтво Пнеколтъ³⁾ у Шульжичѣвъ, 1366. р.

г) Грамота пана Оты, старосты рускоѣ землѣ пану Вятславу Дмитровскому на дворще, котре онъ купивъ зъ землею и ужитками, 1371. р.

д) Жалованная грамота литовского великого князя Александра Витовта Кейстутовича Василю Карачевскому о призволеню ему въ подольскѣи земли засновати нове село Княжу-Луку, 1383. р.

е) Грамота пана Михаила Ивановича, ко-

¹⁾ „Szkoła“. Pismo poświęcone sprawom szkół ludowych, średnich, tudzież seminaryów nauczycielskich. Tom III, 1869. Nr. 16. 17. „O źródłach, służących do głębszego poznania dziejów kraju ojczyznego“ przez Dra Izidora Szaraniewicza; str. 265.

²⁾ „Галицкій историч. сборникъ“, II, стор 82. 83.

³⁾ Пнеколтъ, теперь Пникуть, село належаче до латиньскои каштулы въ Перемышли.

трою ънъ заставивъ Остапкови Давидовскому свое село Черепинъ¹⁾, 1386. р. — и инші.²⁾

Почавши ѡдъ XIV. вѣку списано на Руси багато рускихъ грамотъ, привилегіѣвъ, котрыми правнѣ ѡдносины нашихъ предкѡвъ до литовского и польского ряду бували упорядкованѣ, а приватнѣ посѣдана ѡдъ нарушеня обезпеченѣ. Сюды належать такожь судовѣ акты, списанѣ въ справахъ спѡрныхъ та въ случаю нарушеня правъ личныхъ и майна приватного.

Небавомъ по 1386. р. основано Метрику руску. Сю институцію заведено при королѣвскѡй канцеляріи польскѡй для вписуваня административныхъ и судовыхъ актѡвъ, выходячихъ ѡдъ короля и такожь ѡдъ генеральнаго сойму для воеводствъ Кіѣвского, Волыньского, Брацлавского и, опѡсля, Чернигѡвского. Всѣ дѣла вписувались въ книги той Метрики въ языцѣ рускѡмъ.

Найновѣйшѣ дослѣды доказали, що на Руси Червонѡй писано грамоты рускѣ межи р. 1340—1430; по роцѣ 1430. ажъ до 1506. р. не появилъ ся тутъ нѣ одинъ документъ въ языцѣ рускѡмъ, бо на соймѣ въ Ђдльнѣ (1433) рѣшено завести въ нашѡй батькѡвщинѣ институціѣ права польского. Про-те ѡдъ 1435. р. въ воеводствѣ рускѡмъ писано всѣ акты судѡвъ земскихъ и городскихъ въ языцѣ латинскѡмъ. Досѣ выпечатано звышь 2.000 документѡвъ, писаныхъ на Руси Червонѡй межи р 1340—1506., и въ сѣмъ числѣ есть тѡлько 47 грамотъ рускихъ;

¹⁾ Черепинъ, село въ повѣтѣ Льѡвѡвскѡмъ.

²⁾ „Памятники дипломатического и судебно-дѣловаго языка русскаго въ древнемъ Галицко-Володимирскомъ княжествѣ и въ смежныхъ русскихъ областяхъ, съ второй половины XVI. столѣтія“, издалъ Яковъ Ѡ. Головацкѣй. („Науковый сборникъ, издаваемый литературнымъ обществомъ галицко-русской Матицы“. 1865. I стор. 181—200; II. стор. 36—56; III. стор. 135—157.

всѣ прочіѣ, крѣмъ кѣльканайцяти нѣмецкихъ докумен-
тѣвъ, писаніѣ въ языцѣ латиньскѣмъ.¹⁾

3. Литература апокрифична.

Межи-тымъ, коли церковна литература апокрифична переважно утворилась изъ легендъ, ѣдносячихъ ся до библійной исторіѣ старого и нового завѣта, свѣтска литература сего рода основувалась на астрології, на вѣрѣ въ чары, сны и стрѣчу, або й на практичнѣмъ до-свѣдѣ. Книгами, заказаными церквою, були отже: *Острономія* (Астрономія), *Чаровникъ*, *Сносудецъ*, *Путникъ*, *Звѣздо-четецъ*, *Зелейникъ*, *Колядникъ* и и. Въ „*Зелейнику*“ читаемо н. пр. отъ-се: „*Аще у кого будетъ бѣльмо на глазъ,*²⁾ *кобылье молоко съ медомъ, помажи онѣми бѣльмо, и сгонить съ ока. — Аще кто болятъ, то тѣстомъ всего помажи теплымъ. лице, руцѣ и нозѣ и псу дай: аще ясть, то живъ будетъ больной; аще не ясть, то умреть. — Зубы болятъ, луковое листвіе*³⁾ *топити въ винѣ съ медомъ, поддержи въ устахъ и испивай въ винѣ. — Аще который человекъ чохнетъ*⁴⁾ *ходя, — ни оживеть, ни умреть: май мѣсяца въ 5. день зарѣзати корову, да мѣсти на локтяхъ въ брюхо вправо*⁵⁾ *до горла, минешъ бользнь его. — Аще у кого будутъ волосы желты, журавлиныя яйца мѣшати съ виномъ и будутъ черны*“.⁶⁾

Слѣдує наконецъ еще взорець „*Колядника*“: „*Аще будетъ рождество Христово въ недѣлю, зима добра, а весна*

¹⁾ Zygmunt Lisiewicz, „Język urzędowy na Rusi czerwonej między r. 1340—1506“. (Przewodnik naukowy i literacki. Dodatek do „Gazety Lwowskiej“. We Lwowie. 1886. Tom XIV.; str. 255—256)

²⁾ глазъ — око; ³⁾ луковое листвіе — листе зъ чесноку; ⁴⁾ чохнути — сохнути; ⁵⁾ вправо — цупко, сильно; вправо до горла — ажъ до самого горла.

⁶⁾ „Памятники отеч. рус. литер.“; стор. 426. 427.

дождева, жатва суха, — скоту язя¹⁾, меду и вина много, юнымъ пагуба. Аще будетъ рождество Христово въ понедѣлокъ, зима добра, а весна ведрена²⁾, потомъ дождеве будутъ, обиліе всему миру, язя напрасна, а смерть многа³⁾ и т. д.

Всякій схоче признати, що сея литература не звелась до сегодня, и що про-те въ просвѣченѣмъ вѣцѣ XIX. можъ повторити звѣстнй слова одного грамотѣя зъ вѣку XIV.: „*Та творять не токмо невѣжи но и вѣжи*“...³⁾

ПЕРІОДЪ ТРЕТІЙ.

Загальный поглядъ историчный и литературный.

Русь литовска, сполучена зъ Польщею (1386), не зазнала щасной долѣ въ житю суспѣльнѣмъ и народнѣмъ. Автономичнй еи институціѣ зъ годомъ-перегодомъ ишли пѣдъ ладъ польскѣй шляхетчинѣ, що намагалась на Руси завести свои порядки. Въ оборонѣ нашої батькѣвщины станули въ сѣмъ періодѣ деякй князѣ литовско-рускй, бо нарѣдъ бувши приголомшенимъ дикою Татарвою, не мѣгъ такъ скоро прочуняти, щобы вже тогдѣ зберегавъ свои народнй святощѣ ѡдъ непохибнои затраты. И такъ противъ короля Ягайла и самовѣльного змаганя политики польскои повстае навпередѣ рѣднй его братъ, Сви-дригайло, котрый при помочи Руси бажавъ розбѣрвати унію Литвы зъ Польщею и статись самостѣйнымъ володаремъ руско-литовскимъ. Але-жь такй пляны Сви-дригайла помѣшавъ чи-мало стрыйнй его братъ Витовтъ Кейстутовичъ, що бувъ великимъ княземъ литовскимъ. Вже на соймѣ въ Городлѣ надъ Бугомъ (1413) Ягайло .

¹⁾ язя — недуга; ²⁾ ведреный — погѣднй; ³⁾ Историч. Христоматія Буслава, стор 520.

и Витовтъ та паны польскій и литовскій, охрещені на вѣру латиньску, рѣшали про Русь безъ Русинѡвъ; се бо постановлено на тѡмъ соймѣ, що всякими правами корыстувати муть ся тѡлько паны вѣры латиньскои, мѣжь-тымъ коли православнїи въ соймахъ засѣдати не можуть. Все-жь таки Витовтъ не хотѣвъ зависѣти ѡдъ Польщѣ; впрочѡмъ нѣмецкїи цѣсарь Жигимонтъ не радо дививъ ся на такого сильного сусѣда, якимъ була Польша, сполучена зъ Литвою. Жигимонтъ бажавъ отже поставити Витовта королемъ, ѡддѣлити Литву ѡдъ Польщѣ и ѡд-такъ уменшити перевагу, яку Польша надъ Уграми и Прусами була осягнула; ба й самъ Ягайло вже радъ бы бувъ, щобъ его ѡтчина, се-бѣ-то Литва, ѡдъ власти польскои шляхты вызволилась. Такъ отже межи Жигимонтомъ, Витовтомъ и Ягайломъ умовлено зѣвздъ монархѡвъ до Луцка на Волини въ день Богоявленїя 1429. р. Крѡмъ сихъ трохъ володарѣвъ зѣвхались туды еще даньскїи король Ерихъ XIV., великїи князь московскїи Василь II., магистры ординѡвъ нѣмецкого и ливоньского, посоль папы Андрѣи Доминиканецъ, ханы заволжскїи и перекопскїи, господарь волоскїи, послы грецкого цѣсаря Іоанна Палеолога та й иншїи князѣ. Але паны польскїи, видячи въ тѡмъ пѡдвышеню Витовта zagrożене униѣ, противились плянамъ монархѡвъ и перехопивши у Львовѣ послѡвъ цѣсаря, що вѣхали зъ Риму, ѡдобрали имъ корону и порубали еѣ въ куснѣ¹⁾. Не довго опѣсля Витовтъ умеръ (1430), занедужавши зъ журбы. Держава его простягалась ѡдъ моря Балтицкого и заливу Финьского ажъ по Чорне море. Про него Русь не згадувала добромъ: ѡнъ бо бажавъ запропастити автономїю рускихъ земель и въ загалѣ не сприявъ Русинамъ.

¹⁾ „Лѣтопись литовская“ (Pomniki do dziejów litewskich — zebraane przez Teod. Narbutta. Wilno 1846; str. 44).

Здавалось, що Русь двигне ся зь упадку, коли по смерти Витовта на тронъ литовскій вступивъ Свидригайло. И ѓнъ забажавъ короны королѣвскои, и про-те порозумѣвъ ся въ тѡй справѣ зь цѣсаремъ Жигимонтомъ и зь рицарями ордина нѣмецкого; такожь приклонивъ Волохѡвъ и Татаръ на свою сторону. ѐнъ володѣвъ Литвою, Волынею и схѡдною частею Подѡля; але противъ сего великого князя, щѡ сприявъ Руси, повстали прихильники унѣ Литвы зь Польщею. По ихъ воли займивъ литовскій тронъ братъ Витовта Жигимонтъ, и опѡсля не мѡгъ вже Свидригайло добитись до своихъ правъ, хоча въ его имени славный богатырь того часу, Федько князь Острожскій, Полякѡвъ на Подѡлю поборювавъ¹⁾.

Коли-жь литовска Русь нерѡвними силами боролась зь Польщею про свою самостѡйѡсть, то галицка Русь похилилась пѡдъ могучою кормигою Польщѣ, неначе трава въ степу пѡдъ косою. Се бо на соймѣ въ ѐдльнѣ (1433) Ягайло прилучивъ сю Русь яко провинцію до Польщѣ, изъ-за чого наша батькѡвщина втративши останки автономїѣ уважалась вовведствомъ польскимъ, щѡ стояло пѡдъ польскою управою и польскими законами.

Въ боротьбѣ зь Жигимонтомъ, великимъ княземъ литовскимъ, Свидригайло не мавъ щастя, и про-те бувъ ѓнъ приневоленный жити надъ Прутомъ въ добрахъ сво-

¹⁾ Федько Острожскій прославивъ ся вже передше въ вѡйнѣ чеськихъ Гуситѡвъ зь нѣмецкимъ цѣсаремъ Жигимонтомъ. Коли бо почались вѡины гуситскїѣ, то чеськїѣ послы запрошували Витовта на тронъ чеськїѣ. По тѡй причинѣ ѓдправилось въ Чехїю вѡйско литовско-руске пѡдъ проводомъ Жигимонта Корибутовича. Рускїѣ полки оставались въ чеськѡй землї черезъ 8 рокѡвъ и брали участь въ боротьбѣ Чехѡвъ зь вѡйсками нѣмецкого цѣсаря.

ихъ на Русь Червоно́й. Якъ же князь Чорторыйскій та инші паны литовско-рускій, вбивши Жигимонта (1440), спонукали Свидригайла вернутись въ Литву и добиватись до трону, то не вмѣвъ онъ покорытуватись догѣдною порою и живъ опбѣся тихо въ Луцеу, де й вмеръ 1452. р.

Крѣмъ Свидригайла вступались ѳдтакъ за права Руси ще й славнй князь Олельковичъ. Казимиръ Ягайловичъ, великій князь литовскій, ѳдновивъ князѣство Кіѣвске (1440), надавши его Олелькови, сынови князя Володимира Ольгердовича, котрого зъ Кіѣва усунувъ бувъ Витовтъ, поставивши княземъ Скиргайла Ольгердовича. Якъ же Скиргайло вмеръ (1396), то Витовтъ назначивъ въ Кіѣвѣ свого намѣстника. Олелько, ставши Кіѣвскимъ княземъ, бувъ справдѣ щиримъ заступникомъ Руси супротивъ змаганя польского. По его смерти (1455) двигали Русь изъ загибели два его сыны, Семень и Михайло. Казимиръ, великій князь литовскій, давъ старшому Семенови Кіѣвѣ тѣлько въ досмертну державу, а Михайлови признавъ его батькѣвщину Копыль и Слуцкъ. Семень Олельковичъ бувъ вельми дѣяльнй въ хосенъ Кіѣвщины: здвигъ столицю изъ руины и ѳдновивъ печерскій монастырь. По его смерти (1471) король Казимиръ поставивъ въ Кіѣвѣ воеводу. Першимъ Кіѣвскимъ воеводою бувъ Мартинъ Гаштолдъ, про котрого осталась приповѣдка: „Король давъ, Гаштолдъ взявъ“.

Противъ порядкѣвъ польскихъ на Русь що-разъ бѣльше змагало ся невдоволене. Рускй князь зворушились и вчинили заговѣръ противъ Казимира. Проводыремъ невдоволенихъ бувъ князь Михайло Олельковичъ; але заговѣръ ѳдкрыто и сему смѣливому князеви ѳдру-

бано голову (30. серпня 1482) передь воротами литовського замку вь Кієвѣ.¹⁾

Останній разь противь польскон кормиги повстали рускї князѣ пѣдъ проводомъ князя Михайла Глиньского, вовводи Кіївского. Коли 1507. р. ѡдобрано ему воеводство, то вь порозумѣню зъ Василемъ Ивановичемъ, великимъ княземъ московскимъ, загадавъ ѡнъ ѡдорвати ѡдъ Литвы рускї землѣ, и вѣзвавъ рускїй нарѡдъ, щобы ѡдступивъ ѡтъ Литвы и горнувь ся пѣдъ єго хоруговъ. Однако крѣмъ Кієвлянъ майже нѣ оденъ городъ рускїй не приступивъ до повстаня, та й князѣ ѡдтягались ѡдъ заговору. Побачивши, що Москва не широ ему сприяє, ставъ Глиньскїй тайкомъ зноситись зъ польскимъ королемъ Жигимонтомъ I.; коли-жъ великїй князь московскїй про се дѣзнавь ся, то велѣвь єго увязнити. Хоча же заходами нѣмецкого цѣсаря Максимиліяна выпущено Глиньского на волю, то вь Москвѣ видѣли вь нѣмъ чоловіка небезпечного: старцеви вылуплено очи и засуджено на досмертну вязницю.

Такъ отже рускимъ князямъ не повелись самостѡйній змаганя противь самоволѣ польскої, бо маса люду не станула рѣшучо по ихъ сторонѣ. Бувши побореною тяжкимъ лихолѣтемъ, не здужала она єще пѣднестись до тої самовѣжи, щобы выступити зъ протестомъ противь чужої безправної власти. Ажъ вь вѡйнахъ козацкихъ горнувь ся людъ пѣдъ хоругви тыхъ славныхъ лицарѣвъ, щѡ зберегали волю ѡдъ загибели.

Коли-жъ не стало тыхъ рускихъ князѣвъ, щѡ не могли погодитись зъ наслѣдками политичної унїї, то вже лекше було Польщи осушити заповѣтнї свои ба-

¹⁾ В. Б. Антоновичъ, „Монографїи по исторїи западной и юго-западной Россїи.“ Томъ I. Кієвъ 1885, стор. 241.

жання. На соймѣ въ Люблинѣ (1569) довершилось дѣло уніѣ Литвы зъ Польщею, яке розпочалось було въ рокахъ 1386. и 1413. Одорвано отже бдѣ Литвы землѣ рускї (воеводства Волинське, Брацлавське и Кїївське) и яко провинціѣ включено въ складѣ королѣвства польского. Червона Русь належала до Польщѣ ще бдѣ часбѣвъ польского короля Казимира Великого. Правда, що сейчасъ основано трибуналѣ Люблинськїй, котрый мавѣ бути вышою инстанцією судовою, запоручаючою Руси литовськѣ автономію, правда и те, що въ Статутѣ литовськѣмъ постановлено, щобы всѣ листы и позвы въ судахъ городськихъ и земськихъ писано по руски¹⁾, та що въ загалѣ исповѣдникамъ вѣры православної обѣцвано всѣ свободы та иншї вольности, якими корыстувались католики: однако небавомъ опбсѣя показалось, що Поляки не думали сповнити тыхъ вымѣнокъ уніѣ и наблюдати выказану девизу: „вѣльнї зъ вѣльными, рѣвнї зъ рѣвными“. Знесено самосудѣ громадськїй и заведено судѣ шляхоцкїй, обмежено права хлѣборобѣвъ до землѣ, и бдѣ такъ цѣла люднѣсть розпала ся на шляхтичѣвъ и людей посполитыхъ або простыхъ. Просвѣту руску подолѣла культура польска.

Коли хлѣборобы рускї втративши особисту свободу (1573) побивались тяжкою недолею, то гѣроды рускї находили ще спосбѣвъ, выдобутись зъ-пѣдѣ власти воеводской и старостяньской. Торгуючи зъ нѣмецкими мѣстами нашї гѣроды й собѣ бдѣ Нѣмцѣвъ переймили спосбѣвъ, якъ бы бдѣ паньской напасти оборонитись. Котрї були

¹⁾ Въ Статутѣ литовськѣмъ 1566. р. постановлено, що „писарь земськїй маеть по руску литерами и словы рускими вси листы и позвы писати, а не иншимъ языкомъ и словы“. („Исторїя славянскихъ литературъ А. Н. Пыпина и В. Д. Спасовича“. — Изданїе второе. С.-Петербургъ 1879. Томъ I стор. 322).

богатші города, то собѣ у королѣвъ польскихъ выпрѣшували право городовѣ, щѣ звалось правомъ Магдебурскимъ. Коротка исторія сего права ось- така: Якійсь дворянинъ Епко зъ Репкова (Repkhow) збравъ (1215—1235) рѣжнй нѣмецкй уставы въ Вестфалин, Фризій, Бранденбургій, Лузаціи та въ иншихъ провинціяхъ, котрй въ тѣмъ часѣ звались Саксонією. Той-то збрникъ правъ, переважно публичныхъ, звавъ ся по нѣмецки „Sachsenspiegel“. Мѣжъ-тымъ въ судахъ складалось право цивильне и криминальне. Гѣродъ Магдебургъ списавъ свои правá въ одну книгу и назвавъ єѣ „Weichbild“ („святый образъ“). Тй два збрники, „Sachsenspiegel“ и „Weichbild“ творили отже право нѣмецке або Магдебурске въ Польши. Краковъ одержавъ се право въ 1257. р. Въ силу сего права всякй справы администраціѣ, полиціѣ и судѣвъ въ городахъ польскихъ велись въ языцѣ латиньскѣмъ або нѣмецкѣмъ. Изъ польскихъ городскихъ судѣвъ ишла апеляція до Магдебурга; однако ѡдъ 1356. р. апеляція не ѡдносилась до того нѣмецкого города, але до магдебурского провинціального суду въ замку Краковьскѣмъ (*judicium supremum provinciale castri Cracoviensis*). Третьюю же инстанцією бувъ трибуналь королѣвскй, до котрого король назначивъ по двохъ комисарѣвъ изъ райцѣвъ Кракова, Сандеча, Бохнѣ, Велички и Олкуша.¹⁾ Ѧдъ вѣку XIII. до XVI. право Магдебурске розширилось по цѣлѣй Коронѣ польскѣй и по Литвѣ. Король Казимиръ В. надавъ се право Львову, Сянокови, Решеву, а Ягайло призовивъ єго Городку, Перемышлеви и Теребовли. Симъ правомъ користувались такожъ города Жидачѣвъ, Щирецъ, Новый Самбѣръ, Дрогобычъ,

¹⁾ „Права, по которымъ судится малоросійскй народъ“... изданная подъ редакцією... профессора А. Ѧ. Кистяковскаго. Кіевъ 1879; стор 60, 61.

Стрый, Снятынъ и и. Въ литовскій же Руси надано право Магдебурске городамъ Кіэву, Чернигову, Нѣжини, Переяславу и и.

Майже кожда грамота, надѣляюча городъ правомъ Магдебурскимъ, починае ся заявленемъ короля або великого князя, що городъ освободжае ся бдѣ суду воеводѣ, каштелянѣ, старостѣ и другихъ земскихъ урядникѣ. Въ такихъ городахъ жовнѣрѣ постосмѣ не стояли, на вѣйну мѣщане зъ такихъ городѣ не ходили, хиба що король „своею головою потягне“, пѣдвѣдѣ у вѣйско не давали, мыта и промыта не платили, свѣй скарбѣ особный мали и зъ того скарбу на городску оборону вѣйско свое удержували. Въ городахъ такихъ були двѣ колегіѣ зъ выбранныхъ урядникѣ: 1) „Рада“, що въ нѣй засѣдае бурмистеръ зъ райцями; она завѣдувала судомъ цивильнымъ, полиціею, майномъ городскимъ и надзирала торговлю; 2) „Лавничій судъ“ изъ 12 присяжныхъ пѣдѣ проводомъ вѣйта; ѓнѣ судивѣ sprawy криминальнѣ.¹⁾

Тою пѣльгою, яку подавало право Магдебурске, хѣсновались мѣщане, що сидѣли внутрь городскихъ мурѣ; а по-за-якѣ Русины въ бѣльшій части сидѣли по-за укрѣпленнями, то и въ такихъ городахъ лишъ подекуды мѣли они лучшу долю. А впрочѣмъ хоча Русины й стояли пѣдѣ управою городскихъ урядникѣ выбранныхъ, то все таки не мѣли они той волѣ, якою корыстувались давнѣйше, коли жили пѣдѣ захистомъ своихъ порядкѣ громадскихъ.

Безгаланнѣй Руси лишалась тѣлько одна заступница въ злидняхъ — церковь. И дѣйстно въ рускѣй

¹⁾ В. Б. Антоновичъ, „Монографіѣ по исторіѣ западной и юго-западной Россіѣ“. Томъ I. Кіэвъ 1885; стор. 171.

церквѣ довго зберегались останки колишнього вѣчєвого, громадского ладу. Епископа выбирали не тѣлько ієрархи (старшина церковна), але й князѣ, бояре, священники и цѣле „людство“ той епархіѣ, для котрой выбираво архипастыря. Той самой системы выбору уживано такожъ при обсадѣ другихъ ступенѣвъ церковныхъ, до низшихъ клирикѣвъ включно. Основными бо признаками народного строю суспѣльного въ Руси бувъ напрямъ до рѣвноправности и принципъ выбѣрный. Свѣтскій люде входили иногдѣ въ складъ духовныхъ судѣвъ и брали участь въ такихъ дѣлахъ, щѣ ѣдносились до управы церковной; ба, они мѣли голосъ такожъ въ соборахъ церковныхъ. И такъ коли въ начатку вѣку XV. въ литовской Руси Витовтъ хотѣвъ мати окремого митрополита, тогдѣ ѣнъ *сбра вси князи литовскихъ и рускихъ земель, и бояръ и вельможъ, архимандриты же и игумены и благоговѣйныя иноки и попы, и сихъ еспахъ съвѣтомъ и волею и избраніємъ и хотѣніємъ*¹⁾ окончено рѣшилось пытанє о ѣддѣленю митрополіѣ Кіѣвской ѣдѣ Московской и о выборѣ Григорія Цамвлака митрополитомъ (1414). Але такой способъ выбору митрополитѣтѣвъ, епископѣвъ и прочой старшины церковной занастивъ ся вже въ вѣцѣ XVI. Се бо литовскій великій князѣ стали заводити въ руской церквѣ свои феодальні порядки, хѣснующисъ правомъ „подаваня столицъ духовныхъ и хлѣбѣвъ духовныхъ“, с. е. правомъ подаваня архієрейскихъ катедръ, монастырѣвъ и церквей. Ѡдѣ литовскихъ же князѣвъ переймили се право королѣ польскій.

Сеся нова установа була причиною упадку церкви руской, бо церковні достоинства одержували часто люде

¹⁾ „Кієвская Старина, ежемѣсячный историческій журналъ“. Томъ IX, 1884; стор. 630.

свѣтскій, що вели жизнь гулящу. Ихъ приманювали богаті добрі церковні, про-те бувало таке, що еще за життя старенького владыки шляхтичъ, хочачи захопити церковне майно, били чоломъ королеви, молили сенаторѣвъ, ба, давали имъ и грошъ, щобъ лише по смерти епископа могли займити его мѣсце въ епархіи. Иногдѣ одержували право на епископію два кандидаты наразъ, и въ тажѣмъ случаю спѣръ мѣжь епископами-номинатами не ограничавъ ся тѣлько процесами, але часто кѣнчивъ ся наѣздною баталією.

Коли-жь свѣтскій патріоты рускій побачили, що въ церквѣ нема ладу, по-за-якъ ієрархія своимъ житємъ давала лишъ соблазнъ паствѣ духовной, то бажали они взяти починъ въ ѡдродженю религійнѣмъ и моральнѣмъ. Именно руске мѣщанство стало при церквахъ засновувати брацтва, котрі спершю займались дѣлами милосердія и любви христіянскою; але небавомъ розширили они кругъ своєї дѣяльности. Члены братства бажали привернути давній выбѣрный ладъ въ церквѣ и доглядати духовенства въ его дѣлахъ. Опѣсля брацтва стались забороломъ рускои церкви въ тяжкихъ злидняхъ того часу.

Найдавнішимъ було брацтво Львовске при церквѣ Успенія Пресв. Богородицѣ, по-за-якъ грамота польского короля Казимира IV. зъ р. 1439. згадує вже про его именоване. Царгородскій патріярхъ Еремія, корыстующись тогдѣшньою прихильностію короля Степана Баторія до Русинѣвъ, выславъ ѡдъ себе въ Русь Антіохійского патріярха Іоакима, поручаючи ему, займитись улаженемъ дѣлъ церкви православною. Коли Іоакимъ пробувавъ у Львовѣ (1585), мѣщане просили его, чтобы благословивъ и затвердивъ новый уставъ брацкій. Патріярхъ выдалъ 1. сѣчня 1586. р. грамоту, котрою затвердивъ той

установъ. До брацтва Львѣвскаго могли вписуватись не тѣлько мѣщане, але такожъ шляхтичѣ и люде „посполитѣ“ (простѣ). Брацтво мѣло дбати не лише про свою церковь и шпиталь, але й служити справѣ цѣлои церкви рускои. Одаткъ удержувало оно школу и друкарню и зѣ всѣми церковными брацтвами въ Руси-Украинѣ сполучилось въ оденъ союзъ, щобы спѣльно обороняти вѣру и церковь ѡдѣ напастей противникѡвъ.¹⁾ Тогдѣ-то патріархъ Іоакимъ надавъ Львѣвскому брацтву провѡдѣ межи всѣми брацтвами и сподѣвавъ ся, що брацтвами двигне ся духовенство ѡдѣ морального упадку и ѡдродить ся руска церковь. Въ 1588. р. приѣхавъ до Львова Царгородскій патріархъ Єремія и грамотою потвердивъ а подекуды й розширивъ права брацтва; ѡдаткъ въ 1593. р. увѡльнивъ ѡнѣ брацтво зѣ-пѡдѣ власти епископа Львѣвскаго и митрополита Кіѣвскаго, изѣ-за чого оно залежало тѣлько ѡдѣ Царгородскаго патріарха и стало зватись Ставропигією.²⁾ Важнѣйшими були ще брацтва въ Вильнѣ, Кіѣвѣ, Луцку, Могилевѣ, Рогатынѣ й иншихъ городахъ.

Брацтва стались справдѣ забороломъ церкви рускои, именно въ кѡнци XVI. вѣку. Се бо грозило ѣй велике небезпеченство не тѣлько ѡдѣ Кальвиніянъ але й ѡдѣ Антитринитаріѡвъ або Социніянъ. Науку анти-тринитарску (се-бѣ-то противну христіянскѡй науцѣ ѡ пресв. Троици) основавъ въ першѡй половинѣ вѣку XVI. испанскій лѣкаръ Михайло Серветъ и ширивъ еѣ въ Швай-

¹⁾ Олекс. Барвѣвскій, „Ставропигійске Брацтво церковне у Львовѣ, его засноване, дѣяльність и значене церковно-народне“. (Коштомъ и заходомъ товариства „Просвѣта“). У Львовѣ 1886; стор. 26.

²⁾ Ставропигія, слово грецке: *σταυρός*—хрестъ и *πύργου*—застрѡмлюю, скрѣпляю. Хрестъ патріаршій утверждували брацтва ставропигійскі надѣ царскими вратами въ иконостасѣ.

царіи, Нѣмеччинѣ, Франціи та Италиі. Опѣсля переймивъ сю науку Лелій Социнъ, патрицій изъ Сіенны, и проповѣдавъ єѣ въ Польщи (1551. и 1558. року). Центромъ антитринитаріівъ були тутъ города Пинчѣвъ и Ракѣвъ. Тогдѣ багато Полякѣвъ покинуло науку Кальвина и приняло проповѣдь Социна. О́дтакъ брата-ничъ Лелія, Фавстъ Социнъ (1539—1604) зреформувавъ секту антитринитарску и давъ їй свое имя. Въ 1579. р. прийшовъ онъ въ Польщу и не покидавъ єѣ до своєї смерті. Прихильники науки Фавста Социна звалися Социніянами або й Аріянами. Наука тая ширилась не тільки въ Коронѣ польскѣй, але й въ Русі литовскѣй. Зъ Социніянами симпатизували такожъ цари рускі, щѣ придержувалися православія, примѣромъ Константинъ князь Острожскій, котрому се вподобалось, що у Социніянъ були школы, друкарні и добрі проповѣдники слова божого. По причинѣ отже, що наука Социна захвативши всю Литву и захѣдну Русь, наносила православію чимало шкоды, мѣгъ чернець Иванъ Вишеньскій справедливо сказати: *„Поєретичьли вси обитальници Малої-Россіи и отъ Бога далече устранишася...“*¹⁾

Коли церковь православна побивалась напастями всѣлякихъ противникѣвъ, задумали деякі ієрархи рускії прийняти церковну унію зъ Римомъ. Про тую унію говорено на Русі вже давнѣйше. И такъ Данило Романовичъ, не маючи пѣльги ѣдѣ Татаръ, пѣславъ свого архієпископа Петра на вселенскій соборъ въ Люгдунѣ (1245) и не бувъ противнимъ прийятію уніѣ зъ римскимъ престоломъ. Якъ опѣсля ѣдбувавъ ся церковный соборъ въ Констанціи (1414—1418) пѣславъ тамъ Витовтъ Кіѣвского митрополита Цамвлака. Онъ приѣхавъ

¹⁾ „Кіевская Старина“, т. II., 1882; стор. 52.

въ Констанцію, щобы підняти „прю (диспуту) о догматахъ съ папою“,¹⁾ и бувъ провѣдникомъ девятнадцяти епископѣвъ грецкихъ. Папа Мартинъ V. принявъ Цамвлака вельми ласкаво, але епископы грецкїи не хотѣли покоритись римскѣй церквѣ и бдѣхали домѣвъ. Одаткъ Исидоръ, митрополитъ Кїївскїи и всеи Руси, бажавъ зъединити церковь руску зъ престоломъ римскимъ. Великій князь московскїи Василь II. позволявъ ему ѣхати на вселенскїи соборъ, котрый навпередъ у Ферарѣ, а потѣмъ у Флоренціи ѡдбувавъ ся (1438). Митрополитъ Исидоръ удавъ ся до Италїи вразъ зъ епископомъ Суздальскимъ Авраамїемъ въ супроводѣ сотнѣ особъ духовныхъ и свѣтскихъ. Онъ підписавъ актъ униї, а папа Евгенїй IV. именувавъ его своимъ легатомъ на Литву, Прусы и Польщу. Коли-жь онъ приѣхавъ до Москвы, то великій князь Василь и владыки приняли дуже нерадо вѣсть про унию. Исидора усунено изъ столицѣ митрополичои и поставлено на его мѣсци Іону. Одаткъ удавъ ся онъ до Риму, де папа именувавъ его кардиналомъ; потѣмъ бувъ въ Царгородѣ папскимъ легатомъ, але въ часѣ облоги Царгорода черезъ Туркѣвъ утѣкъ на островъ Самосъ и вернувъ до Риму, почѣмъ папа Пїй II. поставивъ его патріархомъ Царгородскимъ. Исидоръ умеръ въ Римѣ 1463. р.

Минуло сто пятьдесятъ лѣтъ бдѣ того часу, якъ митрополитъ Исидоръ намагавъ ся заключити унию рускои церкви зъ Римомъ, ажъ ось въ 1594. р. сею справою займилсь западливо два рускїи владыки, Ипатїй Потѣй, епископъ Володимирскїи и Берестїйскїи та й Кирило Терлецкїи, епископъ Луцкїи и Острожскїи. Зъ намиромъ сихъ владыкъ погодивъ ся такожъ Михайло Ра-

¹⁾ Исидоръ Шараневичъ, „Исторїя галицко-володимирскои Руси“. Въ Львовѣ 1863; стор. 335.

гоза, митрополитъ Кіівскій и всеи Руси, одъ которого Царгородскій патріархъ, Бремѣя II., домагавъ ся заплаты 10.000 золотыхъ за те, що его посвятивъ на митрополита. Потѣй ставъ зъ Василемъ Константиномъ, княземъ Острожскимъ, переписуватись про унію; але сей патріотъ рускій понимавъ дѣло уніѣ вельми широко. Онъ радивъ удатись до Москвы и до Волохѣвъ, щобы порозумѣтись въ справѣ сполученя церковъ. Впрочѣмъ замѣтивъ Острожскій, що треба дещо змѣнити въ церковныхъ обрядахъ и тайнахъ и оддѣлити одъ вѣры выдумки людскі. Не вспѣвши склонити князя на свою сторону, оба тѣ владыкы порозумѣлись зъ кѣлькама иншими епископами и 2. грудня 1594. ухвалили прийняти унію. Тую ухвалу підписало 8 владыкъ рускихъ. Опѣсля на соборѣ въ Берестю уложено письмо до папы Климентія VIII., котре підписало 10 владыкъ, мѣжь котрыми були Гедeonъ Болобанъ, епископъ Львѣвскій, и Михайло Коцестынскій, епископъ Перемыскій; одтакъ выбрано въ сѣй справѣ двоохъ послѣвъ до Риму, Ипатія Потѣя и Кирила Терлецкого. Акту уніѣ довершено въ Римѣ 23. грудня 1595. р., а 16. жовтня 1596. р. на соборѣ въ Берестю оповѣщено тую-жь унію въ присутствѣ латинскихъ архієреѣвъ, панѣвъ литовскихъ и двоохъ єзуитѣвъ, Петра Скарги и Юста Рабе. Въ рускій церквѣ св. Николая выголосивъ Скарга проповѣдь: „O jedności kościoła bożego“.

По прийнятю уніѣ на Руси почались сейчасъ спору религійній мѣжь унітами и православными. Вся Русь розгорѣлась домашньою усобицею. Впрочѣмъ не тѣлько православній Русины, але й тѣ, щѣ прийняли унію зъ Римомъ, дѣзнавали занпащєня своихъ правъ народныхъ. Тому-то самъ папа Климентій VIII. просивъ сенаторѣвъ польскихъ, щобы для Русинѣвъ, зъєдинєныхъ зъ Римомъ,

були справедливими и рускихъ владыкъ приняли въ сенатъ. Однакже на просьбы папы сенаторы и паны польскій мало звертали уваги.¹⁾ Такъ отже Русины въ загалѣ не нашли милости у польского уряду. Унію уважано лишь помостомъ для переходу до обряду латиньского. Противъ такого пониженя уніѣ повставъ митрополитъ Кіѣвскій, Веляминъ Рутскій, котрого папа Урбанъ VIII. назвавъ стовпомъ церкви и Атанасіемъ Руси. Въ письмѣ до куріѣ римской (1622) жалувавъ ся бнѣ вельми на самоволю польского уряду и латиньского духовенства супротивъ Русинѣвъ, зъединеныхъ зъ престоломъ римскимъ.²⁾ Мѣжь-тымъ повелось православнымъ Русинамъ заходами брацтвъ церковныхъ скрѣпити свои силы въ боротьбѣ зъ латинянами и унитами. Ôдъ р. 1596. до 1620. у православныхъ не було митрополита, не стало й епископѣвъ; ажъ ось 1620. р. ôдбулаєь важна подѣя, щô повдержала церковь православну въ Польщи ôдъ упадку. Тогдѣ бо переѣзджавъ черезъ Кіѣвъ въ Москву Брусалимскій патріярхъ, Теофанъ. Козацкій гетьманъ Петро Конашевичъ Сагайдачный и рускіѣ паны упросили его, посвятити имъ православного митрополита и кôлькохъ епископѣвъ. И дѣйствию Теофанъ волиєь ихъ волю та й посвятивъ на Кіѣвского митрополита Іова Борецкого, игумена Золотоверхо-Михайлôвского монастыря. Якъ же въ церквѣ православної були свои владыки, то противники стали зъ бôльшимъ ще завзятемъ єѣ поборювати.

¹⁾ Dr. Jŭlian Pelesz, „Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom, von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart“. Wien 1880; II. Band, S. 14.

²⁾ „Informatio data ab episcopis ruthenis sub metropolitа Rutski Romam s. Congregationi praepositae negotiis Ruthenorum in materia religionis et unionis propagandae“ (Annales ecclesiae ruthenae... auctore Michaele Harasiewicz. Leopoli, 1862; pag. 254—293).

А вже-жъ православныхъ Русинѣвъ уважали паны польскій такими людьми, що не гѣднѣй стояти пѣдъ охороною законѣвъ. Одакъ въ оборонѣ занашащенихъ правъ народности руской станули козаки. Они творили на Украинѣ рѣдъ республики надъ Днѣпромъ и задумали воковати именно зъ Татарами та Турками. Зачатокъ козачины сягає до другой половины XV. вѣку. До козацѣвъ приставали часто хлопы, що втѣкли зъ тяжкою неволью, и въ загалѣ люде, котрѣ невдоволенѣ були управою польской шляхетчины. Про-те мѣжъ козаками опинились неразъ й паны рускѣ, що не могли погодитись зъ польскими порядками, а якъ у кого зъ нихъ було найбѣльше поваги и мужности, то выбирано єто гетьманомъ. Однакже гетьманомъ мѣгъ бути й посполитый чоловѣкъ, коли тѣлько заслуживъ собѣ бути проводыромъ товариства лицарского. Вже въ вѣцѣ XVI. плыли козаки на легкихъ човнахъ Днѣпромъ до Чорного моря и являлись близъ Царгорода, а иногдѣ й пустошили побережя Турціѣ азійской. По причинѣ же, що козаки вважались пѣддаными державы польской, Турція часто жалувалась Польщи на тыхъ смѣливыхъ напастникѣвъ. Про-те король Степанъ Баторый бувъ першимъ, що бачне око звернувъ на воєнну республику козацку, задумуючи єѣ для своихъ цѣлей зреформувати. Вправдѣ призволивъ єнъ козакамъ выбирати собѣ гетьмана по своѣй воли, однако хотѣвъ, щобы король мавъ право выбѣрѣ гетьмана затвѣрджувати. Впрочѣмъ назначивъ для каждого козака малу плату и велѣвъ приняти въ реєстръ лишъ 6.000 козацѣвъ. Симъ способомъ гадавъ єнъ ѣдвернути хлопѣвъ ѣдъ козацтва, ба, въ 1590. р. постановлено, щобы тѣ козаки, котрыхъ не вписано въ реєстръ, уважались закрѣпощеными або невѣльниками.

Але козакамъ не вподобалось, що треба имъ було

слухати польского уряду. Тому-то невдоволені товаришѣ стали збиратись надѣ дольшимъ Днѣпромъ за порогами, изъ-за чого они звались Запорожцями. Тутъ выбирали собѣ кошевыхъ атамановъ не зважаючи на власть польску, и займались безъ вину дѣломъ военнымъ. Першимъ захистомъ Запорожцѣвъ була Сѣчь на островѣ Хортицѣ. Тутъ обрубались они палисадомъ, обыщались валомъ, поставили собѣ деревяннй куренѣ и жили самі безъ жѣнокъ.

Козаки бажали сповнити високу миссію своимъ богатырскимъ завзятемъ; се бо боронили они своихъ земляковъ бдѣ всякого угнету и воювали зъ ворогами христіянства. Не диво отже, що на тыхъ славныхъ рицарѣвъ звернувъ увагу нѣмецкій цѣсарь Рудольфъ II., коли Турки напали на Угорщину. Именно зносивъ ся сей цѣсарь зъ Запорожцями, спонукуючи ихъ, взяти участь въ вѣйнѣ угорско-турецкѣй (1594. и 1595. р.). Одтакъ пѣдъ проводомъ Наливайка и Лободы служили Запорожцѣ цѣсареві, котрый жадавъ, щобъ черезъ Волощину дѣстались надѣ Дунай и за тою рѣкою напали на краѣ турецкій. Своими походами оба тѣ проводырѣ козакѣвъ побудили обохъ господарѣвъ, волоского и молдавского, бѣдупити бдѣ султана. Господарѣ тѣ и князь семигородскій були тогдѣ вразѣ зъ козаками єдиными союзниками Рудольфа II., и бдѣ того часу, якъ они стали по єго сторонѣ, наступивъ зворѣтъ въ вѣйнѣ зъ Турками.¹⁾

Коли опѣсля настала унія церковна, то Василь Константинѣ, князь Острожскій, вговорювавъ православ-

¹⁾ Корн. Заклинскій, „Зношеня цѣсаря Рудольфа II. зъ козаками и ихъ участь въ вѣйнѣ угорско-турецкѣй въ р. 1594. и 1595“. (Справозданє дирекціѣ ц. к. гимназіѣ академичнои во Львовѣ на рѣкъ шкѣльный 1881/2. Львовѣ, 1882; стор. 1—38).

ныхъ обывателѣвъ корольства польского, по́днести противъ неѣ протестъ. Якъ про таке слово славного князя дѣзнались козаки, то по́дъ проводомъ Наливайка выступили противъ епископѣвъ и панѣвъ свѣтскихъ, щѣ сприяли уніѣ. Въ зимѣ 1595—1596 р. Наливайко злучивъ ся зъ Лободою, и повстане стало прибирати грѣбный розмѣръ. Хочь оно опѣсля не повелось козакамъ, то таки на згарищи усобицѣ домашньої тлѣла искра, щѣ легко могла запалахкотѣти поломямъ на острахъ ворогамъ Русѣ.

Хоча лихолѣте татарске поволи минало, то однако рускѣ грамотѣ довшѣй часъ не могли розвинути литературной дѣяльности, рѣвно, якъ чоловѣкъ, щѣ жиє въ недоли, по тяжкѣмъ неспокоѣнѣмъ снѣ не може рано взятись до щоденной работы. Въ загальнѣй апатіѣ до тогдѣшнього ладу политичного и суспѣльного годѣ було бѣдѣ письменныхъ людей домагатись самостѣйного почину до змагань словесныхъ. Вже-жъ бо ѣ культура польска не могла примиритись зъ просвѣтою рускою, ба, она не призволила старшѣй своѣй сестрицѣ, зберегати батькѣвскѣй заповѣть въ тяжкихъ злидняхъ. Тому-то ѣ руска молодѣжь виховувала ся въ школахъ по вышнимъ плянамъ политичнымъ, щѣбы зъ годомъ-перегодомъ въ Польщи не пахло ѣ духу руского. Вже королева Ядвига засновала (1379) своимъ коштомъ при университетѣ Пражскѣмъ особный интернатъ для студентѣвъ Литовцѣвъ и Русинѣвъ, а въ 1409. р. отворено такѣй интернатъ (*contubernium pauperum*) при академіѣ Кракѣвскѣй.¹⁾ Коли-жъ по принятю уніѣ зъ Римомъ Єзуиты занялись выхованемъ сынѣвъ шляхты, то по свѣдоцтву митропи-

¹⁾ „Кіевская Старина“, т. II, 1882; стор. 26.

лита Велямина Рутского въ короткомъ часѣ около 200 русскихъ паничѣвъ въ латинскихъ школахъ перейшли на обрядъ латинскій. Про-те въ письмѣ до куріѣ римскои замѣтивъ митрополитъ, що при такомъ поступованю польскихъ политикѣвъ за десять рокѣвъ остануть ся при уніи тѣлько хлопы, и що ѡдтакъ унія упаде, по-заякъ хлопы не здужають еѣ боронити противъ схизматикѣвъ.¹⁾

При такихъ обставинахъ, неприхильныхъ розвоєви просвѣтнои и народнои жизни на Руси не могло появиться багато памятниківъ литературныхъ. А вже-жъ заходами брацтвъ и патріотѣвъ русскихъ засновувались школы и друкарнѣ. Такъ въ 1580. р. Константинъ, князь Острожскій, засновавъ у себе вышу школу для науки грецкогo и латинскогo языка, и поставивъ въ нѣй ректоромъ ученогo Грека Кирила Лукариса, що опѣсля бувъ патріархомъ Царгородскимъ. Славнѣйшою ѡдъ школы въ Острожѣ була школа Львѣвска, котру брацтво при церквѣ Успенскѣй ѡдъ р. 1586. удержувало. Въ нѣй были три клясы, въ котрыхъ крѣмъ наукъ элементарныхъ учитель („дидакалъ“) учивъ такожь тогдѣшней мудрости, се-бѣ-то сѣмохъ свободныхъ штукъ: граматикѣ (грецкои, латинскои и церковно-славянскои), діалектикѣ, реторикѣ, музики, аритметикѣ, геометріѣ и астрономіѣ. И дѣйстно ученики („спудеи“) сеи школы вправлялись добре въ языкахъ грецкомъ и церковно-славянскомъ, коли пѣдъ проводомъ своего учителя Арсенія зладили (1591) „Грамматикѣ dobroглаголиваго еллино-словенскаго языка“. Въ „порядку школьнѣмъ“ сказано мѣжь иншимъ, що богаті дѣти надъ убогими въ школѣ нѣчимъ вышій не мали бути, якъ тѣлько наукою. Учитель мавъ

¹⁾ Annales ecclesiae ruthenae; p. 274.

въ субботу учти дѣтей страху божого и „обычаѣвъ встыдливыхъ младенческихъ“, а ѳдакъ не боронивъ имъ „памятного по чаши школьнѳй“.¹⁾

Школа Ставропигійска була найлучшою изъ тогдѣшнихъ школъ рускихъ, изъ за-чого не тѳлько изъ воеводства руского, але й зъ Украины приѣзджали сюды талантливѳй „спудей“ для науки вышней, якои не могли набути й въ самѳмъ Кіевѣ. Въ сѣмъ городѣ заведено школу на Подолѣ мабутъ въ 1615. р. Тогдѣ бо Гальшка, зъ роду Гулевичъ, жена Мозырского маршалка, Степана Лозки, подарувала свое обѣсте зъ будѳвлями и майданомъ, щобы тутъ основано брацкѳй монастырь зѳ школою. ѳдакъ багато осѳбѣ духовныхъ и свѣтскихъ вписалось въ члены брацтва, котре звало ся Богоявленьскимъ ѳдъ церкви, поставленои на обѣстю, щѳ подарувала Гальшка.²⁾ Въ 1620. р. патріярхъ Єрусалимскѳй, Теофанъ, потвердивъ уставъ брацкѳй, надавши брацтву зъ церквою назву Ставропигіѳ патріяршои. Въ школѣ Кіѳвскѳй були три класы, якъ и въ школѣ Льѳѳвскѳй, и она звалась „школою наукъ влино-словенскаго и латино-польскаго письма“. Кіѳвскѳй митрополитъ Петро Могила перетворивъ опѳсля тую школу въ колегію.

Крѳмъ вышнихъ школъ въ Острозѣ, Льѳѳѳ и Кі-

¹⁾ Чашою школьною або березовою кашою звались тогочаснѳй наказуваня, котрѳ для бѳльшой памяти затверджувано рѳзгами або кіями. — Про „порядокъ школьнѳй“ порѳвн. „Галичанинъ. Литературнѳй сборникъ, издаваемый Яковомъ ѳ. Головацкимъ и Богданомъ А. Дѣдицкимъ“. Льѳѳѳ, 1863. Книга I; стор. 72—78.

²⁾ Давнѳйше думали, щѳ школу Богоявленьского брацтва въ Кіевѣ засновано въ 1589. р., та щѳ, коли она (1614) згорѣла, переведено сѣ (1615) въ двѳръ, подарований Гальшкою Гулевичѳвною, женою Степана Лозки, маршалка Мозырского. (Порѳвн. „Кіевскую Старину“, т. XI, 1886; стор. 85—116).

євѣ находились ще школы при брацтвахъ въ цѣлѣй полуднево-заходнѣй Руси. Важнѣйшою зъ нихъ була школа въ Луцку; уставъ ея подтвердивъ Кирило Лукарьсь, патріярхъ Царгородскій. Впрочемъ були ще приватнї школы при монастыряхъ и церквахъ. Хоча же въ сихъ школахъ подавалася наука въ мовѣ мертвѣй, с. в. церковно-славянѣкѣй, хоча дѣти вчились тутъ тѣлько букваря и псалтыри: все-жь таки волѣли Русины вчитись въ тыхъ школахъ брацкихъ и церковныхъ, де переймались любовою до своего обряду, нѣжь у школахъ єзуитскихъ, де молодцѣ набували неохоты до святощїй рѣднихъ. А було вже тогдѣ на Руси чи-мало шкѣль єзуитскихъ. Въ Вильнѣ завели Єзуиты академію ще за короля Степана Баторого; троха пѣзнѣйше засновали они колегію въ Полоцку, въ Ярославѣ галицкѣмъ и вѣ Львовѣ. Въ першѣй половинѣ вѣку XVII. повстали єзуитскї колегіѣ въ Луцку, Барѣ, Перемышли и въ декотрыхъ городахъ Бѣлой Руси, ѡдтакъ въ Кієвѣ и Острозѣ. Родичѣ ѡддавали радо Єзуитамъ свои дѣти на науку, томѹ-що въ Польщи уважано ихъ добрыми педагогами и славными учителями языка латиньского, котрый тогдѣ бувъ признакомъ науки високою. А вже-жь Єзуиты въ починахъ униѣ не оказувались противниками языка руского, и ѡдтакъ Петро Скарга радивъ Полякамъ заводити школы рускї, щобы вѣвхъ Русинѣвъ тымъ скорше перевести на католицизмъ. Коли-бъ отже всѣ навчились по-руски, тогдѣ, по думцѣ Скарги, лекше було-бъ Полякамъ наглядати письмену дѣяльнѣсть Русинѣвъ.¹⁾ Та й швидко осяг-

¹⁾ Порѣвн. слѣдуючї слова Єзуита Петра Скарги: „Byśmy byli czujni, mogliśmy dawno szkoły ruskie mieć, a wszystkie pisma ruskie przejrzeć, i w słowieńskim ich języku mieć swoje katoliki ćwiczone. Trzeba było i na polski abo ruski język przekładać ruskim narodom rzeczy ku temu służące, żeby rychlej prawdę obaczyli“. („Ка-

нули Єзуиты свои цѣли: руска молодѣжь шляхоцка покидала вѣру батьковъ, и зъ годомъ-перегодомъ унія була долею мѣщанъ та люду простого.

Такъ отже супротивъ колегій єзуитскихъ Русины зб своїми обрядовыми школами не могли довго устояти: имъ треба було зреформувати бодай вышій свои школы, щобъ выйшли зъ нихъ дѣячѣ такі, якій могли-бъ ставути до словесноѣ боротьбы зъ противникомъ умнымъ та сильнымъ. Такои реформы пѣднявъ ся Кіівскій митрополитъ Петро Могила, щѣ устроивъ свою колегію по взѣрци академіѣ Краковской. И справдѣ Могилянська колегія въ Кіівѣ выховала багато талановитыхъ мужѣвъ, щѣ поважились иногдѣ выступати въ диспуту зъ тыми словутными схолястиками латиньскими, котрѣ въ дїялектицѣ вважались непѣбдними. Одаткъ деякі изъ тыхъ ученыхъ Украинцѣвъ въ вѣцѣ XVII. несли свѣтло науки изъ колегіѣ Кіівской въ Москву, де тьма тьмуца обгорнула людей, приголошенихъ ѡдъ своихъ царѣвъ тяжкою долею.

Зъ-по-мѣжъ народѣвъ славянскихъ тѣлько одній Москвичѣ не заявляли нѣ найменшой дѣяльности литературной. Въ вѣцѣ Ивана Грозного супротивъ самоволѣ царской понякли всѣ признаки житя чоловѣка-невольника. Оденъ-однѣсѣнькій грамотѣй Максимъ Грекъ (1480—1556) не здужавъ оживити мертвоты во всѣхъ напрамахъ жизни народной, суспѣльной и просвѣтной. Та-жъ мѣжъ Москвичами були такі люде, котрѣ ѡдклоняли молодѣжь ѡдъ науки, мабуть то наука веде до ересей и робить чоловѣка божевѣльнымъ. Коли-жъ въ Москвѣ про свободу и волю людамъ и не снилось, то

zania przygodne z innymi drobniejszemi pracami". W Krakowie, 1610; str. 373).

въ Сербіи и Болгаріи укѣнилась драма народна сумною катастрофою въ боротьбѣ зъ Турками про самостѣйность народну. Сербѣвъ побороли бисурманы 15. червня 1389. р. на Косовѣмъ поли, а Болгаре втратили волю 1393. р. Коли-жь словесна жизнь у Болгаръ зовѣмъ зныдѣла, то Сербове жили ще якійсь часъ згадкою колишньої славы, а въ сербско-хорватскѣмъ краю, Далматинскѣмъ приморю, именно же въ Дубровнику, процвѣтала литература гарно. Сей бо край стоявъ пѣдъ управою Венеціанѣвъ и користувавъ ся свободою, изъ-за чого Дубровницка република справедливо могла называтись полуднево-славянскими Атенами. Мѣжь прочими народами славянскими найвысше въ просвѣтѣ стали тогдѣ Чехи та Поляки; оба тѣ народы зовуть вѣкъ XVI. з олотымъ вѣкомъ своєї литературы. У Чехѣвъ словесность процвѣтала ѡдъ 1526. до 1620. р. (до нещасной боротьбы на Бѣлѣй Горѣ), а у Полякѣвъ змоглась велично жизнь литературна ѡдъ 1548. до 1606. р. Такожъ Словѣнцѣ або Хорутане почали розвивати свою литературу ѡдъ часѣвъ реформаціѣ Лютерової. Именно Юрій Далматинъ переложивъ (1584) цѣлу Библию на мову рѣдну, мѣжь-тымъ коли Адамъ Богоричъ, ученикъ Меланхтона, въ Виттенбергу (1584) першу граматикку словѣнську выдавъ. — Порѣвнавши отже литературну дѣяльність въ тогдѣшнѣй Руси зъ просвѣтними змаганями другихъ народѣвъ славянскихъ зможемо дѣйти до сего выслѣду, що хоча въ нашѣй батькѣвщинѣ не ширилась ще просвѣта своя рѣдна въ словѣ живѣмъ, то все-таки заходами брацтвѣ церковныхъ посѣяно багато здорового зерна, зъ котрого при сприяючихъ обставинахъ часу могло-бъ було вирости буйне колосе ядренисте.

Литература церковна.

Твори писателівъ церковныхъ въ першій половинѣ сего періода не мають литературної стійности, бо деякі грамотівъ були чужинцями, щó не знали вдатъ и свѣтогляду народу руского. Впрочемъ вѣки XIV. и XV. суть темнымъ періодомъ въ руско-українськѣй исторіи, поза-якъ стародавній побуть рускій нападомъ татарскимъ розрушивъ ся, а бдтакъ проявивъ ся справдѣшний закологъ въ розвою національнѣмъ и суспільнѣмъ, поки не повстала козачина зъ своими змаганями до дѣяльного життя народного. А вже-жь просвѣту на Руси двигнули именно три важні чинники: винаходѣ штуки друкарской, Реформація и унія церковна. Перші друковані книги церковні явилися въ Краковѣ (1491), а бдтакъ Франць Скорина печатавъ въ Празѣ Библию руску (1517—1519), а въ Вильнѣ Апостоль (1525) и „Малую подорожню книжку“; опѣсля Иванъ Федорѣвъ друковавъ книги церковні въ Заблудовѣ недалеко Вильны, у Львовѣ и въ Острозѣ.¹⁾ Що-до книгъ, доси невидрукованихъ, годить ся спомнути про Новый Завѣтъ, переложений на мову малоруску Валентиномъ Негалевскимъ (1581) въ селѣ Хорошовѣ, нынѣшняго Острожского повѣту, губерніѣ Волинської. Сей перекладъ зладивъ Негалевскій пѣсля тексту польского, выданого въ Раковѣ (1577) для Социніянъ Мартиномъ Чеховичемъ. Въ переднѣмъ словѣ до „ласкавого чителника“ Негалевскій замѣчає, що бнѣ *„не самъ зъ своєї власної хути... отважился съ польского языка на речъ рускую письма нового тестаменту переложити, а учинилъ то за намовою и на-*

¹⁾ Про перші друки церковні и про выдана Библиѣ подаетъ ся въ дальшѣмъ уступѣ сєй главы одвѣтна вѣдомѣсть.

поминаемъ многихъ ученыхъ, богобойныхъ а слово Божее милующихъ людей, которые писма польского читати не умеютъ, а языка словенского, читаючи писмома рускимъ, выкладу з словъ его не розумють¹⁾.) Зъ сего видно, що Негалевскій, котрый бувъ вѣдай рускимъ шляхтичемъ, перекладъ Нового Завѣта зладивъ въ мовѣ малорускѣй для тыхъ своихъ одновѣрцѣвъ, котрѣ не розумѣли нѣ польского, нѣ церковно-славянського языка. Противъ змаганъ Социніянъ и католикѣвъ въ Руси полуднево-заходнѣй повставъ горячій прихильникъ православія, князь Андрей Михайловичъ Курбскій. Се бувъ емигрантъ московскій, колишній воевода и своякъ царя Ивана Василевича Грозного. Не могучи погодитись зъ деспотичною самоволею царскою, Курбскій поддавъ ся польскому королеви Жигимонтови Августови (1563) и живъ на Литвѣ, а опѣсля на Волини, та й переписувавъ ся зъ панами литовскими и рускими, особливо-жь зъ княземъ Василемъ Константиномъ Острожскимъ. Сего мецената руского бажавъ Курбскій одвернути одъ пріяни зъ Социніянами и утвердити въ вѣрѣ православнѣй. Онъ упоминавъ такожь князѣвъ Чарторыйскихъ, придержуватись вѣры батькѣвъ и не дружитись зъ Єзуитами. Въ цѣли пропаганды религіѣйной писавъ онъ листы до знаменитыхъ панѣвъ и пань рускихъ, примѣромъ до князя Острожского, до княгинѣ Анны Деспотовны Збаражской, старостины Кременецкой и до иншихъ.

Коли-жь настала унія церковна, то проводники унитѣвъ и православныхъ списали багато книгъ, щобы боронити вѣру свою одъ напастей противникѣвъ. По-мѣжь грамотѣями того часу бдзначавъ ся особливо Иванъ Вишеньскій, щѣ бувъ черцемъ на горѣ Атонскѣй

¹⁾ „Кіевская Старина“, т. II, 1882; стор. 200.

и неначе пророкъ старозавѣтний станувъ на розпутѣ, покликуючи до трупѣвъ, щобы встали и очи розкрыли. Ёго голосъ гремѣвъ громомъ, ѡдъ котрого тремтѣли всякій супостаты Руси. Онъ не жахавъ ся, высказати своимъ землякамъ гѣркѣ слова правды, спонукуючи ихъ до реформы въ житю религійномъ и суспѣльномъ. И слухала Русь смирно смѣливои проповѣди сего черця-аскета, однако не здужала таки ѡджити давнымъ житемъ, бо не доставало ѣй свободы пѣдъ управою брата-Славянина.

а) Писатель.

1. Фотій, митрополитъ Кіівскій и всеи Руси (1408—1431) бувъ родомъ Грекъ и зовсѣмъ не дбавъ про просвѣтнїи справы своеи епархіѣ. Царгородскій патріархъ Антоній посвятивъ его на митрополита ще за житя Кипріяна, однако литовскій великій князь Витовтъ бувъ ему противный и по смерти Кипріяна домагавъ ся ѡдъ него, щобы изъ Москвы часто до Кіива приѣзджавъ и церковными дѣлами полуднево-захѣднои Руси щиро займавъ ся. Але хоча Фотій присягъ Витовтови, що вволить его волю, то сидѣвъ собѣ таки въ Москвѣ и приѣзджавъ въ Русь-Украину тѣлько тогдѣ, коли ѡдбиравъ данины ѡдъ епископѣвъ и богатїи доходы митрополитѣвъ Кііевскои. Въ загалѣ сей чужинець бувъ великій хапуга, щѣ на Руси займавъ часто богату займанщину. Зъ такимъ митрополитомъ не мѣгъ Витовтъ погодитись; впрочѣмъ онъ бажавъ позбутись всякои звязи зъ Москвою и про-те въ 1414. р. зббравъ въ Новгородку іерархѣвъ и делегатѣвъ изъ людей свѣтскихъ та духовныхъ для выбору митрополита нового. На тѣмъ соборѣ выбрано отже литовско-рускимъ митрополитомъ ученого Болгарина, Григорія Цамблака (Самвлака), щѣ бувъ своякомъ покѣйного митрополита Кипріяна, а коли патріархъ Цар-

городській не хотівъ єго посвятити, то сего церковного акту довершили въ Новгородку самі єпископы (16. падолиста 1416. р.). Ђдтакъ Фотій кинувъ клятву на Цамблака и на всѣхъ тыхъ, котрї поставили єго митрополитомъ. Але той проклѣнъ пристрастного митрополита Московского не налякавъ нѣкого на Руси, и про-те Цамблакъ корыстувавъ ся всѣми правами самостѣйного архипастыря до своєи смерти (1419).

Опѣсля-жъ Витовтъ примиривъ ся зъ Фотіємъ и узнавъ єго митрополитомъ Кїївскимъ и всеи Литвы. Видячи, що такому могучому князеви годѣ противитись, Фотій дбавъ уже бѣльше про митрополїю Кїївску, ба, ѣнъ навѣстивъ Галичъ и Львѣвъ (1421) и ажъ по смерти Витовта (27. жовтня 1430. р.) осѣвъ постѣйно въ Москвѣ, де й умеръ 1. липня 1431. р.

Фотій писавъ *Поученїя* князямъ, боярамъ и духовенству въ языцѣ церковно-славянськѣмъ. Въ Новгородскѣй Софїйскѣй бібліотецѣ находить ся въ рукописи 16 такихъ поученїй вразѣ зъ *Духовнымъ Завѣщанїємъ*, въ котрѣмъ Фотій описавъ и жизнь свою.¹⁾ Въ однѣмъ „поученїю“ повстає ѣнъ противъ выбору Цамблака въ митрополиты и зове поганцями („язычниками“) тыхъ єпископѣвъ, що були на звѣстнѣмъ соборѣ въ Новгородку. „Поученїя“ Фотїя не мають стѣйности литературной, але важнї суть изъ-за того, що малюють образъ тогдѣшнього суспѣльного житя, особливо въ великѣмъ князѣвствѣ московскѣмъ. Изъ нихъ довѣдуємо ся, що духовники займались торговлею и лихвою („рѣзонимствомъ“), що тогдѣ ѣдбувались судовї поєдинки, и т. и.

¹⁾ Поученїя Фотїя напечатано въ I. томѣ Актѣвъ Историч. СПб. 1841, а Духовное Завѣщанїє або прощальну грамоту замѣщено въ VI. томѣ Полн. собр русск. дѣтоп. стор. 144—148.

2. Григорій Цамблакъ. Про жизнь сего книжника, которо зовуть такожъ Самвлакомъ (Семивлакомъ), мало-що намъ звѣстно. Кажуть, що ѓнъ бувъ игуменомъ монастыря сербского въ Дечанахъ и пресвитеромъ молдавской церкви въ Сочавѣ. Опбѣля Кіевскій митрополитъ Кипріянь призвавъ его въ Русь, але Цамблакъ не пбзнавъ свѣтогляду народу руского, ба й не навчивъ ся добре того языка церковно-славянського, котрымъ хбснувались грамотѣвъ рускій. Видно, що ѓнъ не довго живѣвъ на Руси, закымъ поставлено его митрополитомъ (1414). А вже-жь бувъ ѓнъ ученымъ мужемъ, коли лѣтописи зовуть его „книжнымъ зломъ, изученымъ книжной мудрости всячьй изъ дѣтства“¹⁾ Въ Московскій патріаршій бібліотецѣ зберегають ся мѣжь рукописями 27 поучительныхъ и похвальныхъ слбв его на празники Господскій и святыхъ. Мѣжь ними есть такожъ его надгробное слово въ память митрополита Кипріяна.²⁾ — Письма Цамблака бдзначають ся глибиною мыслей, тблько языкъ его являє багато грецизмбвъ, и про-те стиль его есть замотаный и тяжкій.

Цамблакъ написавъ еще *Житіе св. Параскевы Терновской* — памятникъ, що належить до литературы болгарской, а бдтакъ зладивъ еще оденъ тврѣъ, що бдноситъ ся до литературы сербской с. в. *Житіе Стефана царя сербского иже въ Дечахъ*. Такъ отже Цамблакъ своею дѣяльністю письменною причисляє ся ко исторіи литературы трохъ народбвъ — Русинбвъ, Болгаръ и Серббвъ.

3. Симеонъ Будный. Про него пишутъ, що бувъ Русиномъ литовекимъ и вчивъ ся въ академіи Краков-

¹⁾ „Словарь исторической о бывшихъ въ Россіи писателяхъ духовнаго чина греко-россійской церкви.“ Томъ I. Изданіе II. С.-Петербургъ 1827; стор. 103.

²⁾ Порбви Историч. Христом. Буслаева, стор. 923—926.

скѣй. Коли Николай Радивиль Чорный въ Клецку¹⁾ заснувавъ збѣръ кальвиньской конфессіѣ, то покликавъ ѡнъ туды Будного на пастора. Въ Несвѣжѣ²⁾ выдавъ сей ученый мужъ (1562) *Катихизисъ* для простаго народу руского и для христіяньскихъ дѣтокъ русскихъ. Повный титулъ сей рѣдкои книжки находить ся на послѣднѣмъ листѣ: „*Доконана єсть сія книга, зовемая гречскимъ языкомъ Катихизисъ, а по словенски Оглашеніє Богу ко чти и посполитымъ людемъ языка руского къ наказанью и доброму наученью, накладомъ боголюбивыхъ мужей, пана Матвѣя Кавечиньского, намѣстника Несвижского, Сімона Будного, Лаврентія Крышковского, въ городѣ Несвижскимъ подѣ лѣты отъ воплощенія Спасова тысяча пятисотъ шестьдесятъ второго, месеца іюнія 10.*“

Будный присвятивъ Катихизисъ свѣй сынамъ князя Николая Радивила, щѣ бувъ воеводою Виленскимъ, найвышимъ маршалкомъ и канцлеромъ великого князѣвства литовского. Присвятивъ же свою книжку дѣтямъ того мецената кальвиньского по тѣй причинѣ, щобы они „не только въ чужоземскихъ языцѣхъ кохали ся, але бы ся тежъ и того з давна славного языка словеньского розмилovati и онимъ ся бавити рачили.“ Призначаючи свѣй твѣръ для исповѣдникѣвъ вѣры кальвиньской, выступає ѡнъ ворожо противъ обрядѣвъ церковныхъ. Сей Катихизисъ выдано опѣсля у-друге въ Вильнѣ въ 1584. р. Авторъ написавъ єго въ тогдѣшнѣй мовѣ рускѣй, щѣ уважалась урядовою въ Руси литовскѣй; тѣлько прикрасивъ єѣ подекуды словами и формами церковно-славянскими. — Въ 1562. роцѣ выдавъ Буд-

¹⁾ Клецко, мѣсто, давнѣйше въ воеводствѣ Гнезненскѣмъ, теперъ въ вел. князѣвствѣ Познанскѣмъ

²⁾ Несвѣжъ, городъ въ губерніи Миньскѣй.

ный еще й другій творъ по-руски п. з. „*Оправданіе грѣшнаго человека предъ Богомъ*“, и посвятивъ его Евстафію Воловичови, маршалкови и писареви великого князѣвства литовского. Въ сѣй книзѣ заявилъ онъ уже деякія тенденціи аріанскій. И справдѣ не довго остававъ ся Будный при кальвинизмѣ. Принявши вѣру соцініянску або аріанску, ставъ онъ еѣ по Литвѣ ширити, а коли князь Радивиль уже не заявлявъ ему своєї ласки, то перенѣсь ся до Лоска,¹⁾ замку Яна Кишки зъ Цѣханѡвця, старосты жмудского, котрый ставши ся провѣдникомъ тамошнихъ Соцініянъ, именовавъ Будного министромъ. Одъ того часу уважано Будного въ Литвѣ творцемъ новой секты, котру звано пѡвѣ-жидѡвскою або ебіоницко - литовскою. — Для Соцініянъ переложивъ Будный цѣлу Библию на мову польску и выдавъ еѣ въ Несвѣжи у-перве 1570. р., а въ-друге 1572. р.

4. Христофоръ Бронскій. Сему прихильникови вѣры кальвинской приписують важный письменный творъ, котрый мае ось-такій заголовокъ: „*Апокрисисъ, або отвѡдь на книжки о съборѣ Берестейскомъ, именею людій старожитной религи (религій) греческой, через Христофора Филалета²⁾ в рикъ дана.*“ Сей свѡй творъ выпечатавъ Бронскій въ Вильнѣ 1597. р., и присвятивъ его Янови Замойскому, канцлерови и гетьманови великому коронному. Пана сего похваливъ онъ изъ-за симпатій до Русинѡвъ, замѣтивши въ посвященію своєї книги отъ-се: „Разъ зъ устъ Вашей Милости тая вышла сентенція, же в вѣрѣ никому не треба ктвалту чинити. — Зганилъ то Ваша Милость разъ, же мы грецкого набоженства люде въ набоженстве нашимъ преслѣдовани

¹⁾ Лоскъ, теперъ мѣсточко губерніи Виленской.

²⁾ *Φιλολήθης*, слово грецке, знач. „приятель правды.“

бываемъ"... Книгу сю подѣливъ авторъ на чотыри части. Въ першій части пише про соборъ Берестійскій, „о выкrochenю митрополита Кіівского и епископовъ“, що приняли унію: замѣчає, що именемъ православныхъ выдано книжку п. з. „*Екхезисъ, албо короткоє зобранье справъ, которіи ся дѣяли на помѣстномъ синодѣ въ Берестію литовскомъ*“. Въ части другій розказує авторъ про двѣ церкви православной на Руси въ часѣ собора Берестійского; въ части третій пише: „О монархін, албо единовластін костелномъ папезовъ римскихъ;“ наконецъ въ части четвертій боронитъ патріярха Царгородского.

Апокризисъ Филалета написана языкомъ макароничнымъ, с. е. языкомъ малорускимъ примѣшанымъ зѣ словами польскими. А вже-жъ змѣстомъ своимъ естъ она творомъ вельми важнымъ, по-за-якъ малює живый образъ сучасного житя церковного и суспѣльного. Однакже Мелетій Смотрицкій, принявши унію, не злюбивъ автора сеи книги и въ Апологіи своій назвавъ его кальвинистомъ, що не знавъ нѣ вѣры грецкои, нѣ письма руского.

5. Мелетій Смотрицкій. Онъ родивъ ся въ Смотричи на Подѣлю. Его отецъ, Герасимъ Даниловичъ Смотрицкій, бувъ пѣдстаростою Каменецкимъ и ректоромъ вышней школы въ Острожѣ. Першимъ учителемъ Мелетія бувъ Кирило Лукарьсѣ, що вчивъ языкѣвъ грецкого и латиньского въ школѣ Острожскій. Коли-жъ молодой Смотрицкій заявивъ великій талантъ въ науцѣ, то Василь Константинъ, князь Острожскій, пѣславъ его въ езуитеку колегію въ Вильнѣ. Ще за житя Острожского написавъ онъ статью противъ нового римского календаря и „*Вирши на отступниковъ*“, печатані въ Острожѣ 1598. р. По смерти сего своего добродѣя Мелетій поѣхавъ зѣ дѣтьми руского князя Соломирецкого за границу, посѣтивъ деякі университеты нѣмецкій и пѣзнавъ про-

свѣту захѣднои Европы. Повернувши домѣвъ выдавъ въ 1610. р. въ Вильнѣ книгу пѣдъ заголовкомъ „Θρηνας, to jest Lament jedynej, świętej, powszechnej, apostołskiej, wschodniej Cerkwie z objaśnieniem dogmat wiary; pierwej z greckiego na słowieński, a teraz z słowieńskiego na polski przełożony przez Teofila Ortologa.“ Въ сѣмъ творѣ Смортицкій представивъ въ живыхъ, сильныхъ и поетичныхъ образахъ упадокъ рѣднои вѣры, жалкуючись именно изъ-за того, що знатнѣи роды шляхоцкѣи оденъ за другимъ ѡдъ неѣ ѡдступають. По причинѣ сего твору униты и латиняне заворушились вельми противъ православныхъ, тай появилася литература полемична. Именно сзунуть Петро Скарга выдавъ (1610) въ Краковѣ письмо п. з. „Na Treny i Lament Teofila Ortologa do Rusi greckiego nabożeństwa przestroga“.

Опѣсля ставъ Смортицкій учителемъ въ Євю недалеко Вильны (1615) и въ тамошнѣмъ монастырѣ постригъ ся въ черцѣ. Въ 1620. р. духовенство и нарѣдъ выбрали его архимандритомъ Дерманьскимъ и такожь архієпископомъ Полоцкимъ. Теофанъ, патріархъ Єрусалимскѣи, установляючи на ново руску ієрархію, посвятивъ Смортицкого на архієпископа. Въ 1621. р. написавъ ѡнъ по-польски „Оправданє невинности“ (Verificatio niewinności), де ѡдпиравъ поговѣрѣ, що на него звертали, мабуть то ѡнъ хоче зрадити Польшу и передати ся Туркамъ; такожь доказувавъ ѡнъ тутъ право народу руского, зреформувати церковну старшину. Коли-жь 1623. року убито унитского архієпископа Полоцкого, Іосафата Кунцевича, то противники православія приписували Смортицкому головну вину сего убійства. Про-те втѣкъ ѡнъ зъ Витебска на Украину, а ѡдтакъ поѣхавъ ажъ въ Царгородъ, де пробувавъ три роки; ѡдтѣль ѡдпиравивъ ся въ Римъ и тамъ принявъ унію. Въ 1623. р. выдавъ по

польски свою „Апологию“ въ котрѣй оправдувавъ своє ѡдступленє ѡдъ православїя и старавъ ся доказати, що въ церквѣ православної суть єреси.¹⁾ Митрополитъ Іовъ Борецкій написавъ противъ Апологїѣ ѡдпѣръ пѡдъ назвою „Аполлія“ (погибель), а протоіерей Слуцкій, Андрѣй Мужилловскій, выдавъ (1629) брошуру въ мовѣ польскѣй п. з. „Antidotum“.

Папа Урбанъ VIII., хотячи Смотрицкого при уніи удержати, именовавъ єго архієпископомъ Ієрополитаньскимъ и въ письмѣ своѣмъ похваливъ єго изъ-за правои вѣры; зъ ласки-жъ Поляковъ одержавъ Мелетїѣ богату архимандрїю въ Дерманьскѡмъ монастырѣ на Волыни. Тому же, що ѡнъ неразъ змѣнявъ вѣру, були на Руси такї люде, котрї думали, що ѡнъ не єсть нѣ унитомъ, нѣ православнымъ, и що якусь нову вѣру ввести бажає. Про-те брацтво св. Духа въ Вильнѣ просило єго въ письмѣ, щобъ ѡнъ Руси не роздиравъ ще на часть третю. Смотрицкій ѡдписавъ брацтву, що оно безъ причины пѡдсуває єму таку нѣчесть, по-за-якъ ѡнъ запопадливо старає ся зъединити Русь роздвоєну; впрочѡмъ радить ѡнъ землякамъ, щобъ выбрали собѣ патріарха окремого. Се письмо Мелетїя зове ся „Упѡмненємъ“ (Pagaenesis) и єго выдавъ ѡнъ по-польски въ Краковѣ (1629).

Смотрицкій умеръ 1633. р. въ монастырѣ Дерманьскѡмъ. Кажуть, що неприятелѣ дали єму напитись

¹⁾ „Apologia peregrinatiej do krajów wschodnich, przez mię Meletiusza Smotrzyckiego, M. D. Archiepiskopa Połockiego, Episkopa Witepskiego, Mścistawskiego, Archimandrytę Wileńskiego i Dermańskiego roku 1623. i 24. obchbdzonej, przez fałszywą bracią słownie i na piśmie spotwarzzonej, do przeczacnego narodu ruskiego obojogo stanu duchownego i świeckiego sporządzona i podana A. 1628. Augusti die 25. w monasteru Dermaniu.“

отруты. Їго біографъ Яковъ Суша, єпископъ Холмскій и Белзкій, оповѣдає, що по єго воли похоронено єго вразъ зъ похвальнимъ письмомъ папы. Той листъ вложено єму въ руки.

Мелетій Смотрицкій бувъ грамотѣмъ вельми ученымъ и въ діалектицѣ мѡгъ рѡвнатись зѡ всякимъ єзуитомъ. Онъ написавъ багато творѡвъ переважно въ мовѣ польскѡй; а вже-жъ изъ всѣхъ єго богословскихъ письмъ найважнѣйшимъ єсть *Θρήνος* (Lament), про котре выше де-що сказано. Въ нашѡй литературѣ займає Смотрицкій вельми поважне мѣсце изъ-за того, що выдавъ въ Євю (1619) граматику языка церковно-славянського. (Гляди главу слѣдуючу: „Литература свѣтска.“)

Б. Иванъ Вишеньскій.¹⁾ У кожного народа, що побиває ся довгою недолею, выступає въ рѣшучѡй добѣ лихолѣтя такій мужъ, що силою волѣ та громомъ слова потрясає землякѡвъ, запоморочєныхъ своимъ нерозумомъ и чужою кормигою, — що кличе-покликує ихъ до житя нового, до реформы житя суспѣльного и народного. Такимъ мужемъ на Руси бувъ аскетъ-чернець Атоньскои горы Иванъ Вишеньскій. Онъ родився въ Галичинѣ, въ мѣсточку Вишнѣ, бувъ отже землякомъ гетьмана Петра Конашевича Сагайдачного, що бувъ сыномъ Самбѡрського шляхтича Конона або Конаша Сагайдачного. Де онъ учивъ ся и де постригъ ся въ черцѣ, годѣ дѡзнатись. Мабуть въ кѡнци вѣку XVI. найшовъ онъ захистъ противъ невзгоднѣ часу на горѣ Атоньскѡй въ Болгаріи. Оєси посылавъ онъ южнорускому народови, панамъ и єпископамъ свои славнѣ посланія, що уважають ся справдѣ перлами въ тогдѣш-

¹⁾ Цѣнну монографію про Ивана Вишеньского написавъ талановитый профессоръ Харьковскаго университета Н. Ѳ. Сумцовъ („Кієвская Старина;“ томъ XI. 1885; стор. 649—677).

ній литературѣ церковній. Иногда вертавъ зъ Атона на Украину, щобы живымъ словомъ спонукати землякѣвъ до житя нового.

Иванъ Вишеньскій бувавъ у свого приятеля Іова Княгиницкого, щѣ заснувавъ въ Галичинѣ Скитъ Манявскій, але Атонъ приманювавъ его опять до себе, де чернець-патріотъ моливъ ся за нещасну Русь и въ си хосенъ списувавъ свои „посланія.“ А вже-жъ присутність его на Руси була неразъ вельми пожадана; про-те на соборѣ Кіівскѣмъ (1621) рѣшено, пѣслати на гору Атоньску и прикликати ѡдтамъ въ рѣдну землю кѣлькохъ черцѣвъ, а мѣжь ними именно Ивана зъ Вишнѣ. Тѣлько-жъ не звѣстно, чи Вишеньскій на той зазывъ отцѣвъ собору прийшовъ опять въ родину; такожь не можъ дѣзнатись, де ѡнъ умеръ, чи на Руси, чи въ чужинѣ на горѣ Атоньскѣй.

До насъ дѣйшли чотыри творы сего знаменитого черця, писаніи по поводу принятія униѣ церковной въ Русь-Украинѣ:

1) „Посланіє ко князю Василю Острожскому и ко всѣмъ православнымъ христіанамъ въ Малой Россіи.“

2) „Посланіє Аѡонскаго монаха Іоанна Вишенскаго ко всѣмъ православнымъ жителямъ юго-западной Руси и польско-литовскаго королевства.“

3) „Посланіє Аѡонскаго монаха Іоанна Вишенскаго къ митрополиту и епископамъ юго-западной Руси, принявшимъ унию.“

4) „Сочиненіє монаха Аѡонскаго о заблужденіяхъ римской вѣры“¹⁾

Крѣмъ сихъ „посланій“ Вишеньскій написавъ ма-

¹⁾ „Акты относящіє ся къ исторіи южной и западной Россіи, собранные и изданные археографическою комиссією.“ Томъ II. С.-Петербургъ; стор. 205—270.

буть еще „*Зачатку мудрого латинника съ глумль Русиномъ въ диспутацію.*“ Хоча бо авторомъ сего твору зовеся атоньскій чернець Христофоръ, то по мнѣню ученого професора Н. Θ. Сумцова имя се уважае ся псевдонимомъ, пѣдъ котрымъ скрывает ся Иванъ зъ Вишнѣ.¹⁾ Про деякѣ инші письма меншой ваги трудно рѣшучо сказати, чи авторомъ ихъ есть дѣйстно сей славный чернець-грамотѣй.

Иванъ Вишеньскій ѓдзначае ся въ творахъ своихъ горячимъ патріотизмомъ. Гѣркими словами правды хотѣвъ бнѣ панѣвъ и епископѣвъ вгамувати въ ихъ роскошнѣмъ житю. И ось смиренный сей чернець, щѣ носивъ *каптуръ или страшило на головѣ*, щѣ въ просте одѣне *яко въ мѣлѣ оболекся и узувъ ся въ чоботища невѣтертїи*, явивъ ся панамъ збыточникамъ строгимъ проповѣдникомъ покаяня, котрый звѣщавъ имъ загибель, если не поправлять своего житя. А вже-жъ годѣ его назвати лишь сухимъ аскетомъ: се бувъ справдѣ типъ Украинця, щѣ смѣе ся крѣзь слѣзы; про-те въ его пророчихъ упбмненяхъ проявляе ся иногдѣ сердечный гуморъ, супротивъ котрого ачейже не могли остатись байдужными зворовленѣ сыны Руси-Украины.

Вишеньскій любить народнѣ святощѣ и радить духовенству проповѣдати слово боже въ мовѣ живѣй; однакже не позволяе грамотѣямъ, Евангеліе и Апостоль перекладати на мову народну, по-за-якъ языкъ церковно-славянскій ѓдѣ всѣхъ языкѣвъ есть Богу наймильѣйшій, „*понеже безъ поганскихъ хитростей и руководствъ, се есть, кграмастикъ, риторикъ, діалектикъ — простимъ прильжнимъ читаніемъ — къ Богу приводитъ.*“²⁾

¹⁾ Иоанъ Вишеньскій („Кіевская Старина“, томъ XI, 1885; стор. 651.)

²⁾ Акты..., стор. 210.

Видячи въ языкѣ церковно-славянскѣмъ засновокъ всеи поваги обряду грецкогo, Вишеньскій не любитъ Аристотеля и Плятона, думаючи, що сучасна наука схолястична має свое жерело въ науцѣ тыхъ философѣвъ грецкихъ. Сюды ѓдносять ся отъ-сѣй вго слова: „*Бѣда есте на латинскую и мѣрскую мудрость ся полакомили, тогда есте и благочестіе стратили, въ вѣрѣ онемоцѣли и побольши, и ереси породили... Чи не льпше тобѣ изучити часословецъ, псалтырь, охтоихъ, апостолъ и евангеліе... и бити простымъ богоугодникомъ и жизнь вѣчную получити, нежели постигнути Аристотеля и Платона и философѣмъ мудрымъ ся въ жизни сѣй звати и въ геену¹⁾ отгити? Разсуди! Мнѣ ся видить, льпше есть аки аза²⁾ знати, толко бы до Христа ся дотиснути, которій блаженную простоту любитъ“...³⁾*

Тому-що атоньскій чернець вѣрно придержуе ся науки Христовой, не любитъ ѓнѣ народныхъ звычайѣвъ и обычаѣвъ зъ прикметами поганьскими; ѓдтакъ покликуюе до землякѣвъ, щобы позбулись колядъ, щедрѣвокъ та й иншихъ народныхъ обрядѣвъ и забавъ.⁴⁾ А вже-жѣ любитъ ѓнѣ людѣ и вступае ся у панѣвъ-епископѣвъ за хлопами, котрїи не маючи за-щѣ соли купити „изъ одной мисочки поливку або борщикъ хлебчютъ — и сами себѣ панове и слуги суть.“⁵⁾

Въ загалѣ упоминае ѓнѣ всѣхъ землякѣвъ, щобы жили мѣрно и не любувались въ ласошахъ та вытребенькахъ. Вже-жѣ и мѣжъ черцями не всѣ поборюють приману свѣта; „тому не дивуйся“, каже ѓнѣ дальше, „абовѣмъ подвигъ и борба есть жизнь тая, которое ты не

¹⁾ Геена — gehenna=пекло; властиво: долина при Брусалимѣ, де дѣти жертвовались Молохови.

²⁾ Азъ — перша буква въ Азбуцѣ.

³⁾ Агты., стор. 210. — ⁴⁾ *ibid.* стор. 223. — ⁵⁾ *ibid.* стор. 242.

знаешь; бо еще еси на войну не выбрався, еще еси дома туръ, еще еси кровопѣдъ, мясопѣдъ, волопѣдъ, скотопѣдъ, зѣропѣдъ, свинопѣдъ, куропѣдъ, гускопѣдъ, птахопѣдъ, сытопѣдъ, сластнопѣдъ, маслопѣдъ, пиронопѣдъ, еще еси периноспалъ, мягкоспалъ, подушкоспалъ; еще еси тѣлу угодникъ, еще еси тѣлолюбителъ, еще еси кровопрагнителъ, еще еси перцолубецъ, шафранолубецъ, имберолубецъ, кѣвзодиколубецъ, кминолубецъ, цукролубецъ и другихъ бръдень горко- и сладколубецъ; еще еси конфактолубецъ, еще еси чревопъсникъ, еще еси гортановстекъ, — еще еси гортаномудрецъ, еще еси дѣтина, еще еси младенецъ, еще еси млекопій. Якъ же ты хочешъ бѣду военника, бѣючогося и боручогося, у цицки матернеѣ дома сидячи, розознати, розсудити ?⁽¹⁾

Такъ отже сей чернецъ „въ чоботицахъ невытертыхъ“ бувъ незвычайнымъ зъявищемъ въ тогдѣшнѣй жизни суспѣльнѣй. Хочъ онъ не знавъ науки схоластичной, то силою вѣры и природнымъ умомъ взрѣсь справдѣ въ велита, супротивъ котрого сучаснѣй книжники явились покотигорошкомъ.

6. Кирило Транквиліонъ-Ставровецкій. Онъ бувъ черцемъ и проповѣдникомъ въ монастырѣ печерскѣмъ въ Кіевѣ; опѣсля поставлено его учителемъ у Львѣвскѣй брацкѣй школѣ Ставропигійскѣй, а наконецъ архимандритомъ въ Черниговѣ. Ставровецкій написавъ „Зерцало Богословіи“ и выпечатавъ его въ монастырѣ Почаѣвскѣмъ въ 1618. р. У-друге друковано сю книгу такожь въ сѣмъ монастырѣ 1679. р., а въ-третє въ Кіевѣ 1696. р. Головный матеріаль для уложеня важнаго сего твору давали ему письма богословѣвъ, особливо Василя Великого и Іоанна Дамаскина. Але къ выбору изъ богословскихъ книгъ прилучивъ онъ такожь розправы свѣтскихъ фи-

¹⁾ *ibid.* стор. 220.

лософѡвъ и вѣдомости фізіологичнїи, що показують замѣтки самого автора: „такъ толкують наши богословцы и свѣтскїе философы“, „такъ повѣдаютъ физелонцы“ (фізіологи або натуралисты). Въ „Зерцалѣ Богословіи“ маємо двѣ части: перша часть розправляє о существѣ божѣмъ, ѡдтакъ о четвероякѡмъ свѣтѣ: невидимѡмъ (о ангелахъ), видимѡмъ (о чотырохъ элементахъ), чоловѣчѡмъ або малѡмъ (мікрокосмѣ), и злосливѡмъ, де пануе дїаволь; друга же часть говорить про два мѣсяца: про темный Вавилонъ и пресвѣтлый Сїонъ, а ѡдтакъ про блажену жизнь будущою вѣка. — Велими любопытнїи суть именно статьѣ про элементы неодушевленого свѣта; они бо выказують середньовѣковїи погляды на творене свѣта и на зъявища природнїи. — Языкъ Зеркала Богословіи есть переважно (мало)русскїй, та являє лишь не богато слѡвъ и формъ церковно-славянскихъ и польскихъ.

Ставровецкїй выдавъ еще „Евангелїе Учительное“, с. 6. „Поученїя на дни воскресные и праздники всего года“, напечатавши сю книгу въ Рахмановѣ 1608., 1619. р. и въ Могилевѣ 1619. р. Але по указу царя Михайла Федоровича и патріярха Филарета (зъ д. 1. грудня 1627. р.) приказано було сю книгу и такожь другїи творы сего автора спалити.

Ѡдтакъ написавъ ѡнъ въ 1646. р. „Перло многоцѣнное“, котре выпечатано въ Могилевѣ 1690. р. Тутъ находимо статьѣ богословскїи, писанїи то прозою, то вѣршами. За прозаичнымъ вступомъ (о видимыхъ и невидимыхъ дарахъ божїихъ) слѣдують вѣршѣ духовного змѣсту, роздѣленїи на двѣ части: въ першѡй части находить ся похвала Богу, Богородицѣ, ангеламъ, апостоламъ и святымъ, ѡдтакъ похвала на рѡздово, воскресене Христове и т. и.; — друга часть почннае ся по-

хвалою на страсти Христові, по чѣмъ слѣдують: плачь Богородиць въ прозѣ, молитва ко Спасителю въ вѣршахъ, морализуючі стихотворы пѣдъ назвою „лѣкарства“, и наконецъ „казанья.“

7. Захарь Кошметеньскій, чернець, опѣсля архимандритъ печерского монастыря въ Кіевѣ. Онъ исправлявъ давній церковно-славянскій перекладъ *Бесѣдъ св. Іоанна Златоустого на Посланія св. апостола Павла* и выдавъ его въ Кіевѣ 1623. р., ѳдтакъ wrazъ зъ Єлисеємъ Плетенецкимъ, архимандритомъ печерского монастыря, и зъ иншими учеными грамотѣями исправлявъ онъ пѣсля тексту грецкого перекладъ *Бесѣдъ Златоустовыхъ на Дѣянїя святыхъ Апостолъ* и зъ переднимъ своимъ словомъ выдавъ сю книгу въ Кіевѣ 1624. р. Въ 1624. р. выдавъ онъ еще „*Номоканонъ сиречь Законоправильникъ*“. Сю вельми важну книгу напечатано въ Кіевѣ у-друге въ 1629., а ѳдтакъ у Львовѣ 1646. р. и въ Москвѣ 1639. р. Тутъ зустрѣчаемо цѣкаві вѣсти про всякі забобоны тогочаснї, розширенї въ народѣ. Такъ довѣдуюмо ся изъ сего Номоканона, що чарѳвницѣ при своихъ шентахъ уживали слова зъ псалмѳвъ, имена мученикѳвъ и написавши ихъ давали носити на шїи, — що они ховали змїю за пазухою а потѳмъ здирали шкѳру и прикладали до очей и зубѳвъ за-для здоровья. Иншї пророкували будущину, вѣщували долю або недолю, толкували щасливї або нещасливї днѣ породу. Забобоннї люде прикликували до себе цыганокъ и ворожокъ; ворожили зъ воску, зъ олова, зъ бобу. Були й такї, що чванились тымъ, що розганяють облаки, що зачарѳвували бурѣ, вгадували, де находить ся вкрадена рѣчь и т. и. Номоканонъ ганить святки русалокъ, що ѳдбували ся зъ танцями на улицяхъ, — ганить розкладане огнявъ, що дѣяло ся тогдѣ не тѳлько на Купала, але й

въ вечерь передъ иными праздниками, а особливо въ день Вознесеня, зъ чимъ сполучалась окрема ворожба про долю и т. и.¹⁾

Въ 1625. р. архимандритъ Захаръ Копыстенскій напечатавъ рѣчь, выголошену въ день поминокъ своего попередника Плетенецкого. Тутъ доказувавъ ѓнъ потребу, поминати покѓйникѓвъ и ѓдпиравъ тыхъ вѓльнодумцѓвъ, щѓ ѓдучи за протестантскою наукою не признавали хѓсна молитовъ за мерцами. Копыстенскій выступас такожь противъ чистилища католицкого и доказуе, щѓ наука св. отцѓвъ про „мытарства“ зовсѓмъ не тая, щѓ наука про чистилище. „Мытарства“, учить ѓнъ, „се тѓлько рѓжнѓй перепоны и неспокоѓ, якѓ причинають розлученѓй ѓдъ тѓла души воздушнѓй духи, подобно якѓ „мытникове“ непокоять провѓдного свѓбѓдного чоловѓка на коморахъ мытницкихъ.“²⁾

Въ тѓмъ-же 1625. р. выдавъ ѓнъ *Толкованіе на Апѓкалиписъ* Андрѓя Кесарійского. Сю книгу присвятивъ ѓнъ панови Григоріеви Далматови, щѓ бувъ ѓдступивъ уже ѓдъ православія. Се бувъ виукъ Константина Далмата, котрому авторъ присвячувавъ попереднѓй свои переклады. Захаръ уговорюе Григорія, щѓбы вернувъ до вѓры батькѓвъ своихъ, и каже, щѓ дѓдъ его зрадѓвъ бы зъ такого его повороту...

Важнымъ естъ еще твѓрѓ Копыстенского, написанный п. з. „*Палинодія*“³⁾ противъ книги „*Оборона униѓ*“, щѓ еѓ выдавъ Виленскій игуменъ Левъ Кревза (1618). Книги сеи доси не выпечатано; именно первѓстна рукопись автора находитъ ся въ печерскѓй Лаврѓ, а копіѓ

¹⁾ Н. Костомаровъ. „Русская исторія въ жизнеописаніяхъ ея главнѓйшихъ дѓателей.“ II. отдѓлъ. С.-Петербургъ 1874; стор. 69.

²⁾ *ibid*, стор. 68. — ³⁾ *Палинодія* — поворотъ.

єн розкиненї по рѣзнихъ бібліотекахъ. Въ сѣмъ творѣ єсть багато записокъ историчнихъ про ієрархію Кївську, про причини и початокъ унії и т. и. — ѳдтакъ высказує ся рѣзниця мїжъ наукою церкви православною а римскою. Десять главъ изъ сєи книги напечатано въ книзѣ „*О вѣрѣ*“ выданѣй 1648. р. въ Москвѣ. Опѣсля св. Дмитро, митрополитъ Ростовскїй, пишучи свѣй *Каталогъ* митрополитѣвъ Кївскихъ, користувавъ ся чи-мало Палинодією Копыстенського.

8. Лаврентїй Зизанїй Тустановскїй родивъ ся въ Вильнѣ, походячи изъ шляхты рускои гербу Пилява. Довшїй частъ живъ ѳнъ на Волини, користуючись ласкою князѣвъ Острожскихъ; ѳдтакъ бувъ учителемъ и проповѣдникомъ въ Ярославѣ (въ Руси галицкѣй) та й учителемъ у Львовскѣй брацкѣй школѣ. Опѣсля-жъ переселивъ ся опять на Волинь, въ городъ Корець, де бувъ проповѣдникомъ и протоієреємъ. ѳнъ написавъ великїй катихизисъ п. з. *Оглашенїє* въ тогдѣшнѣй книжнѣй мовѣ рускѣй и переложивши єго на языкъ церковно-славянскїй поѣхавъ въ Москву та просивъ патріарха Филарета, щобы сїю книгу затвердивъ. Патріархъ ставъ рукопись читати и велѣвъ поговорити зъ Зизанїємъ Богоявленському игуменови Ілїи та справщикови¹⁾ Гришцѣ. Оба тї книжники говорили Зизанїєви мїжъ иншимъ отъ-се: „У тебе въ книзѣ написано про круги небеснїй, про планеты, про затьмѣне сонця, про грѣмъ и блискавицѣ, про кометы, — але сї статья взявъ ты изъ книги Астрологїѣ, а сеєя книга уложена чарѳвниками поганьскими и не схожа зъ нашимъ православїємъ“. На те ѳдповѣвъ Зизанїй: „Чому не схожа?

¹⁾ Справщикомъ звавъ ся той грамотѣй, щѳ исправлявъ книги и займавъ ся ихъ печатанємъ.

я-жь не написавъ колеса щастя и породу чоловіка, не говоривъ, що звѣзды управляють нашимъ житємъ; я написавъ тее тѣлько для вѣдомости, нехай чоловікъ знае, що се все твѣръ божій“. Одаткъ сказали оба тѣ критики: „Ба, а хйба-жь се правда, що ты кажешъ? облакы надувшисъ сходять ся и ударяють ся, и ѳдъ того буває грѣмъ; огонь и звѣзды зовешъ звѣрями, що на небо-склонѣ!“ И запытавъ ся Зизаній: „А якъ-же по-вашому писати про звѣзды?“ На се ѳдповѣли Илія и Гришка: „Мы пишемо и вѣруемо такъ, якъ Мойсей написавъ.“ Лаврентій пригорнувъ свою книгу до груди и поцѣлувавши передавъ єѣ власти церковній для исправленя. Сей твѣръ Зизанія выпечатано 1627. р. въ Москвѣ п. з. *„Катихизисъ, по литовски Оглашеніе, рускимъ же языкомъ нарицается Бесѣдословіе“*... Раскольники російскій выпечатали сю книгу у-друге въ Гроднѣ 1788. р.

Братъ Лаврентія Зизанія, Стефанъ, що бувъ въ Вильнѣ учителемъ, выдавъ въ єѣмъ городѣ (1596) въ языкѣ церковно-славянськѣмъ и польськѣмъ *„Поученіе св. Кирилла, патріарха Іерусалимскаго о Антихристѣ“*, присвячуючи сю книгу Василеви Константинови, князю Острожскому. Стефанъ Зизаній написавъ такожъ маленькій катихизисъ п. з. *„Изложеніе о православної вѣрѣ короткимъ пытаньемъ и отповѣданьемъ для латвійшаго выражумья христіанскимъ дѣтемъ“*. Сей катихизисъ выпечатано на 6 карткахъ въ додатку до Лексикона Лаврентія Зизанія.

9. **Исаія Борисовичъ Копинскій.** Онъ учивъ ся въ Ставропигійскѣй брацкѣй школѣ у Львовѣ и постригъ ся въ черцѣ въ печерскѣй Лаврѣ въ Кіевѣ. Въ 1615. р. бувъ Копинскій старшимъ черцемъ въ брацтвѣ Кіевскаго Богоявленскаго монастыря и учителемъ новой школы при єѣмъ монастырѣ; ѳдаткъ поставлено его

игуменомъ Кіѣвско-Межигірського та Густинського монастиря. Ёго поважали паны литовско-рускій, а княгиня Вишневецка повѣрила ему виховане свого сына Єремій. Коли Єрусалимскій патріархъ Теофанъ повертаючи зъ Москвы приѣхавъ до Кієва, то на просьбу гетьмана Петра Конашевича Сагайдачного посвятивъ ђнъ (1620) Копинського на православного епископа въ Перемышли; однако король польскій Жигимонтъ III. не хотѣвъ узнати єго епископомъ, по-за-якъ по воли королѣвскої поставлено (1610) въ Перемышли Атаназія Крупецкого епископомъ унитскимъ. А вже-жъ Русины православнї повитали радо свого архиастыря и про-те Копинскій сидѣвъ въ Перемышли, мѣжь-тымъ коли Крупецкій живѣвъ въ монастирѣ св. Спаса за Старымъ Самборомъ. Коли-жъ Копинському заблаглось займити всѣ добра епископскій, то наѣхавъ ђнъ зъ людьми своими на монастирь св. Спаса, взявъ єго силою и выгнавъ зъ-ѡдтамъ свого соперника. При тѡмъ нападѣ запропастилось багато важныхъ писемъ и грамотъ.

Копинскій бувъ ворогомъ всякои реформы церковной и не допускавъ примиреня православныхъ зъ унітами. ђнъ бувъ першимъ, щѡ митрополита Іова Борецкого оповѣстивъ про „Апологию“ Смотрицкого, закидуючи сему творови багато похибокъ въ вѣрѣ. Изъ за сєя ревности для православія поставлено єго (1628) архієпископомъ Смоленскимъ и Чернигѡвскимъ та й архимандритомъ монастирѣвъ заднѣпровскихъ. ђдакъ въ 1631. р. по смерти Іова Борецкого выбрано старенького Копинського митрополитомъ Кіѣвскимъ, Галицкимъ и всеи Руси. Въ рѡкѣ опѡсля (1632) архимандритъ печерского монастиря, Петро Могила, одержавши ѡдъ польского короля Владислава IV. грамоту на митрополию Кіѣвску, поѣхавъ до Львова, запросивъ сюды ми-

трополита зъ Волоцины и вѣлѣкохъ владыкъ, котрѣ его въ церквѣ Успенскѣй посвятили на митрополита. Повернувши до Кіева Могила велѣвъ Копиньского выволбчи зъ Золотоверхо - Михайлѣвского монастыря. Недужого старця схопили въ одной волосяницѣ, положили на коня и одвезли въ монастырь печерскій, де бнѣ умеръ (1634).

Копиньскій написавъ *Посланіє* ко князю Бремѣн Корыбутови Вишневецкому, уговорюючи его вернутись до вѣры православной, въ котрой жили й вмерли его предки та родитель. Посланіє се зъ р. 1631. выпечатано въ „Вѣстнику юго-западной и западной Россіи“ (іюль, 1862. стор. 54.). Мѣжь рукописями Московскои патріаршої бібліотеки находятъ ся отъ-сѣ два творы Копиньского: 1) „Алфавитъ духовный“, 2) „Лѣствица духовнаго въ Бозѣ иноческаго жительства“... Алфавитомъ духовнымъ зовуть ся короткѣй правила житя морального, уложенѣ въ порядку алфавита славянського. Лѣствица же дѣлится на 33 ступнѣ або главы по числу лѣтъ земскои жизни Спасителя. Авторъ сего аскетично-морального твору думає, що якъ бы Адамъ не бувъ согрѣшивъ, то люде не родились бы дѣтьми, и родились бы не такъ, якъ теперь родять ся. „Чоловѣкъ“, говорить Копиньскій, „родить ся одъ жѣнки и стремить сполучити ся зъ нею, але тымъ самымъ умирає душою: такъ якъ сѣль, хоча родить ся зъ воды, получившись зъ водою, зновъ щезає.“ Авторъ не може вправдѣ одкинути вѣнчання, але лишає его тѣлько людемъ низшого ряду, мѣжь-тымъ коли люде вышшѣ, черцѣ, мають наблюдать чистоту безженну.¹⁾

Справдѣ, така мудрѣсть чернеча не могла просвѣтити тогдѣшньої Руси, що потребувала иншого лѣку для

¹⁾ Н. Костомаровъ, „Русская исторія въ жизнеописаніяхъ ея главнѣйшихъ дѣятелей.“ II. отдѣлъ. С.-Петербургъ 1874, стор. 73. 74.

реформы житя релігійного и суспільного. А вже-жъ Иванъ Вишенскій доказаъ своими письмами, що можна бути черцемъ-аскетомъ, а при-тѣмъ ббльше практично задивлюватись на свѣтъ та зберегати святощъ свого народу.

б) Першій типографъ. Выданя Библії и книгъ церковныхъ. Рукописи.

I. 1. Швайпольтъ Фьоль¹⁾. Першу друкарню для печатаня книгъ церковныхъ кирилицею засновано въ Краковѣ около р. 1491., а два роки опбсля печатано такій-жъ книги въ Венеціи и Цетиніи (въ Черногорѣ) въ хосенѣ Славянъ полудневныхъ. Въ Краковѣ занявъ ся симъ дѣломъ Швайпольтъ Фьоль (Sweipolt Viol), що бувъ роду нѣмецко-франконьского, и родивъ ся мабутъ въ Люблинѣ²⁾. Тамъ стоявъ онъ вѣдай въ близькихъ ѳдносинахъ до Русинѣвъ и мѳгъ навчитись языка церковно-славянського. Кажуть³⁾, що Фьоль первѣстно не бувъ типографомъ зъ професіѣ, але гафтаромъ (Seidenhafter), та що печатаню книгъ мѳгъ придивитись въ Нѣмеччинѣ. Въ 1489. р. одержавъ онъ ѳдъ короля Казимира Ягайловича привилегію, на основѣ котрой построивъ въ Олькушѣ⁴⁾ новій якійс машины до черпаня воды и до яншихъ робѣтъ въ копальняхъ олова. Зъ сего видно, що Фьоль бувъ знатокомъ механики. Мѣжь-тымъ заключивъ онъ тайну умову зъ Рудольфомъ Борсдорфомъ изъ Брун-

1) Сесею статью про Швайпольта Фьоля написано переважно на основѣ розправы ученого Я. Головацкогo п. з. „Sweipolt Fiol und seine kyrillische Buchdruckerei in Krakau vom Jahre 1491“. (Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der kais. Akademie der Wissenschaften. Dreiundachtzigster Band. Wien 1876. S. 425—448.)

2) Wiszniewski, *Historja literatury polskiej*, III., p. 81.

3) *ibid.*

4) Олькушь, гѳродъ въ губерніи Кѣлецкѣй.

швику, котрый вырѣзувавъ для него черенки славянскій, и ѡдтакъ въ 1491. р. той умный и вельми дѣяльный типографъ выпечатавъ въ Краковѣ двѣ книги церковнѣ, Октоихъ и Часословъ; але вже 21. падолиста того року Краковскій епископъ вѡзвавъ его передъ свѡй судъ за-для того, що ѡнъ поваживъ ся друкувати кирилицею книги церковнѣ. Хоча же два Краковскіи мѣщане и райць, зложивши 1000 золотыхъ угорскихъ, за Фѡля заручили, що ѡнъ города не опустить, поки процесъ его не скѡнчить ся, то однако всаджено его въ тюрьму, и ажъ 8. червця 1492. р. выпущено зъ вязницѣ пѡдъ тою вымѣнкою, щобы ѡдцуравъ ся ѡдъ всякой ереси и придержувавъ ся вѣры церкви римско-католицкои. Свою ѡбѣтницю скрѣпивъ Фѡль присягою и гадавъ, що вже спокѡйно жити-ме въ Краковѣ. Але засудомъ власти духовной конфисковано ему книги, бо его пѡдозрѣвано о наклѡнѣ до церкви православной, котрой мали служити его друки. По тѡй причинѣ друки Фѡля суть рѣдкостію библиографичною. Ѳдтакъ покинувъ ѡнъ Краковъ и переселивъ ся въ Угорщину. Тутъ живъ ѡнъ въ Левочи (Leutschau) въ горахъ межи Нѣмцями, де й вмеръ 1525. р.

Въ Краковѣ выпечатано отже 1491. р. *Октоихъ* або *Осмогласникъ* и *Часословець*, а крѡмъ сихъ двохъ книгъ приписують ся трудамъ Фѡля ще двѣ книги: *Триѡдъ постаная* и *Триѡдъ цвѣтная*, хоча на нихъ не означено нѣ мѣсяця, нѣ року печатаня¹⁾. Повный екземпляръ Октоиха находить ся тѡлько въ Вроцлавѣ въ библиѡтецѣ Редигерскѡй. Замѣсьць заголовка читаемо на першѡмъ листѣ

¹⁾ По мнѣнію А. Петрушевича Швайпольтъ Фѡль выпечатавъ въ 1491. р. такожъ „*Псалтырь съ возсѣдованіємъ*“. (Временникъ Ставр. Института съ мѣсяцословомъ на годъ 1884., въ статьѣ: „О началѣ книгопечатанія на Руси вообще а въ гѡродѣ Львовѣ въ особенности“; стор. 113.).

сен книги слѣдующій слова: „**Съ Богомъ починаемъ Осмогласникъ, твореніе приподобнаго ѡтца нашего Іуана Далмаськаго**“ и т. д. На останной же картцѣ находится ся отъ-ся приписка въ тогдѣшней урядовой мовѣ руской: „**Докончана бысть сия книга ѡ великомъ градѣ сѣ Краковѣ при державѣ великаго короля полскаго Казимира, и докончана бысть мѣщаниномъ краковѣскимъ Шванполтомъ Фѡль из Нѣмцы, немецкаго родоу Франкѣ, и скончашася по кожномъ нароженнемъ. Дѣ сътъ двѣтъдѣсат и ѡ лѣто**“¹⁾. Вѣдай почавъ Фѡль велике свое дѣло кѡлька рокѡвъ передше, а довершивъ его въ 1491. р., бо въ одномъ роцѣ не мѡгъ бы бувъ выпечатати чотырохъ книгъ; а впрочѡмъ по роцѣ 1491. не друковано въ Краковѣ нѣ одной книги церковной.

Про Краковскій Октоихъ подавъ першу вѣсть Кіѣвскій архимандритъ Захаръ Копыстенскій, котрый у своей „Палинодіи“, писанной около 1620. р., згадує про *Октоихъ* або *Октаи Краковскаго друку* (кн. III., разд. 1., арт. 2.). Присвячуячи же князеви Святополкови Четвертыньскому свое выдане *Бесѣдъ св. Іоанна Златоустаго* пише сей архимандритъ отъ-се: „*Королева Ядвига читовала Библію словенскую, а до вырозуменья ей мѣла выклады отцевъ святыхъ словенскимъ языкомъ, который зъ Библією читала. — За Казимира кроллъ въ Краковѣ друковано по словенску книги вѣпры и набоженства такового, якоеє мы по сіи дни ведлугъ чину церкви востодней заховуємо*“. („*Бесѣды Іоанна Златоустаго на посланія апостола Павла*“. Кієвъ, 1623²⁾).

Фѡль печатавъ свои книги въ тѡмъ языкѣ церковно-славянскѡмъ, котрый основуючися на языкѣ апостолѡвъ славянскихъ Кирила и Методія, се-бѣ-то на языкѣ

¹⁾ Рѣзправа Головацкаго: „Sweipolt Fiol...“, стор. 432.

²⁾ *ibid.* стор. 427.

старо-славянскѣмъ¹⁾, приноровивъ ся не только до выговору, але подекуды й до формъ мовы рускои.

Въ томъ часѣ, коли живѣ Фѣоль, въ языцѣ церковно-славянскѣмъ зустрічались ще болгаризмы и деякі сербизмы; и такъ до болгаризмѣвъ належало уживане знаківъ **л** и **ж** замѣсць **м** и **оу**; н. пр. **лѣза** зам. **мзы**, **сѣкота** зам. **соукота**, хоча въ бѣльшой части знакъ **ж** заступае ся у Фѣоля самогласною **оу**. Пѣсля **л** и **р**, щѣ стоить межи согласными, въ книгахъ Фѣоля находимо глуху самогласну **ъ** въ тыхъ словахъ, въ котрыхъ мова руска кладе самогласну **о**, **е** передъ **л**, **р** або по **л**, **р**; н. пр. **длѣгъ**, **плѣтъ**, **крѣвъ**, **смрѣтъ**, **крѣсть** замѣсць **долгъ**, **плотъ**, **кровъ**, **смертъ**, **крестъ**; подекуды-жъ стоить таке **р** безъ **ъ**, — отже уважае ся самогласною; н. пр. **вѣскрсиѣ** зам. **вѣскрсиѣ**; та й въ загалѣ стоить въ сихъ книгахъ неразъ **ъ**, **ь** зам. **с**: **чѣстныи**, **вѣсачьскаа** зам. **чѣстныи**, **вѣсачьскаа** и т. и. Иногда кладе ся **к** зам. **м**: **раздѣлѣи** зам. **раздѣлѣи**. Суть и деякі сербизмы въ друкахъ Фѣоля, именно же на концѣ слова по согласной стоить **ь** зам. **ъ**: **градь**, **недоугъ**, **славимъ** зам. **градъ**, **недоугъ**, **славимъ**, и т. д. Такі болгаризмы и сербизмы усунено зъ языка церковно-славянскаго одъ того часу, якъ Мелетій Смотрицкій, выдавши въ Ёвю (1619) грамматику церковно-славянску, сей языкъ уладивъ одвѣтно до основныхъ прикметъ мовы рускои.

2. Францискъ Скорина²⁾. За границею полуднево-заходной Руси печатались книги церковной до 1569. р.

¹⁾ Деякі учені мужѣ зовуть сей языкъ старо-болгарскимъ.

²⁾ Важнѣйша литература: Mich. Wiszniewski, *Historia literatury polskiej*. Tom VIII. W Krakowie 1851; str. 460—480. — Яковъ Ѳ. Головацкій, „Нѣскольکو словъ о Библии Скорины и о рукописной русской Библии изъ XVI. столѣтія, обрѣтающейся въ библиотецѣ монастыря св. Онуфрія во Львовѣ“. (Науковий Сборникъ, издаваемый литературн. обществомъ галицко-русской Матицы. 1865. Во Львовѣ; стор. 225—256. — А. Петрушевичъ, „Отвѣты и вопросы. Письмо III. Францискъ Скорина, издатель русской Библии въ Празѣ чешской въ 1517., 1518. и 1519. г.“. (Слово, 1875, ч. 130). — Анатолий Вахнянинъ, „О докторѣ Фран-

Першимъ Русино́мъ, що́ за границею занявъ ся печатанемъ книгъ, бувъ Францискъ Скорина. Онъ родивъ ся въ Полоцку и вчивъ ся въ академіи Кракѣвскій. Тому́-же, що́ въ сѣй академіи тільки католики могли вчитись, можна догадуватись, що́ й Скорина придержувавъ ся вѣры католицкою. Петрушевичъ же думає¹⁾, що́ Скорина хрестне свое имя „Георгій“ скривъ пѣдъ неправославною назвою „Францискъ“, чтобы мѣгъ учитись въ тѣй академіи, до котрой православнымъ не було приступу. Що́ же Скорину въ хрещеню названо Георгіємъ, дѣзнавъ ся ученый сей мужъ изъ пѣдпису на портретъ Скорины, замѣщенѣмъ въ „Крестнѣмъ Календарѣ“ (Москва 1873), а знятѣмъ зъ рисунку 1517. р. А вже-жъ въ Руси литовскій були католики, котрѣ бѣдъ часѣвъ Ягайла користувались тамъ окреми́шими привилегіями, и про-те вѣроятною єсть догадка проф. Вахнянина, що́ Скорина мѣгъ для тыхъ привилегіѣвъ стати́сь католикомъ, по-за-якъ бувъ чоловѣкомъ богатимъ, котрый своимъ коштомъ покрывавъ всѣ наклады своихъ книгъ. Що́ Скорина бувъ справдѣ Русино́мъ, можъ изъ сего дѣзнати́сь, що́ языкъ рускій зове онъ своимъ языкомъ *прирожонымъ*²⁾.

Около р. 1506. Скорина одержавъ степенъ бакаляра въ академіи Кракѣвскій, а по мѣню А. Петрушевича³⁾

писку Скоринѣ и его литературнѣй дѣяльности“. (Справоздане дирекціѣ ц. к. гимназіѣ академ. во Львовѣ на рѣкъ шкѣльнѣй 1878/9). — „Кілька уваг над розправою проф. А. Вахнянина“. О докторѣ Франциску Скоринѣ... (Правда, місячник для словесности науки и політики. Рочник XII. У Львові, 1879; стор. 640—645).

¹⁾ „Слово“ 1875., ч. 130.

²⁾ Въ переднѣмъ словѣ до книги Естеръ каже Скорина, що́ въ перекладѣ своѣмъ наслѣдувавъ св. Іеронима — „Богу въ Тройци единому ко чти а своему природжоному рускому языку к науце всего добраго“.

³⁾ „Слово“ 1875., ч. 130.

доступивъ тамъ такожъ степени доктора медицины. Однако Вахнянинъ доказуе¹⁾, що Скорина не мѣгъ старати ся въ Краковѣ о степень доктора медицины, тому-що въ академіи сего города черезъ весь вѣкъ XV. и въ вѣцѣ XVI. ажъ до 18. лютого 1527. р. не подавано степени докторского на факультетѣ медичнѣмъ, що отже студенты сего академіѣ удавались въ той цѣли найчастѣйше до Бомоніѣ, а може й куды инде. Такъ отже не знати, на котрѣмъ университетѣ Скорина получивъ дипломъ докторскій; мабуть сталося се на университетѣ Пражскѣмъ. Вѣдай посѣтивъ онъ такожъ деякі нѣмецкіі города, ба, кажуть²⁾, що онъ познакомивъ ся въ Витенбергу зъ нѣмецкимъ реформаторомъ Мартиномъ Лютеромъ и зъ его приятелемъ Меланхтономъ.

Скорина, „докторъ въ лекарстве“, живъ въ Вильнѣ, де мѣгъ приготовляти перекладъ Библіѣ изъ латиньскои Вулыаты на языкъ рускій. А вже-жъ въ 1517. р. осѣвъ въ Празѣ, и ставъ тамъ печатати *Библию старого завета* пѣдъ такимъ заголовкомъ: „*Библия руска, выложена докторомъ Францискомъ Скориною изъ славнаго града Полоцька, Богу ко чти и людемъ посполитымъ к доброму научению*“. 1517., 1518. и 1519. р. накладомъ Богдана Онъкова сына, радцы места Виленьского³⁾. Изъ сего

¹⁾ „О докторѣ Ф. Скоринѣ...“, стор. XVI.

²⁾ Kopitar, Nesuchii glossographi discipulus. Vindobonae 1839, p. 33.

³⁾ Друки Скорины суть теперь вельми рѣдкіі. Повный экземпляръ Библіѣ его находить ся въ императорскѣй публичнѣй библиотекѣ въ Петербургѣ. Въ 1517. р. выданъ Скориною: 1. Книга Иовъ; 2. Притчи Саломона царя; 3. книга Исуса сына Сирахова. — Въ 1518. р.: 1. книга Екклесіастесъ царя Саломона; 2. книга пѣснь пѣснямъ царя Саломона; 3. книга Премудрости Божіей; 4. четыре книги Царствъ; 5. книга Исуса сына Навина. — Въ 1519. р.: 1. книга Бытъя; 2. кн. Исходъ; 3. кн. Левитъ; 4. кн. Чисъла; 5. кн. второй Законъ; 6. кн. Иудинъ; 7. кн. Руевъ (рѣкъ неозна-

заголовку видно, що Скорина видавъ Библию въ хосень простого люду.

Вахнянинъ наводитъ гадку Добровского¹⁾, мабуть Скорина для того переселивъ ся до Праги, щобы тутъ мати пѣдъ рукою чеськй переклады библійнй, и мабуть-то ѡнъ въ Венеціи казавъ собѣ повырѣзувати матриць, поза-якъ черенки въ его выданяхъ бѣльше схожй суть зъ черенками друкѡвъ Венецкихъ, нѣжъ зъ кирилицею тою, щѡ уживалась на Руси въ книгахъ рукописныхъ²⁾.

Хоча Скорина зладивъ свѡй перекладъ пѡсля латиньской Вулыаты, то все-таки языкъ грецкй бувъ ему добре звѣстный. Въ кѡнци канона Пресвятой Богородицьчтасмо отъ-те: *„Доконанъ єсть канонъ пречистой Бого-родици выложени изъ гръчeskого на руски языкъ докторомъ Францискомъ с Полоцька“*³⁾.

Крѣмъ книгъ старого завѣта напечатавъ Скорина въ Вильнѣ *Апостолъ* черенками зъ Праги въ 1525—1528. року. Изъ переднього слова ко мѣсяцослову, помѣще-

ченый); 8. кн. Судей Израилевыхъ; 9. кн. Есѣеръ; 10. книга Плачу Бремни; 11. книга Даниила пророка. (Порѡвн. „Описаніе славяно-русскихъ книгъ, напечатанныхъ кирилловскими буквами 1491—1790“. Составилъ И. Каратаевъ. С.-Петербургъ, 1878.; стор. 38. 39. — На сторонѣ 41. замѣчае Каратаевъ, щѡ въ 1517. р. Скорина выдавъ Псалтырь). Пѡсля каждой книги находить ся приписка слѣдующа: „Доконаны суть книги — зъ божиею помощію и пречпстѡв матери Девиге Марии, всехъ небескихъ силъ святыхъ и святиць божиихъ. Працею и пилностію ученаго мужа въ лекарскихъ наукахъ доктора Франциска Скоринина сына изъ славнаго града Полоцка, во великомъ месте Празскомъ, людемъ посполитымъ къ доброму наученію, по летехъ воплощения Слова божия тысецного пятестного седмъ (восемь, девять) на 7.

¹⁾ Slovanka, Prag 1815.; p. 151.

²⁾ Статъя Вахнянина, стор. XVIII.

³⁾ Правда, XII., 644.

ному въ томъ Апостолѣ, належало-бъ заключати, що Скорина переложивъ цѣлу Библию. Тамъ бо говорить бнѣ „о всехъ книгахъ Библии ветхаго и новаго закона на руськи языкъ выложеныхъ“. Однако до сего дня нѣгде не найдено повного екземпляра Библии Скорининои, нѣ напечатаного, нѣ рукописного.

Въ Вильнѣ напечатавъ Скорина ще „Малую подорожную книжицу“, котра мѣститъ въ собѣ: „псалтырь, часословець, акаѳисты, каноны, шестодневецъ, святцы краткіе и пасхалию“¹⁾. Сю книжку выдрукувавъ бнѣ въ Вильнѣ безъ означеня року.

Жиючи въ Вильнѣ хѣснувавъ ся Скорина ласкою Жигимонта I. Сей король увѣльнивъ его (1532) привилегією ѡдъ поискѡвъ судовыхъ за довги рѣдного брата, Ивана, мѣщанина Виленського, и ѡдтакъ звѣльнивъ его ѡдъ судѡвъ вовводскихъ и каштелянскихъ, задержуючи судъ надъ нимъ собѣ самому.

Языкъ перекладѡвъ Скорины естъ переважно бѣлорускій; денекуды находятъ ся однако такожъ формы и конструкціи церковно-славянскій, ба, являютъ ся иногдѣ польонизмы и чехизмы.

Въ уживаню *самогласныхъ* завважае ся, що церковно-славянському **ѣ** ѡдповѣдае звичайно **ѣ** (**е**): **мѣсте** зам. **мѣ-стѣ**; тее-жь **ѣ** (**е**) стоить часто такожъ замѣць **и**, котре ѡдповѣдае не тѡлько старо-словѣнському **ѣ** (**е**), **ѣ** (**је**), але такожъ первѣстному **и**; н. пр. **мѣсець**, ст.-слов. **мѣсаць**; **дѣсѣть**, ст.-слов. **дѣсѣть** (але **дѣсѣтын**); **святѣи**, ст.-слов. **свѣтъ**; **принѣтель**, ст.-слов. **принѣтель**. Впрочѡмъ знакъ нового звука **ѣ** служить къ означеню чистой самогласной **и**, именно стоить **ѣ** въ серединѣ и на кѡнци слова при означеню всякого звука **и**: **врѣмѣ**, **всѣмѣ** **трѣмѣ**. Зустрѣчаютъ ся декуды повногласнїи формы, якъ **полонѣ**, ст.-слов. **плѣнѣ**; ѡдтакъ замѣчае ся приставка **и** у формѣ **и-рици**, ст.-

¹⁾ Каратаевъ, „Описаніе славяно-русскихъ книгъ“, стор. 53.

слов. рѣци; порѣвн. н-вчинили зам. вчинили изъ оучинили. — Въ деклинаціи именъ находимо такі формы: **вѣри облачное** (пад. II. ч. ед.); **млины прѣсные** (пад. I. ч. мн.). У флексіи глаголѣвъ замѣчаемо часто въ 3. особѣ ч. ед. окѣнчене **-тъ**, а въ 3. ос. ч. мн. **-(н)тъ**: **вѣдѣтъ**, **оставятъ**; 1. ос. ч. мн. кѣнчить ся иногда на **о**: **есмо**.

Хоча перекладъ Библіѣ Скорины не бувъ зовсѣмъ зрозумѣлый людямъ „посполитымъ“, по-за-якъ въ нѣмъ находились такожъ формы и конструкціѣ церковно-славянскій, то все-таки сей мужъ переломавъ пересуды вѣковѣчній, мабутъ-то за-для святости не годить ся перекладати Библіѣ церковной на живушій мовы славянскій. Онъ видѣвъ въ Нѣмеччинѣ перекладъ Библіѣ Лютеровой, бачивъ мѣжъ Славянами Библію въ мовѣ чеськѣй¹⁾, то й не диво, що забавъ въ хосенъ простого люду зладити Библію руску.

3. Иванъ Федоровъ²⁾. Выдане Библіѣ Острожской. Дивнымъ дивомъ засновавъ у Львовѣ першу друкарню славянско-руську вельми трудящій мужъ, щѣ пришовъ до сего города по довгѣй вандрѣвцѣ изъ далекои пѣвночи, изъ Москвы, де саме тогдѣ тяжка неволя морочила людей, жиючихъ безъ свѣтла науки.

Довѣдуемо ся зъ исторіѣ, що нѣмецкій цѣсарь Кароль VI. черезъ Саксонця Іоанна Шлитта обѣцявъ (1548) доставити царевн московскому Иванови Грозному зъ ин-

¹⁾ До того часу явились чотыри выдана Библіѣ чеськой зъ р. 1475., 1488., 1489, и 1506. („Slovanka“, Prag 1814., p. 137).

²⁾ Литература: А. С. Петрушевичъ, „О началѣ книгопечатанія на Руси вообще а въ городѣ Львовѣ въ особенности.“ (Временникъ Ставропогійского Института съ мѣсяцословомъ на годъ 1884. стор. 113—150). — „Iwan Fedorowicz, drukarz ruski we Lwowie z końca XVI wieku.“ Ustęp z dziejów drukarstwa w Polsce. Przez Stanisława Ptaszyckiego. W Krakowie 1884. (Odbitka z XI. tomu Rozpraw wydz. filolog. Akad. Umiej.).

шими майстрами такожъ „типографчикѣвъ“ подѣ тою вымѣнкою, щобы царь помагавъ нѣмецкому цѣсареву въ вѣйніѣ турецкѣй и зъединивъ церковь свою зъ римскою. Однакже сеся справа не дѣйшла до-пуця, бо ливоньскій орденъ не допустивъ друкарѣвъ въ Москву, и царь Иванъ Грозный по диспутѣ зъ римскими богословами не принявъ ихъ науки¹⁾. А вже-жъ царь видѣвъ потребу заснованя друкарнѣ именно изъ-за того, що въ рукописныхъ кнѣгахъ церковныхъ зустрічались дуже часто похибки, якѣ заподѣвали були неукы-переписувачѣ. По причинѣ же, що соборъ церковный въ Москвѣ (1551) не мѣгъ зарадити неладови въ списуваню кнѣгъ церковныхъ, то царь удавъ ся до даньского короля Христіана III. зъ просьбою, прислати въ Москву знатокѣвъ въ штуцѣ друкарскѣй. Тогдѣ король пѣславъ въ Москву Ганса Миссенгейма 1552. р. и при тѣй нагодѣ заохочувавъ царя приняти вѣру протестантску. Миссенгеймъ привѣзъ зъ собою Библію та инші кнѣги, въ котрыхъ находилась наука новой вѣры. Онъ обѣщывавъ, що, якъ бы царь схотѣвъ приняти лютеранизмъ, переложивъ бы тѣ кнѣги на языкъ славянсько-рускій и мѣгъ бы ихъ выпечатати. Хоча же царь тѣй реформаторскѣй пропагандѣ не притакнувъ, то все-таки сей мистецъ давъ починъ до заснованя друкарнѣ въ Москвѣ. Першими помѣчниками его були два Москвичѣ, Иванъ Федорѣвъ и Петро Тимоѣевъ въ Мстиславецѣ, котрѣ вже передше намагались дещо нескладно печатати. Федорѣвъ родивъ ся въ селѣ „Никола-Гостуни“ въ губерніи Калужскѣй и бувъ дѣякономъ церкви св. Николы въ Кремлі. Вразѣ зъ товаришемъ своимъ Петромъ Мстиславцемъ устроивъ бнѣ

¹⁾ Статя Петрушевича „О началѣ книгопечатанія на Русѣ...“ стор. 114. 127.

друкарню підъ управою Миссенгейма и за благословеніємъ митрополита Макарія, що выдававъ великій „Четин-Минея“¹⁾.

Царь велѣвъ збудувати дѣмъ для друкарнѣ и бережливо займавъ ся долею Ивана Федорова та Петра Мстиславця. По десяти рокахъ приготоуленя до великого дѣла оба товаришѣ выпечатали въ Москвѣ *Апостолъ* 1564. р. и *Часовникъ* 1565. р. Але небавомъ опбсла оба тѣ мужѣ були приневоленѣ втѣкати зъ Москвы, томѹ-що деякѣ люде изъ старшны духовной и такожь учитель изъ зависти и ненависти обвиняли ихъ о ересь, но чѣмъ юрба темного люду друкарню спалала и до тла зруйнувала.

Одтакъ оба товаришѣ нашли собѣ захистъ на Литвѣ въ Заблудовѣ у Григорія Александровича Ходкевича, воеводы Виленского, гетьмана великого князѣства литовского, старосты Гродненского и Могилевского. Ходкевичъ подарувавъ Иванови Федорову „весь не малу“ близько Заблудова, де сей Москвичъ при помочи своего добродѣя устроивъ друкарню, одержавши петрѣбну привилегію одъ короля Жигимонта Августа. Такъ отже въ Заблудовѣ выпечатавъ онъ *Евангеліе учительное* (1569) и *Псалтырь* (1570). На Псалтыри пѣдписавъ себе самъ тѣлько Федорѣвъ. Мстиславецъ же перенѣсь ся до Вильны, де вже 1575. р. у двоохъ братѣвъ Мамоничѣвъ выдрукувавъ *Евангеліе на престольное* а въ слѣдуючѣмъ роцѣ такожь *Псалтырь*. Одтакъ Федорѣвъ не довго корыстувавъ ся ласкою своего добродѣя. Хоча Ходкевичъ задумаувъ бувъ вывонати широкѣ планы издавництва, то однако нездужаючи тѣломъ не мѣгъ ихъ осушити и велѣвъ Федорову за-

¹⁾ „Четія Минея,“ грец. *μηναιον*, означае книгу ко читаню (кор. чѣт), розложеноу по дванадцяти мѣсяцамъ (грец. *μην*).

лишити печатане книгъ. Такъ отже трудящій и честный сей Москвичъ покинувъ супокѣйне мѣсце своего захисту на Литвѣ и переселивъ ся въ Русь галицку, та й у Львовѣ на Пѣдзамчу заложивъ друкарню мабутъ близько монастыря св. Онуфрія.

У Львовѣ выпечатавъ бнѣ *Апостолъ* (1574). Въ „послѣсловю“ до сего книги описавъ бнѣ трудяшу свою жизнь та й розказавъ дещо про засноване друкарнѣ въ сѣмъ гѣродѣ.¹⁾ Федорѣвъ розказуе тутъ, що бѣдъ іерархѣвъ не одержавъ нѣякои помочи для заснованя друкарнѣ, хоча плакался прегоркими слезами, що не точию в рускомъ народѣ, но ниже въ Грекахъ милости обрѣте, но мали нѣцѣи въ іерейскомъ чинѣ, инѣи же неславни въ мирѣ обрѣтошася, помощь подающе.²⁾ Такъ отже въ тѣмъ дѣлѣ подали Федорову помѣчь тѣлько бѣднѣи священники и деякѣи свѣтскѣи люде.

У Львовѣ живѣ Федорѣвъ зъ сыномъ своимъ Ивановъ въ великѣи нуждѣ. Коли-жь 1579. р. тяжко занедужавъ и печатанемъ книгъ не мѣгъ займатись, то друкарню свою и такожь 140 книгъ заставивъ у жида Иераила Якубовича за 411 золотыхъ польскихъ. Сего своего майна не мѣгъ вже нѣколи выкупити. Подужавши Федорѣвъ покинувъ Львовѣ и лишивъ тутъ своего сына зъ варстатами друкарскими. До помочи взявъ собѣ Гриня Ивановича, родомъ зъ Заблудова, котрого, жиючи ще у Львовѣ, бѣдавъ бувъ на науку маляреви Лаврови Филиповичеви³⁾. Одакъ пѣйшовъ зъ Гринемъ на Во-

¹⁾ Се важне „послѣсловіе“ выпечатавъ А. Петрушевичъ у згаданѣи своѣи статьѣ Подѣбну, але далеко коротшу оповѣстку про засноване першої друкарнѣ въ Москвѣ замѣстили Иванъ Федорѣвъ и Петро Мстиславецъ въ „послѣсловію“ до Апостола, выпечатаного въ Москвѣ 1564. р.

²⁾ Статья Петрушевича, стор. 121. 122.

³⁾ Stan. Ptaszycki, Iwan Fedorowicz, str. 11.

лынъ и живъ въ Остроѣ, въ городѣ князя Василя Константина Острожского, щѣ бувъ воеводою Кіѣвскимъ, маршалкомъ землѣ Волинской и старостою Володимирскимъ. Тамъ выпечатавъ онъ въ 1580. р. *Псалтырь* и *Новый Заветъ*, а въ слѣдующѣмъ роцѣ (1581) славну *Библію Острожску*.

Выданемъ Библіѣ Острожской занявъ ся заповідливо самъ князь, и написавъ передне слово до неї пояснюючи цѣль, трудности и способы выданя. Онъ замѣчає, щѣ заходомъ Михайла Гарабурды, писаря вел. князѣвства литовского, одержавъ бувъ екземпляръ повной (рукописной) Библіѣ ѡдъ великого князя московского Ивана Василевича, котру переложено зъ языка грецкого на мову старо-словѣнску ще за Володимира В., хрестившого землю руску. Крѣмъ того придбавъ бувъ такожъ багато иншихъ Библій та й пѣславъ тямущихъ людей зъ листами въ Римъ, на островъ Кандію и до всѣхъ знатныхъ монастырѣвъ грецкихъ, сербскихъ и болгарскихъ, а ѡдтакъ и до царгородского патріарха Єреміѣ, щѣбы збирати справлені рукописи библійні. Патріархъ пѣславъ ему кѣлькохъ мужѣвъ, знаючихъ добре мову грецку, и тѣ привезли зъ собою оденъ екземпляръ писма св., списаный ще за короля египецкого Птолемея сѣмдесять двома перекладчиками въ мовѣ грецкѣй. Такъ отже принялось за выданє Библіѣ цѣле товариство ученыхъ книжниківъ, щѣ мѣло пѣдъ рукою екземплярѣ св. писма въ мовахъ еврейскѣй, грецкѣй, латинскѣй, старо-словѣнскѣй, болгарскѣй, сербскѣй, ческѣй, польскѣй и нѣмецкѣй. Коли-жъ они дѣбнались, щѣ текстъ грецкѣй найлучше сѣодитъ ся зъ текстомъ еврейскимъ и зъ перекладомъ старо-словѣнскимъ, щѣ єго приславъ князєви Иванъ Василевичъ, то рѣшено повласти єго основою до нового перекладу Библіѣ цер-

ковно-славянської. — За першимъ переднімъ словомъ, що написавъ самъ князь, слѣдує друге слово Герасима Даниловича Смотрицкого, підскарбника князя Острожского. Смотрицкій згадує про хосенъ и святбсть библійныхъ книгъ. Учений сей мужъ описавъ такожъ гербъ князя Острожского римованими слябичными вѣршами, котрѣ бнъ назвавъ „двострочнымъ согласіємъ“¹⁾. Такими-жъ вѣршами написавъ еще окремише „предсловіє“, въ котрѣмъ прославляє князя Острожского.

Се єсть перша повна печатана Библия²⁾. Языкъ єи єсть церковно-славянській; лише денекуды находятъ ся формы и конструкціѣ рускій.

Зъ Острога Иванъ Федорѣвъ вернувъ ся до Львова и живъ знову на Підзамчу зъ сыномъ своимъ, що звавъ ся *интролигаторомъ*. Въ сѣмъ городѣ умеръ бнъ въ великій бѣдѣ 1583. р. Тѣло єго похоронено при монастырѣ св. Онуфрія. Въ притворѣ церкви сего монастыря близько головныхъ дверей зъ правої стороны пѣдъ стѣною находивъ ся до 1881. р. надгробный єго камѣнь, що бувъ закрытый лавками. На краяхъ єго можна було бдчитати

¹⁾ Описанє гербу князя Василя Константина Острожского починає ся отъ-сею строфою:

„Зри сія знаменія княжате славнаго,
ихже сѣдръжить домъ єго отъ вѣка давнаго,
И разумѣй, яко не туне, и не безъ причины,
о чомъ властнѣй и ширѣй повѣсть ти єто иный.
Но яко достоинъ дѣлатель своєя заплаты,
не щадяще здравія никоєя утраты,
Крѣпко побѣждалъ различныхъ сѣпостатъ полки,
и разгонялъ с короны драпѣжныя волки;
И еще можетъ,
аще Богъ поможеть “

²⁾ Повный екземпляр сєи Библиѣ находятъ ся въ библіотєцѣ унїверситєта Львѣвского.

сѣ слова: „...друкарь москвитинъ, который своимъ тщаніемъ друкованіе занедбалое обновилъ, преставися въ Львовѣ року 1748гъ декабря...“ На серединѣ же камня замѣтнѣи были слова: „Положенъ... възкресенія з мертвыхъ чаю. Друкарь книгъ предъ тѣмъ не виданныхъ“¹⁾. Сей камень усунено зъ церкви (1881), коли кладено помѣсть новый.

По смерти Федорова жидъ Израиль Якубовичъ просивъ суду, щобы заставъ, невыкупленный Федоровымъ, признано его майномъ. Судъ волилъ его волю. Опбселя жидъ старавъ ся вынайти купця, що мѣгъ бы набути заставлену друкарню зъ книгами. И дѣйстно брацтво Ставропигійске у Львовѣ хотячи закупити друкарню Федорова згодилось зъ жидомъ о високу цѣну 1500 зол. поль. Однакже не маючи стѣлько готового гроша, выплачувало ему ратами. Въ 1585. р. брацтво просило епископа Львовскаго, Гедеона Болобана, щобъ запомѣгъ его грѣшми. Епископъ не мѣгъ нѣчого дати, але приступивъ до товариства, що завязалось въ справѣ заснованя рускои друкарнѣ у Львовѣ. Выдавъ ѡдтакъ двѣ грамоты (вѣдозвы), першу (1585) до духовенства, а другу (1586) до духовникѡвъ и до свѣтскихъ людей, заохочуючи до складокъ на заплаченя друкарнѣ. Зъ тыми грамотами носили ся черцѣ, именно зъ першою выслано черця Мину, котрый вѣдай збиравъ такожь грошѣ. Якъ же небавомъ опбселя брацтво посперечалось зъ епископомъ, то заспокоюло жиды-хапугу тымъ, що розписало складку межи своими членами и заходило выискати доходы зъ друкарнѣ. Въ своѣй друкарни брацтво печатало книги ѡдъ 1586. р. Зубрицкѣй догадувавъ ся, що того року выпечатано тутъ книжку Герасима Смотриц-

¹⁾ Статя Петрушевича, стор. 137. 138.

кого *Календарь римски нови*¹⁾, але Петрушевичъ заявивъ, що той календарь надруковано въ Острозѣ²⁾. Ученый сей мужъ замѣчає³⁾, що нова друкарня брацтва Ставропигійского въ починахъ свого истнованя малу заявила дѣяльнѣсть изъ-за того, що не доставало ѳи грошей, та й не було тогдѣ на Руси багато такихъ грамотѣвъ, що свои творы могли бы печатати. Такъ отже въ послѣднихъ десяткахъ XVI. вѣку друковано тутъ тѣлько двѣ грамоты Гедеона Болобана (зъ 1585. и 1586. р.) въ справѣ заснованя печатнѣ, граматикѣ сллино-славенского языка (1591) и невеличкій твѣръ Мелетія патриарха *о христіанскомъ благочестіи отвѣтъ къ Іудеомъ*, въ перекладѣ Ман. Мацапата, напечатанѣмъ въ старо-словѣнськомъ и грецкомъ языкахъ у Львовѣ 1593. р. Бѣльщу дѣяльнѣсть розвинула друкарня брацка бѣдъ начатку вѣку XVII.

4. Михайло Сльозка⁴⁾. Се бувъ православный Русинъ литовскій, що вже въ молодѣмъ вѣцѣ заявивъ велику вправу въ штуцѣ друкарскѣй. Коли отже пришовъ до Львова, то брацтво Ставропигійске приняло его радо въ свою друкарню. По кѣлькохъ рокахъ ставъ онъ (1633) членомъ брацтва и завѣдателемъ друкарнѣ. Тогдѣ печатавъ онъ мѣжь иншими книгами *Псалтырь* (1634), *Евангеліє* (1636) и деякі инші книги церковнѣ. Хоча же Сльозку за печатане каждой книги добре оплачувано,

¹⁾ D. Zubrzycki, *Historyczne badania o drukarniach rusko-słowiańskich w Galicyi*. Lwów 1836, p. 15.

²⁾ Статя Петрушевича, стор. 185, замѣтка.

³⁾ *ibid.* стор. 149.

⁴⁾ Сльозка своєю дѣяльностію належить до четвертого періода исторіѣ литературы; однако тутъ сказано де-що про него тому, що змаганя его въ типографіи навязують ся до заснованя друкарнѣ Ставропигійской.

то однако позволено ему, за платою 200 зол. поль. выпечатати въ свѣй хосенъ 600 ексемплярѣвъ *Часослова*. Доробившись значного майна Сльозка ставъ думати про заведенє своєи печатнѣ, и справдѣ небавомъ купивъ друкарню польску по покѣйнѣмъ Янѣ Шелѣзѣ, та й зъумѣвъ собѣ придбати прихильнѣсть латиньского архієпископа Львѣвского, Станислава Гроховского, котрый ему дня 5. серпня 1638. р. выдавъ дипломъ на печатанє книгъ латиньскихъ и польскихъ, ѡдтакъ назвавъ его своимъ типографомъ и выеднавъ ему у короля Володислава IV. (30. грудня 1538) привилегію, друкувати такожъ книги славянсько-рускій. Мѣжь-тымъ удержувавъ Сльозка дружнїи взаимини зъ брацтвомъ Ставропигійскимъ и богатѣвъ зѣ шкодою своихъ добродѣѣвъ. Коли-жь брацтво дѣзналось, що ѡнъ дѣставъ привилегію корольску, то внесло на него жалобу до суду, по чѣмъ король Володиславъ IV. (20. падолиста 1639) не зважаючи на привилегію, дану Сльозцѣ, не тѣлько права Ставропигійского брацтва въ загалѣ потвердивъ, але й сему брацтву надавъ выключне право, печатати книги славянсько-рускій.¹⁾

Въ 1643. р. брацтво примирилось зѣ Сльозкою, коли ѡнъ зрѣкъ ся набутого права, друкувати книги кирилицею. ѡдтакъ брацтво заявило, що ѡнъ всякїи великїи книги (in folio и in quarto) тѣлько въ корысть Ставропигїѣ за нагородою печатати виненъ; книжки же малїи вѣльно було Сльозцѣ черенками брацтва въ хосенъ свѣдї друкувати, однакже на своѣмъ паперѣ. Та й зъ такого выданя мавъ ѡнъ для Ставропигїѣ на паперѣ брацтва по 200 ексемплярѣвъ выпечатати. Зазначено такожъ,

¹⁾ D. Zubrzycki, Historyczne badania o drukarniach... p 20—26; 38—40.

щобы всякі книги носили фірму печатні Ставропігії, а не друкарні Сльозки. Такъ отже друкувавъ вінъ книги въ Ставропігії ажъ до р. 1651. Выпечатано въ тѣмъ часѣ багато книгъ зъ великимъ хѣсномъ для брацтва; Кіівска бо типографія по причинѣ вѣйниъ козацкихъ меншу заявляла дѣяльнѣсть. Але Сльозка не додержавъ умовы зъ брацтвомъ и тайкомъ робивъ для себе ѳдбитки такожъ зъ великихъ книгъ, котрі були майномъ Ставропігії, изъ-за чого усунено его зъ друкарні. Тогдѣ-жъ богатый Сльозка не дбавъ уже про службу въ Ставропігії; набравши ѳдтамъ чи-мало черенокъ кирилицкихъ, ставъ вінъ въ польскѣй своѣй друкарни печатати книги славянсько-рускі. Та не тѣлько права Ставропігії захоплювавъ въ корысть свою: вінъ поваживъ ся навѣтъ славному митрополитови Кіівському, Петрови Могилѣ, заявити свою самоволю. Коли вінъ отже 1646. р. перепечатавъ одну книгу, щѣ була друкована въ типографіи печерскѣй, то митрополитъ кинувъ на него клятву, въ котрѣй вінъ остававъ ся до смерти¹⁾.

Коли отже Сльозка явивъ ся супротивъ Ставропігії задиракою не-абы-якимъ, то брацтво гадало внести свою справедливу справу передъ судъ, але изъ-за вѣйниъ козацкихъ, шведскихъ и московскихъ, та по причинѣ голоду и мору втратило оно охоту до процесу зъ богатимъ типографомъ, щѣ мѣжь членами брацтва мавъ своихъ прихильникѣвъ. Про-те оставъ ся Сльозка ажъ до смерти своєї (1667) въ посѣданю друкарні славянсько-русскої. Та й его наслѣдники друкували дальше книги кирилицею. Однако король Михайло Вишневецкій выдавъ декретъ, силою котрого нѣхто крѣмъ брацтва

¹⁾ Wiszniewski, *Historia literatury polskiej*, VIII. p. 422.

Ставропигійського не мавъ права, друкувати книгъ руско-славянських¹⁾.

II. Рукописні переклади Библії.

1) *Пересопницькое Евангеліє, або Пересопницкая рукопись*²⁾ єсть перекладъ Евангелія (Четверо-евангелія) изъ языка болгарскаго на мову рускую, що вго зладивъ Михайло Василевичъ, сынъ протопопа Сяноцкого. Въ тѣмъ трудѣ помагавъ ему Григорій, архимандритъ Пересопницкій, и бѣтакъ въ пяти рокахъ и кѣлькохъ дняхъ (въ 1556—1561. р.) опорали ся оба сѣ мужѣ зъ важнымъ свѣ дѣломъ, по чѣмъ переложене Евангеліє Михайло Василевичъ переписавъ гарнымъ уставомъ (с. е. бѣольшою кирилицею), накладомъ княгинѣ Настасѣ Юрев-

¹⁾ Крѣмъ Ставропигійскои печатнѣ у Львовѣ були тогдѣ въ Руси галицкѣй важнѣйшій друкарнѣ въ Кридосѣ, Стратинѣ и Угерцахъ. Въ Кридосѣ (селѣ теперѣшн. повѣта Станиславскаго) печатано 1606. р. „Евангеліє оучительное на всакѣ мѣстахъ и на Господскѣхъ празники и нарочитыхъ святыхъ...“ Въ Стратинѣ (мѣсточку повѣта Рогатыньскаго) друковано „Моантаниникъ или Триникъ изъ гречискаго языка на словенскій перевѣданный изъ друкарнѣ пана Тедора Юрѣвича Болесана стратынскаго выданный р. 1606“.— Въ Угерцахъ (селѣ пов. Самбѣрскаго) друковано въ печатни іеромонаха Павла Лютковича книгу п. з. „Ипостолы и Евангеліє“, р. 1620.

²⁾ Пересопниця, нынѣ село въ Луцкѣмъ повѣтѣ Волинскои губерніѣ, було колись удѣльнымъ городомъ, що належавъ спершу до Кіѣвскихъ, потѣмъ до Суздальскихъ, а наконецъ до Галицкихъ князѣвъ. Коли Русь полуднева увѣйшла въ складъ князѣвства литовскаго, Пересопниця дѣсталась потомкамъ Константина Коригайда Ольгердовича, котрѣ прозвали ся князями Черторыйскими, по имени головного города ихъ добрь въ земли Волинскѣй — Черторыйска. Мабуть першій изъ роду князѣвъ Черторыйскихъ одержавши Пересопницю, Федѣръ Михайловичъ Черторыйскій, построивъ въ тѣмъ городѣ монастырь, въ котромъ написано було Евангеліє Пересопницке.

ны Гольшаньской, жены князя Козьмы Ивановича Жеславского.

Цѣль перекладу Евангелія изъ языка болгарского (се-бъ-то старо-словѣньского) на зрозумѣлу мову руску высказана перекладчиками въ сихъ словахъ: „*А иже есть прекладана тая то святая Еваггелія изъ языка блъгарского на мову рускую, то для лепшого вырозумленя люду хрїстіанского посполитого*“. Тогда побувъ вѣкъ Лютерової реформы, вѣкъ Социніянскої пропаганды въ самбій Польщи, про-те й у насъ нашлись мужѣ, котрї хотѣли переложити Библию на мову зрозумѣлу.

Пересопницке Евангеліе находилось спершу въ Пересопниці, именно въ тѣмъ монастырѣ, щѣ въ сѣмъ городѣ построивъ Федѣръ Черторыйскій. Коли правнукъ сего князя, Никола Черторыйскій, монастырь ѡддавъ єзуитамъ, то православнї Русины вывели сю рукопись, и ѡдтакъ по 150 рокахъ пѣсля своего появленя дѣсталась она гетьманови Мазепѣ, котрый єѣ принѣсъ въ дарѣ катедральнѣй церквѣ Переяславскѣй. Тогда Пересопницке Евангеліе ѡддано було въ бібліотеку семинаріѣ Переяславскої¹⁾.

Михайло Василевичъ зъ архимандритомъ Григоріємъ хотѣвъ переложити Евангеліе на зрозумѣльнїй языкъ малорускїй; про-те въ рукописи Пересопницкѣй зустрічають ся важнї проявы сучасної рускої фонетики. Такожъ формы граматичнї и синтаксисъ суть переважно рускї, особливо-жъ въ Евангелію Луки. А все-жъ таки не могли перекладчики устеречись ѡдъ даныхъ взбрѣцьвъ языка церковно-славянського. По тѣй причинѣ на-

¹⁾ Семинарія Переяславска въ кѣнци вѣку минувшого стала зватись „*seminarium parvo-ruthenum*“.

ходять ся въ перекладѣ такожь конструкціѣ старо-словѣнскій, ба, въ звукословенній части сеи рукописи заважаемо такожь деякі болгаризмы и сербизмы.

Въ уживаню звукѣвъ заслугуе на увагу самогласна у, ю замѣсть о, е, наколи силаба кѣнчить ся согласною; н. пр, *фарисеувъ, въ краснумъ, по туй сторонъ, тезуй, стуй!* — юй (зам. ей), суй (сей), злодѣувъ, женцюмъ, юслъ (несл), и т. и. Рѣдко стоитъ и зам. о: *кривавымъ, видповѣдаю*. Тамтѣ формы находятъ ся въ памятникахъ рускихъ уже въ XIV. вѣцѣ.

Часть одну рукописи Переопницкои выдавъ проф. П. Житецкій въ Кіевѣ 1876. р. именно: текстъ Евангелія Луки и кѣлька взбрѣвъ зъ другихъ евангелистѣвъ. Коли отже церковно-славянскую Библию выдано въ 1581. роцѣ заходомъ князя Василя Константина Острожского, то черезъ три вѣки не найшовъ ся нѣ оденъ меценатъ письменности рускои, щѣ схотѣвъ бы занятись выпечатанемъ малоруского перекладу Евангелія.

2) *Рукопись Дмитра изъ Зинкова*. Она находитъ ся въ библіотѣцѣ монастыря св. Онуфрія у Львовѣ и обдѣмае декотрѣ книги старого завѣта¹⁾. На кѣнци книгъ Мойсеевыхъ до звычайныхъ оконечныхъ слѣвъ („*Доконаны суть пятый книги Моисеви...*“) додано еще: „*Божією помощію по вглощеніи Слова Божіа с пречистой Дѣвици Маріи мѣть тысяща пятсотъ седмьдесятъ пятого, мѣсяца Ноемв. вѣ дня. Дмитро изъ Зинкова писарчикъ*“. Одтакъ замѣчае Я. Головацкій²⁾, що Дмитро изъ Зин-

¹⁾ Въ рукописи сѣй, щѣ числеть 367 листѣвъ (in folio), находитъ ся: 1. книга Бытія (главы першой и початку другой нема; не достаетъ такожь главъ 15—21.), 2. книга Исходъ, 3. кн. Левить, 4. кн. Числь и 5. Второй Законъ; 6. кн. Исуса Навина, 7. кн. Судій, 8. кн. Руеъ, 9. кн. Царствъ, 10. кн. Паралипомены, наконецъ молитва Манасіѣ, царя іудейского (недокончена).

²⁾ „Нѣсколько словъ о Библии Скоринны и о рукописной

зова¹⁾ переписувавъ тільки рукопись (1575), а не перекладавъ єї на мову руску; та й справдѣ часті похибки, спиняючі зроаумѣне тексту, суть доказомъ малої науки нашого писарчика. Мабуть єсть сеєя рукопись лише частію библійного перекладу Франциска Скорини²⁾, а не перекладомъ самостійнымъ, бо пбєля виданя Библії сеєго „доктора въ лекарстве“ не було вже потреби въ тѣмъ самѣмъ вѣщѣ заходитись коло перекладу нового. И въ рукописи Дмитра изъ Зинкова єсть багато чехизмѣвъ, ба подекуды появляє ся такожъ акцентуація чєска.

3) *Рукопись Луки зъ Тернополя.* Такожъ сеєя рукопись єсть вѣдай копією друкованыхъ а въ части може й рукописныхъ книгъ Библії Скорини, по-за-якъ языкъ єи єсть вельми подббный языкови сеє Библії³⁾. На кбнци пяти книгъ Мойсея находятъ ся отъ-єя приписка, щѣ пояснює мѣсце и часъ зложеня рукописи: „*Божею помощію, повельніємъ же и пильностію худаго чєловька на имя Луки въ неславномъ градѣ Тернополь, лѣта 1596*“⁴⁾.

русской Библіи изъ XVI. столѣтія“ (Науковий Сборникъ, издав. литер. общєств. галицко-русской Матицы“ 1865, стор. 237.).

¹⁾ Зинковъ, мѣсточко въ мывшн. Подбльскій губерніи.

²⁾ Головацкій, *ibid.* стор. 256. — ³⁾ *ibid.* стор. 234.

⁴⁾ Въ єїй рукописи находятъ ся книги слѣдуючі: 1. пять книгъ Мойсея, 2. книга Ієсуса Навина, 3. кн. Судей, 4. кн. Руєвъ, 5. чєтыри книги Царєтвъ, 6. двѣ книги Паралипомєнь; 7. чєтыри книги Есдры, 8. кн. Товіи, 9. кн. Іудіиєвъ, 10. кн. Есєєрь, 11. кн. Іова, 12. Псалтырь, 13. Притчи Соломона, 14. Екклєсіастъ, 15. кн. Премудрєсти, 16. кн. Ієсуса Сирахова. (Кбнци рукописи нема). Такъ отже въ рукописи Луки зъ Тернополя находимо двєкѣ книги, якихъ нема въ Библіи Скорини; и пр. єсть тутъ двѣ книги Паралипомєнь, чєтыри книги Есдры и книга Товіи, — навшакъ же у Скорини єсть книга Пѣснь пѣсѣямъ, плачь Ієремій и книга пророка Даніила, — єї-жє книги не зустрѣчають ся въ перекладѣ Луки зъ Тернополя.

Сѣ слова натякають справдѣ на близькѣй бѣдосины мѣжь рукописію Лука а Библию Скорины. Коли бо въ сѣй Библии читаемо, що „Библия руска выложена докторомъ Францискомъ Скориною из славнаго града Полоцька“, то Лука замѣчае, що свою рукопись зладивъ „въ неславномъ градѣ Тернополь“. Очевидно хотѣвъ собѣ Лука лишь зашутити изъ шумного заголовку Скорины.

Сея рукопись находить ся въ библіотецѣ університета Варшавского.

Суть еще деякі инші рукописні переклады частей Библиѣ та й пѣсней церковныхъ. Такъ въ московскѣй Синодальнѣй библіотецѣ зберегае ся перекладъ *Пѣсней пѣсней* „съ послѣсловіями о любви“. Рукопись сю изъ вѣку XVI. найшовъ въ сѣй библіотецѣ Никола Костомаровъ¹⁾. Языкъ сего перекладу есть (мало)русскій зъ прикметами нарѣчія бѣлоруского: впротѣмъ зустрѣчаютъ ся въ рукописи такожъ деякі чехизмы²⁾.

Прихильники вѣры лютеранской на Руси постарались въ вѣцѣ XVI. о перекладъ нѣмецкихъ *пѣсень набожныхъ* на мову руску. У покойного І. Лукашевича, библіотекаря публичной библіотеки Рачинскихъ въ Познани, находилась рукопись зъ 50 пѣснями въ перекладѣ рускѣмъ. Одну таку пѣню выпечатавъ Я. Головацкій въ згаданѣй статьѣ, що єъ замѣстивъ въ „Науковѣмъ Сборнику“³⁾.

Литература свѣтска.

До литературы церковной навязуютъ ся тѣ творы словесности свѣтской, котрі заснують ся на книгахъ

¹⁾ „Основа, южно-русскій литературно-ученый вѣстникъ“. С.-Петербургъ, 1861, декабрь, стор. 49

²⁾ Я. Головацкій, *ibid.*, стор. 235.

³⁾ *ibid.*, стор. 229,

церковно-славянських. Сюды належать именно языко-словні труды Лаврентія Зизанія Тустановского, Мелетія Смотрицкого и Памвы Беринды. Сесея литература була въ-части одгомонамъ той кипучои жизни, яка въ Европѣ появилась изъ-за одродженя наукъ филологическихъ. Впрочемъ до писаня творбъ граматичныхъ и лексикальных спонукали Русинбъ ихъ противники національній и релігійній, котрї свѣтови голосили, що языкъ церковно-славянскій єсть причиною всякои блуканнины и невѣжжї мѣжъ Русинами. И такъ писавъ єзуитъ Петро Скарга, що вся наука въ свѣтѣ ширить ся тѣлько въ двохъ языкахъ, грецкѣмъ и латинскѣмъ, та що не було ще нѣгде нѣ академїѣ, нѣ колегїѣ, де учили бы теологїѣ, филологїѣ та свободныхъ наукъ въ иншѣмъ языкѣ; проте зъ языка церковно-славянского нѣхто не може бути ученымъ, по-за-якъ въ тѣмъ языкѣ нема нѣ граматикъ, нѣ реторикъ; ба й священники рускї, хочачи розумѣти книги церковно-славянскї, приневоленї суть оглядатись за перекладомъ польскимъ¹⁾.

Щобы отже свѣтови доказати, що языкъ церковно-славянскій може бути дѣйствию предметомъ науки, та що не такъ трудно єго зрозумѣти, рускї письменники

¹⁾ Порѣвн. отъ-се мѣсце въ оригиналѣ: „Z słowieńskiego języka nigdy żaden uczonym być nie może. A już go teraz prawie nikt doskonale nie rozumie. — I stąd popi waszy, gdy co w słowieńskim chcą rozumieć, do polskiego się udać po tłumactwo muszą, abo więc tyło usty a w czytaniu doktormi są. I innej szkoły chyba na czytanie nie mają. I to ich wszystkiej nauki na wszystkie duchowne stany doskonałstwo. Stąd nieumiejętność i błędy bez końca powstają, gdy ślepi ślepe wodzą“... (O jedności kościoła Bożego pod jednym pasterzem i o greckim od tej jedności odstąpieniu. Z przestrogą i upomianiem do narodów ruskich przy Grekach stojących. Rzecz krótka na trzy części rozdzielona. Teraz przez k. Piotra Skargę, zebrania Pana Jezusowego, wydana. W Wilnie 1577; p. 359—362).

занялись уложенємъ грамматики церковно-славянської и такого словаря, въ котрѣмъ слова церковно-славянскій пояснювались бы словами мовы (мало)русской. А вже-жъ спудеѣ брацкою школы Ставропигійской пѣдъ проводомъ свого учителя Арсенія зладили грамматику грецко-славянську, неначе - бѣ хотѣли латинянамъ заявити, що языкъ церковно-славянскій може бути предметомъ науки такъ-само, якъ и языкъ грецкій.

Коли-жъ литература языкословна була неначе ростиною, пересажденою зъ теплѣйшого краю въ нашу землю, то лѣтописнѣй змаганя були наслѣдкомъ своєї питомої жизни словесної. Тѣлько-жъ не дивота, що пѣсля татарского лихолѣтя лѣтописцѣ сего періода не багато заявляли дѣяльности самостѣйної. Хто зъ нихъ сприявъ интересамъ великихъ князѣвъ литовскихъ, хто придержувавъ ся политики великихъ князѣвъ московскихъ, хто писавъ похвалы королямъ польскимъ, а хто зберегавъ интересы своего народу. Лѣтописцѣ тѣ описували дѣѣ историчнѣй ѡдѣ сполученя Руси Литвы зъ Польщею ажъ до повстаня Хмельницкого противъ порядкѣвъ польскихъ (1386—1648). Коли-жъ лѣтописи руского періода княжого простягають ся лише до 1292. р., то очевидно мѣжъ ними а лѣтописями періода литовского проявляє ся перерва трохи-що не столѣтня, котру въ-части заповнюють Лѣтописцѣ Волинь и Украины¹⁾. Ѳдтакъ пѣсля лѣтописцѣвъ литовско-русскихъ слѣдують лѣтописцѣ періода козацкого, се-бѣ-то ѡдѣ панованя короля польского Володислава IV. до 1750. року, котрымъ кѣнчить ся лѣтописъ Чернигѣвска. Лѣтописи періода литовского були-бѣ може цѣннѣйшѣй, коли-бѣ пѣзнѣйшѣй не-

¹⁾ Лѣтописцѣ Волинь и Украины збереглись дося въ рускомъ библиѣтѣкѣ имени Оссолинскихъ (ч. 2168).

довчені переписувачі не збісували були первісного тексту: впрочомъ майже всѣ авторы сихъ лѣтописей хѣснувались лѣтописями періода княжого и оказали ббольшу або меншу вправу въ записуваню сучасныхъ дѣй историчныхъ. Именно авторъ лѣтописи литовскои, що єв выдавъ Т. Нарбутъ, бувъ грамотѣмъ досыть талановитымъ. Значче выше бдъ сихъ литовско-рускихъ хронографбвъ стоить авторъ лѣтописи Львбвскои, котра другою половиною належить до періода козацкого.

Крбмъ граматикъ, словарѣвъ и лѣтописей литература свѣтска выказує въ сѣмъ періодѣ ще два памятники законодательства, се-бъ-то *Судебникъ* Казимира и *Статутъ литовскій*. Особливо Статутъ єсть вельми важнымъ изъ-за того, що являє ся взбрцемъ тогдѣшньої мовы урядовои и вважає ся зббрникомъ тыхъ правъ, пбсла котрыхъ бдбувались суды около 200 лѣтъ въ тбй части Руси, що належала до Польщѣ, а бдтакъ и на Украинѣ, що договоромъ Переяславскимъ дбсталась пбдъ власть великого князя московского.

А вже-жъ фантазія народу руско-украиньского не могла вдоволятись сухими граматичными творами и лѣтописями ученыхъ письменникбвъ. То не орель розмахнувъ ся крылами надъ широкимъ стеномъ Украины и намагавъ ся летѣти горѣ до сонця високо: то поетична вдача нашего народу бажала выдобутись изъ душнои низины тогдѣшнього незавидного побуту національного, — бажала валюбуватись своимъ рбднымъ свѣтоглядомъ. Коли-жъ свои поконвѣчнй переказы батькбвскій въ годмъ-перегодомъ забувались, то ученымъ та й неписьменнымъ предкамъ нашимъ явились вельми принадными тѣ образы поетичнй, котрй зъ далекого Веходу, особливо-жъ изъ Греціѣ, въ легендахъ и повѣстяхъ до Руси-Украины доходили. Повѣсти и казвы про Сѣ-

домона, про богату Индію, про Александра Великого и инші були звѣстні не тільки въ ихъ ѳтчинѣ, але й у полудневыхъ Славянъ, а ѳдъ нихъ займала Русь-Украина тѣ фантастичні переказы давного, чудового свѣта въ тѣмъ часѣ, коли рѳдна словесность была убога въ творы письменні. Такъ отже церковна литература апокрифична зустрѣнулася зъ тою словесностію свѣтскою, щѳ зачепила за чужі творы поетичні, щѳбъ лише заповнити тую пустырѣ, яка проявилась изъ-за недостатчъ своєї рѳдної просвѣты.

1. Граматики и словарь.

а) „Спуден“ (студенты) брацкои школы Ставропигійской-пѳдъ проводомъ своего учителя Арсенія¹⁾ зладили (1591) граматуку грецкого и церковно-славянско-го языка пѳдъ заголовкомъ „ΑΔΕΛΦΟΤΗΣ.“²⁾ *Грамматика доброголаголиваго еллинословенскаго языка, совершеннаго искусства осми частей слова. Ко наказанію многоименитому російскому³⁾ роду. Во Львовѣ. В друкарни Братской. Року 1644⁴⁾.* На другѳй картцѣ читасмо передне слово, въ

¹⁾ Арсеній бувъ митрополитомъ димонитскимъ и еласоньскимъ, щѳ мабуть за-ддя напастей турецкихъ бувъ приневолений, покинути свою епархію. Найшовши пристановище у Львовѣ, въ брацкѳй Ставропигійскѳй школѣ учивъ ѳнъ грецкого и славянско-го языка два роки.

²⁾ *Ἀδελφότης*, слово грецке, значить „братство“.

³⁾ Слово „россійскій“ значить те, щѳ „рускій“. Назва землѣ рускои Россією, народа же руского россійскимъ або росскимъ, появилась въ Руси полудневѳй въ першѳй половинѣ XV. вѣку, та й утворилась грамотѣями-чужимцами на Руси ѳдъ грецкого слова *Ρωσ*. Супротивъ термину „Россія“ або „Русь“ стояла тогдѣ назва „Москва“.

⁴⁾ На другѳй сторонѣ сей першої картки выобразено гербъ города Львова: левъ стоить въ воротахъ вежѣ зъ трома башня-

котрѣмъ говорить ся именно про хосенъ граматки. „Спуден“ звертають ся въ сѣмъ „извѣщенію“ до „любо-учащагося, христоименитаго рода росскаго“, для котораго зложили граматку грецко-славянскимъ языкомъ. Од-такъ выхвалюе ся граматка въ загалѣ, бо она есть „ключъ отверзаяй умъ разумѣти писанія, отъ нея же яко по степенехъ всю лѣствицу, по чину ученій трудолюбивіи достигаютъ: діалектики, риторики, мусики, аріѳметики, геометріи и астрономіи, и сими же седми, якоже нѣкіимъ съсудомъ разсужденія почернаемъ источникъ философіи, разумѣвающе же и врачества, ко благоукуству превосходимъ всесовершеннаго богословія“. Такъ отже по словамъ серед-ньовѣчной мудрости бдѣ граматки можъ було перейти до науки прочихъ свободныхъ штукъ. Опѣсля-жъ на сѣй основѣ можъ було вывчитись философіи и медицины, по чѣмъ вѣльно було книжникамъ познакомитись зъ най-высшою мудростію, зъ богословіемъ. Вже Кассіодоръ, ла-тинскій писатель V—VI. вѣку, поставивъ граматку на першѣмъ мѣсци въ рядѣ сѣмохъ свободныхъ штукъ або мудростей. Сея теорія схолястична вподобала ся гра-мотѣямъ середньовѣчной Европы, и бдѣтакъ изъ Польщѣ переймила Русь такіи поглядъ на граматку, мабутъ-то

ми, а верху герба й долѣ него замѣщено по чотыри изъ сихъ си-лябичныхъ вѣршѣвъ:

„Знаменіе тезоименитаго князя Льва градъ сей маеть,
Бгоже имя по всей Европіи російскій родъ знаеть,
В митрополіи Киевогалицкой славно пребываетъ,
Бгоже вся окрестная страна обогащаетъ“.

(Гербъ Львова).

„Левъ царствуетъ безсловеснымъ звѣремъ в начало,
Словеснымъ же образъ, Христова царство намъ ся показало.
Мужайся многоплеменный російскій народе,
Да Христосъ начало крѣпости в тебѣ буде“.

Ѣдъ неи мовь по ступнямъ можна взѣйти ажъ до бого-словія.

Вѣдай Арсеній уложивъ самъ граматикку грецку, а Ѣдтакъ „спудей“ могли сей твѣрь своего учителя переложити на мову церковно-славянську. А вже-жь проф. Онуфрій Лепкій доказавъ¹⁾, що граматикку сю написано на основѣ грецкой граматики Константина Ласкариса, выданой въ Венеціи 1546. р. въ мовѣ латиньскѣй. Хоча же авторъ грецко-славянської граматики не признав ся до того, що Ѣнъ хѣснувавъ ся граматикою Ласкариса, то все-таки замѣтивъ Ѣнъ на пятѣй картцѣ своєї книжки, що его „грамматика сложена отъ различныхъ грамматикъ спудейми иже въ Львовской школѣ“. Такъ отже крѣмъ граматики Ласкариса мѣгъ авторъ мати пѣдъ рукою ще й инші пѣдручники, примѣромъ грецку граматикку Геродіана, Аполлонія, що звавъ ся „дисколосъ“²⁾, и и.

Въ сѣй граматикѣ замѣщено текстъ грецкій зъ перекладомъ церковно-славянськимъ, щобы чужій языкъ клясичный легше зрозумѣти и такожь навчитись головныхъ формъ языка церковного. Про-те текстови грецкому, находячому ся звычайно лѣворучь, Ѣдповѣдає

¹⁾ „О греческо-славянской грамматикѣ, изданной во Львовѣ 1891. г.“ (Литературный Сборникъ, издаваемый галицко-русскою Матицею. 1871. Во Львовѣ; стор. 85—48.) Проф. Лепкій описавъ вельми бережливо сю „грамматикку доброглаголиваго вллино-словенскаго языка“, и охоронивъ память сей рѣдкой книжки Ѣдъ загибелі. Въ библиотецѣ Ставропигійского Института находить ся екземпляръ неповный, обймающій 169 картокъ. Повного екземпляра въ Галичинѣ теперь вѣдай нема; се естъ мала Ѣсѣмка о 182 карткахъ ненумерованыхъ.

²⁾ Грецке *δύσκολος* — ворѣбтливый, невдоволенный.

текстъ славянскій замѣщенный праворучъ на сторонѣ противоположной¹⁾).

Термины техничній грамматики Ставропигійскои суть перекладомъ одвѣтнихъ выразѣвъ грецкихъ, и въ ббльшій части принятїи они изъ славянскаго перекладу грамматики грецкои „о осми частехъ слова“²⁾. Въ граматицѣ Ставропигійскої бѣсьмъ частей мовы визначують ся ось такъ: 1. различіе (articulus δ, ἡ, τὸ), 2. имя, 3. мѣстоимя, 4. глаголь, 5. причастіе, 6. предлогъ, 7. нарѣчіе, 8. союзъ. Въ науцѣ „о имени“ поставлено пять родѣвъ: „1. мѣжескій, яко той Григорій; женскій, яко тая добродѣтель; 3. средній, яко тов тлѣннои; 4. общій, яко человекъ, δ καὶ ἡ ἀνθρωπος и 5. преобщій, яко той орелъ и ластовица, иже единымъ гласомъ и единымъ различіемъ мѣжескимъ или женскимъ являеть два роды“.

Адельфотесъ знае пять падежѣвъ: 1. именовный, 2. родной, 3. дателный, 4. виновный, и 5. звателный. Одтакъ въ сѣи граматицѣ визначуе ся пять деклинацій („склоненій“), а тринацять конъюгацій („супружествъ“). Пѣсля главы „о союзѣ“ слѣдуе наука о неправильныхъ глаголахъ („о строптивыхъ глаголь“) въ языцѣ грецкомъ; одтакъ кѣнчить ся грамматика розправою „о просодїи“ въ мовѣ грецкої. Опѣсля замѣщено ще на одной сторонѣ „Изложеніе вѣры перваго собора Никейскаго и втораго собора Константиноуполя“. На останной

¹⁾ Суть и такї картен въ граматицѣ, щѣ на нихъ читаемо-самый текстъ грецкій (зъ колькома терминами славянскими), або самый текстъ славянскій.

²⁾ Тую грамматику грецку приписували Іоаннови Дамаскинови; Іоаннъ, ексархъ болгарскій переложивъ еѣ на языкъ старословѣнскій. Коли Русь приняла христїанство, перекладъ ексарха Іоанна дѣставъ ся сюды и одтакъ довгїй часъ сеся книга служила пѣдручникомъ для выученя языка церковного.

же сторонѣ находить ся печать, а въ серединѣ еи читася имя „Арсень“. Верху печати замѣщено два вѣршѣ грецкѣи, а долѣ печати бачимо отъ-сей перекладъ тыхъ вѣршѣвъ“:

„Богу дающу зависть ничтоже возможно,
И не дающу трудъ успѣтъ ничтоже“.

Хоча грамматика „Адельфотесъ“ подекуды мало естъ зрозумѣла, по-за-якъ съ уложено на основѣ середньо-вѣчныхъ, чужихъ поглядѣвъ грамматичныхъ, то однако при помочи умного учителя могла справдѣ бути придатною до выученя языка грецкого.

6) Лаврентій Зизаній Тустановскій¹⁾ выдавъ (1596) грамматикѣ церковно-славянскую п. з. „Грамматика словенска съвер'шен'наго искусства осми частей слова и иныхъ нуждныхъ. Ново съставленна Л. З. В Вилки. В друкарни брат'ской. Року божого 1645, а отъ създанія мѣра 30г, мѣсяца февраля 11.“ Пѣсля сего заголовку замѣщена „эпиграмма на грамматикѣ“,²⁾ а ѡдтакъ слѣдѣе

¹⁾ Про житѣ Лаврентія Зизанія Тустановского сказано дещо на сторонѣ 147 и 148.

²⁾ Се стихотворнѣи слова сказаной эпиграмы :

„Грамматика писма всѣхъ научаетъ :
Четырма частями латве уразумляетъ,
Ореограрфѣю и Просодѣю,
Синтаксисомъ и Етимологию,
А предуреченное ей опаство
Подаетъ певное искусство ;
Которіи прагнутъ быти досконали,
Въ письмѣ и словахъ абы не паршали,
Але извѣстно все познавали,
И чего ся учатъ, абы добрѣ знали ;
Ключемъ бо естъ, отворяючи всѣмъ умъ
Къ познанію въ преправый разумъ ;
По которой власня якъ по всходѣ поидетъ
Каждый, естли хочеть, всѣхъ наукъ доидетъ“.

„посланіє студеомъ изряднымъ и вѣсмъ любителемъ добро-
 глаголиваго и пространнаго языка словенскаго, еже о Христь
 брати нашей — о Господь радоватися“.

Въ сѣмъ невеличкѣмъ переднѣмъ словѣ пише ав-
 торъ про хосепъ граматика, потѣмъ слѣдує коротка на-
 ука для тыхъ, щѣ хотѣли-бъ складати вѣршѣ; опѣсля-жъ
 замѣщеніє суть „стихи“ къ ученикамъ ѡдъ автора, а дру-
 гій „стихи“ ѡдъ типографа. Ѳдтакъ починає ся (на пер-
 шѣй картцѣ нумерованѣй) сама *грамматика словенска*
сѣставленна Лаврентіємъ Зизаніємъ. Она уложена въ пы-
 таяхъ и ѡдповѣдахъ. Въ главѣ першѣй єсть наука о
 Грамматицѣ, а въ другѣй о Орѣографіи. Самогласні дѣ-
 лить авторъ на довгі (и, ѣ, ѡ, ѡ), короткі (є, о, у)
 и двовременні (а, і, ж, у). Частей мовы у него бѣсѣмъ,
 мѣжъ котрыми замѣчає ся различіє (иже, яже, еже),
 падежѣвъ — шѣсть (предложного або VII. падежа бнѣ
 ще не знає и причислає єго ко дательному або III. па-
 дежеви). Зизаній визначує десять деклинацій именни-
 кѣвъ и приложникѣвъ, а знає лишъ двѣ конъюгаціѣ. Ча-
 сѣвъ у него пять: „время настоящее, мимошедшее, про-
 тяженное (совершенно), пресовершенно и будущее“. Въ
 просодіи учить бнѣ писати три роди стихѣвъ: „иро-
 ническій, елегіическій и ямбическій“. На кбнци додано
 поясненє молитвы „Отче нашъ“. Цѣла грамматика выпе-
 чатана на 59 карткахъ въ малѣй бѣсѣмцѣ.

Зизаній выдавъ въ Вильнѣ (1596) ще другу книжку
 (12^о), славянѣскую *Азбуку*, пѣдъ такимъ заголовкомъ:
 „*Наука ку читаню и розумнню писма словенскаго. Ту тѣж*
о святой Тройци и о вѣчловеченіи Господни“. За симъ за-
 головкомъ на одинацяти стрѣчкахъ слѣдує азбука, а за
 нею замѣщено склады ѡдъ ка до ка. Нижше складѣвъ
 на тѣй-самѣй сторонѣ читаємо: „*В Вилни, в друхарни*
братской. Року божого ѡѣчс, а отъ созданія мѣра сѣмъ ти-

сячюго ѣ д. " Друга сторона першої картки и слѣдуюча картка горѣ заповненѣ дальшими складами. На оборотнѣй сторонѣ другой картки ажъ до четвертой картки замѣщено „Молитвы и исповѣданіе православныя вѣры“. Въ другѣй части сеи книжки на карткахъ 1—34 выпечатано: „Лексис, сирѣчь реченія въ кратцѣхъ събранны, и из словенскаго языка на простый рускій діалектъ истолкованы Л. З.“ Опбѣсля на карткахъ 34—39 находятъ ся „Стефана Зизанія изложеніе о православной вѣрѣ“, бдтакъ на картцѣхъ 39. (оборот.) и 40. читаемо „о възловеченіи Господни“, а на оборотнѣй сторонѣ картки 40. „о знаменіи крестномъ“.

Въ сѣй книжочцѣ важнымъ есть именно словарець („Лексисъ“). Въ нѣмъ поясняютъ ся слова церковно-славянскѣй одвѣтными словами и реченіями (мало)русскими¹⁾. Хоча въ такѣмъ поясненіи находятъ ся денекуды

¹⁾ Ось-якъ зложивъ Зизаній сѣй словарець:

„Ваіе, розки з квѣтомъ, лоза, багнята“.

„Вѣтвь, голь“.

„Драчіе есть хоина, которая въ винѣ зварена злѣчусть уха ропы полны и очи уразовыи, то есть, раненыи албо удареныи“.

„Житница, стодола, елуна“.

„Мракъ, морокъ“.

„Неясить, по грецку пелеканъ, птахъ есть въ Египтѣ, подобный бусюлови, которій в пустыни радъ мешкати, которому зміи вѣрогуютъ и дѣти его умерщвляють, а онъ прилетѣвши клюется в перси и кровь испущаетъ на нихъ, и такъ оживаютъ. Арістотель мовить в книгахъ, где о животныхъ пишеть, трой родъ пелеканскій: едныи високо, другіи середне, третіи низко лѣтають;“ и т. д.

(Словарець Зизанія зберегая ся въ бібліотечѣ крилошанина А. Петрушевича; граматикки же его мабутъ нѣгде нема въ Галичинѣ).

и польскій слова, однако въ загалѣ користувавъ ся Знзаній тогдѣшнѣмъ живымъ языкомъ рускимъ. А по-заякъ бнѣ майже всѣ слова въ словарци своѣмъ осмотривъ акцентами, то можна легко добачити, що тогдѣшній наголосъ бувъ такій самый, який сегодня въ нашбй мовѣ наблюдае ся. Его трудъ послуживъ Памвѣ Бериндѣ основою къ уложеню ббльшого словаря.

в) Мелетій Смотрицкій¹⁾ перестигъ своихъ попередникбвъ своимъ талантомъ и основнымъ знанемъ языка церковно-славянського. Въ 1619. р. выдавъ бнѣ граматикку сего языка п. з.: „Грамматика славенскія правилное сунтагма. Тицаніємъ многогрѣшнаго мнѣха Мелетія Смотриского, в' коіновіи Братства церковнаго Виленскаго, при храмѣ сошествія пресвятаго и животворящаго Духа назданкомъ странствующаго снисканное и прижитое. Лѣта отъ воплощенія Бога Слова *лѣтѣ*. Правящу апостолскій престол великия божия Константинопольскія церкви вселенскому Патріарсѣ Г: Отцу Тімошею, Виленскому же коіновію предстателствующу Г: Отцу Леонтію Карповичу архімандриту. В' Євю“²⁾.

Въ переднѣмъ словѣ, писанбмъ въ сучаснбй книжнбй мовѣ, авторъ радить учителямъ, щобы, вывчивши дѣтей читати грамоту церковну, велѣли имъ перекладати на языкъ рускій одвѣтнй уступы „зъ Притчій Соломоновыхъ, або зъ Премудрости его, либо Сираховы, або инше што чистымъ языкомъ славенскимъ зъ Грецкого переложено“; каже бдтакъ, що „при томъ лежѣсъ будетъ традованъ, аргумента даваны, діалектъ въ звыклой школьной розмовѣ

¹⁾ Про жите Мелетія Смотрицкого гляди статью на стор. 136—139.

²⁾ Сесю граматикку выпечатано въ малбй бсѣмцѣ на 251 карткахъ. Она находить ся въ библіотецѣ имени Оссолинськихъ у Львовѣ (ч. 15.910).

славенскій жежи тцательми¹⁾ подъ караньемъ захованъ“. — „Дѣткамъ учитися починаючимъ букварь, звykle рехше алфавитарь, зъ тоужь грамматики вычерпанный, абы склоненіямъ грамматичнымъ зъ лѣтъ дѣтинныхъ зъ мовою заразъ привыкали, до выученя подаванъ нехай будетъ. По Часослова зась и Псалтыри (которыи опусканы быти не мають) выученьюся овая грамматика зъ выкладомъ, то есть, зъ показываньемъ и уживаньемъ еи пожитковъ, наступитъ. А где бы ся што самъ грамматичного художства не учили, и той дѣтемъ и младенцемъ, читати южъ по славенску умлючимъ, до выученя подавати еи маеть, которая, памяти повѣрена, лачно и скоро за оказію прѣствя ихъ до знаменитшеи школы вырозумна ими будетъ, и до пожиточного въ художствѣ еи уживанья приведена...“

Грамматика Смотрицкого дѣлится на чотыри части: на „ореографію, етимологію²⁾, сунтаксисъ и просодію“. Въ „етимологіи“ выначують ся бѣсьмъ частей слова: 1. имя, 2. мѣстоименіе, 3. глаголь, 4. причастіе, 5. нарѣчіе, 6. предлогъ, 7. союзъ, 8. междометіе (чувственникъ). Такъ отже Смотрицкій не узнае „различія“ частию слова, тому-шо иже, иже, еже одповѣдае грецкому родбвникови ε, η, τδ. Одаткъ выначуе авторъ сѣмъ родбвн имень: „1. мужескій (той мужь), 2. женскій (тая жена), 3. средній (тоо древо), 4. общій (той и тая вѣвода), 5. всякій (той, тая, тоо исполнь), 6. недоумѣнный (той или тая неясуть [пеликанъ]), 7. преобщій (иже единымъ мужескимъ или женскимъ родомъ обой цѣль объемлетъ, яко: той орель, тая ластовица)“. Одаткъ въ „етимологіи“ поставляють ся сѣмъ падежбвв: 1. именителный, 2. родител-

¹⁾ Тцатель — спудей, ученикъ.

²⁾ Въ „ореографіи“ авторъ учитъ дещо такожь про самогласнѣи и согласнѣи. „Етимологія“ же значить у него те, щбъ наука о ормахъ.

ный, 3. дательный, 4. винительный, 5. звательный, 6. творительный, 7. сказательный. — Деклинацій („склоненій“) есть пять. До першої деклинаціѣ належать именники, окѣнчені самогласною а, ѡ, и (ївна, дѣла, земля, скатыни), до другої причисляють ся именники, що кѣнчать ся на ѣ, о, ѡ, е (клекреть, небо, їма, сердце); въ третѣй деклинаціи есть окѣнчене ѣ для именникѣвъ роду женскаго (заповѣдѣ), въ четвертої деклинаціи вызначае авторъ ажъ одинадцять окончныхъ звукѣвъ (ѣ, ай, ей, ев, ий, їй, ой, шй, зй, къй, ѡѡ [древодѣѡѡ]). До пятой же деклинаціѣ належать приложники, н. пр. свѣтъй, свѣтаѡ, свѣтоѡ. Въ науцѣ о глаголь Смотрицкѣй различае „спряженіе правильное“ (н. пр. текѡ, гоню, сѣю) и „стропотноѡ“ або неправильноѡ (н. пр. ѣсма, їма, вѣма, їмама). Въ „спряженю“ правильноѡ поставляютъ ся два бѣдѣлы на основѣ окѣнченя 2. особы числа един. -шии або -ши (кѣши, слышиши). Синтаксисъ автора сего есть творомъ досыть самостоятельнымъ, по-за-якъ вызначають ся ясно окремія прикметы складнѣ церковно-славянскаго супротивъ одвѣтныхъ конструкціѣ грецкихъ. Въ науцѣ „о просодіи стихотворной“ самогласнѣ дѣлятъ ся на довгѣй (и, ѣ, ѡ), короткѣй (е, о) и двовременнѣ або общѣй (а, ї, ѡ). Двогласными же уважають ся сѣ звуки: оу, ѡ, ѡ, ѡ, ѡ; у, ю; ий, къй, шй, оуї, зй, ѡй, ей, юй, ий, ѡй; ей, ой; ай, їй, вїй. Про-те въ просодіи Смотрицкѣй придерживае ся грецко-латинскаго теоріѣ о зложеню стихѣвъ учащи, якъ складати гексаметры, пентаметры, ямбы та ишиї роды стихѣвъ¹⁾.

¹⁾ Примѣры рѣжныхъ родѣвъ стихѣвъ сконпонувавъ собѣ Смотрицкѣй самъ въ мовѣ церковно-славянскай. Осъ взорець гексаметра („стиха тройскаго или шестимѣрнаго“):

„Сарматски некорастшиѡ Мѣсы стопу переѣ,
Тѣщуюса Парнасъ в' ѡнѣтъѣ вѣчну злати,

Грамматика Смотрицкого уважалась черезъ два вѣки знаменитымъ учебникомъ не только на Руси и въ великомъ князѣвствѣ московскомъ, але такожъ въ Сербіи. Тому отже, що въ исправленю книгъ церковныхъ и въ перекладахъ творѣвъ богословскихъ письменники придержувались правилъ сеи грамматики, языкъ церковно-славянскій ставъ ся одностайнымъ у полуднево-сходныхъ и північнихъ Славянъ, и принявъ сей правильный напрямъ, якій до сего дня въ книгахъ церковныхъ наблюдае ся. Єъ напечатано у-друге въ Вильнѣ 1629. року, а въ-третьє въ Москвѣ 1648. р. зъ деякими дотатками, перемѣнами и пропусками. Мѣжь дотатками єсть важною статья Максима Грека „О пользѣ грамматики, реторики и философіи“. Въ 1721. р. по указу царя Петра Великого выпечатано въ Москвѣ четверте выданє сеи грамматики; єъ поправивъ и розширивъ друкарскій коректоръ Федѣръ Поликарповъ. Пятый разъ выдано сей творъ Смотрицкого 1755. р. въ Рымнику на Волощинѣ въ хо-сенѣ Серббѣв¹⁾. Сюды односитъ ся мабуть такожъ рѣдка книжка, „Грамматика или письменница языка словенскаго тшачелемъ въ кратцѣ издава въ Кремьянци 1638. г.“ Сей бо творъ єсть вѣдай переробленою и скороченою грамматикою Смотрицкого²⁾.

г) Головнымъ авторомъ словаря славянско-русского єсть Памва Берында. Онъ родивъ ся въ Молдавіи,

Христе Царю приими, и благоволи, Тебе с' Отцемъ
И Духо́мъ святы́мъ ꙗ́кѣи о́чи роу́ссѣйскій
Род' нашъ чистыми мѣры славенски умны“.

¹⁾ J. Dobrowsky, Institutiones linguae slavicae dialecti veteris. Vindobonae MDCCCXXII; p. LIX.

²⁾ Я. Головацкій, „Начало и дѣйствованіе Ставропигійского братства въ Львовѣ по отношенію историко-литературному“. (Зоря галицкая яко альбумъ на годъ 1860. Въ Львовѣ; стор. 461).

де було багато осель рускихъ, и де майже до кбнця вѣку XVII. языкъ рускій бувъ языкомъ письменнымъ, судовымъ и придворнымъ у господарѣвъ молдавскихъ, а въ богослуженю удержувавъ ся языкъ церковно славянскій. Берында учивъ ся у Львовѣ въ брацкбй школѣ Ставропигійскбй, опбсля пбйшовъ въ Палестину и постригъ ся въ черцѣ въ Брусалимѣ, де живъ кблька лѣтъ. Львовскій епископъ, Гедеонъ Балабанъ, завбзвавъ его до себе, поручаючи ему справлене книгъ и надзбръ надъ друкарнями въ Стратынѣ и Крилосѣ. Жиючи въ Стратынѣ у Федора Юрвича Балабана, щб бувъ братаничемъ Гедеона, думавъ Берында справляти Библию. Въ библиотецѣ того свого добродѣя найшовъ бнъ Библию, выдану въ Антверпнн въ пяти языкахъ: еврейскбмъ, халдейскбмъ, сирійскбмъ, грецкбмъ и латиньскбмъ, и про-те придбавъ собѣ добрый засновокъ до справленя Библии церковно-славянскои. А вже-жь ученый панъ, Федбръ Балабанъ, спонукавъ его тогдѣ, *реченія и имена славенская избирати, аки не у суцу тогда Лексикону¹⁾, развѣ любомудра квръ Лаврентіа Зізаниу, тогда дідаскала²⁾ нимъ же пресвитера³⁾*. Коли-жь Федбръ Юрвичъ Балабанъ умеръ (1625), то родина его продала друкарню, засновану покбйникомъ, Лаврѣ печерскбй въ Кіевѣ, и бд-такъ архимандритъ Єлисей Плетенецкій вбзвавъ Берынду, приѣхати въ Кіѣвъ и зайнятись печатанемъ книгъ церковныхъ. Тамъ завѣдувавъ бнъ друкарнею и заявивъ хосенну дѣяльність, трудячись надъ перекладомъ деякихъ писемъ богословскихъ и порбвнуючи книги цер-

¹⁾ „аки не у суцу тогда Лексикону“ = по-за-якъ тогдѣ не було ще Лексикона.

²⁾ Грецке *διδάσκαλος* — учитель.

³⁾ „Послѣсловіе“ ко читателю, пбдъ заголовкомъ „Читателю спасенія“.

ковно-славянській зъ грецькими. Въ 1624. р. взявъ участь въ виданю *Бесѣдъ св. Златоуста на Посланія и Дьянія апостольскія*, а въ 1627. р. выпечатавъ Тріодъ постную. Беринда звавъ ся тогдѣ „протосингелъ отъ іерусалимскаго патріаршаго престола¹⁾ и архитипографъ церкви росскія“. Мѣжь-тымъ довершивъ ѡнъ свѣй Лексиконъ, якій почавъ бувъ укладати ще тогдѣ, коли живъ въ Стратынѣ у Федора Балабана. Въ своѣмъ „послѣсловію“ каже Беринда, що до сего Лексикона выбиравъ слова изъ перекладѣвъ Максима Святогорця, Мануила Ритора и иншихъ, и що написавъ его „въ ползу спудеемъ“ (въ хосенъ ученикѣвъ). Такъ отже по довгѣмъ трудѣ выдавъ ѡнъ въ Кіевѣ 1627. р. книгу пѣдъ заголовкомъ: „*Лексиконъ славеноросскій и имень тлѣкованіе. Пръвое тѣпомъ изобразися в Кіновіи с. вел. чудотворныа Лавры печерскія Кіевскія. — Лѣта бытія міра зрѣе, отъ рождества же Хрїстова дхѣз. — Тщаниємъ, вѣднїємъ же и иждивенїємъ малъйшаго въ іеромонасехъ Памвы Беринды, протосингела ерону Іерусалимскаго*“ (4^о въ два стовпцѣ; сторѣнъ 8+2, стовпцѣвъ 475)²⁾. Лексиконъ кѣнчить ся властиво стовпцемъ 328; ѡдъ стороны 329. слѣдує доповненє его, изъ-за чого поставляє ся тутъ такій заголовокъ новій: „*Отъ єврейскаго, греческаго же и латїнскаго, и отъ иныхъ языковъ начинающаєся имена свойственна, з' многихъ малаа и отъ различна тлѣкованія малъми назмаенаєся, а инде и без тлѣкованія за случайное и нуждное и скоростное времеє пръвое изобразися. Приданы же сугъ имена преложенія на пострыженїи калугерства, знаки калугеромъ або инокомъ...*“ Въ сѣмъ додатку поясняють ся отже имена власнїи и слова чужїи ажъ

¹⁾ Слово „протосингелъ“ значить „пръвый совѣтникъ и печатарь“ („Послѣсловіє“ Беринды).

²⁾ Лексиконъ Памвы Беринды зберегая ся въ бібліотецѣ университетета Львѣвскаго.

по стовпець 475, по чѣмъ слѣдує на двохъ сторонахъ „послѣсловіє“ пѣдъ заголовкомъ „Читателю спасенія“¹⁾.

Памва Берында умеръ въ Кіівскѣй печерскѣй Лаврѣ въ 1632. р., 13. липня.

Друге справлене выданє Лексикона Берынды зладивъ Іоиль Труцевичъ, игуменъ Кутейнского монастыря „съ братією“. Оно напечатано въ друкарни того-жь Кутейнского монастыря въ 1653. р. (4^о). Въ сѣмъ выданю находить ся „предисловіє“ Іоуля Труцевича.

Лексиконъ Берынды єсть далеко лучшій ѡдъ словарца Лаврентія Зизанія. Въ упорядкованю слѣвъ придержувавъ ся авторъ, такъ якъ и Зизаній, азбуки кириловской, и пояснювавъ слова церковно-славянскѣй тогдѣшнюю мовою (мало)рускою. Берында старавъ ся надати своему словареви прикмету учености, про-те поклавъ въ одвѣтныхъ мѣсяцяхъ часто слова грецкѣй, ба, ѡбъ намагавъ ся пояснити декотрѣ слова етимологично; н. пр. „*Рука, ижъ рушаєт ся названа*“. — „*Церковь єсть названа ѡтъ царя, ижъ царскимъ домоу єсть, а въ грецкомъ языкю екклісія, церковь; ѡтсюль называется съборъ ѡтъ зо-*

¹⁾ Я. Головацкій замѣчає („Зоря галицкая яко альбумъ на годъ 1860“, стор. 458), що Берында присвятивъ сынамъ своего добродѣя, Федора Юревича Балабана, „православнымъ паномъ Ихъ Милости Димитрію и Данилу Феодоровичомъ Балабаномъ свой усердный тридцатилѣтній трудъ, Лексиконъ широкого и великославного языка славенского“, — ѡдплачующись за-вдяки не тѣлько симъ сынамъ своего добродѣя, але й епископови Львовскому, Гедєонову Балабану, „стрию родича“ и „Александру Балабану, старостѣ Рогатинскому и Трємбовельскому, ротмистру короля Бго Милости ...“

Сего передного слова въ екземплярѣ Львовскомъ не має; єсть же тутъ „ѡтъ отечника Скитскаго повѣсть удивительна ѡ діаволѣ, како прійде къ великому Антонію въ образѣ члѡвечєсть, хотя каются“, (стор. 1—8), — и „ѡтъ Патеріка Алѣавітна“ коротка казка про „авву Памва“ (стор. 8).

браня, згромадженье отъ зозваня въ купу на громаду“¹. Вже изъ сего видно, що етимологичній выслѣды Берынды не мають сегодня нѣякои стѣйности.

2. Лѣтописи.

Въ періодѣ литовско-рускѣмъ не було на Руси са-мостѣйного змаганя въ довершеню идеалѣвъ народныхъ, то й не диво, що письменники рускїи не дуже займались справами политичными, котрї для нихъ були чужими. Не було вже вѣча народного, не було майже нѣякихъ признаковъ жизни національной, то й не стало снаги до звеличеня порядкѣвъ литовско-польскихъ и московскихъ. Такъ отже лѣтописецъ сего періода, крѣмъ автора лѣтописи Львовской, служили интересамъ князѣвъ чужихъ, мѣжь-тымъ коли лѣтописецъ руского періода княжого иногдѣ такожь sprawy народнїи въ писаняхъ своихъ порушали.

а) Лѣтописецъ рускїи. Лѣтописецъ великихъ князѣвъ литовскихъ. Оба сїи лѣтописецѣ находятъ ся въ збѣрнику „Избраніе лѣтописанія изложено в кратцѣ“¹. Сей збѣрникъ ѡдкрывъ пралатъ Сосновскїи мѣжь рукописями колишнього Василїаньского монастыря въ Супрасли (губернїи Гродненской), и ѡдтакъ користувавъ ся нимъ Игнатїи Даниловичъ, профессоръ университета Харкѣвского, та й выдавъ сїи лѣтописи письмомъ латинскимъ въ Вильнѣ 1827. р.¹). Навпередъ

¹) Latopisiec Litwy i Kronika ruska. Z rękopisu sławiańskiego przepisane; wypisami z wremiennika Sofijskiego pomnożone, przypisami i objaśnieniami dla czytelników polskich potrzebniemi, opatrzone. Staraniem i pracą Ignacego Daniłowicza, profesora zwyczaj. w ces. uniwersytecie Charkowskim naprzód w Dzienniku Wileńskim roku 1824. częściami ogłoszane, a teraz w jedno zebrane, dokończone i przedrukowane. W Wilnie, 1827. 8°, p. 1—328.

выпечатавъ ѡнъ Лѣтописця великихъ князѣвъ литовскихъ (стор. 27—71), а опбсла въ той-самой книзѣ (стор. 76—325) выдавъ Лѣтописця руского (Kronika ruska).

Въ рукописи находятъ ся на першѣмъ мѣсци Лѣтописецъ рускій. Онъ починае ся розказомъ про-тея, якъ Володимиръ Великій построивъ городъ Володимиръ надъ рѣкою Клязмою; ѡдтакъ згадуе лѣтописецъ про кблѣкохъ тамошнихъ князѣвъ и списуе коротку хронологию ѡдъ Адама ажъ до царгородскаго цѣсаря Михайла, при чѣмъ кѣлькома словами упоминае про хрещене Болгарѣвъ. Розказуе коротко про змагане Варягѣвъ мѣжь племенами славянскими та финскими и такожь про кормигу Козаръ надъ Полянами, Сѣверянами и Вятичами. Ѣдтакъ словами „а се начало рускихъ князей“ (стор. 81) починае оповѣдати про дѣя рускія, хѣснующися рукописею Лаврентіевскою лѣтописи Несторовой; въ дальшѣмъ однакже оповѣданю Лѣтописецъ рускій естъ подѣбный Софійскому Временникови (напечатаному въ Москвѣ 1820. р.). Оповѣдае опбсла (ѡдъ стор. 144, се-бъ-то ѡдъ 1242. р.) про дѣя литовскія, о скблько они стыкають ся зъ дѣями исторіи руской. Подъ рокомъ 1427. (стор. 249) лѣтописецъ вставивъ коротке описане рѣкъ Руси, котре зложивъ пѣсля одвѣтной статьи въ лѣтописи Несторовѣй, по чѣмъ розказуе бѣльше про дѣя Литвы, нѣжь про дѣя Руси (стор. 249—325). Оповѣдане свое доводитъ до 1537. р.

Лѣтописецъ рускій естъ творомъ кѣлькохъ письменникѣвъ. Перша часть (до 1242. р.) писана мабутъ въ Суздальщинѣ, друга же часть (ѡдъ 1242. до 1427. р. и вѣдай такожь третя часть (1427—1537) естъ творомъ Русина литовскаго, по-за-якъ авторы лѣтописи дѣя князѣвства литовскаго дуже добре суть звѣстны. Коли-жь въ першѣй, и декуды такожь въ другѣй части оповѣдане являе ся короткимъ и сухимъ, то въ третѣй части (именно

бдѣ 1493. р.) оживляе ся оно пдѣ перомъ самовидця. Авторъ третьои части служить интересамъ великихъ князѣвъ московскихъ, и про-те славного богатыря Константина Ивановича князя Острожского зове „божимъ врагомъ и государскимъ измѣнникомъ“ (стор. 311) за те, що бнѣ поваживъ ся вразѣ зъ польскими войсками выступити въ боротьбу зъ Василемъ Ивановичемъ, великимъ княземъ московскимъ. Ба, авторъ сеи части лѣтописи перенявъ ся такъ дуже бажанемъ звеличеня Москвы, що Украинну уважае землею „великого государя“ (стор. 312)¹⁾. Такъ пдѣ рокомъ 1536. розказавъ широко про те, якъ Литва приходила на „государеву великого князя Украинну, на Стародубскія мѣста“ (стор. 321).

Авторъ сеи части лѣтописи бувъ вѣдай священникомъ, що добре знавъ письмо святе, однакже не бувъ вблнный бдѣ забобонбв, якими тогдѣ запоморочувались не тблько неукы, але й письменники.

Пбсла оповѣданъ про дѣв рускй и руско-литовскй слѣдуе Лѣтописецъ великихъ князѣвъ литовскихъ²⁾. Тутъ представляють ся дѣв литовскй почавши бдѣ вычисленя сынбв Гедыминовыхъ ажъ до 1446. р. Про автора сего лѣтописця майже нѣчого не звѣстно³⁾. Онѣ розказуе, що

¹⁾ Таке писане може историка навести на тую гадку, що авторъ одвѣтнихъ статей живъ въ другой половинѣ вѣку XVII., коли Украина стояла вже справдѣ пдѣ властiю „великого государя“ московского.

²⁾ За двяма литовскими безъ окремого заголовку займае кблька картокъ якась розправа схолястична про справедливбсть и суды; она являе ся вступомъ до частини перекладу Статутбв Вислицкихъ Казимира Великого. Въ кбнци тои рукописи Супрасльскои находить ся Патерикъ Кйвско-печерскй, се-бъ-то життєписъ печерскихъ святыхъ.

³⁾ По мнѣню проф. Исидора Шараневича авторъ Лѣтописця великихъ князѣвъ литовскихъ бувъ чоловѣкомъ свѣтскимъ (О ла-

1394. р. бувъ ще недалѣткомъ, та не мѣгъ дѣзнатиъ того, ще, пѣсля переказу, чернець Юма, намѣстникъ митрополита, давъ написатиъ отруты великому князеви Скиргайлови. Виже-жь про короля Ягайла и про его братѣвъ оповѣдае неначе самовидецъ ихъ дѣй.

Въ сѣмъ лѣтописци важною сѣть именно похвала Витовтови, великому князеви литовскому (стор. 60—65), котрый постаравъ ся о тѣх, що въ Луцку зѣѣхались володарѣ европейскій въ празникъ Богоявленя 1429. року. Сесю похвалу переробивъ мабутъ якийсь недовченый письменникъ изъ твору поетичного, описаного книжникомъ, що бувъ сучаснымъ зѣкови великого князя Витовта.

Сей лѣтописецъ сѣть памятникомъ справдѣ важнымъ для исторіѣ Литвы и Руси литовской; тѣлько-жь текстъ его сѣть дуже поповсанный, по-за-якъ переписувачъ его, Григорій Ивановичъ (1520), бувъ грамотѣемъ недовченымъ. Именно въ уживаню конструкцій партиципійальныхъ добачаемо похибки чи-малій, котрї иногда трудно справити. Свою копію зладивъ Ивановичъ для Симеона Ивановича Одинцевича, князя Друцкого; на остаткѣй же сторонѣ рукописи додавъ сю приписку: „*Какъ заєцъ радъ избѣзаят тенета¹⁾*), *также всякій мистръ радується своє дельцо ископчає*“ (стор. 11).

Похибки въ текстѣ могли загодѣтись такожь изъ-за того, що выдавецъ его, Игнатій Давиловичъ, мало знавъ грамоту старо-руську, и лише при помочи профессора Михайла Бобровского рукопись ѡдчитувавъ (стор. 327).

„Лѣтописецъ рускій“ писаный майже такимъ самымъ языкомъ, въ якомъ проявились лѣтописи руского першыхъ і кроникахъ рускихъ XV. і XVI. wieku. W Krakowie 1882; str. 37).

¹⁾ тенега — сѣть, силце.

рiода княжого; въ Лѣтописци же великихъ князѣвъ литовскихъ наблюдае ся подекуды той языкъ урядовый, якимъ користувалась тогочасна Литва.

б) Лѣтопись Литовска. Незвѣстный намъ по имени авторъ сего лѣтописи взявъ початокъ ея зъ иншой давнѣйшой лѣтописи, котра розправляла о починахъ дѣй народу литовского, выводячи рѣдъ стародавнихъ Литовцѣвъ ѡдъ Римлянъ, щѣ прийшли зъ Палемономъ въ землю надъ рѣкою Нѣманомъ. Оповѣдаючи про дѣѣ ѡдъ смерти Мендога ажъ до панованя Гедымина авторъ зачерпнувъ деякѣ вѣсти безперечно изъ лѣтописи Волинской; де-некуды-жь хѣснувавъ ся такожъ Лѣтописцемъ рускимъ. И такъ выписавъ зъ него повѣсть про ѡдносины Витовта до Володимира Ольгердовича и про смерть Скиргайла, котрому чернець Ѡома мавъ дати напитокъ отруты. Почавши же ѡдъ Гедымина ажъ до Александра, великого князя литовского и короля польского, писавъ ѡнъ бѣльше самостѣйно. Лѣтопись урывае ся на панованю сего короля, именно на описаню нападу татарского 1506. р. Авторъ живѣт мабутъ за панованя Александра и Жигимонта I., по-за-якъ про Глинського оповѣдае немаче самовидецъ. Ѡнъ бувъ ачейже чоловѣкомъ свѣтскимъ¹⁾, и ѡдтакъ розказавъ про любовь Кейстута до красной Баруты²⁾. Въ загалѣ пише ѡнъ далеко лучше, нѣжъ тѣ грамогѣѣ, щѣ зладили Лѣтописця руского и Лѣтописця великихъ князѣвъ литовскихъ. Деякѣ образы его оповѣданя суть вельми живѣи; именно оповѣдане про звѣздъ монархѣвъ въ Лудку та про убѣйство Жигимонта, вели-

¹⁾ I. Szaraniewicz, O latopisach i kronikach ruskich XV. i XVI. wieku. W Krakowie, 1882; p. 38.

²⁾ Pomniki do dziejów litewskich, zebrane przez T. Narbutta. Wilno, 1846; p. 17. 18

кого князя литовского, княземъ Чарторыйскимъ¹⁾, бдзначае ся подекуды формою драматичною.

Авторъ лѣтописи звеличивъ особливо двѣ Кейстута, Ольгерда и Витовта, та й писавъ ширше про Ягайла, Скиргайла, Свидригайла и Жигимонта.

Рукопись сеи лѣтописи, писана буквами латинскими, находилась у Александра Быховця, президента суду въ Волковиску (губ. Гродн.). Она не має початку; ѡдтакъ въ серединѣ еи суть великй перервы, та й конецъ запропастивъ ся. Рукопись тую выдруковано въ дѣлѣ: „*Pomniki do dziejów litewskich, zebrane przez Teodora Narbutta. Kronika litewska*“. Wilno, 1846. 4°, p. I—VI; 1—90.

Языкъ лѣтописи литовской есть переважно (мало)-русскй; формъ церковно-славянскихъ не богато въ нѣй зустрічаемо. Суть однакже тутъ деякй полонизмы, а въ фонетицѣ перемагае нарѣчіе бѣлоруске.

в) Коротка Кіѣвска лѣтопись. Рукопись сеи лѣтописи находилась первѣстно въ бібліотецѣ колишняго Василянскаго унитскаго монастыря въ Супрасли (губ. Гродн.); теперъ же зберегае ся въ бібліотецѣ „главнаго Московскаго архива министерства иностранныхъ дѣл“. Коротку Кіѣвску лѣтопись замѣщено въ сѣй рукописи на другѡмъ мѣсци, у-передъ бо поставлено тамъ скорочену Новгородску лѣтопись. Такъ отже рукопись

¹⁾ „И почаль князь Чарторыйскй вымовяти ему (Жигимонтови) всѣ его злые учинки, што онъ чинилъ надъ всею шляхтою великаго князства, а к тому, што еще вмыслилъ былъ на останокъ — всѣхъ князей и пановъ и весь рожай шляхецкй выкоренити и кровь ихъ розлити, а псю кровь хлѡпскую поднести. И тыи слова вымовивши рекъ на остатокъ: „Што еси былъ наготоваль княземъ и паномъ, и всѣмъ намъ пити, тое ты теперъ пій одинъ, и кинулися къ нему хочачи его убити...“ (ibid. p. 49).

Супрасльска обдймає двѣ части: 1) Скорочену Новгородску лѣтопись бдѣ начатку землѣ славянскои до взятя Москвы татарскимъ ханомъ Тохтамышемъ въ 1382. р. 2) Коротку Кіѣвску лѣтопись бдѣ начатку землѣ рускои до 1516. р.

Авторъ сеи Кіѣвскои лѣтописи не єсть намъ звѣстный; можна тѣлько догадуватись, що єнъ бувъ духовникомъ, котрый знавъ добре письмо святе и любивъ иногдѣ похвалитись величнымъ словомъ проповѣдника. Мабуть живъ єнъ въ Кієвѣ въ першій половинѣ вѣку XVI. передъ 1533. р., с. в. передъ рокомъ смерти Константина Ивановича, князя Острожского, котрого самъ видѣвъ. Професоръ И. Шараневичъ замѣчає¹⁾, що, если повѣсть самовидця про гостину короля Жигимонта Августа въ монастырѣ Супрасльскѣмъ походить дѣйствию бдѣ автора лѣтописи, то можна-бъ вносити, що єнъ живъ ще въ вересню 1543. р., и що пробувавъ мабуть въ тѣмъ монастырѣ.

Заголовокъ сеи лѣтописи єсть такій: „*Начало рускых князей рускаго княженя*“. Редакторъ єи подає навпередъ вельми короткій поглядъ на исторію полуднево-заходной Руси бдѣ 862. до 1495. р., и тѣлько пдѣ рокомъ 1065. пише ширше цро „*знаменіє на небеси, — звѣзду превелику*“. Єдтакъ розказує широко про напады татарскій на землю Волинську (1495., 1496. и 1497. р.), а опбєля вдоволяє ся зновъ сухими записками бдѣ 1500. до 1515. р. Пдѣ рокомъ 1515. описує стильомъ панегіричнимъ битву пдѣ Оршою²⁾, выхваляючи славного богатыря Константина Ивановича Острожского, и кѣнчить свою повѣсть сими словами: „*Великославному господарю королю Жиги-*

¹⁾ O latopisach i kronikach ruskich; p. 38.

²⁾ Орша, теперъ гбродъ повѣтовый губерніѣ Могилевскои.

жонту Казимировичу буди честь и слава на вѣки: побѣди-
шему недруга своего великого князя Василя московского; а
гетману его вдатному князю Костянтину Ивановичу О-
строжскому дай Боже здорovie и щастье впередь льпшее;
какъ нынѣ побилъ силу великую московскую, абы такъ побив-
валъ сильную рать татарскую, проливаючи кровь ихъ бес-
сурменскую¹⁾.

Наконецъ пѣдъ рокомъ 1543. („септемврія мѣсяца 54“) описує самовидецъ гостину короля Жигимонта Августа въ монастырѣ Супрасльскѣмъ. Авторъ, мабуть чернець сего монастыря, згадує мило про се, що король сей „съ многими вельможами своими“ слухавъ спѣву цер-
ковного и церковь зъ монастыремъ оглядавъ.

Рукопись Супрасльску, що оббѣмає скѣрочену Нов-
городску и коротку Кіѣвску лѣтопись, выдавъ князь
М. А. Оболенскій въ Москвѣ 1836. р. (4^о). Кіѣвска лѣ-
топись выпечатано на 24^{1/2} карткахъ.

Языкъ короткой Кіѣвской лѣтописи до 1495. р. вѣтъ
въ бѣльшой части такій самый, якимъ писано давнѣйшій
лѣтописи періода княжого, именно же лѣтописи Несто-
рову. А вже-жь бѣдъ того року записувавъ дѣѣ историчнѣй
вѣдай самовидецъ, и про-те въ останнѣй части лѣтописи
добачасмо багато слѣдѣвъ языка (мало)русского зъ дея-
кими признаками фонетики бѣлорусской.

г) Лѣтопись Львѣвска. Она починає ся рокомъ
1498. и мабуть не докѣнчена перерыває ся на роцѣ 1649.
Заголовокъ ея вѣтъ отъ-сей: „Исписаніє лѣтомъ отъ ро-
ждества Христова 1498. и по немъ идуущихъ“. Лѣтописи сеи
не мѣгъ написати грамотѣй оденъ. Авторъ ея корысту-
вавъ ся записками зъ вѣку XVI., якѣ зладивъ хтось ин-
шій, и самъ дальше списувавъ дѣѣ по лѣтамъ, наводячи

¹⁾ „Супрасльская рукопись“. Москва, 1836; стор. 154.

теє, що чувъ бдѣ другихъ, що самъ бачивъ, въ чомъ бравъ участь дѣяльну.

Покбйный молодой историкъ Корнило Заклинскій подѣливъ сю лѣтопись на двѣ части¹⁾. Перша часть протягає ся бдѣ р. 1498—1605. Она заповнена дуже короткими звѣтками въ кблькохъ словахъ; н. пр.: „1500. Татарє Ярославъ спалили, и Турци Рогатинъ завоевали“. — „1558. Зимъ Татарє были на Подолу“. — „1560. Морз былъ въ Ярославли“. — „1570. Морозъ поморозилъ жито, мая под полку“. — „1582. Ляхове одмънили календарь“. — „1587. Жыгмонтъ III. король насталь. Тогожь року церковь святой Пречистой²⁾ закладаю“. — „1597. Наливайка згублено“. — „1625. Ярославъ погорьлъ вшистокъ у ярмарокъ. Шкода незличона! и людей много погорьло“³⁾.

Вся тая часть лѣтописи по думцѣ Заклинского написана у Львовѣ авторомъ, що нѣкуды зъ сего города не рушавъ ся и записувавъ переважно такій дѣѣ, якѣлучилсь въ Галичинѣ. Одтакъ не згадує про тее, що тогдѣ дѣялось на Украинѣ; споминає тблько про Пбдкову и Наливайка, однакъ и се лишъ для того, що Пбдковѣ у Львовѣ голову бдрубано, а Наливайка ходивъ до Угорь и вертавъ бдтбль домбвъ черезъ Галичину. Тблько пбдъ рокомъ 1592. розказує авторъ ширше про тее, якимъ способомъ настала унѣ церковна, але й тутъ покликуює ся на тврѣ исторично-полемичный, що его на-

¹⁾ „Рускѣ лѣтописи и лѣтописцѣ XVII. столѣтѣя“. („Зоря“. Письмо литературно-наукове для рускихъ родинъ пбдъ редакцѣю Ом. Партыцкогю. Во Львовѣ, 1880; стор. 120).

²⁾ „Церковь святой Пречистой“, с. в. церковь Успенія пресв. Богородицѣ у Львовѣ.

³⁾ А. С. Петрушевичъ, „Львовская лѣтопись“ (Науковый сборникъ, издав. литер. общ. гал.-русской Матицы. 1867. Во Львовѣ; стор. 261—268).

писавъ (1600—1605) якийсь священникъ Львѣвскій, котрый бувъ на соборѣ въ Берестю¹⁾. Одаткъ думавъ Заклинскій, що цѣлу сю першу часть лѣтописи Львѣвскою ажъ по рѣкъ 1605. написавъ авторъ того твору²⁾.

Друга часть лѣтописи починає ся бѣдъ р. 1605. и протягає ся до р. 1649. Она єсть безперечно творомъ редактора лѣтописи Львѣвскою, котрый по думцѣ Заклинского мабуть родивъ ся въ 1605. р. Однакже пѣдъ рокомъ 1621. читавмо, що того року авторъ лѣтописи почавъ учити ся въ Межибожу на Подблю, у дяка Дмитра Щирецкого. Про-те мало єсть правдоподѣбнымъ, щобы бнъ почавъ учитись донерва въ 16. роцѣ жизни. Дальше замѣтивъ Заклинскій, що отець автора лѣтописи бувъ вѣдай шляхтичемъ православнымъ, що займавъ якесь становиско при урядѣ воеводскѣмъ³⁾. Тому-то сынъ такого урядника мѣгъ въ писаню лѣтописи користуватись важными грамотами; и справдѣ видно, що бнъ зб справами публичными добре познакомивъ ся. А вже-жь отець его бувъ вѣдай убогимъ шляхтичемъ-хлѣборобомъ, коли сынъ его вчивъ ся у дяка, а не въ монастырѣ⁴⁾.

Про свою жизнь записавъ авторъ лишь кѣлька дробныхъ вѣстей. Такъ пѣдъ сказанымъ 1621. рокомъ замѣтивъ бнъ, що „з школы занѣсь въ домъ хоробу горячку, и всѣ хорьги въ дому“. Пѣдъ рокомъ 1630. розказує про повстанє гетьмана козацкого Тараса Трясила и про облогу славного козацкого монастыря Межигбрского близько

¹⁾ Заголовокъ сего твору ось-такій: „Пересторога зѣло потрібная на потомные часы православнымъ Християномъ, святые католическіє восточные церкви сыномъ...“ (Порбви. „Науковий сборникъ“, 1867; стор. 263).

²⁾ „Зоря“, 1880; стор. 120.

³⁾ *ibid.*, стор. 205. 223.

⁴⁾ *ibid.*, стор. 234.

Кієва нѣмецкими жовнірами, котрыхъ наймали Поляки. Авторъ згадує, що бнѣ саме-тогдѣ бувъ въ тѣмъ монастирѣ. Одь 1630. р. почавъ бнѣ отже брати удѣлъ въ публичныхъ справахъ и ставъ самовидцемъ важныхъ подѣй историчныхъ. Отъ и подѣ тымъ-самымъ рокомъ описуючи повстанє Тараса Трясила замѣчає бнѣ отъ-се: „*При пану гетману отцовъ было отъ нашихъ пять. Теды, слыше, показывалъ онъ слезы стираючи трупъ великій, тые слова мовачи: „Отъ жь уніа... лежи ть Русь съ Поляками“.* — „*Панъ гетманъ гды за Днѣпръ малъ ити, тогды мисли Домпнѣканы мечъ посвящовали, и около костела носили, и презъ вишитку мису на олтару лежалъ зъ тымъ докладомъ, же на то поганство на Русь, жебы ихъ выкоренити“⁽¹⁾.*

Авторъ видѣвъ ненависть Польщѣ до козачины и до Руси въ загаль. Згадуючи про нещасну битву подѣ Цецорою (1620), де вбито коронного гетьмана Станислава Жолкѣвского а Самбѣла Корецкого взято въ неволю, пише бнѣ, що сеся недоля заподѣялась изъ-за того, бо (Корецкій) безъ козаковъ войну точилъ, (и) мовилъ такъ: „*Не хочу я зъ Гривцями воевати, нехай идуть до роль, або свить пасту“⁽²⁾.*

Авторъ лѣтописи Львѣвской бувъ добрымъ патриотомъ, щѣ симпатично згадувавъ про повстанє Богдана Хмельницкого противъ порядкѣвъ польскихъ, але не замовчувавъ такожь темныхъ сторѣнъ змаганя козацкого. Въ загаль видимо въ писаню его вдачу Украинця, про-

¹⁾ Наук. сборникъ, 1867; стор. 273. Сю подѣю противнымъ способомъ описують польскіи историки, особливо-жь Іоаннъ Тома Юзефовичъ, каноникъ Львѣвскій, въ рукописи своѣй „*Annalium urbis Leopoliensis tomus extravagans*“ подѣ 1630. р. Nr. 156 157. (Замѣтка А. Петрушевича въ „*Науковѣмъ сборнику*“).

²⁾ *ibid.*, стор. 266.

стодушного, сердечного, що й въ недоли проявляє своїй гуморъ и свѣтоглядъ ясный. Стилъ автора есть простый и легкій; языкъ переважно (мало)рускій, що примѣшавъ ся подекуды зъ полонизмами.

Деякі уступы Львівскои лѣтописи вынечатано у-перве буквами латинскими пѣдъ заголовкомъ „O kronicie ruskiej od roku 1498. do roku 1649.“ въ польскѣмъ писемъ „Kwartalnik naukowy“ (Краковъ, 1835. 1836., томъ II., стор. 86—93; томъ III., стор. 315—329). Симъ выданемъ занявъ ся польскій литератъ, Казимиръ Влад. Войцѣцкій. Одну частину лѣтописи (про повстанє Хмельницкого противъ Польшы въ 1648. и 1649. р.) подавъ В. А. Мацѣйовскій въ томъ-самѣмъ журналѣ въ польскѣмъ перекладѣ скороченѣмъ пѣдъ заголовкомъ: „Ułamki historyczne. I. O kozakach“ (стор. 238—320). Рукопись сєи важной лѣтописи зберегалась въ библиотекѣ Института Ставропигійского, але запропастилась вѣдай въ рокахъ сороковыхъ, коли Денисъ Зубрицкій удержувавъ корреспонденцію зъ М. Погодиномъ, историкомъ и славянофиломъ московскимъ. Вже-жъ и крилошанинъ А. Петрушевичъ замѣчає¹⁾, що копію той рукописи доставивъ Зубрицкій Погодинову, и що ѳдтакъ лѣтопись Львівску вынечатано въ журналѣ „Русскій историческій сборникъ“ 1838. р. кн. 3. Опѣсля крилошанинъ Петрушевичъ выдавъ сию лѣтопись у Львовѣ въ „Науковѣмъ сборнику“²⁾, и осмотривъ текстъ цѣнными замѣтками.

¹⁾ Наук. сборн., 1867; стор. 255.

²⁾ „Львовская лѣтопись“ (Науковый сборникъ, издаваемый литературнымъ обществомъ галицко-русской Матицы. 1867. Во Львовѣ; стор. 255—291). А. Петрушевичъ выдаючи Львівскую лѣтопись користувавъ ся выданемъ єя зъ 1838. р. и такожь рукописею, яка находилась у Головацкого.

Лѣтописи рукописні.

а) Лѣтописецъ Волинъ и Украины. Сі лѣтописецъ суть збраникомъ чотырохъ до пяти хроникъ. На сторонѣ 1. находятъ ся заголовокъ: „*Кройника русская о российскихъ самодержцехъ и великихъ царехъ, отъ куду и како быша...*“ Лѣтописъ починае ся бдѣ римского цѣсаря Августа, щбъ „начатъ рядъ покладати на вселенную братіямъ и сродникомъ своимъ“. А вже на сторонѣ 2. читаемо статью „о Варязехъ“. На сторонѣ 7. замѣщено заголовокъ: „О рускомъ народѣ, што за люде“, и въ одвѣтнѣй повѣсти читаемо тутъ отъ-сю замѣтку: „то найпевнѣйшая, же отъ россіянїя (россѣянїя) тоє имя маемъ, якожь и такъ есть“. Тутъ вызначуе ся такожь, що Росъ братъ або внукъ Леховъ. Одакъ слѣдуе повѣсть про князѣвъ въ Кіевѣ (стор. 9—42), почавши бдѣ Осколда и Дира ажъ до великого князя Юрія Володимировича Довгорукого. Опѣсля пбдѣ рокомъ 1221. читаемо: „Отъ сель монархїя Кіевская преїде у Володимержъ московскій“ (стор. 42). Слѣдуе одакъ „Война Батыева. О нахожденїи поганого царя татарского Батїя“ (стор. 49—68). Дальше замѣщено отъ-сей заголовокъ: „Здѣ о двоухъ монархїяхъ руской московской и лядской польской“ (стор. 68), одакъ написано: „О Москвъ, што за народъ, и отъ кого выш.ли, и о ихъ столицахъ“ (стор. 77), де оповѣдае ся про великихъ князѣвъ московскихъ до 1559. року. Дальше слѣдуе статья: „Порахованье сего лѣтописца и хроникки“ (стор. 90). Тутъ читаемо отъ-се: „Первая монархїя руская почалася отъ великого князя Рурика, — и стояла тая монархїя в' Кіевѣ ажъ до царя татарского Батмыя. — Потымъ Гедиминъ, князь литовскій, выгналъ Татаръ съ Кіева, и владѣли Кіевомъ князи литовскїи, которїи Гедиминъ былъ въ лѣто **жѣмн**, а по немъ Ягелло, кроль польскій, поддалъ

Кієвъ и всю землю малоросійськую подѣ кролевство полское, а отъ того часу король полскій владѣли Кієвомъ и всею Україною ажъ до гетмана Хмельницкого“. Слѣдує по тѣмъ повѣсть „О Москвѣ и о Дмитрію, цариху московскомъ“. И тутъ читаємо отъ-се: „Сіє писавъ мещанинъ Кієвскій именемъ Боско Балыка, который самъ тамъ былъ и самовидецъ тому былъ¹⁾. Року 1630 мѣсяца октоврія 1 дѣня уехалъ в Кієвъ царикъ Московскій“ (стор. 91.). На сторонѣ 100. написано „Лѣтописецъ второй“ и тутъ замѣщено коротку лѣтопись руску, що простягає ся бдѣ 1051. до 1620. р. На сторонѣ 120. читаємо заголовокъ: „Лѣтня митрополитовѣ Кієвскихъ православныхъ“; опѣсля слѣдує статья „Выводъ народу славенскому и рускому“ (стор. 127—132), по чѣмъ читаємо коротку розвѣдку „О рекахъ, которые суть въ Сармаціи“ (стор. 132—133), а бдѣ такъ слѣдуютъ короткія записки про дѣѣ рускія и московскія бдѣ р. 1248—1700 (стор. 133—141). На сторонѣ 143. стоить заголовокъ: „Война волоская отъ цесаря турецкого Османа противъ коронъ полской поднятая“; опѣсля находить ся еще „Листъ кролежски до цесаря турецкого“ (стор. 166), и „Копіє листу цесаря турецкого переписана у Варшавѣ“ (стор. 167.). Такъ отже лѣтописецѣвъ Волини и Украинны списано на 168 сторонахъ (in 4°).

Збѣрниекъ сей лѣтописный находивъ ся напередѣ у Иліѣ Кошакѣвскаго, черця монастыря Межигѣрскаго. Мабуть сей грамотѣй переписавъ сей збѣрниекъ зъ рукописи, яка зберегалась въ тѣмъ монастырѣ. Опѣсля живѣ Илія Кошакѣвскій въ монастырѣ Пѣдгорецкѣмъ, де й умеръ (1720). Рукопись его замѣщено 1758. р. въ бібліотецѣ монастыря при церквѣ св. Георгія у Львовѣ; те-

¹⁾ Тѣлько на сѣмъ однѣмъ мѣсци помѣчено назву грамотѣя, що записувавъ дѣѣ историчні въ сѣмъ збѣрнику лѣтописномъ.

перъ же находить ся она въ бібліотецѣ имени Оссолинскихъ (ч. 2168).

б) Лѣтописецъ великаго князства литовскаго и жомойтскаго. Онъ починае ся оповѣданемъ ѡдъ смерти римскаго цѣсаря Тиберія и кѡнчитъ ся рокомъ смерти короля польскаго Жигимонта I. (1547). Авторъ сего твору лѣтописнаго користувавъ ся актами публичными и якими-то записками двора королѣвскаго, бо знае добре про всякѣ дробницѣ житя родины королѣвскои. Бувъ се чоловікъ тямущій, щѡ не пропустивъ мовчки нѣякои подѣѣ важнѣйшой зъ житя суспѣльнаго. По сучасному обычаю подае вельми точнѣ вѣсти про затмѣннѣ сонця, про пошестъ, голодъ, пожары, повенѣ та иншѣ бѣды. Въ останнѣй части свога твору покликуюе ся авторъ такожь на кроникѣ польскѣ и въ загаль писанемъ своимъ заявляє, щѡ дѣѣ польскѣ були ему добре звѣстнѣ.

Основну розвѣдку про сего лѣтописця подавъ проф. Исидоръ Шараневичъ въ ученѣй розправѣ: *O latopisach i kronikach ruskich XV. i XVI. wieku, a zwłaszcza o latopisie „wielikoho kniazstwa litowskoho i zomojtskoho“*. (Osobne odbicie z *Rozpraw wydziału filozof. Akad. umiej.*, tom XV. W Krakowie 1882, p. 47—65.).

Рукопись Лѣтописця великаго князства литовскаго и жомойтскаго зберегае ся въ Познани, въ публичнѣй бібліотецѣ Рачинскихъ; копія-жь ви написана на 33 $\frac{1}{4}$ карткахъ (in folio) находить ся въ бібліотецѣ имени Оссолинскихъ (ч. 2070).

Языкъ сего лѣтописця естъ менше твердый, нѣжь языкъ Лѣтописцѣвъ Волини и Украины; приближуе ся подекуды до того языка, котрымъ писана Лѣтопись литовска.

в) Діярій Федора Євлашовського. Федір Євлашовскій, шляхтич рускій на Литвѣ, рідивъ ся при кѣнци панованя короля Жигимонта I. въ 1546. р. и крѣмъ мовы рускою та польскою нѣчого бѣльше не навчивъ ся. Въ молодѣмъ вѣку ходивъ зъ польскимъ вѣйскомъ вѣйною на великого князя Московского, але небавомъ покинувъ службу вѣйскову, до котрой не заявлявъ охоты, и принявъ службу городянську. Въ 47. роцѣ жита (1592) выбрано его пѣдсудѣю новгородскимъ. Недовчений сей литовскій Русинъ, щѣ по причинѣ своихъ забобонѣвъ обертавъ ся неначе въ свѣтѣ зачарованѣмъ, написавъ свѣй діярій въ нарѣчю бѣлорускѣмъ. Въ своихъ запискахъ замѣчає ѣнъ именно отъ-се: *„В пятом року почете мѣ бавити наукою рускою, кѣдиж в тых часех в тей нашей стране не было еще иншихъ наукъ, и для того пришло ми зостати з рускою и полскою наукою; и по жидовскій написати умелом, але тоє писмо их потребує умѣстности языка єврейского, або хоть нѣмецкого...“*

Рукопись сего діярія хоронить ся въ Виляновѣ недалеко Варшавы въ библіотецѣ гр. Потоцкихъ; копія єи (16 листѣвъ in folio) находить ся въ библіотецѣ имени Оссолинскихъ (ч. 2434). Діярій Євлашовского єсть важнымъ лишъ изъ-за того, щѣ кидає свѣтло на деякі проявы жита єуєспѣльного.

Сей твѣр лѣтописный переложено на мѣву польску и выдано въ Варшавѣ 1860. р.¹⁾

3. Законодательство.

Звѣстно вже, щѣ Правда руска основує ся на звичаяхъ и обычаяхъ народу руского, щѣ єи постановы

¹⁾ Pamiętnik Teodora Jewłaszewskiego, Nowogrodzkiego pod-sędka. 1546—1604. Wydał T. X-żę L. Warszawa, 1860.

правнї виробились суспільними потребами на Русі¹⁾. Она обіймає вь ббльшій часті постановы права карного, та мало займає ся правомъ цивильнымъ; а вже-жь нѣчого не згадує про справы житя подружного, тому-що они судились Уставомъ Володимира Великого „о церковныхъ судѣхъ“. Ђдтакъ вь дѣлахъ управы церковной Русь хбснувалась Кермчою книгою або Немоканонамъ²⁾; именно друга часть сей книги, що звалась „Закономъ суднымъ“, була приспособлена до потребъ народу руского, изъ-за чого законами сей части Кермчон книги судились такожь тї люде свѣтскїй, що нарушали звязи житя родинного и заявляли наклбнѣ до звичаївъ поганьскихъ³⁾.

Коли тдтакъ полуднево-захѡдна Русь сполучилась зъ Литвою, то згаданї права рускїй послужили основою до законодательства литовского. А вже-жь Руся демократичнїй треба було по-шеволи нахилитись до порядкѡвъ феодально-аристократичныхъ на Литвѣ и вь Польщи. Зъ такои мѣшанины законѡвъ рускихъ зъ правами литовскими и литовско-польскими утворились два збѣрники законодательнїй: Судебникъ Казимира Ягайлончика и Статутъ литовскїй.

а) Судебникъ Казимира Ягайлончика. Судебникъ сей не єсть книгою законодательства систематичного, але збѣрникомъ правъ, списаныхъ вь двадцять осми артикулахъ, що выданї були для забезпеченя приватной власности ѡдъ напасти. Тї права надавъ Литвѣ Казимиръ Ягайлончикъ (1468. р.), намагаючись вгамувати самоволю загонистыхъ очайдушь, що захоплювали

¹⁾ Гляди стор. 31.

²⁾ Про Кермчюю книгу гляди стор. 90. 91.

³⁾ Порѡван. статюп. Н. Кожорудза къ числѣ 9. Зорѣ, зъ 1886. р. и. з. „О становищи женщины вь стариннѡмъ законодательствѣ руснѡмъ“.

майно чуже. Великій князь литовскій, выдаючи сѣ права, хотѣвъ доказати Русинамъ, що не нарушає ихъ порядковъ поконвѣчныхъ; томú-то заявивъ, що бнѣ зложивъ сей Судебникъ, порадившись „сз князями и сз паны радою — и со всімъ поспольствомъ“.

Кары за вдѣяну крадѣжь були въ загалѣ не въ-мѣру строгі, по-за-якъ законодатель за всяку ббольшу вину вызначивъ кару смерти и бдтакъ велѣвъ и того повѣсити, хто укравъ корову. („А хто украдетъ.... корову, того узвесить“). Шибеницею карано такожь того, що укравъ чоловѣка вольного або й невольника. Законодатель выступає бдтакъ противъ всякого, хто нападає на сусѣда и выдиравъ єму батькбвщину, и котрый захоплювавъ чужій скотъ у свою власть. Наконець велить бнѣ мосты мостити и замѣчає, що „на чієй дпльници шкода ся станеть, конь ся образить, ногу изломить, тому платить“.

Изъ огляду Судебника можъ дбзнатись, що законодатель бравъ подекуды въ оборону людей слабшихъ противъ сильныхъ задиракъ.

Роконись Судебника зберегала ся въ бібліотецѣ Румянцовскбй въ Петербурзѣ. Она списана въ двохъ копіяхъ вѣдай въ вѣцѣ XVII. и крбмъ правъ Казимира Ягайлончика оббймає ще чотыри инші статьи. Памятникъ сей выдавъ Игнатій Даниловичъ, професоръ университета Харкбвского п. з. „Statut Kazimierza Jagiellończyka. Pomnik najdawniejszych uchwał litewskich z XV. wieku wynaleziony i drukiem ogłoszony...“ W Wilnie, 1826. 8°, стор. I—XVIII+1—78.¹⁾ Опбсля Статуть Казимира выдавъ

¹⁾ Пбсла передного слова поставивъ Даниловичъ лѣворучъ текстъ, выпечатаный гражданкою, а праворучъ переписавъ его буквами латиньскими; долѣ же на кождбй сторонѣ находить ся перекладъ польскбй. Все се выпечатано на 33 сторонахъ. Бдтакъ

А. Т. Дзялыньскій, перепечатавши зъ выдана Даниловича текстъ (друкованый буквами латиньскими) вразъ зъ его замѣтками. Побѣчь тексту руского поставивъ ънъ польскій перекладъ Леона Рогальского. (Zbiór praw litewskich od roku 1389. do roku 1529., tudzież rozprawę sejmową o tychże prawach od roku 1544. do roku 1563. Poznań, 1841; p. 36—57).

Языкъ сего памятника есть подобный языкови Правды рускои; однакже зустрічаемо вже тутъ деякі признаки того писаня урядового, яке опѣсля въ Статутѣ литовскѣмъ затвердилось повагою законодателя.

б) Статутъ литовскій. Важный сей памятникъ руского права національного являє ся намъ неначе образомъ, въ котрѣмъ вправный артистъ змалювавъ природу сѣльску побѣчь штучныхъ окрасъ величнѣи палаты. Се бо народне сѣльске зборище або копа, щѣ робить судъ и розправу по стародавнымъ звычаймъ, вызначує ся въ Статутѣ побѣчь змаганъ шляхты литовскои, щѣ бажала добути собѣ такихъ самыхъ правъ, якими хѣснувалася шляхта польска. Изъ-за того Статутъ литовскій уважає ся збѣрникомъ правъ, въ котрѣмъ сполучились поконвѣчнѣи права рускі зъ правами литовско-польскими.

Вже тѣ привилегіѣ, якѣ надали Литвѣ Владиславъ Ягайло (1413), Казимиръ Ягайлончикъ (1457) и Александръ Ягайлончикъ (1492)¹⁾, прямували до зъединеня Литвы зъ Польщею. За панованя-жъ Жигимонта I. ухвадено на соймѣ Виленскѣмъ (1522), щѣбы вся Литва

на шѣстьохъ сторонахъ слѣдує статья п. з. „*О посочину Смоленску*“ (текстъ зъ перекладомъ), по чѣмъ замѣщено деякѣи замѣтки.

¹⁾ Привилегіѣ Ягайла, Казимира и Александра Ягайлончика замѣщено въ збѣрнику правъ литовскихъ, щѣ ихъ выдавъ А. Т. Дзялыньскій въ Познани 1841. року; стор. 7—66.

управлялась статутомъ однимъ; не хотѣвъ бо король, чтобы поодинокіи повѣты и землі користувались привілеگیями окремѣшними. Се бувъ засновокъ першого Статута литовского, що єго надавъ Литвѣ король Жигимонтъ I. въ 1529. р.

Статутъ редакціѣ першой не мѣгъ вдоволюти шляхты литовско-рускою; строгіи кары, якіи визначувались за маліи выступки, являлись наругою супротивъ безкарной самоволь шляхты польскою. Про-те домагалась тая примучена шляхта на всѣхъ соймахъ исправленя Статута. Тіи жалоби спонукали Жигимонта Августа, прихилитись до деякихъ поправокъ, а ѳдтакъ вчиненіи змѣни потвердивъ ѳнъ на соймѣ въ Берестю (1566. р.). Се була друга редакція Статута литовского. Але-жь и сей Статутъ не довго устоявъ ся. Вже соймъ Гродненскій (1568) додавъ до него новіи уставы, а унія Люблинска (1569) була зновъ причиною декотрыхъ змѣнъ въ сѣмъ памятнику. Визначено отже нову комисію для ревизіѣ Статута: опѳсла велись пересправы за короля Степана Баторія въ Новгородку и Варшавѣ (1578) и зложено новіи додатки, ажъ наконецъ въ 1588. р. Жигимонтъ III. повагою соймовою затвердивъ Статутъ редакціѣ третьою.

Всѣ три редакціѣ Статута списано въ языцѣ рускѣмъ. Деякіи ученіи мужѣ, примѣромъ Линде¹⁾, думали, що Статутъ другій зъ 1566. р. зредаговано мабутъ попольски, однако вже В. А. Мацѣйовскій²⁾, а опѳсла А. Ѳ. Кистяковскій³⁾ заявили, що всѣ три редакціѣ сего памят-

¹⁾ O Statucie litewskim, ruskim językiem i drukiem wydany, wiadomość przez M. Samuela Bogumiła Linde. W Warszawie, 1816; p. 22.

²⁾ Historia prawodawstw słowiańskich przez Wacława Alex. Maciejowskiego. Wydanie drugie. Tom I. W Warszawie, 1856; p. 509. 510.

³⁾ „Права, по котрымъ судитя малоросійскій народъ...

ника списано по-руски. Выпечатано же тільки Статутъ редакціѣ третьою п. з.: „*Статутъ великого князства литовского отъ нынѣшняго господаря короля его милости Жигимонта третьего на коронацѣи въ Краковѣ выданный року 1563*“. За сими словами выобразено гербъ Литвы въ вѣнку, покрытѣмъ короною, а низше гербу выписано 9 стрѣчокъ изъ св. письма старого завѣта. Въ концѣ же листу заголовного читаемо: „*За привилеємъ короля его милости друковано въ дому Ма(мо)ничовъ*“. Въ сѣмъ Статутѣ есть 14+63 нумерованныхъ и 554 нумерованныхъ сторѣнь¹⁾.

Статутъ редакціѣ першою выпечатано доперва въ нашѣмъ XIX. вѣцѣ; именно выдавъ его А. Т. графъ Дзялынскій въ збѣрнику правъ литовскихъ п. з.: „*Zbiór praw litewskich od roku 1389. do roku 1529., tudzież rozprawę sejmową o tychże prawach od roku 1544. do roku 1563*“. Poznań, 1841.

Польскій перекладъ Статута третього выдруковано въ рокахъ 1614., 1619., 1623., 1642., 1648. и 1693. черенками готицкими, а въ рокахъ 1744., 1786. и 1819. черенками латиньскими.

Покбйный профессоръ Кіѣвскаго университета, А. Θ. Кистяковскій, догадувавъ ся, що Статутъ литовскій, выпечатанный въ друкарни Мамоничѣвъ (1588), на Украинѣ мало бувъ звѣстный, та що мабуть Украина перейшла подъ власть царства московскаго зб Статутомъ редакціѣ польскою. По думцѣ сего ученого мужа усунено Ста-

изданныя подъ редакцією.. профессора А. Θ. Кистяковского“. Кіевъ, 1879; стор. 32.

¹⁾ Печатанный экземпляръ Статута зъ 1588. р. находить ся въ библиотечѣ кн. В. Чарторыйскаго въ Краковѣ. Въ библиотечѣ университетскѣи и въ библиотечѣ имени Оссолинскихъ у Львовѣ находятъ ся лишъ рукописи.

туть редакціѣ польскои изъ урядовои практики въ Рос-
сїи около половины вѣку XVIII., та заступлено его пе-
рекладомъ изъ тексту польского на „россійскій дія-
лектъ“¹⁾. Рукописей такого перекладу есть на Украинѣ
багато; мабуть хбснувались ними суды полковї, сотеннї
и магистратскї, не маючи пѣдъ рукою друкованого вы-
дання зъ 1588. р. Ђдтакъ въ 1811. р. переложено Ста-
туть зъ польского на языкъ россійскїй и выпечатано
въ друкарни сенатскої²⁾.

Статуть литовскїй редакціѣ третьои есть збѣрни-
комъ права публичного и приватного; находятъ ся въ нѣмъ
такожь постановы давного права державного на Руси
и останки права звичаевого народного. Памятникъ сей
зладили ученї юристы, щѣ знали добре право римске,
идеѣ котрого лишили слѣдъ на рускомъ збѣрнику зако-
нодательства. А вже-жь въ основѣ его добачаемо справ-
дѣ слѣды давного права громадского. У всѣхъ трохъ
редакціяхъ Статута народне сѣльске зборище або копа
робить судъ и розправу по стародавньому звичаю. Ста-
туть редакціѣ першой призовиль, щобы копа збирала ся
и судила судъ въ такихъ справахъ: 1) въ случаю шкоды
въ чужому селѣ; 2) въ случаю присвоеня чужои борти³⁾;
3) въ случаю крадежи, коли злодѣя не можна було найти,
и коли пѣдозрѣне въ крадежи падало на цѣле село (роз-
дѣль VIII). Другїй Статуть (1566) ствердивъ статѣь Ста-
тута першого про копнї суды, и крѣмъ того розширивъ
подекуды права сихъ судѣвъ, и ѡдтакъ Статуть третїй

¹⁾ „Права...“, стор. 52. 53.

²⁾ „Статуть великаго княжества литовскаго...“ Переводъ
съ польскаго. С.-Петербургъ, 1811. (Текстъ польскїй и россійскїй).

³⁾ Бортъ або дерево бортное — дерево въ лѣсѣ у-вну-
трѣ выдѣбане, де сидѣли дикї пчолы.

не мѡгъ поминути того права громадскаго (роздѣлъ IX)¹⁾. Однако тѣ постановы про суды копнѣ ставались мертвою буквою права, по-за-якъ ладъ громадскій не мѡгъ устоятись побѣчь управы шляхоцкои.

Змѣсть Статута. Статутъ першой редакціѣ дѣлится на XIII роздѣлѡвъ, роздѣлы же обѣймають бѡльше або меншее число артикулѡвъ. Слѣдую бѣтакъ переглядъ поодинокихъ роздѣлѡвъ сего Статута: I. *О правахъ господара*. II. *О обороне земскоѣ*. III. *О слободахъ шляхты, и о розмноженю великаго князства*. IV. *О поглаве²⁾ женскоѣ и о выправу девокъ*. V. *О опекунахъ*. VI. *О судьяхъ*. VII. *О квалитетахъ земскихъ и о боехъ и въ головицинахъ³⁾ шляхетскихъ*. VIII. *О правахъ земельных, о границахъ, о межахъ, о копахъ*. IX. *О ловы, о пущи, о бортное дерево, о озера, о бобровые гоны, о хмелища, о соколы, о гнезда*. X. *О именяхъ, которые въ долгахъ, и о заставе*. XI. *О головицинѣ людей путныхъ, мужицкихъ и паробоцкихъ*. XII. *О грабежи и о навязки⁴⁾*. XIII. *О злодействе*.

Статутъ третью редакціѣ дѣлится на XIV роздѣлѡвъ; въ кождѡмъ же роздѣлѣ вѣсть бѡльше або меньше артикулѡвъ. Роздѣлъ I. *О персоне нашоѣ господарскоѣ*. II. *О обороне земскоѣ*. III. *О волностяхъ шляхетскихъ, и о розмноженю великаго князства литовскаго*. IV. *О судьяхъ и о судехъ*. V. *О оправе посагу и о вене*. VI. *О опекахъ*. VII. *О записехъ и продажахъ*. VIII. *О тестаментехъ*. IX. *О подкоморныхъ въ поветехъ и о правахъ земельных, о границахъ и о межахъ*. X. *О пущу, о ловы, о дерево бортное, о озера и сеножати*. XI. *О квалитетахъ, о боехъ и о головицинахъ шляхетскихъ*. XII. *О головицинахъ и о навязкахъ*

¹⁾ „О стародавнихъ сельскихъ громадахъ въ югозападнѣй Руси“ — статья Иваннишева въ „Правдѣ“, VIII, стор. 668—678.

²⁾ Поглава — право до посагу. ³⁾ Головицина — убійство, homicidium. ⁴⁾ Навязка або навезка — бѣшкодование.

людей простых, и о таких людях и челяди, которая отъ паче своихъ отходитъ, также и о слугахъ приказныхъ. XIII. О грабежахъ и навезкахъ. XIV. О злодействе всякого стану.

Языкъ Статута. Памятникъ сей писаный въ тогдѣшнѣмъ урядовѣмъ языкѣ (мало)рускѣмъ. Багато въ нѣмъ полонизмѣвъ (особливо въ редакціи третѣй), та й не обійшло безъ впливу фонетики бѣлорускои.

Замѣчаемо, що въ Статутѣ старословѣнському **ѣ** (якъ и въ Библии Скорины) ѡдповѣдає *e* (*ε*): *повете* (замѣсьць *по-вѣть*), *вечне* (*вѣчнь*); ѡдтакъ стоить *e* (*ε*) такожъ замѣсьць *я*, котре ѡдповѣдає якъ старословѣнському **ѧ** (*ę*), **ѧ** (*je*), такъ и первѣстному **ѧ**; отже: *паметъ* (ст.-слов. **ПАМАТЬ**), *свѣтый* (**СВѢТЪ**), *подаванье* (**ПОДАВАННЯ**) и т. и.

в) Право Магдебурске. Симъ правомъ нѣмецкимъ корыстувались деякі города украинскій въ Польщи на основѣ привилегій королѣвскихъ. Силою сего права города вызволялись изъ власти воеводскои та старостянской и мали свою автономію¹⁾. Двѣ складові его части зовуть ся „Зерцало саксоньске“ (*Sachsenspiegel*) и „свѣтый образъ“ (*Weichbild*), и ѡдтакъ въ Польщи були двѣ редакціѣ Зерцала саксоньского, латиньска и польска. Латиньскою редакцією занявъ ся Никола Яскеръ при королю Жигимонтѣ I. 1535. р. въ Краковѣ, а польску редакцію зладивъ Павло Щербичъ, що бувъ спершу синдикомъ Львовскимъ а потѣмъ секретаремъ королѣвскимъ. Бувъ еще третій збѣрникъ права Магдебурского п. з. „*Porządek sądów i spraw miejskich prawa majdeburskiego*“²⁾. Головну часть сеи книги зладивъ Бартошь Гроицкій. Нею хѣснувались часто суды въ Польщи, Литвѣ и на Украинѣ.

¹⁾ Про право Магдебурске гряди стор. 111—113.

²⁾ Кистяковскій, „Права, по котрымъ судится малороссійскій народъ...“ Кієвъ, 1879; стор. 70.

Нема сумніву, що всі редакції права магдебурского в Польщі и на Литві довершено під впливом тогдшньої науки права римского.

Украина, доставшись під власть царів московских, зберегала довго привилегії права магдебурского. Судь на Украині покликувались именно на дві книги, се-бъ-то на редакцію Павла Щербича и Бартоша Гроицкого. И ось склалась така дивна подія, що правом магдебурскимъ управлялись не тільки города українські, але й деякі суды полкові и сотенні, що хбснувались своїми правами звичаевими.

Кистяковскій догадуває ся, що книги права магдебурского в судах українських уживались в редакції польській, поки в кінці вѣку XVI. не зложено перекладу (мало)русского¹⁾. Зъ годомъ-перегодомъ на Украині постарались о такі книги підручні, в котрыхъ право магдебурске выложено будьто в скороченю, будьто в звязи зъ Статутомъ литовскимъ. И такъ були списані в тогдшній мові книжній: а) „Процесъ краткій приказный“ (1734); б) „Судъ и расправа в правахъ малороссійскихъ“ (1750); в) „Краткій сводъ Статута“. Всі сї підручники законодавства на Украині спочивають досі в рукописи.

Право магдебурске истнувало на Украині ще в вѣкахъ XVII. и XVIII. Ёго знали суды и практики-юристы; особливо сї письменники намагались приспособити право магдебурске до потребъ Украины своїми редакціями. Ажъ в 1783. роцѣ подѣлено Украину на три намістництва: Київське, Чернигівське и Новгородско-Сѣверське. Настала управа губерній: супротивъ неї не могли устоятись нѣ давні суды полкові та сотенні, нѣ суды

¹⁾ ibid., стор. 86.

земскій и городскій, щó ихъ опять завѣвъ гетьманъ Кирило Розумовскій, нѣ суды ратушовѣ та магистратскѣ, организовани по взбѣрци магдебурскому. Óдъ того часу на Украинѣ нѣхто не згадувавъ про тѣ памятники законодательства, щó хочъ подекуды зберегали автономію. И такъ Россія усунула рѣжнородну процедуру судову, а завела одностайный, твердый законъ. Доси бо головнымъ закономъ на Руси бувъ Статутъ литовскій, а побѣчь него ширилось право магдебурске, мѣжь-тымъ коли козаки судились своимъ правомъ.

4. Повѣсти и казки.

Коли рускѣ письменники не були въ силѣ, утвердити своихъ питомыхъ повѣстей и казокъ, то займали они запопадливо чуже майно словесне, яке зберегалось въ литературѣ далекого Выходу и въ скарбѣвни фантастичныхъ творбѣвъ грецкихъ. Византія подавала Арабамъ письма клясичной литературы грецкои, письма Гипократа, Евклида, Аристотеля, Птоломей и и., та й навпаки познакомлювалась зъ поетичными казками Выходу, ба й зъ епосомъ индѣйскимъ, котрый доходивъ до неї въ сирійскихъ, арабскихъ и перскихъ перекладахъ. А по-за-якъ Византія удержувала звязъ зъ народами германьскими и романьскими, то для неї доступнѣ были такожь казки захѣдной Европы. Тѣ-то рѣжнороднѣ казки и повѣсти входили въ литературу Славянъ полудневыхъ, Болгарѣвъ и Сербѣвъ, и бѣтакъ бѣдъ нихъ переймала Русь тѣ творы поетичнѣ тымъ легче, щó ихъ переложено на языкъ церковно-славянскій. И такъ чудна ся ростина зъ теплого краю дивнымъ дивомъ принялась въ земли рускѣй, щó тогдѣ повита була туманомъ холоднымъ; опбеля-жь сѣ повѣсти та казки фан-

тастичній були звѣстні на Русі ще й пізнійше, коли Болгарія и Сербія перестали вже ними займатись.

Въ третіймъ періоді історіі літератури рускої списувались именно отъ-сі повѣсти та казки:

а) Повѣсть про Соломона и Китовраса. Она починає ся оповѣданємъ про се, що въ Єрусалимѣ бувъ царь Соломонъ, а въ городѣ Лукорѣ панувавъ царь Китоврасъ¹⁾, котрий бувъ братомъ Соломона и въ ночи обертавъ ся въ звѣря. И довѣдавъ ся царь Китоврасъ, що у Соломона єсть жена красна и одправивъ до него ворожбита въ видѣ купця зъ приказомъ, прорвати єго жену. Ворожбита вволивъ волю Китовраса. Тодѣ Соломонъ збравъ вѣско, пошовъ въ землю Китовраса и умовивъ ся зъ вѣскомъ своимъ ось-такъ: „Якъ затрублю въ трубу, то вы готовѣть ся ити менѣ въ помічъ; якъ затрублю въ-друге, то вы наближѣть ся и станѣте въ засадѣ, якъ же затрублю въ-третьє, то вы идѣть швидко до мене!“

И перебравъ ся Соломонъ въ жебрущого старця и прийшовши въ царство Китовраса станувъ въ саду, де черпають воду. Вийшла-жъ дѣвка въ садъ зъ золотимъ кубкомъ и сказавъ Соломонъ: „Дай менѣ, дѣвко, изъ сего кубка напитись!“ И одповѣла дѣвка: „Та якъ ты, дѣду, хочешъ пити зъ царского кубка? Якъ хто побачить и скаже цареві, то бнѣ звелить за те насъ обонхъ укарати“. Соломонъ сказавъ: „Дай, же, дѣвко, напитись, нѣкто у васъ сього не побачить;“ и давъ їй за те перстѣнь, а она дала єму напитись. И пошла дѣвка зъ водою. Та ось увидѣла у неї перстѣнь Соломонова жена а Китоврасова цариця и познала свѣй перстѣнь весѣльний и запыталась: „Скажи, хто тобѣ давъ перстѣнь?“ И од-

¹⁾ Китоврасъ мабуть грецке *κίταυρος*.

вѣтила дѣвка, що давъ їй перстѣнь якійсь старецъ. А цариця сказала: „Се не старецъ, а мѣй мужъ Соломонъ“.

И сейчасъ розбелала цариця багато людей по саду и велѣла глядати Соломона, а они, найшовши старця привели его до неи. Тогдѣ цариця запыталась его: „Соломоне, чога ты сюды пришовъ?“ И ѡдповѣвъ Соломонъ: „Пришовъ по твою голову;“ а она рекла: „Самъ ты, Соломоне, пришовъ еси по смерть свою, бо ось повѣсятъ тебе“.

И швидко пѣслала Соломонова жена на поле людей своихъ за Китоврасомъ: „Скажѣть“, каже, „Китоврасови такъ: Пришовъ до мене мѣй другъ, а твоѣй недругъ“. Ѡдтакъ Китоврасъ сейчасъ повѣхавъ до свого двора и побачивши Соломона сказавъ: „Чога ты, Соломоне, сюды пришовъ?“ И одвѣтивъ Соломонъ: „Пришовъ я до тебе, щобы дѣзнатись, по-що ты вкравъ мою жену?“ И сказавъ ему Китоврасъ: „Хиба-жь ты, Соломоне, хочешъ у мене взяти свою жену? Не видати тобѣ у мене свои жены и не жити тобѣ!“

Такъ отже Китоврасъ звелѣвъ Соломона повѣсити. Тогдѣ Соломонъ ставъ передъ Китоврасомъ плакати ѣ озвавъ ся: „Та-жь ты мѣй братъ, Китоврасе; я бувъ тобѣ братомъ и царемъ въ Єрусалимѣ; кажи про-те дати менѣ смерть царску, се-бѣ-то повѣсити мене зъ честію. Прикажи сюды вынести багато напиткѡвъ и ѣды и поступай за мною самъ зъ царицею своею; нехай всѣ твои люде пють и ѣдятъ и мене царя Соломона згадують. Послухавъ Китоврасъ царя Соломона. Якъ привели Соломона до шибеницѣ, то побачивъ на нѣй льняну верѣвку и сказавъ Китоврасови: „Ты мѣй братъ, Китоврасе; та хиба-жь у тебе въ цѣлѡмъ царствѣ твоѣмъ не стало вже шовку? Пѣшли-жь та кажи купити двѣ петлѣ шовковѣ,

одну червону а другу жовту, и я тогдѣ кину ся въ любу петлю“.

Китоврасъ велѣвъ справдѣ купити шовку червоного та жовтого и скрутити двѣ петлѣ. И сказавъ ему Соломонъ: „Ты мѣй братъ, Китоврасе! позволь же менѣ заграти въ малу трубу передъ смертію“. Китоврасъ вволивъ его волю. Якъ же Соломонъ затрубѣвъ, то вѣйско его, почувши сей гомѣнъ, стало зъоружатись. Коли-жь привели Соломона до шибеницѣ, то озвались каты: „Иди, Соломоне, на шибеницю!“ И пѣшовъ Соломонъ и вступивши на першій цѣпокъ драбины сказавъ Китоврасови: „Брате Китоврасе! позволь менѣ ще заграти въ малу трубу“. Осъ затрубѣвъ Соломонъ та й задумавъ ся Китоврасъ зъ вѣйскомъ своимъ. А вѣйско Соломона почуло той гомѣнъ и наближившись скрылось не-по-далеку. И озвались каты до Соломона: „Царю Соломоне! чога зволкаєшь?“ Тогдѣ Соломонъ полѣзъ горѣ по драбинѣ и вскочивъ на горѣшню перекладину шибеницѣ; ѡдтакъ ѡдтрутивъ геть драбину та й ставъ въ трубу трубѣти. Сейчасъ прибѣгло вѣйско до Соломона, а ѡнъ приказавъ побивати ворогѣвъ.

И повтѣкали люде городскіи, а царя Китовраса и жену-царицю схопили та привели передъ царя Соломона. И сказавъ Соломонъ: „Брате Китоврасе, ты готовивъ менѣ шибеницю и двѣ петлѣ шовковіи та хотѣвъ еси мене повѣсити не по воли моѣй а по своѣй самоволи, и осъ за-те попавъ ся еси въ мои руки, неначе ягня въ кѡгтѣ вовкови, то терпи въ рукахъ моихъ; вже-жь не бути тобѣ живому“!

И звелѣвъ Соломонъ повѣсити ихъ обоихъ, Китовраса на червонѣй, а жену-царицю на жовтѣй петли. ѡдтакъ казавъ всѣхъ людей въ городѣ побивати а царство Китовраса огнемъ спалити. А самъ царь Соломонъ

цѣшовъ въ Єрусалимъ, прославляючи св. Троицю, що невѣрного царя побивъ, а царство єго полонивъ и огнемъ спаливъ.

Богу нашему слава „и нынѣ и присно и во вѣки вѣковъ, аминь“¹⁾.

Повѣсти про Соломона увбѣшли въ руску литературу изъ письменства византійского. Они зустрічають ся въ Палеяхъ²⁾ и Хронографахъ³⁾, а ѡдтакъ въ рѣжныхъ збѣрникахъ яко окреми легенды. До повѣстей про Соломона навязують ся ще окреми казки „о Китоврасѣ“⁴⁾ „о ужичской царици“⁵⁾, „о премудрости царя Соломона и о южской царици и о философьхъ“⁶⁾.

Ѓдъ людей письменныхъ поетичнѣ повѣсти про Соломона перейшли въ литературу людову. Такъ въ переказахъ народу руского збереглись казки про премудрого Соломона, про Соломона, жену єго и злу матѣрь єго, про

¹⁾ „Притча царя Соломона о цари Китоврасѣ“ („Историческая Христоматія“ Ѳ. Буславва. Москва 1861; стор. 718—721.). Порѣви. „Исторію русской литературы въ очеркахъ и биографіяхъ; сочиненіе П. Полевого“. С.-Петербургъ 1872; стор. 126—127.

²⁾ Про „Палею“ сказано дещо на стор. 49.

³⁾ Въ „Хронографахъ“ находились оповѣданя библійнѣ старого завѣта, взятѣ зъ византійскомъ Палеѣ, були такожь повѣсти про Александра Македоньского, про Троянську войну и т. и. Въ сихъ збѣрникахъ зустрічають ся такожь выписи изъ лѣтописей, не тѣлько рускихъ але й болгарскихъ та сербскихъ.

⁴⁾ Историч. Христоматія Ѳ. Буславва; стор. 715—717. Въ редакціи славянсько-руской Китоврасѣ уважає ся подекуды тѣпомъ рускимъ, по-за-якъ являє ся велитомъ, митичнымъ чудовищемъ, що знає будучность, любить правду и не робить кривды людямъ убогимъ.

⁵⁾ ужичска (южичска, южска) царица = царица юга се-бъ-то царица Савы.

⁶⁾ Историч. Христом., 721. 722.

судъ Соломона¹⁾). Деякі части сихъ казокъ взято изъ середовѣчної повѣсти „Александрія“, примѣромъ оповѣдане про теє, якъ Соломонъ задумавъ змѣрити небо й море.

б) Повѣсть про Александра Македоньского або „Александрія“. Она єсть романтичною етнографією, фантастичнымъ описомъ природы, по-за-якъ въ нѣй являють ся чудові люди и звѣрѣ неначе въ овѣтѣ зачарованомъ. Въ походахъ своихъ Александеръ вносить ся въ воздухъ на грифахъ, прислухує ся говори ви птицъ и пытає ся ихъ про ихъ жите, звычаѣ и обычаѣ; спускає ся въ глубѣнь морску, щобы дѣзнатись про ви тайны. Одаткъ приходить до сонѣчного города (Геліо-поля), бди сонце сходить, зустрічає страшнѣ, нечистѣ народы, и щобы освободити свѣтъ бдѣ тои погани, замыкає ихъ каменемъ „сунклитомъ“²⁾ въ горахъ, бди имъ нема виходу³⁾). Опбєля въ однѣмъ озерѣ Александеръ велѣвъ зловити рыбу, а въ нѣй нашли камѣнь ясный, що свѣтивъ ся неначе сонце въ ночи. И боровъ ся сей богатырь зъ чудными людьми („горѣ человекъ,

¹⁾ „Малорусскія народныя преданія и рассказы“. Сводъ Драгоманова. Кієвъ 1876; стор. 99—109. Выше наведена повѣсть про Соломона звѣстна єсть неписьменному людови въ дещо змѣненѣмъ видѣ. (Порѣвн. „Царь Соломонъ и жена его“ въ сѣмъ збѣрнику Драгоманова, стор. 103—105.)

²⁾ Про сей камѣнь читаємо въ „Александрію“ отъ-се: „Сунклитъ (асянгитъ) такова вещь: никакое желѣзо его растлѣти не можетъ, и огонь его не возметъ“. Порѣвн. „Очеркъ литературной исторіи старинныхъ повѣстей и сказокъ русскихъ“ А. Н. Пыпина (Ученныя записки втораго отдѣленія импер. Академіи Наукъ. Книга IV. С.-Петербургъ 1858, стор. 30).

³⁾ Оповѣдане про заключене нечистыхъ народѣвъ въ горахъ повторивъ Методій Патарскій; бдтакъ замѣщено се оповѣдане въ лѣтописи Несторовѣй (Полн. собр. рус лѣтоп. I, стор. 107).

долу конь, иже нарицаху ся исполины¹⁾); зайшовъ въ царство амазонокъ и пбславъ имъ копіе замѣсь себе. Дбзнавшись про говорячія дерева, Александеръ пбшовъ до нихъ запытатись про будущу свою долю. Деревя звѣстили ему, що умре въ Вавилонѣ та не лишить потомка.

Редакцію повѣсти про Александра Македоньского приписувано Каллистенови, що бувъ знатокомъ природы та историкомъ. А вже-жь ся повѣсть належить до такихъ творбъ, котрі складають ся не наразъ, але поволи, изъ-за чого годѣ ихъ бднести ко авторови одному.

Въ литературахъ славянскихъ творь псевдо-Каллистена бувъ звѣстный по двохъ рбжнихъ жерелахъ: Болгарія, Сербія й Русь переймили его изъ редакцій византійской²⁾, а Польша й Чехи одержали его бдъ Заходу Европы³⁾. Въ редакціяхъ грецкихъ и захбдно-европейскихъ Александрови приписуе ся наклбнѣ до християнства; иногдѣ приносить бнѣ жертву Богу-Саваотови. Въ найдавнѣйшихъ рукописяхъ рускихъ Александеръ зове ся сыномъ Поруна великого, се-бѣ-то Юпитера Аммона⁴⁾.

в) Повѣсти про вбйну Трояньску. Въ нихъ любувались именно народы Европы захбднои, а мѣжь Славянами були они менше звѣстнѣ, нѣжь „Алексан-

¹⁾ исполинъ — величь.

²⁾ Повѣсть псевдо-Каллистена внесено въ грецку лѣтопись Малалы, оибсля-жь священникъ Григорій переложивъ еѣ вразъ зъ сею лѣтописею на мову старо-словѣньску.

³⁾ Польскій перекладъ „Александріѣ“ выдано въ Краковѣ 1550. 1690. и 1701. р. пбдъ заголовкомъ: „Historia o żywocie i znamienitych sprawach Alexandra Wielkiego, króla macedońskiego. („Очеркъ литер. исторіи стар. повѣст. и сказокъ русск.“, стор. 37).

⁴⁾ Деякі частини повѣсти „О великомъ и храбромъ Александрѣ, царѣ макидонскомъ“ замѣстивъ Буслаевъ въ Историч. Христоматіи стор. 1337—1342.

дрія“. Въ добѣ середньовѣчної думали, що сї повѣсти взяли свѣй зачатокъ въ оповѣданяхъ Дареса и Диктиса¹⁾ про вѣйну Троянську. Творомъ Диктиса хѣснувавъ ся византійскій хронографъ Малала: томѹ же що лѣтопись єго въ X. вѣцѣ переложивъ болгарскій священникъ Григорій на мову старословѣнську, то й Русь познакомилась зъ повѣстію про вѣйну Троянську по редакціи Диктиса. Сей твѣръ обѣймавъ не тѣлько исторію вѣйны, але й оповѣданє про долю грецкихъ богатырѣвъ, щѣ зъ-пѣдъ Троѣ вертались домѣвъ. До такихъ-то повѣстей, прикрашєныхъ переказами митичными, деякі народы Европы навязували свою исторію, щѣбы звелічитись давню старовиною свого побуту національного. Отъ и болгарскій перекладчикъ Малалы замѣтивъ, що нинѣшній Болгары єуть потомками Мирмидонѣвъ Ахиля²⁾. Одъ Троянцѣвъ выводили свѣй рѣдъ Франкове, Готове, Даньцѣ, ба й ге-неалогію англійскихъ королѣвъ доведено до богатырѣвъ Троянскихъ. Не диво отже, що писатель славянскій, особливо-жь польскій, до Троянцѣвъ и Римлянъ ѣдносили зачатокъ могучихъ рѣдѣвъ свого народу, бажаючи звязати исторію своєи батькѣвщины зъ исторією народѣвъ старовины клясичной.

Въ старо-рускихъ збѣрникахъ и хронографахъ XVII.

¹⁾ Даресъ, троянскій жрецъ бога Гефайста, згадує ся въ Иліядѣ Гомеровѣй; Еліянъ (въ II. вѣцѣ по Христѣ) и инші, знали «ригійску Иліяду Дареса. — Диктисъ, зъ острова Креты, бувъ товаришемъ богатыря Идоменея и ѣдтакъ зладивъ дневникъ про вѣйну Троянську. Про твѣръ сей довго нѣхто нѣчого не знавъ, и ажъ за Нерона, цѣсаря римского, ѣдкрыто могилу Диктиса пѣсля трясєня землѣ въ Кретскѣмъ городѣ Гноссѣ. Пастухи побачили въ сѣй могилѣ ящикъ оловяный, щѣ зберегавъ повѣсть про вѣйну Троянську.

²⁾ Мирмидоны, стародавне племя ахайске въ Тессаліи. Они були зъ Ахилемъ пѣдъ Троєю.

вѣку зустрічає ся перекладъ Троянської повѣсти Гвидона де Колюмна. Онъ зладивъ свѣй твѣръ (1262—1272. р.) въ мовѣ латиньскѣй на основѣ тыхъ оповѣданъ, котрѣ приписувано Даресови и Диктисови¹⁾.

г) Приказки Пильпая²⁾ або Стефанидъ и Ихнилатъ. Зъ-помѣжъ всѣхъ творѣвъ фантазіѣ орієнтальнои найбѣльше розширились въ Европѣ приказки мудрого Пильпая. Се бувъ брагманъ³⁾ индійскій, щѣ за царя Дашелима управлявъ частію Индостану мѣжъ Индією а рѣкою Гангесомъ. По обычаю всхѣднихъ народѣвъ подававъ онъ аллегоричнымъ образомъ въ приказкахъ своихъ володарямъ науку, якъ кермувати державою. Одержавши таку скарбѣвню мудрости политичнои Дашелимъ переказавъ єѣ своимъ потомкамъ. Чотыри вѣки опѣсля король перскій Хозрой Нуширванъ⁴⁾, дѣзнавшисъ про славнѣ приказки Пильпая, пѣславъ въ Индію своего лѣкаря Барзуйе въ тѣй цѣли, щѣбъ єму привѣзъ той твѣръ мудрости индійскои. Барзуйе сповнивъ волю короля и зладивъ перекладъ книги Пильпая на стародавній перскій (пеглевійскій) языкъ, котрымъ тогдѣ говорили королѣ перскій.

Приказки Пильпая, списанѣ въ тринайцяти ѣддѣлахъ, суть подекуды похожѣ на байки Езоповѣ, але мають питому прикмету мудрости брагманьскои, по-за-якъ суть збѣрникомъ наукъ морально-политичныхъ. Пять ѣд-

¹⁾ Порѣвн. оповѣдане про Париса въ Историч. Христоматіѣ Ф. Буслава, стор. 977. — Парисъ (Фарижъ) зове ся тутъ „пастырвичемъ“, щѣ присудивъ „Венуши госпожи яблоко“.

²⁾ Пильпай, слоѣ индійске, значить „учитель наукъ“.

³⁾ Брагманомъ або браминомъ звавъ ся мужъ, ученый въ правѣ индійскѣмъ.

⁴⁾ Хозрой I живъ въ шестѣмъ вѣдѣ по рѣздѣвѣ Христовѣмъ.

дѣлѣвъ первѣстной редакціѣ тыхъ приказокъ творили одну цѣлѣсть и звѣстнѣи були пѣдъ именемъ „Панчанта тра“ (пять книгъ)¹⁾. Въ переднѣмъ словѣ до сего памятника розказуе ся, що оденъ царь индѣйскій, бажаючи видѣти своихъ дѣтей мудрыми, ѡддавъ ихъ на науку брагманови Вишну-Сармѣ, котрый для нихъ написавъ пять книгъ мурости практичной.

Зъ-помѣжь перекладѣвъ приказокъ Пильпаевыхъ есть найдавнѣйшою тая редакція, що євъ зладивъ Барзуйе въ мовѣ старо-перскѣй п. з. „*Камилла ва Димна*“ (с. в. прямодушный и лукавый). Тутъ розказуе ся про царя-льва и приятеля его быка, та про двоохъ шакалѣвъ, придвѣрныхъ. Оденъ изъ шакалѣвъ, злющій и завистливый, спонукувавъ льва, щобъ убивъ своего друга изъ-за того, що ѡнъ настае на жизнь царя, але-жь въ томъ самѣмъ часѣ побуджавъ быка, повстати проти льва, тому-що ѡнъ уже ворожо противъ нихъ выступавъ. Быкъ павъ жертвою гнѣвного царя, однакже ѣ шакала не минула кара, коли проявилась его клевета.

Одъ Персѣвъ переймили сей твѣрь Арабове; ѡдтакъ арабскѣй перекладъ приказокъ Пильная въ рѣжныхъ редакціяхъ послуживъ основою перекладамъ єврейскому, ново-перскому, грецкому и латиньскому. Єврейскѣй перекладъ приписуе ся рабинови Іоилеви; ѡпѣсля-жь текстъ єврейскѣй переложивъ на мову латиньску жидъ Іоаннь Капуанскѣй въ вѣцѣ XIII. На сѣмъ латиньскѣмъ текстѣ основуе ся перекладъ нѣмецкѣй²⁾, и ѡдтакъ пѣсля редакціѣ латиньскои та нѣмецкои зладились переклады даньскѣй, голляндскѣй та италіаньскѣй. До латиньского же

¹⁾ Порѣвн. *Pantschatantra. Fünf Bücher indischer Fabeln, Märchen und Erzählungen. Aus dem Sanskrit übers. mit Einleitung und Anmerkungen v. Th. Benfey. 2 Theile. Leipzig 1859.*

²⁾ „*Das Buch der Weisheit. Straszburg 1536.*“

тексту односитъ ся перекладъ испанскій, и такожь ческій¹⁾).

Грецьку редакцію книги „Калила ва Димна“ пбсла арабского перекладу приписують жидови Симеонѣ Сиѣови (1080. р.). Ёго перекладъ має заголовокъ *Στεφανίτης καὶ Ἰχνηλάτης* (с. в. увѣичаный и слѣдячій). Сѣ назвы указують на обохъ шакалѣвъ, прямодушного та лукавого въ перскѣй книзѣ „Калила ва Димна“²⁾. Грецькій перекладъ Симеона Сиѣа бувъ вѣдрцемъ для редакцій болгарской и сербской. Сербска же редакція той книги була звѣстна й на Руси, въ Румянцовскѣмъ бо музею въ Москвѣ находить ся рукопись, котра мабуть односитъ ся до XIV. вѣку и заявляє признаки редакцій сербской³⁾. Въ церковно-славянскихъ редакціяхъ на Руси авторомъ Стефанита й Ихнилата зове ся то Симеонъ Сиѣъ, то Антиохъ великій, то Иоаннъ Дамаскинъ; и такъ въ выданю О. И. Булгакова тая книга политичной мудрости має отъ-сей заголовокъ: „Сказаніе о притчахъ. Списаніе Антиоха великаго, друзіи же мнѣша Иоанна Дамаскина слово плснотворца канономъ еже о звѣрехъ нарицаемыхъ Стефанида да Ихнилада“⁴⁾. Въ тѣмъ выданю нема початку книги; про-те передъ текстомъ церковно-славянскимъ Булгаковъ поставивъ въ російскѣмъ перекладѣ Бориса

1) Prawidlo lidského žiwota, jinak podobenství starých mudrofcw... (Порѣви. „Очеркъ литер. исторіи стар. повѣст и сказокъ русск.“ А. Н. Пыпина въ Ученыхъ Запискахъ II. отд. импер. Акад. наукъ, кн. IV., стор. 155.).

2) Сей грецькій перекладъ Симеона Сиѣа выпечатано доперва въ 1697. р.

3) „Стефанитъ и Ихнилатъ“. Съ предисловіемъ и примѣчаниями члена общества любителей древней письменности О. И. Булгакова. С.-Петербургъ 1877—1878; стор. 17.

4) Выдане О. И. Булгакова, стор. 1—89².

Волкова (зъ 1762. р.) пять приказокъ Пильпая, „философа индейского“, и симъ способомъ познакомивъ читателейъ въ цѣлою книгою мудрости индійской.

Всѣхъ приказокъ въ Стефанидѣ и Ихнилатѣ есть двадцать и пять.

А вже-жь сею книгою мудрости политичной могли на Руси лишь ученіи письменники корыстуватись. Тѣ бо приказки подавали въ аллегоріяхъ науку володарямъ, якъ управляти пѣддаными. А по-за-якъ такую мудростію тѣлько де-кто въ великомъ князѣвствѣ московскомъ мѣгъ хѣсноватись, то не треба було сю книгу переводити на мову (мало)руську.

д) Казка про Индію богату. Она зове ся такожъ „письмомъ пресвитера Іоанна“ ко грецкому цѣсарю Мануилови. Имя сего пресвитера жиє на Востокѣ въ легендахъ: такъ кажуть, що три царѣ, бѣходячи поклонитись новонародженому Мессію, передали Іоаннови управу своихъ земель. Онъ писавъ листы до нѣмецкого цѣсаря Фридриха Барбароссы про чудеса своего царства въ Азіи¹⁾. Въ загалѣ личнѣсть сего второго Мелхиседека, щѣ бувъ царемъ и священникомъ вкупѣ, являє ся вельми тайною; про те не дивно, що про него розказували всѣлякѣ казки: хто называвъ его ханомъ татарскимъ, щѣ принявъ вѣру христіянську, хто звеличивъ его индійскимъ царемъ и патріархомъ Несторіянскимъ, хто уважавъ его головою Рахманѣвъ, про котрыхъ згадує „Александрія“, а хто находивъ его въ Абиссиніи, де путники бачили христіянське царство Іоанна.

¹⁾ Межи грамотами, якѣ Н. Карамзинъ одержавъ изъ Кенигсбергского архива, находили ся два письма великого магистра нѣмецкого Конрада фонъ Юнгингена зъ дня 20. сѣчня 1407. р. ко королямъ Арменіи и Абассіи [regi Abassiae sive presbytero Johanni]. (Карамзинъ, Исторія госуд. росс. Примѣч., III. 282.).

Въ казцѣ про Индію богату читаємо, що Іоанна слухають въ Индіи сѣмдесять и два царѣ, що тамъ родять ся „потамы“ (пбвѣ-чоловѣка а пбвѣ-пса), „урши“ або медведѣ, фениксы, рыбы зъ золотою кровю, звѣрѣ о пяти ногахъ та й сатиры, — читаємо, що люде тамъ не лгуть, тому-що бдѣ всякон брехнѣ блѣднѣють неначе мертвяки, що на улицахъ єсть помбєть зъ дорогого камѣня и т. и.

Сея казка збереглась на Руси въ кблькохъ пбзнѣйшихъ рукописяхъ. Одну такую рукопись найдено въ збѣрнику, въ котрѣмъ 1795. р. графъ Алексѣй И. Мусинъ-Пушкинъ бдкрывъ „Слово о полку Игоревѣмъ“¹⁾. Въ тѣмъ збѣрнику було бѣсьмь статей свѣтского змѣсту, именно третьою статью було „Сказаніе о Индиѣ богатой“, а пятою статью вызначилось „Слово о пълку Игоревѣ, Игоря Святъславля, внука Ольгова“. Одну рукопись казки про Индію богату выдавъ Полевый въ Московскѣмъ Телеграфѣ 1825. р. п. з. „Сказаніе о индїйскомъ царствѣ и великомъ и пресловущемъ государствѣ, и о вєьхъ чудесахъ земли тоя индїйскія: сколь велика земля, и сколько какихъ чудесъ и узорочій, и каковы въ ней люди и языцы, и каковы въ ней звѣри, и каковы въ ней птицы“.

є) Казка про купця Дмитра Басаргу. Поббчъ повѣсти про Соломона казка про купця Дмитра Басаргу була на-стѣлько популярною на Руси, що зъ нею познакомились подекуды люде неграмотнѣ. Коли вншѣ повѣсти та казки були даромъ литературы всхбднои, то казка про того купця утворилась мабуть на Руси. Она розказує про Кїївского купця Басаргу и єго сына,

¹⁾ Той збѣрникъ набувъ графъ А. Мусинъ-Пушкинъ бдѣ Іюля, архимандрита Спасо-Ярославского монастыря. (Гляди стор. 71.).

що звавъ ся Борзосмысломъ або Мудросмысломъ. Коли оба плыли моремъ, то сильна буря загнала корабель ко незвѣстному городу, де панувавъ царь Несмѣянъ, що всѣхъ христіянъ навертавъ на свою вѣру еллиньску. Той царь обѣцявъ купцєви, що позволить ему свободно торгувати и бдпустити его въ родину зъ дарами та провѣдниками, коли бнъ прийме вѣру царску и бдгадає три загадки. Дбзнавшисъ про сю волю царя купецъ Басарга вельми зажуривъ ся, бо видѣвъ 330 кораблѣвъ въ пристани и довѣдавъ ся, що всѣ купцѣ, котрѣ на нихъ сюды приплыли, сидять въ тюрмахъ. Уже дожидавъ Басарга такой самон долѣ, ажъ ось спасъ его бдъ загибели 7-лѣтнй его сынъ. Сей бо недолѣтокъ бдгадавъ двѣ загадки и просивъ царя, чтобы давъ ему свѣй одягъ и въ присутствѣ народу посадивъ его на своѣмъ тронѣ. Несмѣянъ притакнувъ, а Борзосмыслъ, сѣвши на тронѣ, запытавъ людей, въ кого вѣрують; коли-жь всѣ призналисъ, що суть христіанами, то бдрубавъ голову безбожному Несмѣянови. Одаткъ нарбдъ признавъ мудрого дѣтвака своимъ царемъ. Борзосмыслъ давъ волю всѣмъ невольникамъ-купцямъ и оженившисъ зъ дочкою Несмѣяна бувъ царемъ до кѣнця житя.

Кѣлька рукописей сеи казки находить ся въ Румянцовскѣмъ музеѣ въ Москвѣ. До лучшихъ належить рукопись изъ XVII. вѣку, що має заголовокъ такій: „Слово о Димитриѣ купцѣ, зовомомъ по реклу¹⁾ Басаргѣ Киевленинѣ, о мудромъ и о благоразумномъ сынѣ его о отрочатѣ добромудромъ-смыслѣ“⁽²⁾.

¹⁾ рекло — назва, прѣзвище.

²⁾ Деякй части „Слова о Димитриѣ купцѣ“ выпечатавъ Ѳ. Буславъ у своѣй Историч. Христоматіѣ, стор. 1345—1350. — Рукопись Полевого выдруковано въ журналѣ „Русскій Вѣстникъ“ 1842. р. I. 65—75.

ж) Повѣсть про Девгенія Акрита. Въ давнихъ рукописахъ звѣтна она п. з. „*Дяланіе и житіе Девгеніево Акрита*“. Сей творъ славянско-рускій естъ неначе переспѣвомъ византійской поемы, въ котрой величивъ ся богатырь Василь Дигенесъ Акритесъ (*Βασίλειος Διγενής Ἀκρίτης*). Се була личнѣсть исторична, що досѣль славить ся въ грецкихъ пѣсняхъ народныхъ. Онъ звавъ ся Дигенесъ (дворѣднѣй), по-за-якъ бувъ сыномъ арабского эмира Мусура, що принявъ християнство, и грекинѣ изъ знаменитого роду Дукѣвъ. Друге имя Акрита дано ему изъ-за того, що охоронявъ границѣ византійского царства надъ Евфратомъ противъ нападѣвъ сарацинскихъ. Такъ отже хоробрѣ дѣла одного изъ славнѣйшихъ акритѣвъ, Дигенеса, розказують ся ладомъ эпичнымъ въ литературнѣмъ творѣ византійскѣмъ¹⁾.

Въ давнѣй Русѣ явилось кѣлька редакцій той поемы византійской, але они були творомъ майже самостоятельнымъ и ѳдтакъ одна редакція ѳдъ другой текстомъ чи-мало рѣжнилась. Въ славянско-рускѣй повѣсти про Девгенія Акрита розказуе ся, що сарацинскѣй або „аравитскѣй“ царь Амиръ полюбивъ дочку одной набожной вдовицы зъ царского роду въ земли грецкѣй. Онъ збравъ вѣйско и пѣшовъ пакости творити въ грецкѣй земли *для-ради красоты дѣвицы той*, пѣрвавъ ѳдтакъ дѣвчину та й скривъ ся. Вдовиця посылае трохъ сынѣвъ въ погоню: *идите вы, сказала имъ, и угоните Амира царя и отоймите сестрицу свою прекрасную; аще сестры своєю не возьмете, и вы сами тамо главы своя положите*. Браты кинулись за Амиромъ неначе яструбы золотокрылѣ; на границы землѣ аравитской зустрѣнули сто-

¹⁾ Змѣсть сей поемы подавъ Всеволодъ Миллеръ въ предѣлѣмъ словѣ до пѣснѣ о полку Игоревѣмъ („Взглядъ на Слово о полку Игоревѣ“. Москва 1877; стор. 16—33).

рожу Амира и стали єѣ побивати, *яко добрыє косцы траву косити*. Коли-жь наймолодшій братъ поборовъ Амира на поединку, то сей царь обѣцявъ приняти вѣру правдиву, наколи браты ѡддадутъ ему свою сестру. Они ввололи его волю, и ѡдтакъ Амиръ ѡдказавъ ся ѡдъ своего царства, та поѣхавъ въ землю грецку, де его весѣле ѡдбулось велично. Мѣжь-тымъ мати Амира дѣзнавшисѣ, що єи сынъ покинувъ вѣру батькѡвъ, пѣслала за нимъ троєхъ Сарацинѡвъ на коняхъ зачарованыхъ. Саме тогдѣ жена Амира снила сонъ зловѣщій; прикликані „волхвы, книжники и фарисеи“ заявили, що за Амиромъ прислано гѡнцѣвъ зъ землѣ аравитской. Гѡнцѣвъ справдѣ найдено вкрытыхъ за гѡродомъ, але они не займили вже Амира; ихъ охрещено, а зачарованыхъ коніѣ ѡддано тремъ братьямъ-богатырямъ. Не довго ѡпѣсля у Амира родивъ ся сынъ; его назвали Акритомъ, а въ хрещеню дали ему имя „прекрасный Девгеній“. Ѧнъ рѡсѣ не по днямъ, а по годинамъ: въ тринацятѡмъ роцѣ житя вбивъ змію зъ чотырма головами. Опѣсля въ вѡйнѣ подолѣвъ Филипата и его дочку Максиміянѣ, але-жь побореный Филипатъ сказавъ Девгенієви, що єсть на свѣтѣ богатырь славнѣйшій ѡдъ него, се-бѣ-то Стратигъ зъ чотырма сынама и зъ дочкою Стратигѡвною, котрой надармо добивалось багато царѣвъ и королѣвъ. А вже-жь Девгенієви удалось пѡрвати красну Стратигѡвну и зъ нею оженились.

Частину повѣсти про Девгенія Акрита замѣстивъ Карамзинъ въ примѣткахъ до своєи „Исторіѣ государства російского“ (II, 333; III, 272); ѡдтакъ А. Н. Пыпинъ подавъ змѣсть и деякі уступы сеи повѣсти пѡсля Погодиньского збѣрника, що находится ся въ Петербургскѡй публичнѡй библіотецѣ¹⁾. Впрочѡмъ въ збѣрнику Іои-

¹⁾ „Очеркъ литературной исторіи старинныхъ повѣстей

левѣмъ, въ котрѣмъ найдено „Слово о полку Игоревѣмъ“, мѣжь осьми статями замѣщень суть отъ-сѣ: 1. „Дьяніе прежнихъ временъ храбрыхъ человекъ о брззости, и о силъ, и о храбрости. 2. Сказаніе о Филипатъ, и о Максимъ, и о храбрости ихъ. 3. Аще думно есь слышати о свадьбѣ Девгъевъ, и о вѣсхыщенни Стратиговкѣ“. Се не суть окремѣ повѣсти, а лишъ части повѣсти „Двѣяніе и житіе Девгеніево Акрита“.

с) Повѣсть про Синагрипа, царя Адорѣвъ. Се есть вольный церковно-славянскій перекладъ арабской казки изъ „Тысячи и одной ночи“. Повѣсть сеся есть четвертою статью въ томъ Іоилевѣмъ збѣрнику изъ XIV. або XV. вѣку, въ котрѣмъ найдено „Слово о полку Игоревѣмъ“. Она написана пѣдъ заголовкомъ: „Синагрипъ, царь Адоровъ и наливскыя страны“¹⁾. Суть ще ившіе заголовки сего памятника, н. пр. „Сказаніе о Акирь премудромъ и о царствіи царя Синографа земля алевитской и анизорской“²⁾. Той-то Акирь премудрый являе ся мовъ-то перелицьованымъ типомъ Гейкара въ одвѣтнѣй казцѣ арабскѣй³⁾. Въ редакціи славянскѣй говоритъ онъ про себе отъ-се: „Въ то время азъ Акирь книгчій“⁴⁾ бѣ, и речено ми есть отъ Бога: „отъ тебе чадо не родится“. Имъ-ніе же имъля паче всѣхъ человекъ, поляхъ жену и устроишъ домъ, и жишъ 60 лѣтъ, и не бысть ми чяда, и сздашъ треб-

и сказокъ русскихъ“ въ Ученыхъ Запискахъ II. отд. импер. Акад. наукъ, кн. IV. С-Петербургъ 1858; стор. 86—88.

¹⁾ Повѣсть про царя Синагрипа есть неначе переспѣвомъ арабской казки про Сенхарипа, царя Арабіи (або Ассура) и Ниневіи.

²⁾ „Очеркъ литер. исторіи стар. повѣстей и сказокъ русскихъ“, стор. 74. 75.

³⁾ *ibid.*, стор. 65—68.

⁴⁾ книгчій — книжникъ.

ники¹⁾, и възгнѣтихъ огонь и рѣхъ: Господи Боже мой! аще умру, и не будетъ ми наслѣдника, и ркутъ чловѣци: Акырѣ праведенъ бѣ, и Богу истинно служаши; аще умреть и не обрящется мужескъ полъ, иже постоитъ на гробѣ его, ни дѣвическъ полъ, иже бы его оплакала, ни иже по немъ задницу²⁾ възметъ... И нынѣ прошу у тебе Господи Боже мой! даждь ми мужескъ полъ: егда преставлюся, да всыплетъ ми грѣтъ на очи мои...³⁾

Хоча же ся повѣсть змѣстомъ своимъ могла подобатись грамотѣямъ ученымъ, то однако людѣ неписьменный не добачавъ въ нѣй прикметъ свои питомой поезиѣ, и про-те не хотѣвъ прикрашувати своихъ переказѣвъ образами свѣтогляду чужого.

з) Исторія о Варлаамѣ и Іоасафѣ. Се есть духовный романъ, щѣ его на Руси мѣжь иными повѣстями наибѣльше читано. Тутъ оповѣдае ся про се, якъ мудрый пустельникъ Варлаамъ навернувъ индѣйскаго царевича Іоасафа до христіанства, хоча злющій отецъ Авениръ безъ вину переслѣдувавъ своего сына, хотячи его повздержати ѡдъ такого почину. Варлаамъ перебравъ ся за купця, щѣ продававъ камѣнь дорогій, и сказавъ царевичеви, щѣ камѣнь той зѣображае царство небесне, котрого найлегче можъ достигити самотою та молитвою.

Першій рукописи сего твору, списаній въ языцѣ старо-словѣньскѣмъ, ѡдносятъ ся до XIV—XV. вѣку. Уже въ деякихъ изъ тыхъ рукописей авторомъ тои исторіи зове ся Іоаннъ Дамаскинъ⁴⁾. Въ 1637. р. выдано сей

¹⁾ требникъ — жертвникъ. — ²⁾ задница — спадщина.

³⁾ Карамзинъ „Исторія государства російскаго“, примѣч. III, 272.

⁴⁾ Іоаннъ Дамаскинъ (родивъ ся около 700. р.) бувъ славнымъ учителемъ въ церквѣ грецкѣй.

твѣрь въ мовѣ рускѣй п. з. „Гисторія албо правдивое выписане святого Іоанна Дамаскина о житіи святыхъ преподаваемыхъ отецъ Варлаама и Іоасафа и о наверненію Індіанъ. Старанемъ и коштомъ Інокѣвъ общезжителного монастыря Кутеевского, ново зъ грецкого и словенского на рускій языкъ преложена. В' тѣнографіи тоей обители. Року 4743 іюля 16 дня“ (in 4°). Всѣхъ главъ въ сѣй книзѣ есть 40, картокъ нумерованыхъ 362. Сю книгу выдано коштомъ Іоанна Труцевича, игумена монастыря Кутеевского. Въ переднѣмъ словѣ сказано, що исторію Іоанна Дамаскина переложено „для утѣхи и пользы христіянскои на простый языкъ рускій“. И справдѣ языкъ сеи исторіи есть (мало)рускій, тѣлько-жь добачасмо въ нѣмъ чимало полонизмѣвъ.

Изъ огляду сихъ повѣстей и казокъ можна дѣзнати, що рускій грамотѣвъ списували переважно такі творы фантастичні, якѣ змѣстомъ своимъ для людей неписьменныхъ не були приступными. Тѣ книжники не дбали про просвѣту незрячихъ братѣвъ та й самі кормились недоѣдками, що падали зъ „трапезы“ роскошныхъ Византійцѣвъ. Така пожива не була хосенна для молодой вѣдчѣ народу руского: ему треба було иншой вѣды, чтобы въ природнѣмъ змаганію покрѣпшати и заняти одвѣтне мѣсце въ великѣй родинѣ народѣвъ славянскихъ. А вже-жь судилось ему ходити по-темки безъ свѣтла питомой науки ще двѣстѣ лѣтъ, поки въ добѣ найновѣйшѣй не засветала ясна днина ѡдродженя національного.

ПЕРІОДЪ ЧЕТВЕРТЫЙ.

Загальний поглядъ историчный и литературный.

Черезъ унію Люблинську запропастились давній порядки громадскій на Руси, и якъ тѣлько люднѣсть розпала ся на шляхтичѣвъ и людей посполитыхъ або простыхъ, то небавомъ (1573) рускій хлѣборобы втратили й особисту свободу. А вже-жъ нарѣдъ рускій, щѣ любитъ волю, не мѣгъ навикнути до новыхъ порядкѣвъ шляхоцкихъ. Мѣжь людьми посполитыми, до котрыхъ причислялось такожъ духовенство низше, ширилось невдоволене що-разъ бѣльше, тѣла искра на давнѣмъ згарищи, неначе-бъ выжидала сухого пѣдпалу, щѣбъ запалахкотѣти яснымъ поломямъ. Коли ѣдтакъ Русь-Украина побивалась тяжкимъ лихолѣтемъ ѣдъ братѣвъ Славянъ, явивъ ся Богданъ Хмельницкій освободителемъ примученого народу. Тѣма тѣмуца невдоволенихъ людей горнула ся икъ нему изъ всѣхъ сторѣнъ Украины, ба й зъ далекого воеводства галицко-русского спѣшило багато добровольчѣвъ до „второго Мойсея“, щѣ мавъ спасти землякѣвъ зъ неволѣ. При помочи кримскихъ Татаръ поборовъ ѣнъ Полякѣвъ (1648) въ трохъ битвахъ въ Руси полудневѣй и трѣхи-щѣ не зруйнувавъ Польщѣ, заподѣявши неприятелеви втраты чи-малі пѣдъ Збаражемъ и Зборовомъ (1649). Ба, въ Зборовѣ король Янъ Казимиръ бувъ бы понавъ ся въ руки Хмельницкого, наколи-бъ сей гетьманъ козацкій не бувъ вжахнувъ ся займити въ полонъ помазанника божого.

Коли Хмельницкій побѣдами своими прославивъ ся въ Европѣ, привѣхали до него послы сусѣднихъ державъ, а то ѣдъ султана турецкого, царя московского и ѣдъ Юрія Ракочого II., князя семигородского, везучи ему

дарунки и привѣтъ своихъ володарѣвъ. Именно Ракочій бажавъ зъєднати собѣ Хмельницького, щоби при его помочи займити для себе корону польску¹⁾. Мѣжь-тымъ миръ, якій въ Зборовѣ заключила Польша зъ козащиною, мѣгъ бути догѣднимъ для рускои шляхты, для козацкѣвъ и духовенства православного, але мѣщане та селяне не добачали въ нѣмъ для себе нѣякого хѣсна. Такъ отже люде посполитѣ стали жалкуватись, що гетьманъ ними зовсѣмъ не пѣклувавъ ся, изъ-за чого они заворупились и не оглядаючись уже на Хмельницького самѣ почали добиватись лучшой долѣ.

Щоби отже своихъ землякѣвъ бѣдъ кровавой самопомочи повздержати, пѣднявъ Хмельницькій опять боротьбу противъ Польщѣ (1651), однако щастѣ въ вѣйнѣ вже ему не сприяло. Его поборено въ двохъ битвахъ и бѣтакъ твердыми услѣвами мировыми намагалась Польша вгамувати повстанє Украины. Хмельницькій смиривъ ся передъ гордымъ побѣдникомъ, але не мѣгъ погодитись зъ незавидною своєю долею. Въ такѣмъ безъбѣднѣмъ положеню прихиливъ ся до Москвы и першою его думкою було, до могучого пѣвнѣчного сусѣда повернути весь рускій нарѣдъ ажъ до Люблина и до Карпатъ²⁾. Але сталось такъ, що въ договорѣ Переяславскѣмъ (1654) сполучено зъ Москвою тѣлько тую часть Малоруси, котру бнѣ въ вѣйнѣ зъ Польщею бувъ займивъ³⁾. При за-

¹⁾ Корн. Заклинскій, „Зношеня козацкѣвъ съ Шведами и съ княземъ Юріємъ Ракочимъ II.“ (Справозданє дирекціѣ ц. к. гимназіѣ академичной у Львовѣ за рѣкъ школьнѣй 1882/3; стор. VI.).

²⁾ Правда, писъмо літературно-політичне. Рочник VI. 1873; стор. 592.

³⁾ Сєся часть Малоруси обѣймала крѣмъ Украины на лѣвѣмъ березѣ Днѣпра ще й Кіѣвщину правобѣчну и вєхѣдну часть теперѣшньої губерніѣ Подѣля и Волини.

ключеню сего договору присутні московскій бояре присягли именемъ царя Олексія Михайловича, що автономія України ніколи не нарушитъ ся.

Найблизшимъ наслѣдкомъ сего договору була вѣйна Москвы зъ Польщею. Царь самъ станувъ на передѣ одного бддѣлу вѣйска, що ввѣйшовъ въ Литву и займивъ гѣродъ Вильну, мѣжь-тымъ коли другій бддѣлъ вступивъ на Украину. До сего походу прилучивъ ся й Хмельницкій зъ козаками. Тогдѣ спонукавъ онъ Кароля (X.) Густава, короля шведского, напасти на Польшу, котра усобицями своими вельми побивалась. Шведы полонили Велико-Польшу и Мало-Польшу и ввѣйшли до Кракова, изъ-за чого король Янъ Казимиръ утѣкъ зъ краю до Шлезска. Тому-же, що царь Олексій замотавъ ся въ вѣйну зѣ Шведами, не мѣгъ онъ въ тѣмъ самомъ часѣ и въ Польщи розвинути силы военной. Впрочемъ на Украинѣ не уставала ворохобня, по-за-якъ нарѣдъ не мѣгъ вдоволитись новыми порядками московскими. Щобы отже выдобутись зъ такои бѣды, царь Олексій по-неволи заключивъ розѣмъ зъ Польщею (1656).

По смерти Хмельницкого (1657) вытворилось на Украинѣ кѣлька партій политичныхъ. Найперше выступили на-передъ двѣ партіѣ, а то козацка старшина, що ибдлещувалась польскѣй шляхтѣ, та й прихильники кормиги московской. Провѣдникомъ польско-русской партіѣ бувъ Иванъ Выговскій, що за Хмельницкого бувъ писаремъ вѣйсковымъ, а опѣсля ставъ гетьманомъ. Выговскій бувъ вельми вправный въ интригахъ политичныхъ: заявляючи московскому цареви вѣрность не-абы-яку, вступивъ онъ саме-тогдѣ въ звязъ зъ польскими панами, що були керманичами высокой политики. Одтакъ умовивъ ся (1658) въ Гадячи зъ Поляками, що Украина побѣчъ Польшѣ и Литвы творити буде рѣвноправну третю

часть загальної держави польскої¹⁾. Однакже Выговскій мавъ мѣжь земляками багато противникѣвъ, котрї не вѣрили въ ширѣсть обѣцянокъ польскихъ. Одаткъ людъ посполитый заворушивъ ся супротивъ свого гетьмана, щѣ явивъ ся приятелемъ Польщѣ, изъ-за чого его приневолено зложити булаву гетьманьску. А вже-жь Украинѣ не полегшало въ недоли, бо таки свои дѣти запрѣдували си таланъ Москвѣ. Особливо-жь гетьманъ Иванъ Брюховецкїй явивъ ся справдѣшнимъ перевертнемъ, щѣ перъ свою батькѣвщину въ службу московщины, та своєю захланною хапчивостїю заподѣявъ землякамъ багато лиха. Одаткъ и московска кормига ставалась що-разъ тяжшою, изъ-за чого на Украинѣ проявлялись крѣваві усобицѣ. Въ такихъ злидняхъ Москва не вмѣла собѣ порадити, то й заключила зъ Польщею розѣмъ въ Андрусовѣ (1667), по котрому рѣку Днѣпро вызначено границею мѣжь обома державами. Лѣвобережна Украина осталась при Москвѣ, а правобережна попалась пѣдъ власть Польщѣ. По сѣмъ боцѣ Днѣпра тѣлько Кїївъ оставъ ся при Москвѣ.

Коли-жь польскїй и московскїй перевертнѣ въ усобицяхъ своихъ ослабли, то побѣчь сторонництва польского та московского вытворилась партїя третя — турецка. Провѣдникомъ си ставъ Петро Дорошенко. Онъ спонукавъ Турцію до вѣйны зъ Польщею и поставивъ Русь-Украину пѣдъ кормигу бисурманьску. И заворушилась мѣжь Турцією а Польщею довга вѣйна, котру ледво польскому королеви Янови Собескому повелось закѣичити. Коли-жь Дорошенко ѣдступивъ ѣдъ приязни

¹⁾ Мѣжь ѣсѣмнадцати статями договору Гадацкого важною єсть статья сема, де сказано, щѣ Русь-Украина мати-ме свою академію, метрики, канцелярївъ й друкарнѣ. (Исторїя Малороссїи, Николая Маркевича. Томъ II. Москва, 1842; стор. 29. 30.)

зъ Турцією и зъ Москвою примиривъ ся (1676), то вбухла опять война мѣжь Москвою а Турцією. Турки поставили тогдѣ княземъ малорускимъ Юрія Хмельницкого, сына славного гетьмана Богдана Хмельницкого. Однакже той слабодухъ не вмѣвъ собѣ на Украинѣ нѣякого сторонництва зъєднати. Опѣсля (1681) заключено миръ мѣжь Москвою и Турцією въ Бахчисараѣ й установлено рѣку Днѣпро границею мѣжь обомя тыми державами. Такъ отже роздерто Русь-Украину на трое: вхѣдна ви часть належала до Россіѣ, полуднево-захѣдна до Польщѣ, а полуднево-вхѣдну часть ѡдступлено Турціи.

Въ-останне схопилась Русь-Украина при Петрѣ Великомъ до боротьбы за свободу й волю. Коли бо сей царь воювавъ зѣ шведскимъ королемъ Каролемъ XII., сполучили ся двѣ рускѣ партіѣ, польска й московска, та й при помочи Шведѣвъ намагались вчинити Украину самостѣйною. Проводырѣ обохъ сихъ сторонництвъ, козацкѣй гетьманъ Иванъ Мазепа, спершю заманювавъ Россію доказами вѣрности и ажъ передъ битвою пѣдъ Полтавою (1709) перейшовъ на сторону Шведѣвъ. А вже-жъ Петро В., поборовши Шведѣвъ, тяжко метивъ ся Украинцямъ, щѣ важились противъ него повстати: усунено всякѣй останки автономіѣ и пѣдписано декретъ смерти народови руско-украиньскому¹⁾. Цариця Катерина II. скасувала гетьманщину (1764) и слобѣдску козачину (1765),

¹⁾ Царь Петро В. задумавъ всѣхъ Русинѣвъ загорнути пѣдъ свою власть. Такъ помагаючи Францу Ракочому II., щѣ повставъ противъ цѣсаря Іосифа II., выславъ ѡпѣ (1710) вѣйско свое въ пѣвнѣчну Угорщину. Генералы россіѣкѣй, займивши важнѣйшѣй мѣста въ Спизжскѣй земли, хѣзяйнували тутъ мовѣ въ забранѣмъ краю. Тогдѣ отже хотѣвъ царь Петро прилучити до своѣй державы пѣвнѣчну Русь угорску. („Дѣло“, 1882, статья Корнила Заглинського, п. з. „Іосифъ Годермарскѣй, именованнѣй епископъ мункацкѣй и пляны Петра В. щѣ-до пѣвнѣчноѣй Угорщинѣ“, ч. 13.).

та й велѣла зруйнувати Сѣчь (1775)¹⁾, щѣ була приста-новищемъ козаковъ запорожскихъ. Бѣльша часть тамошнихъ козаковъ пѣддала ся своѣй неминучѣй доли й попалась пѣдъ кормигу россѣйску; малая-жъ частьна поплыла чайками по Днѣпру въ-низъ и одержала бѣдъ Турциѣ при устю Дунаю мѣсце на поселене. Одакъ по всѣхъ козацкихъ земляхъ заведено крѣпацтво (1783—1793) таке-саме, яке було въ московщинѣ. Коли-жъ не стало козачины, то Украинцѣ побивались тяжкимъ лихолѣтемъ: якъ пѣдъ россѣйскою, такъ и пѣдъ польскою управою не було для нихъ выгяду на лучшу будучность.

Въ 1739. р. Россѣя заключила зъ Турцию миръ въ Бѣлгородѣ и бѣдакъ Турциѣ бѣдступила сему своему суперникови всѣ степы мѣжъ Днѣпромъ и Днѣстромъ. Сейчасъ опустили Турки Русь-Украину, де хозяйнували черезъ 70 лѣтъ. Одаъ того-то часу Россѣя сама зносила наслѣдки немилого сусѣдства зъ Турцию, мѣжъ-тымъ коли Польша осталась зъ бисурманами въ приязни. Тѣ-жъ степы Украины, котрѣ

¹⁾ Гетьманщина була въ теперѣшнихъ губерніяхъ Чернигѣвскѣй и Полтавскѣй; слобѣдскѣй полки були розложились въ тепер. губерніи Харкѣвскѣй и въ украиньскихъ частинахъ губерніѣ Воронежской и Курской; вольности же або вольнѣй землѣ товариства запорожского простягались въ тепер. губерніи Катеринославскѣй и въ сусѣднихъ частинахъ губерніѣ Херсоньской и Таврицкой. — Тая Сѣчь, котру зруйновано 1775. р., звалась Новою Сѣчю; она находилась надъ рѣкою Пѣдпѣбною на майданѣ, щѣ звань ся Красный Куть. Тутъ сидѣли Запорожцѣ бѣдъ 1734. р. Всѣхъ Сѣчей було ѣсьмь. Перша Сѣчь звалась Хортицка, друга — Томаковска, третя — Микитиньска, четверта — Чортомлыцка, пята — Каменьска (при рѣцѣ Каменцѣ въ земли крымского хана), шеста — Олешковска въ земли турецкѣй), сема Сѣчь була ояты Каменьска, а ѣсьма звалась Новою Сѣчю надъ рѣкою Пѣдпѣбною въ рѣднѣй земли. (Д. И. Эварницкѣй, „Число и порядокъ запоржскихъ Сѣчей“ въ Кѣвск. Старинѣ, т. VIII., 1884; стор. 589—608).

Польща займила давнѣйше, стались приманою для польскихъ панѣвъ, щѣ по призову королѣвскому просторѣ куснѣ землѣ пѣдѣ свою власть загортали. А по-за-якъ тѣ паны вважали Украину вторымъ Канааномъ, щѣ въ нѣмъ вишити медомъ и молокомъ, то звалилось ихъ туды вельми багато. Тутъ стали они заводити порядки польскѣй, изъ-за чого бѣльша часть люду посполитого попалась въ неволю. Противъ невыносимой самовой польской шляхты, щѣ въ соціальныхъ и релігійныхъ пытанняхъ згнушчалась зъ природныхъ правъ Руси-Украины, повставъ примученый людь на Подблю (1768) и пѣдѣ проводомъ Гонты та Залѣзняка мстивъ ся крѣваво всѣмъ панамъ и жидамъ-арендарямъ, котрѣ на чужбѣй займанщинѣ по своему хозяйнували. Саме-тогдѣ була Польща домашними усобицами такъ безсилна, щѣ не могла вгамувати рѣзнѣ, изъ-за чого зворушений людь займивъ цѣлу обширѣ ѡдѣ Уманя по Бѣлу-церковѣ. Ажъ при помочи росейскѣй подѣлла Польща революцію соціальну, щѣ рокотѣла страшнымъ громомъ надѣ панскими головами. Коли-жъ политичнѣй партіѣ въ Польщи не переставали мѣжъ собою вести усобицѣ, то Россія и Прусы почали вмѣшуватись въ державнѣй справы польскѣй. Ѳдтакъ прийшло до подѣлу Польщѣ въ рокахъ 1772., 1793. и 1795. Бѣльшу часть Руси-Украины займила Россія, Галичина же припала Австріѣ при першѣмъ подѣлѣ Польщѣ.

По принятю унѣй церковной литературна жизнь на Руси не могла розвиватись ладомъ природнымъ. Коли люде посполитѣ корыстувались лишъ подекуды церковно-парохіальными школами, то панскѣ дѣти вчились понайбѣльше въ коллегіяхъ єзуитскихъ и принявши обрядъ латинскѣй ставались перевертнями супротивъ колиш-

нихъ братѣвъ. Не помогли нѣчего змаганя церковныхъ брацтвъ въ хосенъ просвѣты землякѣвъ: въ наслѣдокъ религійныхъ спорѣвъ звернулись тогдѣшній письменники до науки чужои, схоластичной, и занастали просвѣтнй таланъ свои батькѣвщины.

Грецко-славянскѣй брацкѣй школы процвѣтали на Руси ѡдъ ѡсѣмдесятыхъ рокѣвъ XVI. вѣку до тридцатыхъ рокѣвъ XVII. вѣку. Коли въ парохіяльныхъ школахъ дѣти вчились лишъ церковно-славянскои грамоты, се-бѣ-то читаня й письма, то въ высшихъ школахъ брацкихъ выкладано граматикѣу языкѣвъ грецкого, церковно-славянскаго, латинскаго и польскаго; ѡдтакъ учено реторики, поетики, діалектики и богословія. Именно же познакомлювались ученики зъ языками грецкимъ и церковно-славянскимъ та зъ богословіемъ. Такѣй школы засновано въ Острозѣ (1580), въ Вильнѣ (1580), у Львовѣ (1586) и въ Кіевѣ (1615). Наука сихъ высшихъ шкѣлъ стояла ще въ звязи зъ народною жизнію, и хоча наклонилась уже до метода схоластичной, то все-таки займалась такими пытаньями, якѣй подекуды обходили людей посполитыхъ. Тому-то й деякѣй письменники наблюдали интересы свого народу. Такъ Христофоръ Бронскѣй, авторъ „Апокрисиса“, и чернецъ Иванъ Вишенскѣй¹⁾ въ письмахъ своихъ вступались у панѣвъ за своими земляками, шѣ зъ ихъ вины побивались недолею и неволею. Отъ, якъ смѣливо озвавъ ся Бронскѣй до польскихъ панѣвъ въ оборонѣ своихъ примученыхъ братѣвъ: „*Не естъ Вашимъ Милостямъ тайно и за прошлыми скаргами и за теперешнимъ припомненемъ великіе а праве незносные, не толко маєтности, здоровья и учтивости, але и сумнѣню*

¹⁾ Про Христофора Бронского й Ивана Вишенского гляди стор. 135. 136.

заходячеє зневолене и стиснене наше. А иж братьею нашь своею зовете, и члонками єдного тѣла речи посполитое менуєте, просимо, ужал'теся надъ утисненою братьею своею: нехайъ васъ рушатъ якъ власне Вашу Милость обходячіє раны и уrazy наши. Бслижъ тебѣ Ваша Милость (чого не розумѣмо) противъ намъ озябла, в'жды нехайъ Вашу Милость рушитъ милость правъ Вашихъ Милостей, которіє в' єднихъ доцкахъ з нашими (в которыхъ квалтъ теперъ терпимо) замкнены, и єдними звязками утвержены суть. Стерезитесь того, абы тоєю дурею, котораяся в' правахъ намъ служащихъ дьєтъ, вси ся Вашимъ Милостямъ свободы не выслизнули...¹⁾

Хоча же въ высшихъ брацкихъ школахъ подавалась наука така, яка провѣдникѣвъ Русинѣвъ пригото-вляла до словесной боротьбы зъ противниками православія, то однако митрополиту Петрови Могилѣ оказалась она къ тѣй цѣли недостаточною. Онъ видѣвъ, що Кракѣвска академія и коллегіѣвъ єзунтскій выховують славныхъ схолястикѣвъ, зъ якими колишній спудеѣ рускихъ шкѣлъ мѣряться не можуть. Про-те выєднавъ собѣ у короля Владислава IV. привилегію на перетворенє Кіѣвской брацкой школы въ коллегію (1632).

Могила устроивъ коллегію по взѣрци тогдѣшнихъ высшихъ шкѣлъ въ Европѣ, особливо-жь по взѣрци академіѣвъ Кракѣвской. Въ коллегіи єго було 8 клясъ. Школярѣвъ першихъ шѣстьохъ клясъ звались брацтвомъ молодшимъ (sodales minoris congregationis), студенты же семои и осьмой клясы звались брацтвомъ старшимъ (sodales maioris congregationis). Сіѣ клясы вызначувались

¹⁾ „Апокрисисъ, албо отповѣдь на книжки о съборѣ Берестейскомъ, именовъ людей старожитной релгій (религіи) греческой, через Христофора Филяета, в рихлѣ дана“. (Вильно, 1597; стор. 430., 431.).

ось-такъ: 1. фара¹⁾ або аналогія, 2. нѣма, 3. грамати-ка, 4. синтаксима, 5. поетика, 6. реторика, 7. філософія и 8. теологія.

Фара була елементарнымъ, підготовляючимъ степенемъ науки: вчили въ нѣй тільки латиньского и славяньского читаня та письма. Въ нѣмъ починали ученики говорити по-латиньски, перекладали дані уступы зъ языка латиньского на рускій и навпаки зъ руского на латиньскій и писали ексерциціѣ (вправы). Въ граматицѣ и синтаксимѣ вчились граматичныхъ правилъ трохъ языкѣвъ: латиньского, грецкого и церковно-славяньского. Головнымъ предметомъ бувъ языкъ латиньскій; до выученя его служила трудна грамика Альвара; ѳдтакъ ученики писали оккупаціѣ (письменній домові вправы) и говорили тільки по-латиньски. Всѣ прочі науки, якъ катихизисъ, арифметика, стояли на дальшѣмъ плянѣ. Въ поетицѣ выкладали науку зложеня вѣршѣвъ, при чѣмъ списувались по-руски и по-латиньски всѣлякі вправы въ версификаціи. Силябичными вѣршами писано тогдѣ именно вѣршѣ похвальній (панегирики) въ честь знатныхъ особъ; складано вѣршѣ на гербъ славного роду, компоновано акростихи²⁾, раки³⁾, епиграмы⁴⁾ и т. и. Оконечною частію поетики була ми-

¹⁾ Fara (phara) — слово галлійске, значить рѣдъ, люде одного роду.

²⁾ Акростихъ була играшка поетична, по-за-якъ початковій (рѣдше оконечній) буквы кожного вѣрша творили якесь слово або й речене.

³⁾ Пѣдъ назвою рака розумѣли такій механичний складъ вѣршѣвъ, котрый можъ було читати зъ лѣвой руки до правої, и навпаки зъ правої до лѣвой руки, при чѣмъ все вычитувались тѣ самі слова въ вѣршу.

⁴⁾ Епиграмы укладались въ формѣ яйця, чашѣ, сокиры, пирамиды...

тологія, подавана въ коллегіи дуже обширно. Въ загалѣ уживане митологичного апарату було такъ просторе, що не тільки тогдѣшні поеты прикрашали всѣми богами поганьськими свои вѣршѣ, але й проповѣдники слова божого та й богословы хѣснувались грецкою и римскою митологією. Такъ Сильвестеръ Коссовъ въ Патерику порѣвнуе печерськихъ угодникѣвъ зъ Сатурномъ, Юпитеромъ, Мартомъ, а Галатовскій уважае Юпитера и атењского короля Кодра прообразами Иуса Христа¹⁾. Пѣдъ реторикою же розумѣли игру формъ словесныхъ, механичній рецепты на зложене періодѣвъ, штуку укладати бесѣды на всѣлякї пригоды въ житю. Провѣдниками въ сѣй науцѣ були латиньскї писателѣ Квинтиліанъ и Цицеронъ.

Философію дѣлено на три части: логику, физику²⁾ и метафизику; она вважалась слугою богословія (*ancilla theologiae*) и выкладалась пѣсля методы Аристотеля. На философіи вчили такожь геометрію и астрономію. Наконецъ бого словіе подавано пѣсля системы Томи Аквиньского, славного схолястика и учителя церкви латиньской. Въ сѣй найвышшій класъ вчили гомилетики³⁾, и студенты вправлялись въ писаню проповѣдей. Повный курсъ богословія простягавъ ся черезъ чотыри роки.

Способъ учения на философіи и богословію бувъ схолястичный;⁴⁾ особливо на богословію любувались

¹⁾ „Іоанникїй Галатовскїй“. Къ исторїи южно-русской литературы XVII. вѣка. Н. О. Сумцова. (Одбитка изъ тома VIII. „Кїевской Старини“ зъ 1884. р. стор. 5.).

²⁾ Пѣдъ физикою розумѣли теоретичный выкладъ про зъявища природы.

³⁾ Гомилетика (одъ *homilia*—стоваришене, збѣръ) — наука зложена проповѣдей церковныхъ.

⁴⁾ Схолястикомъ (одъ *schola*—школа) звавъ ся той, щѣ займавъ ся школою або наукою, именно же наукою философич-

въ діялектицѣ¹⁾ и полемицѣ²⁾, и про-те студенти набували правы, бдбвати напады противникѣвъ.

Выкладъ всѣхъ наукъ въ клясахъ вышихъ бдбувавъ ся въ языцѣ латинскѣмъ; тѣлько славянскои граматики и катихизиса вчили въ языцѣ церковнѣмъ. Школярѣвъ приневолувано не тѣлько писати, але й разъ-уразъ говорити по-латиньски. Въ тѣй цѣли для школярѣвъ низшой конгрегаціѣ выдумано листы, вложеніѣ въ торбинку. Хто сказавъ що-небудь въ мовѣ рѣднѣй або по-польски, тому давали сей листъ и вписували въ него имя школяря, що провинивъ. Школяръ носивъ сей листъ доти, доки не мѣгъ накинути его кому-небудь иншому, що промовивъ не по-латиньски; а въ кого сей листъ бувъ черезъ нѣчь, того карали.

Цѣль Кіѣвскои коллегіѣ була переважно религійна, а по-за-якъ понятє о православію тогдѣ тѣсно сполучалось зъ повятємъ о Руси, то завданємъ коллегіѣ було, бдродити и пѣддержувати руску народнѣсть. Идеаломъ бо митрополита Петра Могилы бувъ такій Русинъ, котрый зберегаючи свою вѣру и мову мѣгъ бы своєю просвѣтою рѣвнатись зъ Поляками. До того идеалу по думцѣ Могилы веда коллегія способомъ вихованя и науки.

Коллегія стояла пѣдъ управою ректора, котрый бувъ такожь игуменомъ брацкого богоявленьского монастыря. Онъ завѣдувавъ доходами монастыря и коллегіѣ, розсуджавъ справы и бувъ професоромъ богословія. Его помѣчникомъ бувъ префектъ, одєнь зъ черцѣвъ; се

ною. Середньовѣчна наука схолястична займалась переважно доказами правдъ богословскихъ.

¹⁾ Діалектика (бдъ *διάλεκτος* = розмова) — вправа въ науковѣй розмовѣ.

²⁾ Полемика (бдъ *πόλεμος* = боротьба) — штука въ ведєнєу словеснои боротьбы.

бувъ неначе инспекторъ колегіів. Окрѣмъ сеи старшини выбрано ще суперъ-интендента, щѣ мавъ близшій надзѣръ надъ школярами. Пѣдъ доглядомъ суперъ-интендента мѣжь самими школярами уряджено внутрѣшню полицію. Суперъ-интендентъ выбиравъ такихъ, на котрыхъ мѣгъ спуститись, и приказавъ имъ пильнувати своихъ товаришѣвъ, именно же доносити ему про всяке нарушенє законѣвъ шкѣльныхъ и домашнихъ¹⁾.

Убогій школярѣ жили въ бурѣ колегіів; бурсу-жь удержувавъ тогдѣ Петро Могила своимъ коштомъ. Богатшій жили въ гѣродѣ окремє колегіів и приходили сюды на науку, але й они були пѣдъ доглядомъ начальства колегіяльного. Въ загалѣ дисциплина була не-въ-мѣру остра. Тѣлеснѣ кары вважались конче потрібными; ѣдтакъ щѣ суботы провинившимъ школярамъ подавано чашу школьну²⁾. Всѣ-жь тѣ инспекторы, цензоры, аудиторы були причиною деморализаціѣ молодежи, бо vyrѣджували въ нѣй шпѣгунство, фарисейство й лизунство. Ся недобра система вихованя вытиснула зъ колегіів чувства приязни, товариства й любви. Учителѣ слѣдили за школярами, школярѣ пѣдглядували оденъ одного и добачали заслугу въ тайныхъ доносахъ на своихъ товаришѣвъ.

Украинцямъ не могло впадобатись таке вихованє молодежи въ Кіѣвскѣй колегіи. Правда, що Петро Могила не думавъ звести народной просвѣты на блуднѣй манѣвцѣ: ѣнъ бажавъ щиро пѣднести свою батькѣвщину на той степенъ вышней науки, на якѣй взнеслась культура захѣдно-европейска. Але-жь землякамъ єго невпо-

¹⁾ Н Костомаровъ, „Русская Исторія въ жизнеописаніяхъ ея главнѣйшихъ дѣятелей“. Томъ II. Третьє изданіє: „Кієвскій митрополитъ Петръ Могила“; стор. 87—95.

²⁾ Про чашу школьну гледи стор. 125.

добалось вже тес, що ђнь въ плянѣ едукацийнѣмъ вызначивъ черше мѣсце мовѣ латиньскѣй, котра въ тогдѣшнѣй Польщи була признакомъ чоловѣка ученого. Рознеслась ђдтакъ чутка, що колегія не єсть православна, що учитель єи, образовані за границею, заражені суть ересію. Довѣдались и люде посполиті, що въ колегіи учать мовою противникѣвъ православія, про-те въ 1635. роцѣ ватага люду пѣдъ проводомъ козакѣвъ кинулась на колегію, щобы спалити єѣ и повбивати наставникѣвъ. Сю подѣю описує Сильвестеръ Коссовъ, тогдѣшній префектъ колегіѣвъ, въ своѣмъ письмѣ „Exe-gesis, to jest: Danie sprawy o szkołach Kiowskich i Wini-ckich“¹⁾. Коля той дѣяльний протестъ противъ новыхъ

¹⁾ „Już to czwarty rok zapędy swe cyrkluje, jakochmy w Kiowie Palladyjskie kunszty, w akademiach katholicich idaeowane, na dowcipach ruskich solidius a niżeli przed nami będący latina lingua floryzować poczęli... Kwaśno na to wprawdzie pojżrzała niestatecznica ona na kole zawiodująca, abowiem skoro jedno z Jego Mością Ojcem Piotrem Mohiłą, metropolitą Kiowskim (na ten czas archimandrytem) zawitalichmy do ciebie wiekopomny Kiowie, a pasąc żrzenice twemi setnicami świętych, twemi nieobeszłemi wałami, primas Minervae manus aplikowali: wnet o nas takie rumory w uszy ludzkie naganiać poczęto, żechmy unici, żechmy nie prawosławni. Zkąd jakie pioruny, jakie gromy i trzaskawicy różne na nas wywierały się. język atramentowy anatomizować nie może. Był ten czas, żechmy się wypowiedawszy, tylko już oczekiwali, poki nami xieńce Dnieprowych jesiotrów nadziewać zechca, abo poki jednego ogniem, drugiego mieczem na drugi świat zaśła. Tandem nieogarniony on sercowidz, bacząc niewinność naszą, a wielką potrzebę uczciwych muz narodowi ruskiemu, rospędził te fałszywych opinij chmury, i takim trzaskawicom exhalacye zatamował: oświecił serca wszystkich, że nas poznano bydź prawdziwemi synami cerkwie wschodniej... A zatym za osobliwą łaską i błogosławieństwem Wszystkowiedza poczęli Ich Mości panowie obywatele Kiowscy i inszych powiatów obficie a niżeli przedtym za inszych przodków naszych (którzy sine interruptione aż do nas po łacinie uczyli) dziatkami swemi jako mróweczkami horrea nostra Apollinea napełniać, Helikonem, Parnassem

порядків у школі владив ся, то змагалась чужа наука вь коллегіи, а занашувалась просвіта своя питома.

А вже-жь вь Кіівско-Могилянськой коллегіи вьховалось багато талановитыхъ мужівъ, що мѣжь православними були проводниками вь словесной боротьбѣ зь унітами и латинянами та вьзначились вь исторіи литературы важними письменними творами. Хочь отже наука схолястична, яка розвивалась вь Кієвѣ, була противна просвітній вдачи руско-українського народу, хочь она справдѣ запоморочувала здоровий розумъ всякого тямущого чоловѣка, то все-таки була она наукою, мѣжь-тымъ коли вь Москвѣ саме-тогдѣ тьма тьмуца огорнула спящу землю.

Репрезентантами схолястичной науки на Руси були именно два мужѣ, Лазарь Барановичъ и Іоанникій Галатовскій. Хоча-жь они були великими прихильниками того середньовѣчного наукового напруму, то не ставали сторчакомъ противъ суспѣльныхъ змагань своихъ земляковъ и вразъ съ Иннокентіємъ Гіззлемъ пѣклувались чи-мало долею своєї батьківщини. Тѣ три грамотѣ вьтворили собѣ идеаль политичного и суспѣльного житя на Украинѣ и списували одвѣтній гадки вь своихъ творахъ. Ось програма тогдѣшнихъ политиківъ украинськихъ: 1) Украина лѣвобережна и правобережна стати-ме пѣдъ протекторатомъ царя московского. 2) Украинцѣ оказують Москвичамъ всякій моральній услуги, при-мѣромъ посылають вь Москву ученыхъ богословівъ и проповѣдниківъ, спѣваковъ, садѣвниківъ. 3) Москва, Польша й Украина творять взаимну, дружну звязь и вы-

one tytułować, jemi się szczyścić.“ (Exegesis, to jest: Danie sprawy o szkołach Kiowskich i Winickich.. przez wieleb. Ojca Sylwestra Koszowa... napisane. — Drukowane w s. Lawrze pieczarskiej. Roku Pańskiego 1635. p. 1. 2).

ступаютъ противъ спільного ворога, Турка. Пóсля пляну тыхъ патріотóвъ треба було выгнати бисурманцѣвъ зъ Европы, дарувати православнымъ народамъ балканьского пóвъ-острова свободу и вызволити Брусалимъ зъ-пóдъ неволь турецкой. 4) Украина корытуе ся повною административною автономією, духовенство зависить óдъ патріарха царгородского; óдтакъ Кіівскій митрополитъ выбирае ся соборомъ духовенства и людей свѣтскихъ, а низше духовенство выбирае ся громадою. 5) Городяньска управа находитъ ся въ рукахъ свободно выбраной старшины, котра стоить пóдъ гетьманомъ. 6) Въ бóльшихъ городахъ мають бути коллегіі и друкарні, въ селахъ школы, по мѣстахъ и селахъ шпиталѣ. 7) Люде посполитіи не мають своєї волѣ; надъ ними пануе козацка старшина и духовенство одвѣтно выразнымъ словамъ старого Завѣта; однакже старшина має óдноситись до простого люду зъ християньскою любовою не обтяжаючи мужикóвъ роботами и данинами¹⁾.

Хоча сеся програма тогдѣшнихъ патріотóвъ рускихъ не може насъ вдоволити изъ-за того, що въ мужикахъ не узнае людей вольныхъ, то однакже одвѣтно духови того часу не мógъ зложитись иншіи поглядъ на

¹⁾ Н. О. Сумцовъ, „Характеристика южно-русской литературы XVII. вѣка“. Киевъ 1885; стор. 14. 15. (Óдбитка изъ Киевской Старини, т. XI. стор. 1-12). — Лазарь Барановичъ замѣтивъ, що мужики готові панамъ метитись изъ-за тяжкой работы. Порóвн. отъ-се мѣсце въ его поетичномъ творѣ:

Trzeba robić, to szlachta ukraińska prawi
 Swym chłopom, do roboty czemuś nie postawi;
 Stoją chłopci za góra, szlachta gdy powiada
 Trzeba robić, — im echo bić się tylko składa;
 A tak zrobić tyło się że im bić dostaje
 Słyszeć, chłop ukraiński robić nie przystaje.

(„Lutnia Apollinowa кождей справе готова“. Kijów 1671; p. 419)

односины панѣвъ до людей посполитыхъ. Впрочѣмъ змаганя тыхъ просвѣтнихъ дѣячѣвъ на Украинѣ були справдѣ похвальнѣ: они бо повздержували своихъ землякѣвъ на ховзкѣй дорозѣ у пропасть, въ яку керманитѣ политики московской попыхали безталанну Украинну.

Вже Кіівскій митрополитъ Сильвестеръ Коссѣвъ не хотѣвъ зложити присяги царевѣ, коли въ договорѣ Переяславскѣмъ (1654) Богданъ Хмельницкій пѣддавъ Украинну пѣдъ власть Москвы. Ажъ довшими заходами московскихъ боярѣ повелось наклонити сего патріота-іерарха до тои присяги. Якъ Коссѣвъ пѣймавъ автономію руской церкви, можна дѣзнатись изъ сихъ его слѣвъ: „Гетьманъ посылавъ бити чоломъ царевѣ и пѣддавъ ся ему зѣ всѣмъ вѣйскомъ, а я зѣ всѣмъ соборомъ бити чоломъ — не посылавъ; жию я зѣ духовными людѣми самъ по собѣ нѣ пѣдъ чиею властію“¹⁾. Та не тѣлько московске правительство згнущалося зѣ автономіѣ Украины: найшлися и мѣжь Украинцями люде, щѣ занапащували народнѣй и церковнѣй права свои батькѣвщины. Се бо гетьманъ Брюховецкій, щѣ не-въ-мѣру пѣдлещувавъ ся боярамъ московскимъ, подавъ Москвѣ гадку назначити Кіівскимъ митрополитомъ Москвича. Але супротивъ напасти на вѣльности церкви украиньской выступили (1666) іерархи рускѣй, заявляючи, щѣ имъ лучше приняти смерть, нѣжь митрополита зѣ Москвы²⁾. Однакже духовенство не здужало опертись самоволѣ московского правительства. Небавомъ (20. червня 1685) скликано въ Кієвѣ соборъ, щѣбъ розсмотрити пытане про пѣдчинене церкви украиньской патріарховѣ Московскому. Хочъ архієпископъ

¹⁾ Н. О. Сумцовъ, „Іоанникій Галатовскій“. Къ исторіѣ южно-русской литературы XVII. в. Кієвъ. 1884. (Ѡдбитка изъ Кієвской Старины, т. VIII.; стор. 18.)

²⁾ *ibid.*, стор. 19.

Чернигівській, Лазарь Барановичъ зъ иншими ієрархами на тѣмъ соборѣ не явивъ ся, хочъ Украинцѣ заворушились тымъ нарушенемъ останкѣвъ автономіѣ церковной, то однакъ по воли Москвы патріархъ Царгородскій не протививъ ся ѡдлученю церкви украиньскои зъ-пѣдъ соби верховной власти. Ѡдтакъ митрополитъ Кіівскій, стоячи пѣдъ рукою патріарха Московского, не смѣвъ уже пѣдносити голосу въ оборонѣ правъ церкви украиньскои.

Опѣсля неприязнь Москвитѣвъ до Украинцѣвъ змоглась до той степени, що ихъ не вважано гѣдними, займати въ ієрархіи вышій достоинства. Тому-то патріархъ єрусалимскій Досіеѣй писавъ листы до царя Петра В., просячи єго, чтобы ѡнъ Русянина або козака не поставлявъ нѣ патріархомъ, нѣ митрополитомъ, але щобъ пѣдносивъ до нихъ достоинствъ Москвитѣвъ, хоча бы й не-мудрыми були¹⁾.

¹⁾ „Аще прійдутъ отсюды или Сервы, или Греки, или отъ многаго народа туды, аще бы и случайно были мудрѣйшія и святѣйшія особы, Ваше державное и богоутвержденное царствіе да никогда сотворить митрополитомъ или и патріархомъ Грека, Серва или и Русянина, но Москвитяновъ, и не просто Мосеквитянь, но природныхъ Москвитянь, многихъ и великихъ ради винъ, аще и не мудріи суть: понеже патріархъ и митрополитъ, ежели суть добродѣтельныи и мудріи, веліе есть добро, аще ли же и не суть мудріи, довльѣтъ добродѣтельнымъ быти, и да имѣють мудрыхъ клириковъ и въ иныхъ чинахъ.“ — „Аще великое твое царствіе имѣеть намѣреніе учинити избраніе патріарха, да повелить, чтобы не учинилось избраніе особы изъ Козаковъ и Россіянъ и Сербянъ и Грековъ, зане суть много смѣшени и сплетени съ схизматиками и еретиками, ниже имуть нечестна и чиста во всемъ православнаго догмата, но да повелить быти избранію особы изъ самого Москвитяна“... (Исторія Россіи съ древнѣйшихъ временъ. Сочиненіе Сергѣя Соловьева. Томъ XV. Москва 1865. Исторія Россіи въ эпоху преобразования. Томъ III., стор. 419. 427).

Въ четвертомъ сѣмъ періодѣ литература богословска була зъявищемъ дивовижнымъ у словесной жизни народу руского. Коли въ попереднихъ періодахъ византищина зъ энциклопедичными сухими збрниками не була одвѣтною питомой нашой просвѣты, то латиньска схолястична наука явилась неначе образомъ карикатурнымъ, що въ убогой хатѣ висить на стѣнѣ мѣжъ поважными образами святыхъ угодникѣвъ церкви грецкои. Въ стилю бомбастичномъ списувались не тѣлько статьи богословско-полемичной, але й проповѣди, и ѳдтакъ утворилась якась мистична писанина, котрой крѣмъ автора безперечно нѣхто не розумѣвъ. Мабуть не догадувався Петро Могила, що апаратъ схолястичной науки, який ѳнъ подавъ своѣй коллегіи, стане ся засновкомъ культуры чужон, котра при задумчивой вдачи Украинця могла звестись на блудной манѣвцѣ й слѣпанки. Коли Іоанникій Галятовскій тою наукою корыстувавъ ся неначе тараномъ до побиваня ворогѣвъ православія, коли сей умный схолястикъ въ полемицѣ своѣй поборювавъ не тѣлько латинянъ, але й жидѣвъ, магометанцѣвъ та поганцѣвъ, то Лазарь Барановичъ загнавъ ся въ діалектичныхъ нѣсенѣтницяхъ въ памороку мистицизму, добавляючи въ поодинокихъ буквяхъ якого слова ключъ глубокой мудрости и накручуючи слова грамоты святой до писанины змѣсту политичного¹⁾.

¹⁾ Примѣромъ у словѣ Русь поодинокій буквы по мнѣню Барановича зъображають ось-такій тайній мудрощъ: „RVS. Przez literę R wuznawa Patrem Radicem, w którym movemur; przez V wuznawa Verbum, w którym vivimus; przez S Spiritum Sanctum, w którym sumus. („Wieniec Bożej Matki“.. Czernihów 1680. p. 123.) — Цѣкавымъ есть такожь мистичный поглядъ на титулы царя Оедора Олексѣевича „всёя великія и малыя и бѣлыя Россіи Самодержца:“ „Иже есть велиій Господь... сей Тебе великія Россіи Самодержца постави. А иже влико великъ бѣ, толико сми-

А вже-жъ схолястична мудрѣсть розвивалась на Украинѣ бодай на тѣй нивѣ словеснѣй, котру передше справлено пѣдъ впливомъ византійщины: въ Москвѣ була-бъ она отже неначе дивовижною одежею на тѣлѣ мертвяка. И отъ, найшлись деякі українські грамотѣѣ, примѣромъ Епифаній Славинецкій, Дмитро (Ростѣвскій) Туптало, и и., щѣ науку Могилянскои коллегіѣ намагались пересадити въ Москву, де пѣтъма морочила духа не то людей простыхъ, але й гордовитыхъ боярѣ. Складось отже дивне диво, щѣ Москва познакомилась зъ наукою схолястичною, хоча тамъ заледво початки церковнои грамоты денекуды дѣтворѣ подавались.

Царѣ московскій старались всѣми силами и тыхъ письменникѣвъ украинськихъ наклонити на свою сторону, щѣ не покидали свои батькѣвщины. Именно оба талановиті мужѣ, Барановичъ и Галатовскій, одержували зъ Москвы неразъ подарунки и тымъ способомъ спинались чи-мало у своѣмъ змаганю патріотичнѣмъ. Въ тѣмъ-то часѣ Украина лишъ зъ великимъ трудомъ опиралась могучимъ впливамъ Москвы та Польщѣ: именно правобережна Украина по-неволи нахилилась до культуры польскои, а лѣвобережна Украина побивалась кормигою Москвы. Тогдѣ-то лишъ деякі грамотѣѣ списували свои творы въ языцѣ такѣмъ, котрый наближувавъ ся до мовы живои; найшлись уже письменники, щѣ виробляли якійсь книжнй, незрозумѣлый языкъ; ба, були й такі, щѣ за проводомъ Мелетія Смотрицкого въ творахъ своихъ хѣснувались мовою польскою. Особливо Лазарь Барановичъ сполучавъ въ своѣй особѣ оба напрями, бо

рися, зракъ раба пріемый, умаливыи себе, тебе малыя Россіи Самодержца прослави. О немъ-же в' пѣсняхъ пѣсней: Братъ мой бѣлъ и красенъ, Тебе бѣлыя Россіи Самодержца укрьпи". („Notij pięć, ran Chrystusowych pięć". Czernihów 1680; p. 44¹).

одній книги списувавъ незрозумѣлымъ рускимъ, а другій польскимъ языкомъ.

Зъ годомъ-перегодомъ запропастивъ ся мѣжь духовними грамотѣями рускими идеаль того политичного и суспѣльного житя на Украинѣ, якій утворили собѣ просвѣтній дѣячѣ Барановичъ, Галятовскій и Гизель, а на томъ-ѣсць появились симпатіѣ до російскои политики Петра Великого. Честолюбивій мужъ, якъ Стефанъ Яворскій, Теофанъ Прокоповичъ, не добачали въ безталанній Украинѣ одвѣтного поля для своєї карієры, то й присвятили свої прислуги сему цареві, щѣ усувавъ всякі прикметы національной самостійности ихъ ѣтчизны. Притягаюча сила велита півночного була така, що Яворскій, Галичанинъ и префектъ Кіѣвскои академіѣ, полюбивъ Москву мовъ свою батьківщину; якъ же поставлено его завѣдателемъ патріаршого престола, то бажавъ лишь угодити цареві и згнуцавъ ся зъ Мазепи, коли сей гетьманъ переставъ служити Петрові¹⁾. А вже-жъ талановитій Прокоповичъ, ставши душею святѣйшого Синода, бувъ головнимъ речникомъ реформъ Петра В. и наклонявъ не то Россіянь, але й своихъ земляківъ пѣдъ желѣзну руку могучого володаря. Ба, можна сказати, що реформи Петра були-бъ заснѣтились въ зародѣ, коли-бъ той умный Українець не допомѣгъ ему довершити задуманого дѣла. Такъ отже деякі Украинцѣ для

¹⁾ Ось зъ якою наругою ѣдзыває ся Яворскій про Мазепу, котрого передъ 1709. рокомъ вельми хваливъ:

„Изми мя Боже, — вопієтъ Россія —
Отъ ядовита и лукава змѣя,
Егоже ждаша адскія заклєны,
Бывша вожда Івашка Мазепы“...

(В. Науменко, „Стефанъ Яворскій въ двойной роли хвалителя и обличителя Мазепы“ въ Кіѣвскої Старинѣ, т. XIII. 1885, стор. 172—175).

личною користи бдцурались своєю батьківщини, гадаючи, що Україна справді на віки заснула.

Краще бдє словесности богословскою розвивалась вь сьмь періодь література исторична. Коли бо духовники вь творахь богословських хдснувались подекуды свѣтоглядомь чужимь, то лѣтописцѣ та историкки служили вь загаль интересамь свого народу, заявляючи велику любовь до своєї батьківщини. Такь Самовидець, Самойло Величко и и. були патріотами українськими и хотѣли наблюдать прикметы рддної мовы вь письмахь своихь. А вже-жь и мѣжь лѣтописцями були такі, щб вь творахь своихь не думали хдснуватись живою рддною мовою. Се бо Иннокентій Гизель писавь твердымь языкомь церковно-славянськимь, а бдтакь авторь „Исторіѣ Руссовъ“¹⁾, намагавь ся писати по-россійски, хоча впрочбмь бувь добрымь патріотомь. А по-за-якь любовь до народныхь святощій мѣжь письменниками стала выгасати, то Іоакимь Брличь зладивь свою лѣтопись по-польски и заявивь антипатію до козачины²⁾.

¹⁾ „Исторія Руссовъ или Малой Россіи“. Сочиненіе Георгія Конискаго, архієпископа Бѣлорускаго“. Москва, 1846. — Новѣйші дослѣды историчніи доказують, що авторомь „Исторіѣ Руссовъ“ не есть ученый архієпископъ Георгій Конискій. („Критическій обзоръ разработки главныхъ русскихъ источниковъ до исторіи Малороссіи относящихся“. Сочиненіе Геннадія Карпова. Москва, 1870; стор. 44—50.).

²⁾ Ось заголовокъ лѣтописи Іоакима Брлича: „Latopisiec albo Kroniczka różnych spraw i dziejów dawnych i terażniejszych czasów, z wieku i życia mego na tym padole świata, ile pamięć moja mogła znieść i wiedzieć, o czym z czytania jako i z widzenia na piśmie po sobie w krótcie i na potomne czasy potomkom moim zostawuję; chcącemu wiedzieć z czytania tych książek w posiedzeniu przy dobrej myśli dla zabawy, pod rokiem od narodzenia Syna Bożego w Trójcy jedynego, Twórcę wszego, Pana wiekuistego. 1620. roku“. — Сего лѣтописця выдавь К. В. Войцицкій, вь Варшавѣ 1853. р. Брличь живучи

Підъ конецъ сего періода зъ упадкомъ України мова руско-українська не могла въ письмѣ устоятись супротивъ централизаціѣ російської, и бѣтакъ деякі лѣтописцѣ стали писати по-російски. Такъ Александеръ Ригельманъ зложивъ свое „лѣтописное повѣствованіе о Малой Россіи“¹⁾ въ тѣй мовѣ, котра пѣдъ впливомъ церковщины изъ нарѣчія московского вытворювалася въ письменну мову російську. Коли вже й лѣтописцѣ полишили мову живу и наклонились до языка такого, котрый для ихъ землякѣвъ бувъ незрозумѣлымъ, то прорвалася остання нитка, щѣ звязувала грамотѣвѣвъ зъ людомъ неписьменнымъ.

Письменники рускі, познакомлюючи своихъ землякѣвъ зъ наукою схоластичною, займили зъ культурного горѣду захѣдной Европы такожъ одну рѣстину, щѣ въ рускѣмъ зѣльнику не могла природно розвиватись. Сею

за панованія чотырохъ королѣвѣвъ польскихъ, Жигимонта III., Владислава IV., Яна Казимира и Михайла Корибута обѣймивъ въ своѣй лѣтописи простору добу подѣй историчныхъ. Се бувъ рускій шляхтичъ, щѣ писавъ переважно въ печеркѣмъ монастырѣ. Козакѣвъ не злюбивъ бѣти и назвавъ ихъ повстане „bezbożna wojna chłopska, czyli rozbojem domowym“ (стор. XXVI.). На сторони 115. 116. (тому I.) замѣтивъ Єрличъ руску пѣсеню про Миколу Потоцкого, гетьмана коронного. Євъ скомпонувавъ якійсь грамотѣй именовъ Запорожцѣвѣвъ, заявляючи сему могучому польскому шляхтичеви ось-таку смѣлу мову:

„Глянь оберни ся, стань а задиви ся, котрый маешь много,
 Же ровный будешь тому, въ которого не маешь нѣчого....

Невинные души берешь за уши, вольность одежуешь,

Короля не знаешь, рады не дбаешь, самъ собѣ сеймуешь....“

¹⁾ А. Ригельманъ написавъ „Лѣтописное повѣствованіе о Малой Россіи и ея народѣ и козакахъ вообще“. Москва, 1847. До сего свого твору додавъ бѣти портретъ Богдана Хмельницкого, 27 украинськихъ типѣвъ зъ рѣжныхъ станѣвъ и двѣ карты стародавней и новой Русы-Украины.

заграничною рослиною були середньовічні містерії або церковні діалогі, котрі на Русі звалися трагедіями, комедіями, трагедо-комедіями або й школьними драмами. По-за-якъ предметомъ тыхъ діялогівъ були часто правды догматичні і моральні, то любувалися ними тільки люде письменні, именно же духовники й студенти коллегіів Могиляньскої; неграмотні же люде не могли розуміти тыхъ містерій, щó представлялись въ мові церковно-славянській. Але-жь ті школьні драми оказались вельми поважними а деколи й нудними навѣть і вышимъ верствамъ суспільности рускої, і про-те мѣжь актами відбувались дів комичні, щó звалися „интермедіями“, або „интерлюдіями“¹⁾. Тому же, щó ті сцени мѣжь актами представлялись въ мові зрозумілої для люду неписьменного, будивъ ся і въ мужикахъ інтересъ для комедій. Однакже бѣльше популярною була „драма вертепна“, щó взяла свѣй зачатокъ изъ театра маріонетокъ. Въ нѣй представлялись не тільки сцени зъ исторій рѣдзва Спасителя, але й подѣв зъ житя людей посполитыхъ. Коли отже мову руско-українську вигнано изъ святынѣ просвѣты народної, то найшла она собѣ пристановище въ вертепѣ мѣжь смирними пастухами, щó бддавали поклѣнъ новонародженому Спасителеви свѣта.

Коли въ тѣй Русі, щó зупинилась пѣдъ властію Россіѣ, не смѣвъ уже нѣхто выдавати письмъ своихъ по (мало)руски, то литературна жизнь запропастилалась майже зовсѣмъ. Хоча деякі грамотні ще й списували рускі творы, то не могли ихъ выпечатати, изъ-за чого ті писаня до нашого часу мало кому були звѣстні.

¹⁾ „Интермедіѣ“ и „интерлюдіѣ“ — слова середньовічно-латинській; порѣвн. лат. *intermedius*, -a, -um и *interludo*, -ŕe; — въ енижнімъ рускѣмъ язѣцѣ звалися ті игри „междувброшенная забавная игралища“.

Такъ оденъ недоченый чернецъ, Климентій Зѣновіѣвъ написавъ всѣлякѣ „вѣршѣ“, въ котрыхъ зъобразивъ важнѣйшія проявы суспѣльнаго житя зъ кѣнца вѣку XVIII¹⁾. А по-за-якъ на Украинѣ политичными пытаньями не вѣльно було тогдѣ займатись, то богато письменныхъ людей стали заходитись коло хозяйства, и ѳдтакъ свои практичнѣ досвѣды списували они иногдѣ въ хосенѣ землякѣвъ. Сюды належить именно отъ-сей письменный твѣрѣ: „Книжка для господарства, указующая, якъ ратовати въ хоробахъ всякую скотину, то есть, конѣ, воли, вѣвць, козы, свинѣ; якъ бѣлѣти полотно, якъ боронити пашнѣ отъ саранчи, якъ ратоватися отъ джумы, якъ губити гуселницю отъ капусты, якъ ловити рыбу, якъ губити мышѣ и щурѣ, якъ ратовати скаженію собаки, якъ ратовати людей, которыхъ собаки скаженію покусали, якъ ратовати человѣка, который не въ давномѣ времени зъ ума зыйдетъ“²⁾.

Такъ отже давнѣ лицарѣ-козаки стались хлѣборобами ѣ не смѣли пѣднести протесту противъ новыхъ порядкѣвъ на Украинѣ. А вже-жѣ почуте народности не выгасло въ потомкахъ козакѣвъ. На згарѣнци народной святынѣ тлѣла ще искра, щѣ небавомѣ заблѣсла яснымъ поломямъ: ще жило народне слово, котре небавомѣ въ творахъ славныхъ писателѣвъ мало заявити животну силу самого народу руского. Коли отже по затратѣ политичной самостѣйности апатія суспѣльности руской для всякой дѣяльности що-разъ бѣльше змагалась, выступивъ на Украинѣ зъ розумною наукою Григорій Са-

¹⁾ Розвѣдку про литературну дѣяльність Климентія Зѣновіева подавъ П. Кулѣшь въ Основѣ (С.-Петербургъ, Январь, 1861. стор. 159—234).

²⁾ „Кіевская Старина“, т. IX. 1884, въ статьѣ Ц. Г. Неймана п. з. „Любопытная книжица конца XVIII ст.“ стор. 525—529.

вичь Сковорода, щó его звано украинскимъ Сократомъ. Онъ бажавъ устнымъ словомъ зворушити Украинцѣвъ, приголомшенихъ недолею, и наукою спонукати ихъ до пбзнаня самыхъ себе. Хоча-жь бнъ въ хосенъ народу нѣчого не писавъ, та лишъ для вышней верствы суспбльности моральной деякй науки въ книжной мовѣ зладивъ, то все-таки есть бнъ въ исторіѣ просвѣты Украины важнымъ дѣячемъ, по-за-якъ жиючи мѣжь людомъ неначе показавъ Котляревскому дорогу, котрою треба ступати, щобъ утворити словеснбсть свбйску, самостбйну. И справдѣ, не пожалували труду тй мужѣ, щó у простого люду хотѣли дбзнатись про его свѣтоглядѣ, щó вчились у него рбднои мовы, щó переймили бдѣ него величне богатство поезіѣ простонародной. Та-жь нарбдъ рускій має бдѣ давнихъ-давенъ свою устну словеснбсть, котра красою своєю перевышае нашу литературу книжну. Рускй пѣснѣ мають славу европейску и поббчъ сербскихъ пѣсень народныхъ суть найкрасшими изъ поетичныхъ творбвъ славянщины. И дивне диво! той простый нарбдъ, на котрый ученй грамотѣвъ поглядали зъ презирствомъ, котрого они нѣчого не хотѣли вчити, творивъ собѣ бдѣ поконовѣчныхъ часбвъ то митичнй и космологичнй колядки, то думы й пѣснѣ, и заявивъ свѣтови таку живучу силу, якою мало котрый нарбдъ може звеличитись. Коли въ XVII. и XVIII. вѣцѣ письменный рускій языкъ стававъ ся дивовижнымъ, макароничнымъ¹⁾, то народна мова являлась справдѣ животворною, бо саме тогдѣ выпѣвавъ рускій людъ найкрасшй думы историчнй про славу своихъ лицарѣвъ.

¹⁾ Макароничнымъ звавъ ся польскій языкъ, примѣшанный зъ латинскими словами и оборотами. Такимъ языкомъ хбснувались Поляки бдѣ часбвъ Жигимонта III. черезъ два столѣтя.

Въ четвертѣмъ періодѣ исторіѣ литературы рускои видимо отже сумный образъ упадку словесной жизни изъ-за того, що свои люде хотѣли свою батькѣвщину просвѣтити наукою схолястичною, мѣжь-тымъ коли чужій люде накидували Руси-Украинѣ свою мову и литературу. Поки Украина була сильна, поти опиралась напастямъ непрошенихъ оцѣкунѣвъ, коли-жь утратила свободу и волю, то похилилась мовъ былина въ поли ѣдъ подуву вѣтру студеного. Талановиті Украинцѣ покидали рѣдну землю и переносили свѣтло науки въ Москву та въ Петербургъ, изъ-за чого мати рускихъ городѣвъ, покинена найкрасшими сынами, сталась неначе бѣдною вдовою, що на згарищи батькѣвщины сумує й горює.

Зъ-помѣжь другихъ народѣвъ славянскихъ тѣлько одній Россіяне на основѣ культуры Руси-Украины двиглись до самостѣйной просвѣты, и почавши ѣдъ Михайла Василевича Ломоносова (1711—1765) стали розвивати свою словеснѣсть, по-за-якъ Петро Великій и Катерина II. вельми пѣклувались долею ученыхъ мужѣвъ. До Петра В. хѣснувались московскій письменники такимъ языкомъ, въ якѣмъ на Руси-Украинѣ ученій грамотѣвъ, примѣромъ Дмитро Ростовскій, списували свои творы. Поки Украинцѣ не занесли свѣтла науки въ Москву, поти не засвітала тамъ денница просвѣты. Ще въ начатку XVII. вѣку Москва обведена була неначе хиньскимъ муромъ, крѣзь котрый не могла промкнутись нѣ-яка новизна захѣдно-европейска. Се бувъ той дивовижный „китаизмъ“¹⁾, що удержувавъ Москвитѣвъ мовъ въ пѣдземнѣмъ погребѣ, де нѣколи не явить ся ясный лучъ

¹⁾ Про „китаизмъ“ въ Москвѣ гляди П. Полевого „Исторію русской литературы въ очеркахъ и біографіяхъ“ (С.-Петербургъ 1872), стор. 168.

сонѣчный. Тогдѣ „справщики“¹⁾ славились ще свѣточами еуспѣльности, хочь по словамъ черця Арсенія Глухого були се люде, щѣ не мали понятя нѣ о „православію“, нѣ о „кривославію“, щѣ иногдѣ не понимали рѣжницѣ мѣжъ самогласными а согласными²⁾). Тому-то тогдѣшній „Азбуковникъ“ уважають ся дивовижнымъ зъявищемъ въ исторіи словесности³⁾). Ажъ въ 1633. р. патріархъ Филаретъ завѣвъ вышу школу грецко-латиньску въ московскѣмъ Чудовѣмъ монастыри, а ѡдтакъ въ 1649. р. бояринъ Ртищевъ основавъ ще одну школу при монастыри Авдрѣвскѣмъ, и для науки молодежи прикликавъ кѣлькохъ ученыхъ черцѣвъ изъ Кіѣвскои печерскои Лавры. Ихъ привѣвъ туды Епифаній Славинецкій, щѣ вчѣвъ ся въ коллегіи Могилянскѣй и въ школахъ заграничныхъ, и ѡдтакъ бувъ першимъ ученымъ Украинцемъ, котрый бажавъ познакомити Москвичѣвъ зъ просвѣтою захѣдно-европейскою. Були тогдѣ въ Москвѣ емигранты такожь зъ иншихъ земель славянскихъ. Мѣжъ ними ѡдзначавъ ся Юрій Крижаничъ, родомъ Сербъ, котрого за его науковѣ змаганя выслано на Сибирь. Однакже слѣпа пристрасть „китайцѣвъ“ въ ненависти до чужои просвѣты була все ще вельми сильна, изъ-за чого и Московскій патріархъ Никонъ (1652—1666), чоловікъ ученый й энергичный, не мѣгъ выдержати словеснои боротьбы зъ тыми прихильниками мертвои старовины. Хотячи справити церковній книги корыстувавъ ся Никонъ именно помочію Епифанія Славинецкого

¹⁾ Про „справщикѣвъ“ гляди стор. 28., замѣт.

²⁾ П. Полевый, *ibid.*

³⁾ Въ „Азбуковникахъ“ пояснювано н. пр. слово „Адамъ“ символично, неначе-бъ оно означало чотыри стороны свѣта; отже сказано тамъ, що Я означае схѣдъ, Д — захѣдъ, Я — пѣвнѣчь, М — пѣвдень (П. И. Житецкій, „Старицныя воззрѣнія русскихъ людей на русскій языкъ“ въ Кіев. Старинѣ, т. IV, 1882; стор. 288.).

и довершавъ смѣло великаго дѣла, хочъ не догадувавъ ся, що его выступлене противъ „справщикѣвъ“ выключе великій „расколъ“ въ суспѣльности московскѣй. Якъ Петро В. перетворивъ Москву въ Россію (се-бѣ-то въ Русь), смирилась оппозиція супротивъ реформъ политическихъ, церковныхъ и просвѣтныхъ. Ломоносовъ утворивъ литературный языкъ російскій, а талановиті писателѣ: Фонъ-Визинъ, Державинъ и и. були творцями російскои литературы въ другѣй половинѣ вѣку XVIII.

Коли Россія пѣдносилась въ розвою національнѣмъ и просвѣтнѣмъ, то Болгарія летѣла стрѣмъ-головъ у пропасть затраты жизни народнои. Болгарами остались лишь хлѣборобы, а высшій версты суспѣльности ставались перевертнями-Греками. Найбѣльшимъ ворогомъ болгарского народа було грецке духовенство, що вразъ зъ темнымъ духовенствомъ болгарскимъ нищило й палило всякѣ книги болгарскѣй. Ба й на Атонѣ, що бувъ колись центромъ ученыхъ Славянъ, габли рукописи бѣ невѣжи черцѣвъ¹⁾). Колись була Болгарія славна, и въ лихолѣттю татарекѣмъ посылала Руси книги и своихъ грамотѣвъ: въ XVI. вѣцѣ приходили деякѣ Болгары въ Русь то по книги, то по хлѣбъ насущный. Въ кѣнци XVII. вѣку въ часѣ вѣйны Австрій зъ Турцією блисла Болгарамъ надѣя на помѣчь въ недоли; коли-жъ имъ Австрія не подала пѣльги, то бѣ половины XVIII. вѣку ставъ той примученый нарѣдъ добачати въ Россіи своего будущаго освободителя зъ-пѣдъ ярма турецкаго.

Щаслившій бѣ Болгаръ були Сербо-Хорваты, що пѣдъ управою Венеціанѣвъ користувались свободою. Гарно розвивалась ихъ литература въ Дубровнику (Ра-

1) Про Атонѣ гляди стор. 13.

гузь)¹⁾; именно поэты Иванъ Гундуличъ и Юній Пальмотичъ були славно звѣстнѣ въ Европѣ.

Сусѣды Сербо-Хорватѣвъ, Словѣяцѣ, попались пѣдъ кормигу реакціѣ, щѣ поборювала змаганя пропаганды Лютеровои; тому-то въ XVII. и XVIII. вѣцѣ не було мѣжь ними майже нѣякои жизни словесной.

Сумнѣйша доля напосѣлася на Чехѣвъ: ихъ силу народну зломано въ нещаснѣй боротьбѣ на Бѣлѣй Горѣ (1620). Одъ-тогдѣ стала словеснѣсть загибати, а жалъ за лучшими часами выразивъ ся въ чешкѣй приповѣдцѣ: „všeska sláva, všeska krása — polní tráva“. Ажъ въ кѣнци XVIII. вѣку ѡдживѣвъ духъ народный по тяжкихъ злидняхъ, коли наступила доба ѡдродженя національного.

Мѣжь-тымъ коли въ Чехахъ по втратѣ свободы жизнь словесна загибала, въ сусѣднѣй Польщи розвивалась литература якоь недоладно, хочъ въ тѣмъ краю вышѣ станы корыстувались свободою золотою. Пѣдъ рукою взуитѣвъ виховувалась нова генерація просвѣтныхъ дѣячѣвъ, котрѣ хвалили-славили одинъ одного додуру, изъ-за-чого вытворилась литература панегирична²⁾. Сталось отже, щѣ самымъ цѣннымъ скарбомъ чолвѣка въ шляхетскѣй Польщи вважавъ ся рѣдъ знатный, и про-те студіѣ въ геральдицѣ вчинили исторію майже злишною. Кождый шляхтичъ старавъ ся доказати, щѣ гербовый его клейнодъ есть вельми стародавний; тому-то паны польскѣй выводили свѣй рѣдъ иногдѣ ѡдъ грецкихъ або римскихъ героѣвъ. Таку-жь панегиричну словеснѣсть переймили въ Польщи грамотѣвъ рускѣй и намагались пересадити ѣъ на ниву своѣй литературы. Не диво отже, щѣ й Іоанникій Галятковскѣй писавъ

¹⁾ Порѣвн. стор. 128.

²⁾ Грецке *πανηγυρικός* значить: належачій до загального збору народного, празничный, похвальный.

зъ повагою историка, що рідъ Могилбвъ виводить ся бдъ римского богатыря Муція Сцевола¹⁾).

Такъ отже у насъ на Руси не такъ склалось, якъ ждалось. Брацтва церковнї, сѣючи въ рідну ниву здорове зерно сподѣвались, що виросте колись буйне колосе ядренисте: показалось небавомъ, що культура польска періода макароничного зъ апаратомъ схолястичнымъ не дала розвинути ся тому зерну. Опѣсля змагане Россїѣ не могло погодити ся зъ окремою літературою Руси-України, изъ-за чого наша батькѣвщина втратила и тес свѣтло науки, котре блимало въ начатку четвертого періода исторїѣ літератури.

І. Література церковна.

Могилянська колегія була розсадникомъ схолястичной науки на Руси. Правда, що бдъ сеи сухой науки вѣяло холодомъ на поетичну вдачу народу руского, але все-таки сповнила колегія заповѣть свого основателя, по-за-якъ виховала славныхъ грамотѣвъ, що смѣло виступили на арену релігійной боротьби зъ противниками православїя, особливо-жъ зъ єзуитами. Мѣжь тими борцями визначує ся именно Іоанникій Галатовскій, що перевѣсивъ Могилу и Гизеля своимъ талантомъ, широкою наукою и такожь рѣдкимъ даромъ сполученя схолястичной науки зъ народнымъ свѣтоглядомъ. Сей рускїй схолястикъ любивъ такожь рідну мову и старавъ ся писати свои творы популярно. Ще бѣльше талановитимъ бувъ Українець Теофанъ Прокоповичъ; однакже бнъ покинувъ бѣдну батькѣвщину и ставъ служити Петрови Великому. Зъ годомъ-перегодомъ цер-

¹⁾ „Небо новое з новыми звѣздами сотворенное...“ Въ Львовѣ, 1665., стор. 11. (Предмова).

ковна литература стала на Руси що-разъ ббльше упадати; въ лѣвобережній Украинѣ (зъ Кіевомъ), що стояла пѣдъ властію Россіѣ, учені богословы вступали въ слѣды Яворского и Прокоповича и покидали рѣдну неньку, а въ правобережній Украинѣ и въ колишнѣмъ галицко-рускѣмъ князѣвствѣ пѣдъ кормигою польскою просвѣта руского духовенства була дуже мала. Та-жь въ першій половинѣ XVIII. вѣку кандидаты духовного стану були у насъ круглыми неуками, по-за-якъ потребували вивчитись лишъ одной-однѣснѣнькою книжки богословскоя п. з. „Собраніе припадковъ краткое, и духовнымъ особомъ потребное“¹⁾. Хоча-жь и нашлись деякі священники, що явились свѣточемъ въ пѣтмѣ словеснѣй, то не вмѣли приспособити своихъ вѣдомостій до узонького понятя незрячихъ своихъ братѣвъ. Такъ Никола Шадурскій „протонотарій апостольскій“ выдавъ у Львовѣ 1760. р. книжочку пѣдъ заголовкомъ „Иѣика ієрополітика“²⁾. Сей

¹⁾ Повный заголовокъ сей книжки есть ось-такій: „Собраніе припадковъ краткое, и духовнымъ особомъ потребное, имущее въ себѣ науку о сакраментѣхъ, о десяти божіихъ приказаніяхъ, о приказаніяхъ церковныхъ, и о науцѣ христіанскої, съ выкладомъ сумвола, или исповѣданія вѣры православныхъ каеоліческія, съ выкладомъ молитвы: Отче нашъ и Богородице Дѣво, такожде науку, како подобаетъ наставляти малыхъ или невѣжовъ въ вѣрѣ православной, содержащее, тѣпомъ же общежителнаго монастыря Уневскаго, чину святаго Василія Великаго, року отъ Рождества Христова „MDCCLX“ изданное“. 4°, 4 картки нумерованій, и 130 картокъ нумерованыхъ — Атанасій Шептицкій, що позволилъ выпечатати сю книжку, зове ся тутъ митрополитомъ „всєя Россіи“. — У-перве выпечатано сю книжку въ Супрасли 1722. р.

²⁾ „Иѣика ієрополітика или филозофія правоучительная сумволами и приуподобленіи изясненна. Иногда въ иностранной, нынѣ же в' тѣпографіи Ставропѣгіалной Львовской Братства Успенія пресвятыя Богородици тѣпомъ изданна. Року „MDCCLXXII“ . (16°, картокъ 176).

философично-моральний твіръ незвѣстнаго автора вы-печатано вже передше въ Кіевѣ 1712. р. и въ Петербурзѣ 1718. 1724. и 1728. р. Шадурскій присвячуючи сю Етику епископови Львівскому. Леонову Шептицькому, думавъ мабуть, що сей богословскій твіръ, писаний въ твердѣмъ церковно-славянськѣмъ языкѣ, зрозумѣють рускій священники. Однакже таку високу мудрѣсть мѣгъ переймити хіба самъ учений видавець, тї же убогї духомъ, що вивчилися тѣлько однои книжки, се-бѣ-то „Собранія припадковъ краткого“, зовсѣмъ не хѣснувалися такою моральною философїєю. Такъ отже сеся „Иеика ієрополітика“ важною єсть хіба лишъ изъ-за того, що єѣ осмотрено 64-ма образками, гравироваными на мѣди. Верху кожного образка находить ся надпись статѣѣ моральной, а въ-низу замѣщено чотыри силябичній вѣршѣ, почѣмъ слѣдує одвѣтна наука¹⁾.

Писатель.

1. Петро Могила. Онъ походивъ изъ знатнои родини молдавскихъ бояръ и родивъ ся въ 1596. роцѣ (21. Грудня). Рѣдный его стрый, Єремїя, бувъ господаромъ молдавскимъ (1593—1607), а отецъ, Симеонъ, бувъ господаромъ волоскимъ (1601—1602), и одѣля ставъ господаромъ молдавскимъ (1607—1609). Оба тї господарѣ

¹⁾ Такъ н. пр. пѣдъ надписью „Хищеніє или разграбленіє“ авторъ зѣобразивъ пташника, що ловить птицѣ; въ-низу образка замѣщено отъ сї вѣршѣ:

„Птичникъ на поли уловляетъ птицы,
 Въ домъ чуждїи хищникъ влагаетъ десницы;
 Трудъ имать птичникъ, и хищникъ трудится,
 Кїи трудъ полезнїишїи, то въ день онъ явится“.
 (Картка 125., на сторонїи оборотнїи).

Послѣ сєи епиграмы слѣдує росправа моральна, писана прозою, переплѣтана словами св. письма.

були добродѣями Львѣвскаго брацтва Ставропигійскаго и присылали ему помѣчь въ грошахъ на збудованє брацкою церкви. Симеонъ ѡдступивъ господарство своему братанцеву Константинову, а небавомъ опѣсля Турки ѡдобрали Могиламъ господарство. Имъ пришлось глядати пристановища въ Польщи, де мали звязи родиннї зъ могучими панами.

Молодой Могила вчивъ ся мабуть въ Львѣвскѡй брацкѡй школѣ¹⁾ а опѣсля навѣстивъ и заграничнї академї; ѡтакъ служивъ въ польскѡмъ войску и въ ротахъ польскихъ боровъ ся зъ Турками пѡдъ Хотинѡмъ (1621). Въ 1625. роцѣ постригъ ся въ черцѣ въ Лаврѣ печерскѡй, а три роки опѣсля поставлено его архимандритомъ. Онъ титуловавъ ся „великимъ“ архимандритомъ: яко настоятель Лавры ставропигійской узнававъ надъ собою тѡлько номинальну власть патриарха Царгородскаго и не стоявъ пѡдъ рукою Кїѣвскаго митрополита. Будучи архимандритомъ завѣвъ Могила въ Лаврѣ вышу школу (гимназію) для свободныхъ наукъ въ языкахъ грецкѡмъ, церковно-славянскѡмъ и латинскѡмъ. Небавомъ „спудеѣ“ сеи школы присвятили „фундаторови“ въ свѣтлый празникъ Воскресенїя Христоваго стихотвѡръ панегиричный пѡдъ заголовкомъ: „ΕΥΧΑΡΙΣΤΗΡΙΟΝ *албо вдячностъ*“²⁾. Щобы для тои школы при-

¹⁾ Ф. Терновскїй, „Кїевскїй митрополитъ Петръ Могила“ въ Кїев. Старинѣ, т. II. 1882; стор. 3.

²⁾ „ΕΥΧΑΡΙΣΤΗΡΙΟΝ албо вдячностъ. Ясне превелебнїйшому в' Христѣ Его Милости Господину Отцу Куръ Петру Могилѣ, воеводичу земл' молдавскихъ, великому Архимандритову святой великой Лавры чудотворной печерской Кїевской, вѣры православной в' церкви святой вѣсточной Промоторови побожному и несмертельному славы годному оборонци, одъ спудеовъ гимназіумъ Его Милости з' школы реторїки, за гоинны добродѣйства собѣ и церкви православной в' фундованю школъ пока-

дбати добрыхъ учительввъ, выславъ Могила деякихъ талановитыхъ молодцввъ за границу, якъ Сильвестра Косова, Тараса Земку, Иннокентія Гизеля. Въ 1631. р. умеръ митрополитъ Іовъ Борецкій; мѣсе его занявъ Исая Копинскій, що бувъ дотоль архієпископомъ Смоленскимъ и Чернигѳвскимъ¹⁾. Коли молоді студенти, выслані за границу, вернулись домѳвъ, то духовенство, шляхта и козацка старшина, вписані въ брацтво, просили Могилы, не удержувати окремои школы при Лаврѳ, але обернути свои фонды на истнуючу вже школу на Подоль при церквѳ Богоявленьскѳй²⁾. Могила вволивъ волю своихъ землякѳвъ и ѳдтакъ члены брацтва въ мѣсяци студню 1631. р. списали актъ, называючи Могилу старшимъ братомъ и опѳкуномъ брацтва.

Въ квѳтню 1632. р. умеръ польскій король Жигимонтъ III. По смерти его зѳбравъ ся соймъ конвокаційный, щобы (якъ се звычайно дѳялось) оцѳнити пановане покѳйника и высказати одѳвѳтні гадки про заведење новыхъ, лучшихъ порядкѳвъ. Останки православной шляхты рускои скупились тогдѳ около Могилы въ тѳй цѳли,

заны, при вѳншованю свят' хвалебныхъ Въскресенія Хрѳстова Спасителя міру, повинне а упреїме отданая. В' друкарни тогож монастыра печерского. В року „ЛХЛВ, мѣсяца марта, кѳдня“ (4^о, 18 картокъ нунумерованныхъ).

¹⁾ Про Исаю Копинского гяди стор. 148.

²⁾ Се була школа для науки „еллино-славянского и латино-польского письма“. До недавного часу думали вчений мужѳ, що школу при Богоявленьскѳй церквѳ на Подоль основано 1589. р., але найновѳйші дослѳды доказуютъ, що сю школу заведено ажъ 1615. р., коли Гальшка Гулевичѳвна, жена Стеѳана Лозки, маршадка Мозырского, записала пѳдъ монастыря ставропигѳв патриаршон свѳй двѳрь и землю въ Кієвѳ. (С. Голубевъ, „Древнія и новыя сказанія о началѳ Кієвской академія“ въ Кієв. Старинѳ, т. XI., 1885; стор. 85—116.).

щобы на дорозѣ правнѣй бѣ Рѣчи-посполитою домагались охорони и привилегій для церкви руской. И небавомъ въ имени шляхты, митрополита и духовенства явивъ ся Могила на тѣмъ соймѣ. Православнѣй домагались привернення всѣхъ своихъ правъ, якѣ унитамы й латинянами були нарушенѣ. Разомъ зъ просьбою шляхты и духовенства подали на соймъ свою жалобу такожь козаки. „За панованя покѣйного короля“, писали они, „терпѣли мы нечуванѣй обиды... Якъ бѣ теперъ не буде инакше, мы глядати-мемо помочи де инде“. Така смѣла мова вразила панѣвъ польскихъ, щѣ зовсѣмъ не думали давати козакамъ права, — мѣшати ся въ справы державнѣй. „Они зовуть себе членами тѣла Рѣчи-посполитою“, говорили паны, „они-жь такѣй члены, якъ нѣгтѣ и волосѣ, щѣ обтинають ся“¹⁾. Але голосу шляхты руской не можна було мовчанкою або наругою збувати. Крѣли про-те королевичъ Владиславъ вдавъ ся въ сю справу, то уложено меморіаль, въ котрѣмъ обѣцяно, бѣдати православнымъ Кіѣвску' митрополію крѣмъ Софійского собору и Выдубицкого монастыря, дозволити брацтвамъ орудувати школами и т. в. Дальше рѣшене про свободу вѣры православною бѣложено до сойму елекційного. Та й на сѣмъ соймѣ козацкѣй послы смѣло добивались своихъ правъ. А по-за-якъ Петро Могила бувъ знаменитымъ речникомъ православныхъ, то ново-выбранный король Владиславъ давъ имъ дипломъ, котрымъ признававъ имъ бѣльше правъ и корыстѣй, якъ написано було въ меморіаль, уложенѣмъ на соймѣ конвокаційномъ. Тогдѣ-то Польша находилась въ неприязныхъ бѣносінахъ до Москвы, то прихильнѣсть козаковъ и руского

¹⁾ Н. Костомаровъ, „Русская исторія въ жизнеописаніяхъ ея главнѣйшихъ дѣятелей“, томъ II., третье изданіе. С.-Петербургъ, 1886; стор. 76. 77.

народу була вельми важна для короля и цѣлон Польщѣ¹⁾.

А вже-жъ православнїи паны рускїи, щó були на соймѣ, порѣшили усунути зъ митрополїв старенького Исаю Копиньского, и о́дтакъ разомъ въ духовниками, щó тамъ були, выбрали митрополитомъ молодого архимандрита Петра Могилу. Король потвердивъ той выбóръ и давъ Могилѣ привилегїю, перетворити Кївску брацку школу въ коллегїю. Новому митрополиту задержано Кївску архимандрїю и опѣсла высвящено его вó Львовѣ (28. цвѣтня 1633. р.) въ новѣй церквѣ Успенскѣй, щó здвиглась именно добродѣйствами родины Могилóвъ. Побувши около двохъ мѣсяцѣвъ въ сѣмъ гóродѣ, Могила въ кóнци червня поѣхавъ до Кїва. Тутъ звелїчено нового митрополита похвальными стихотворами, ба й „типографы въ святой чудотворной Лаврѣ працюючи“ пòднесли ему въ честь „евфонїю веселобренячую“²⁾. „Упривилеюваный“ митрополитъ „деградоваль“ сейчасъ старого митрополита Исаю Копиньского: его схопили въ Золотоверхо-михайлòвскóмъ монастырѣ въ однѣй волосяницѣ, положили на коня неначе мѣшокъ и выслали въ печерскїй монастырь. Але-жъ небавомъ опѣсла Мо-

¹⁾ Король Владиславъ IV. въ своѣмъ листѣ до козакóвъ писавъ: „Macie proch i samorały, bo ja moja władza, nie wam nie pomoże“. (Jerlicz, р. XXXIV.).

²⁾ „ΕΥΦΩΝΙΑ веселобренячаа. На висоцеславнїи еронѣ митрополїи Кїевской щасливе вступуючому, в' Бозѣ преосвященному его милости господину отцу квр' Петру Могилѣ, воеводичу земель молдавскихъ, православному упривилеюваному Митрополиту Кїевскому, Галицкому и всея Россїи, Едѣрсе в. трону Константинопольского, Архимандриту св. чудотворной Лавры печерской Кїевской отъ Типографовъ в' тойже св. чудотворной Лаврѣ печерской працюющихъ, при унижономъ поклонѣ прудко дедикованая. Лѣта Господня „дѣлг“, юля 6̄ дня“. (4°, 5 картокъ нenumерованныхъ).

гила выпустивъ Копиньского изъ Лавры, и ѳдтакъ сей суперникъ живъ опять въ монастырѣ Михайлѳвскѳмъ до 10. септя 1635. р. Потѳмъ поѳхавъ до Варшавы, жалуватись королеви за „кривды, шкоды и опресїи“ зѳ стороны Могилы, однакже не одержавъ сподѳванои „управы“. Умеръ на Полѳсю 1640. р.

Могила корыстующись королѳвскою привилегїю взявъ зъ рукъ унитѳвъ церковь Софїйску, монастырѣ Выдубицкїй, та обновивши зруйнованї церкви занявъ ся выданемъ справленихъ книгъ церковныхъ. Але-жь наибѳльше скупивъ свою дѳяльнѳсть коло коллегїѳ. Коли не мѳгъ для сей школы ѳдъ короля выхлопотати назвы „академїѳ“, то старавъ ся всѳми силами пѳднести еѳ на тую степѳнь науки, на котрѳй находились тогдѳ высшї науковї институдїѳ за границею. Про-те языкъ латинскїй ставъ ся выкладовымъ; сей бо языкъ уважавъ ся тогдѳ въ Европѳ признакомъ вышои культуры. Всякї свѳчный чоловѳкъ говоривъ по-латиньски вправно, а въ Польци уживано сего языка въ судахъ, соймахъ и на шляхецкихъ зборахъ¹⁾. Впрочѳмъ въ религїйныхъ спорахъ зъ богословами-католиками треба було говорити по-латиньски. по-за-якъ тѳлько латинскїй языкъ бувъ тою мовою, щѳ по тогдѳшнимъ понятямъ годила ся до диспуты.

Крѳмъ Кїѳвскои коллегїѳ завѳвъ Могила ще другу школу въ Винницѳ, и основавъ при Кїѳвскѳмъ брацтвѳ

¹⁾ Про потребу наукъ латиньскихъ народови рускому пише Сильвестеръ Коссовъ отъ-се: „Coby zaś za potrzeba łacińskich nauk narodowi naszemu była: ta napierwsza, żeby biednej Rusi naszej głupią Rusią nie zwano... Pojedzie nieboras Rusin na trybunał, na sejm, na sejmik, do grodu, do ziemstwa: bez łaciny płaci winy, ani sędzięgo, ani praktyka nie rozumie, ani posła, a tylko jak kania, wyszczerzywszy oczy, to temu, to owemu się przypatruje“. („Exegesis, to jest: Danie sprawy o szkołach Kiowskich i Winickich....“ p. 27.).

монастырь та друкарню. Въ тѣмъ монастырѣ помѣщувались лишь тѣ черці, котрѣ были настоятелями и учителями: всѣхъ ихъ взято зъ Лавры печерской. Одакъ збудувавъ особну деревяну церковь св. Бориса и Глѣба, котра звалась конгрегаційною, тому-що въ нѣй збиралась на молитву конгрегація студентѣвъ и школярѣвъ. Для помѣщеня клясъ здвигъ великій двоповерхный будынокъ, завѣвъ при школѣ бібліотеку, а для бѣдныхъ бурсу. На удержанѣ коллегіѣ назначивъ Могила два села Лавры печерской, Вишеньки и Гныдинъ та й свѣй фѣльварокъ Познякѣвщину.

Першимъ ректоромъ коллегіѣ бувъ Исаѣ Трофимовичъ Козловскій, „докторъ богословія и премудрый богословіи учитель“, духовникъ Петра Могилы. Мѣжь префектами ѡдзначавъ ся именно Сильвестеръ Коссовъ. Пѣдъ доглядомъ ученыхъ сихъ мужѣвъ наука въ коллегіи розвивалась своимъ ладомъ гарно, и небавомъ по отвореню коллегіѣ мѡгъ Могила выслати „благообразныхъ иноковъ и добрѣ ученыхъ учителей“ волоскому господарю та й заявлявъ охоту, оказати таку-жь прислугу цареви московскому.

Въ послѣднѣмъ своемъ заповѣтѣ Могила назвавъ коллегію единымъ своимъ майномъ (*unicum pignus*) и записавъ ѣй 75.000 золотыхъ польскихъ въ документахъ, а 6.000 зол. п. готѣвкою; дарувавъ такожъ въ хосенъ коллегіѣ всю свою бібліотеку, хутѣръ Познякѣвщину и на вѣчный поминъ о собѣ свѣй срѣбный митрополичій хрестъ и саккосъ. Могила умеръ 1. сѣчня 1647. р. въ 51. роцѣ житя, рѣкъ передъ повстанѣмъ Богдана Хмельницкого.

Письма Могилы суть двоякѣ, по-за-якъ деякѣ суть его творомъ, инші же уложеніи пѣдъ его доглядомъ другими учеными мужами.

Могила самъ написавъ отъ-сй творы :

1. „Крестъ Хрїста Спасителя и кожного человека на казаню публичномъ през ясневелбного в' Бозь его милости господина и отца кгръ Петра Могилу, милостию божією архимандрїта святыя великія Лавры печерскія Кїевскія въ той же церкви печерскої в' недплю крестопоклонную в' кротце выражоний. В льто сзданїа мїра 7300, въ площенїа же Бога Слова 7400 (1632), мѣсяца марта дня 10. В' монастыру печерскомъ Кїевскомъ“. (4^о, 8 ненумерованныхъ + 56 нумер. стор.). Сю проповѣдь, писану по правиламъ науки схолястичной присвятивъ Могила „Ясне освещеному ксіонженцю его милости Бремїашу Корїбутови Вишневецкому“.

2. „ΛΙΘΟΣ или камень съ працы истинны церкви святыя, православныя, рускія, на сокрушенїе ложнопомраченної Перспективы или безмѣстнаго оболганїа, отъ Кассїана Саковича, бывшаго прежде нѣкогда архимандрїта Дубенскаго, унїта, аки о блужденїяхъ, ересехъ и самоумышленїяхъ церкви рускія, въ унїи не сущїа, тако въ составленїихъ вѣры, якоже въ служенїи таинъ и о ишнїихъ чинѣхъ и законопреданїихъ обрѣтающихся, льта божїа 7400 (1642) въ Краковъ тѣпомъ издавнаго, верженный чрезъ смиреннаго отца Евсевїя Пижина въ монастырь св. чудотворныя Лавры печарокїевскїа, льта Господня 7404 (1644)“. — Сего твору Могила не выпечатавъ, выдавъ же его по-польски п. з. „ΛΙΘΟΣ або камїеїъ z проcy prawdy cerkwie świętej prawosławnej ruskiej na skruszenie fałecznościemnej Perspektywy або raczej paszkwilu od Kassiana Sakowicza, byłego przedtym kiedys archimandrytę Dubieńskiego, unita, jakoby o błędach haereziach i zabobonach cerkwie ruskiej w uniej niebędącej, tak w artykułach wiary, jako w administrowaniu sakramentów i inszych obrządkach i ceremoniach znajdujących

się, r. p. 1642. w Krakowie wydanego, wypuszczony przez pokornego ojca Euzebia Pimina. W monasteru świętej i czudotwornej Ławry pieczarskiej Kijowskiej. A. D. 1644⁴. (4°, 15 сторбиъ ненумерованыхъ, а 424 нумерованыхъ). — Сей полемичный творъ написавъ Могила підъ псевдонимомъ Евсевія Пимина¹), выступаючи противъ Кассіяна Саковича, котрый выдавъ въ Краковѣ (1642) отъ-се писане: „Еranorthosis abo Perspektiwa i objaśnienie błędów, herezyej i zabobonów w grekoruskiej cerkwi dyzunickiej....“ Той Саковичъ бувъ сыномъ руского священника зъ Потылича въ Галичинѣ; бувши дякомъ при рускѣй катедральнѣй церквѣ въ Перемышли, пошовъ на Украину и постригъ ся въ черцѣ въ Кіевѣ. Опдсля бувъ ректоромъ брацкои школы въ Кіевѣ²), а одтакъ архимандритомъ Дубенскимъ. Потѣмъ прицявъ унию, а наконецъ перейшовъ на обрядъ латинскій та й вступивъ въ монастырь Августинѣвъ. Се бувъ чоловікъ вельми пристрастный, щѣ згнуцавъ ся зъ вѣры церкви православної. Его полемику, заявлену въ „Перспективѣ“ збивавъ основно Могила въ тѣмъ своѣмъ писаню, щѣ его назвавъ „ΛΙΘΟΣ abo камієй....“ Тѣлько-жь не-в-мѣру часто хбснубавъ ся авторъ сарказмомъ, коли хотѣвъ выказати просту напастъ своего противника. Своє писане роздѣливъ ѓнь на три части. Въ першѣй части говорить про святѣ тайны и обряды, въ другѣй — про церковный

¹) εὐσεβῆς ποιῆσις = набожный пастырь.

²) Будучи ректоромъ брацкои школы при церквѣ Богоявленскѣй на Подолѣ Саковичъ написавъ „Вѣршѣ на жалосный погребѣ задного рыцера Петра Конашевича Сагайдачного, гетмана войска его королевской милости запорозкого, зложоныи презъ инокка Касіана Саковича, ректора школъ Кіевскихъ в' брацтвѣ, мовленые отъ его спудеовъ на погребѣ того цного рыцера в' Кіевѣ, в' недѣлю проводную, року божого тысяча шестьсотъ двадцать второго“. (4°, 24 картки ненумерованѣ).

установъ, а въ третій части розправляє о походженю Духа святого и о головѣ церкви.

Могила присвятивъ сю свою книгу Максимиліанови Бжозовскому, підстольому воеводства Кіівського, хвалячи его за те, що не стыдає ся имени православного Русина¹⁾.

3. „Mowa duchowna przy szluby jasnie oświeconego p. jego mości pana Janusza Radziwiła, xiążęcia na Birzaczach i Dubinkach, podkomorzego w. x. litewskiego.... z jasnie wielmożną jej m. panną Marią, córką jasnie wielmożnego jego mości p. J. O. Wasilia, wojewody i hospodara wołoskiego.... przez jasnie przewiel. w Bogu J. M. Ojca Piotra Mohiłę, metropolitę Kijowskiego, Halickiego i wszystkiej Rusi, exarchę s. thronu apostolsk. Konstant., archimandrite pieczarskiego w cerkwi hospodarskiej Jaskiej dedicata hierarchom bożym ss. Basilio, Joanni & Graegorio. W Monasteru piecz. Kijowsk. Anno D. 1645“ (4°, 25 сторонъ нунумер.). Въ сій мовѣ панегиричній Могила наводить мѣсця зъ письма святого въ языцѣ церковно-славянськѣмъ.

Могила хотѣвъ выдавати такожъ житєписи святихъ, але не довершивъ свого дѣла. Кажуть, що ѓнъ написавъ кѣлька шкѣльныхъ драмъ для студентѣвъ коллегіѣ.

Въ бібліотецѣ Кіівського Софійського собору зберігають ся власноручні записки Могили, въ котрыхъ ѓнъ старавъ ся доказати, що въ церквѣ православної и теперъ ще суть святи угодники божі, та що й теперъ дѣють ся въ ній чудеса²⁾. Такъ въ статѣ „о современ-

¹⁾ „Sam Mars Polonus — ingenue fatetur: że przy odważnych kawalerskich swych dziełach imieniem prawosławnego starożytnego szlacheckiej krwi Rusina tytułować się nie wstydasz, ale raczej honorem sub hoc nomine jako najkosztowniejszy zbawienny depozyt swój in publico depraedikujesz“. (Сторона 4. нунумерована).

²⁾ Одною частиною сихъ записокъ мабуть користувавъ ся чернець Аван. Кальнофойскій пишучи свѣй творъ „ТЕРАТОУРГІИМА, lubo cuda, które były tak w samym święto-cudotwornym monasteru

ныхъ чудесахъ въ православной церкви“ розказуе бнѣ, що одного разу вода, котру бнѣ бувъ освятивъ, замѣнилась въ вино¹⁾. Читаючи таку писанину не одинъ здвигне плечима, дивуючись, що учений основатель Кіѣвскои коллегіѣ мѣгъ поважно розправляти про свои чудеса. Однакже Могила хотѣвъ унітамъ и латинянамъ наглядно доказати, що церковь православна естъ дѣйстно правдива, коли въ нѣй суть такі угодники божій, котрѣ творять дѣла надприроднѣй.

Крѣмъ выпечатаныхъ писемъ Могили важнѣй суть такожь тѣ книги, котрѣ зладили ученѣй грамотѣвъ подѣглядомъ и при помочи своего мецената. Сюды належать:

1. „**ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΡΙΟΝ**, *си естъ Службеникъ, отъ Литургій святаго Василія, Іоанна Златоустаго, и Пржедсвятенныхъ, и служеній іеревскихъ и діакоонскихъ повседневныхъ, нощныхъ же и дневныхъ въ себѣ сздѣржимыхъ, реченнѣй. Благословеніемъ и исправленіемъ преподобнѣйшаго господина и отца кѣрз Петра Могили, великаго архимандрита сея святаыя Лавры печерскія К. въ сейже второе изданный. Льта бытія міра зрѣз, смотренія же Христова „лхкд“ [1629]. (in folio, 14 карт. нумер., 144 + 300 сторѣнъ нумер. и двѣ картки). Въ сѣй книзѣ находится ся догматичне и обрядове поясненѣ литургіѣ, написане Тарасомъ Земкою, що бувъ корректоромъ въ друкарни и проповѣдникомъ. Опѣсля выпечатано сей справлений Службеникъ у Львовѣ въ друкарни Михайла Сльозки заходомъ брацтва Ставропигійскаго (1637), а бдтакъ въ Кіѣвскоѣй печерскоѣй Лаврѣ (1639). Се нове выданѣ значно розширено всѣлякими молитвами. Въ начатку книги находится*

pieczarskim Kijowskim, jako i w obudwu świętych pieczarach... W drukarni Kijowo-pieczarskiej 1638“.

¹⁾ Ф. Терновскій, „Кіевскій митрополитъ Петръ Могила“ въ Кіев. Старинѣ, 1882, т. II., стор. 22. 23.

ся „предмова“ Могилы „до освященного клиру о происхожденіи и тайнствѣ св. литургіи“.

2. „ΤΡΙΩΔΙΟΝ, си естъ Трипѣснецъ святой великой Пятдесятиницы, Пентикостаріон, еже естъ Пятдесятиница нареченный, отъ еллімского изслѣдованъ. Благословеніемъ и тщаніемъ преподобнѣйшаго кврѣ Петра Могилы, милостію божією архимандрита монастыра печерского Кіевского, воеводича земль молдавскихъ. Въ киновіи тойже св. великіа чудотворныя Лавры печерския Кіевския... Въ льто бытіа міра зрѣдъ, отъ воплощенія Бога Слова „Аѡла (1631). Индікта Дѣ. Мѣсяца Іуля ѡ дня“ (in folio, 11 карт. нумер., 828 + 2 стор. нумер.). — На оборотной сторонѣ картки заголовной выдруковано вѣршѣ „на пресвѣтлый клейноть гербу в' коронѣ полеской презнаменитого, ясне вельможного его милости п. п. Томаша Замойскаго“¹⁾.

На третей сторонѣ слѣдуе „Промова до Томаша Замойскаго“, пѣдканцлера коронного, въ котрой мѣжь иными Петро Могила отъ-се сказавъ: „*Не пристойтъ тебѣ мнѣ и того замолчати добродѣйства, которое походитъ з' пресацного домовства Велможности Вашои, же Академіа Замойская такъ много народови нашему пожитку и утѣхи принесла*“²⁾, ижъ немало з' неи людей учоных', рос-

¹⁾ „Знаеть о марсобыстрыхъ южѣ Европа цнотахъ
 Замоискихъ фебоясныхъ, знаеть о клейнотахъ.
 Ты що в' зони од'леглой, на гербѣ оказалый
 Пойзри, якъ тотъ, познаешъ, Домъ завше в'спанялый.
 Пойзри на три копѣи, котрыми в'спираеть
 Вѣкопомне отчизну, здобить, вывышаеть.
 Обачишь, якъ естъ Томашъ Замоискій сердечный,
 Якъ в' сенатѣ, в' обозѣ, в' Парнасъ валечный.
 Трудно з' рукъ Геркулесу снать булавы брата,
 О труднѣй Замоискому тарчи вырвати“.

²⁾ Академіа Замоиска, основана въ 1593. р. Яномъ Замоискимъ, а потверджена папою Климентомъ VII., процвѣтала нау-

тропныхъ и поважныхъ, а церкви нашей православної велице потребныхъ вышло“ (стор. 10 нумер.). — Потѣмъ находить ся въ свѣй книзѣ „предъсловіе читателю“, котре поди- савъ „іеромонахъ Тарасій Левкевичъ Земка, проповѣдникъ слова божого и корректоръ въ типографіи монастыра печерского Кіевского“. Въ свѣмъ „предъсловію“ пише сей грамотѣй про мову русну, що „діалектъ нашъ славенскій простран- ный и всякая благодати и сладости преисцльненный“.

3. „Анеологіа, сирпчь, молитвы и поученія душепо- лезная. В душевную ползу студеовъ и всьхъ благочестивыхъ любомолитвенникъ въ кратцѣ собраная, и благочиннѣ распо- ложеная. Тщаніємъ ясне превелебного его милости госпо- дина отца Петра Могилы, митрополита К. Року 1636, мая, 12“ — Напечатано въ Кіевѣ (16°, 12 + 418 картокъ нумерованыхъ). Въ началку книги находить ся „Предмова“ Петра Могилы.

4. „Евангеліе учительное“, albo казаня на кож- дую недѣлю и свята урочистыѣ. През св. отца нашего Кал- ліста, святѣйшого архіепископа Константинопольского и все- ленского патріарху, по грецку написаное, а тепер повторое ново з' грецкого и словенского языка на рускій переложеное. Благословеніемъ же и повельніемъ ясне превелебн. в' Бозѣ его милости господина отца Петра Могилы, митрополиты Кіевского и проч. выдрукованое в' св. великой Лавръ печер- ской Кіевской року 1637, августа 18 дня“ (in folio, 18 нумер. и 1031 нумер. стор.). Сю книгу прсвятивъ Могила „пану Богдану Стеткевичу“.

5. Сзбраніе короткой науки о артикулахъ вѣры православно-каволической хрїстіанской. Ведлугъ вызнаня и науки церкви св. восточной соборной апостолской для цвѣ- ченя и науки всьмъ в' николахъ ся цвѣчачимъ хрїстіанскимъ

ками бдѣ 1595—1630. р. Пѣсля першого подѣлу Польщѣ скасу- вавъ свѣ цѣсарь Іосифъ II.

православнымъ дѣтемъ. За розказан'ємъ и благословенствомъ старшихъ первыи языкѡмъ полскимъ, а теперь діалектомъ рускимъ з' друку выданѡе. В' св. вел. чудотворной Лаврь печаро-кіевской року дѣмъ" (1645). (8°, 4 нумер. и 102 нумер. карт.). — Генеза сего короткого катихизиса есть ось-така: Могила хотѣвъ подати православнои церквѣ на Украинѣ науку вѣры, уложена въ системѣ, и про-те велѣвъ ученому Исаи Трофимовичеви Козловскому написати просторый катихизисъ. Коли сей мужъ опоравъ ся зъ тымъ дѣломъ, скликавъ Могила талановитыхъ священникѡвъ изъ Руси-Украины и передавъ имъ готовый катихизисъ до перегляду. Опѣсля ѡдносивъ ся ѡнъ до патріархѡвъ въ цѣли затвердженя рукописи, почѡмъ скликано деякихъ ученыхъ богословѡвъ въ Яссы (1643), щобы оцѣнити православный катихизисъ. Могила пѣславъ тамъ Исаю Трофимовича зъ брацкимъ игуменомъ Осипомъ Кононовичемъ и зъ проповѣдникомъ Гнатомъ Старушичемъ; ѡдѣ Царгородского же патріарха приѣхали на той збѡръ два учені Греки. Довго вели они спѡръ зъ рускими богословами и домагались декотрыхъ змѣнъ въ катихизисѣ. Опѣсля розсмотрювали сю рукопись патріархи, и хочъ еѣ затвердили, то таки не встигъ Могила за житя еѣ выдрукувати. А вже-жь на той православный катихизисъ звернули увагу учені мужѣ въ Европѣ, и про-те переложено єго на мову грецку и латиньску. Опѣсля выпечатано єго въ Москвѣ 1696. р., а то въ перекладѣ зъ выданя грецкого (зъ 1662. р.). Тому́ отже, що патріархи зволѡкали затвердити рукопись, Могила казавъ выпечатати короткій катихизисъ пѡдъ заголовкомъ выше наведенымъ. Въ переднѣмъ словѣ сего катихизиса сказано, що сеся книжка выдана не тѡлько для того, щобы священники що-день, а особливо въ днѣ недѣльнѣи и празничнѣи читали и поясняли еѣ своимъ па-

рафіянамъ, але й по тій причинѣ, щобы свѣтскій люде, умѣючі читати, учили христіянської науки способомъ однаковимъ. — Короткій сей катихизисъ уложено въ пытаняхъ и ѡдповѣдахъ, и подѣлено єго на три части: въ першій части поясняє ся символъ вѣры, въ другій — „Отче нашъ“, а въ третій части говорить ся про заповѣди.

6. „ΕΥΧΟΛΟΓΙΟΝ, ал'бо Молитвословъ, или Требникъ, импльй в' себѣ церковная различная послѣдованія ієреомъ подобающая, отъ святыхъ Апостолъ прежде, потомъ же отъ святыхъ и богоносныхъ отецъ в' различныхъ временахъ преданая, нынѣ же благословеніємъ и повелѣніємъ ясне превелебного в' Бозѣ єго милости господина отца Петра Могилы, митрополиты Кіевскаго и проч. изданъ в' св. вел. чудотвор. Даврѣ печерской Кіевской. Року 1745, мѣсяца дек. 31 дня“ (in folio). — На оборотной сторонѣ выпечатано вѣршѣ „на старожитный и преславный гербъ ихъ милостей пановъ Могиловъ, господаровъ землѣ молдовлахійской“¹⁾. Опѣсля слѣдує „предмова до Требника“, котру написавъ самъ Могила; въ нѣй звертає ся митрополитъ до ієрархѡвъ и до всего иншого духовенства. Всю книгу подѣлено на три части: часть I. „о тайнахъ“ (стор. 1—946); часть II. „о различныхъ освященіяхъ и благословеніяхъ“ (стор. 1—263); часть III. „молебны и молитвы въ различные потребности и нужды“ (стор. 1—415).

¹⁾ „Домъ преславный Могиловъ въ клейноты ѡбѣтйи,
Презъ отважны дѣла стался знаменитый.
Въ томъ Марсъ збройно ставаетъ, трудно приступити
Врагомъ, тутъ урадила слава гнѣвно мѣти.
Славныи, где тежъ цноты открыто прибыли,
Въ Петрѣ митрополиту ясне ся зъявили!
Солнце, мѣсяць зъ звѣздами небо ѡбѣцуютъ
Славнымъ Могиломъ, землю снять тане шацуютъ“.

Въ першій часті Требника находять ся обширній „Предмовы“ „до крещенія“, „до исповѣди“, „до шлюбу“ и такожъ „напомненіє отъ духовного по исповѣди и по прощенію“ и „предмова хотячимъ причастити ся божеств. таинъ“. Єсть тутъ вельми широке „наказаніє о власти архієреомъ отъ Хріста Бога єже вязати и рѣшати данной“, и бѣтакъ находить ся ще „Казан'є погребное въ посполитости надъ умершимъ“. Въ загалѣ сея книга єсть многоцѣннымъ памятникомъ церковной литературы на Украинѣ.

2. Силвестеръ Коссовъ. Кажуть, що бнѣ родивъ ся въ воеводствѣ Витебскѣмъ¹⁾. За-молоду вчивъ ся въ Кієвѣ, де талантомъ своимъ подобавъ ся архимандритови Петрови Могилѣ. Тому-то сей меценатъ выславъ его за границу зъ Иннокентіємъ Гизельомъ, Исаєю Трофимовичемъ, Гнатомъ Старушичемъ и Тарасомъ Земкою. Могила бажавъ поставити сихъ молодцѣвъ учителями въ гимназію, яку засновавъ при Лаврѣ печерскѣй. Коли-жъ бнѣ опѣсля брацку школу на Подолѣ перетворивъ въ коллегію, то Коссовъ, постригши ся въ черцѣ, ставъ професоромъ и першимъ префектомъ тои высшой школы. Въ 1635. роцѣ поставлено его епископомъ Мстиславскимъ, Оршаньскимъ и Могилевскимъ. По смерти-жъ Могилы Богданъ Хмельницкій посадивъ его (1647) на престолѣ митрополитѣмъ въ Кієвѣ. Коссовъ, будучи митрополитомъ Кієвскимъ, Галицкимъ и всея Руси, бѣдбравъ унтамъ церкви, монастырѣ и добра земскі. Коли Хмельницкій поборовъ Полякѣвъ, то сей митрополитъ окруженный духовенствомъ Кієвскимъ, вышовъ на встрѣчу славному гетьманови (1649). Якъ же Коссовъ приѣхавъ до Варшавы, щобы на основѣ Зборѣвского договору заняти

¹⁾ Mich. Wiszniewski, „Historya literatury polskiéj“, tom VIII. W Krakowie 1851; p. 270.

мѣсце въ сенатѣ, то нунцій папскій и латинскій епископы заявили королеви Янови Казимирови, що якъ тѣлько сей православный митрополитъ засяде въ сенатѣ, они все сейчасъ опустятъ нарады соймовѣ¹⁾. Въ 1654. р. сполучено зъ царствомъ московскимъ тую часть Украины, котру займивъ бувъ Богданъ Хмельницкій. Царь Олексій Михайловичъ выславъ тогдѣ своихъ послѣвъ въ Переяславъ, приймати ъдъ козако́въ присягу. Вся старшина козацка присягла за себе и за всю Украину. Не присягъ тѣлько Сѣрко, атаманъ козацкій, та Иванъ Богунъ, полковникъ Винницкій, зѣ своими козаками. Не присягъ ще въ Кіевѣ митрополитъ Сильвестеръ Коссо́въ и архимандритъ печерскій, Осипъ Тризна. Однакже небавомъ опѣсля повелось московскимъ боярамъ спонукати митрополита до тои присяги. Онъ умеръ 13. цвѣтня 1657. р.

Коссо́въ писавъ небогато. Его письма рускїи подають священникамъ науку про святїи тайны и въ литературѣ не мають великои стѣйности. Важнѣйшіи суть польскїи его творы, въ котрыхъ добачаемо талантъ Украинця.

а) Письма рускїи:

1. „*Діда скаліа альбо наука, которая ся первѣй изъ устъ священникомъ подавала о седми сакраментяхъ альбо ли тайнахъ, на свнодѣ помѣстномъ в' богоспасаемомъ градѣ Могилевѣ, року божего 1637, мѣсяца октоверя 11 дня одправованымъ отъ превелебнаго его милости господина отца Силвестра Косова, епископа Мстиславского, Оршанского и Могилевского, потомъ през тогожъ в' друкъ подана въ типографіи монастыра общежителнаго Кутеевского, церкви святыхъ Богоявленіи, року 1637, мѣсяца Января, 31 дня*“. (4^о, стор. 4 + 31). Друге выдане „Діда скаліи“ явилось въ 1653. р.

¹⁾ J. S. Bandtkie, Dzieje narodu polskiego. W Wroclawiu 1835. Wydanie III., tom II., p. 233.

2. „О хиротоніи, сиречь, о рукоположеніи святейшемъ на новопоставленномъ іереи, выписано изъ правилъ святыхъ апостолъ и святыхъ отецъ....“ (карт. 1—9). „Подобаетъ убо вѣдати и се, како подобаетъ іерею к' божественнѣй службѣ предзготовлятися....“ (карт. 10—13). Сю книжочку выдруковано мабутъ въ Москвѣ около 1652. р.

Хиротонію перепечатано въ додатку до „Зорѣ галицкой“ за рѣкъ 1854. пѣдъ заголовкомъ „Поученіе Кіевскаго митрополита Сильвестра новопоставленному іерею“. Се „поученіе“ есть важнымъ именно изъ-за того, що згадуе про деякі звичаѣ и обычаѣ въ тогдѣшнѣй Руси¹⁾.

б) Письма польскіе:

1. „Exegesis, to jest: Danie sprawy o szkołach Kiowskich i Winickich, w których uczą zakonnicę religiej graeckiej, przez wieleb. ojca Sylwestra Kossowa, elekta episkopa Mścislawskiego, Mohilewskiego, Orszańskiego przed rokiem terażniejszym w tychże szkołach przez trzy lata profesora, napisane.... Drukowane w s. Lawrze pieczarskiej:

¹⁾ Митрополитъ Коссовъ каже „новопоставленному іерею“ мѣжь иншимъ ось-такє: „Не буди кощунникъ [весельчакъ], ни игрецъ, ни срамословникъ, ни буй, ни гордъ, ни напрасенъ, ни безстуденъ, ни піяница, — ни рѣзоимецъ [лихварь], ни покладовъ не емли; да не будеши мятежникъ, ни пировникъ.... Аще будутъ на брацѣ, или въ ширѣ позоры, отходи прже видѣнія; а на бракъ не ходи, гдѣ мужъ жону пустить.... Одежду носи долгу до глезна [по кѣстки] одноличну, по священническому подобію, ни отъ пе-стринъ, ни отъ утварей мірскихъ, ни облечися въ порты непричитаемы въ крилось. Книгъ возбраненыхъ не почитай; или доселѣ научилъ ся еси несвѣдомая словеса, и ты нынѣ тыхъ престани, чары или кобы, лечбы, дивы творя, или игры зовомыя дяки и шахмоты.... Во олтарь не вноси ни кутьи, ни пива, ни хлѣба, ни иного чого отъ брашенъ, развѣ свѣчи и просфоры....“ („Поученія церковныя“, издаванныя яко прилога къ „Зорѣ галицкой“; годъ 1854; число 4., стор. 14. 15).

Roku Pańsk. 1635⁴). (4°, 31 стор.)¹) Се єсть многоцѣнна апологія тогдѣшньої нової методи науки вѣ коллегіи Могилянськѣй, и вѣ загалѣ уважає ся се письмо памятникѣмъ сучасного змаганя письменныхъ Украинцѣвъ вѣ просвѣтѣ. Вѣ писаню добачаємо прикметы гумору Украинця побѣчь макароничной мовы ученого схолястика. На сторѣ 31. выдруковано „Elogium avtorowi“. По-ниже сего похвального стихотвору пѣдписавъ ся „Dadzibog Maskiewicz, sędzic z. Piński, studiosus poéseos in almo Gymnasio Mohilaeano Kiouiensis“.

2. „ПАТЕРИКОН, або *Żywoty ss. ojców pieczarskich*. Obszurnie słowieńskim językiem przez świętego Nestora, zakonnika i latopisca ruskiego przedtym napisany, teraz zaś z graeckich, łacińskich, słowiańskich i polskich pisarzy objaśniony i krocej podany przez wielebnego w Bogu ojca Silvestra Kossowa.... W Kijowie, w drukarni s. Lawry pieczarskiej. Roku 1635²). (6 карт. нєнумер., 166 стор. нумер.). — На оборотнѣй сторѣ першої картки находить ся вѣ сѣй книзѣ вѣршь на гербѣ стародавнього руского дому Кисѣльцѣвъ³). Вѣ писаню скороченого сего Патерика хѣснєвавъ ся авторъ не тѣлько давнѣйшимъ рускимъ Патерикѣмъ⁴), але такожъ грецкимъ хронографѣмъ Зона-

¹) Рѣдка ся книжочка находить ся у Львовѣ вѣ библиотечѣ имени Оссолинськихъ, ч. 7.923.

²) Такожъ ся книжка єсть вельма рѣдка; зберегає ся вѣ библиотечѣ им. Оссолинськихъ, ч. 7.924.

³) „Na sławny klejnot w Sarmatjej rossyjskiej starożytnego Domu Ich MM. PP. Kisielów:

W polu namiot, a nad nim błyszczyc się krzyż święty,

To dom Marsow: to klejnot z Włodzimierzem wzięty.

Ten znak nosił Świętoldycz, wódz ruski, którego

Ruś Kisielєм nazwała od kunsztu sławnego.

Ztąd od wieków z Kiiowem Dom Kisielów słynie,

I będzie słynał, poki Dniepr w swych brzegach płynie“.

⁴) Про Патерикъ печерскій гляди стор. 26. 27.

рою и польскими лѣтописцями Ваповскимъ, Бальскимъ, Кромеромъ и Стрыйковскимъ. Въ кѣнци сего твору находить ся „Chronologia o prawosławnych metropolitach ruskich, począwszy od okrzszczenia Rusi aż do dzisiejszego jaśnie przewielebn. w Bogu jego mości ojca Piotra Mohiły“ (стор. 167—171). Патерикъ Коссова въ перекладѣ церковно-славянськѣмъ выпечатано въ Кіевѣ 1661. р.

3. **Иннокентій Гизель**¹⁾. Родивъ ся въ Прусахъ ѡдѣ родителейъ лютеранськихъ. Въ молодѣмъ вѣцѣ прийшовъ до Кіева, де принявъ православіе и постригъ ся въ черцѣ, хотячи мабуть добитись карієры трудами богословскими. Петро Могила пѣзнавши талановитого черця, пѣславъ его зъ кѣлькама иншими молодыми людьми за границу на науку. Можна догадуватись, що крѣмъ богословія учивъ ся исторіѣ и правѣ²⁾. Коли Гизель вернувъ ся домѣвъ, Могила поставивъ его учителемъ, обѣля професоромъ, а наконець ректоромъ въ Кіевскѣй коллегіѣ. Ще за житя Могили сзують Микола Циховскій (Cichovius) вызвавъ Гизеля 8. червня 1646. р. на публичну диспуту богословску, котра въ коллегіѣ ѡдбувалась черезъ три днѣ³⁾. Передъ смертію просивъ Могила Гизеля, щобы займавъ ся бережливо долею коллегіѣ. Дѣяльний ректоръ сповнивъ свято заповѣтъ свого добродѣя. Онъ дбавъ вельми про добрѣ сеи науковои институціѣ, поставивъ въ нѣй учителемъ Лазаря Барановича

¹⁾ Многоцѣнну монографію про Иннокентія Гизеля замѣстивъ Н. Ѡ. Сумцовъ въ Кіев. Старинѣ, т. X., 1884, стор. 183—226.

²⁾ „Кіевская Старина“, т. X., стор. 185.

³⁾ „Colloquium Kijoviense de processione Spiritus sancti inter R. D. Innocentium Giziel, collegii Mohilaeani Kijoviae rectorem et philosophiae professorem, et Nicol. Cichovium S. J. Kijoviensem tum Missionarium. Cracoviae 1649. 8°. (Порѣвн. Mich. Wiszniewskiego Historia literatury polskiej. Tom VIII. W Krakowie 1851; p. 399).

и бувъ справдѣ меценатомъ талановитыхъ студентѣвъ Галятовского, Славинецкого и Сатанѣвского.

Въ 1649. роцѣ царь Олексѣй Михайловичъ покликавъ на службу въ Москву ученыхъ Кіѣвскихъ черцѣвъ Епифанія Славинецкого и Арсенія Сатанѣвского. Гизель просивъ тогдѣ царя о помѣчъ для коллегіѣ, котра изъ-за вѣйны Богдана Хмельницкого була пѣдъупала. Пѣзнѣйше (въ липню 1654. р.) просивъ бнѣ царя именовемъ митрополита Сильвестра Коссова, щобъ потвердивъ вольности и привилегіѣ украиньского духовенства, дарованѣ великими князями литовскими и королями польскими. Однакже цареви не подобались тѣ вольности украиньского духовенства, и про-те Кіѣвскому митрополитови та иншимъ духовникамъ украиньскимъ приказано „быть подѣ благословеніемъ святѣйшаго патріарха московскаго“. А вже-жь урядъ московскій старавъ ся зацѣтыкати бодай кѣлькохъ іерархѣвъ, щѣ протестували противъ чужихъ порядкѣвъ; про-те Гизельови й его товаришеви Климови Старушичеви, игуменови Выдубицкого монастыря, велѣвъ царь дарувати соболю и дещо рублѣвъ, а митрополитови Сильвестрови Коссову бдослано 40 соболювъ въ цѣнѣ по 100 рублѣвъ.

Въ 1656. р. поставлено Гизеля архимандритомъ Кіѣвско-печерской Лавры, и въ сѣмъ достоинствѣ пробувъ бнѣ 27 рокѣвъ до свои смерти. Будучи архимандритомъ Гизель не опускавъ своихъ землякѣвъ въ недоли та вразъ зъ Лазаромъ Барановичемъ и Іоанникіемъ Галятовскимъ зберегавъ народнѣй святощѣ ѣдъ загибели; однакже програма политичной его дѣяльности була така, щѣ Украина лѣвобережна и правобережна повинна стояти пѣдъ протекторатомъ царя московского¹⁾. Тому-то склонявъ ся

¹⁾ Порѣвн. стор. 249. 250.

бнѣ до Москвы, коли ново-выбранный митрополитъ Гедедеонъ Балабанъ по Гадяцкому договору пбддавъ ся Польщи вразъ зъ гетьманомъ Иваномъ Выговскимъ. Гизель не вѣривъ Польщи, хочь обѣцвано Украинѣ свободу вѣры и административну та политичну автономію. Своимъ поважнымъ словомъ склонявъ бнѣ такожь деякихъ Украинцѣвъ на сторону Москвы та й вговорювавъ Дорошенка, не думати про помбчъ бисурманьску. Але-жь его прихильнбсть до Москвы не охоронила Лавры бдѣ напастій вѣйска московского, котре на Украинѣ хозяйнувало мовь въ краю неприятельскбмъ.

Въ 1681. роцѣ царь Федѣръ Олексѣвичъ бажаючи собѣ зъеднати славного архимандрита печерской Лавры, пбславъ ему въ дарѣ „Обѣдъ душевный“, — книгу Симеона Полоцкого. Та й по смерти царя Федора молодѣи царѣ Иванъ и Петро заявляли Гизельови свою милость. Гизель приймаючи дары царскѣи, не забувавъ про свою безталанну батькбвщину; про-те не мбгъ погодитись зъ перевертнемъ Брюховецкимъ, котрый Украинѣ багато лиха заподѣявъ. — Гизель умеръ 18. падолиста 1683. р.¹⁾

Литературна дѣяльнбсть сего ученого мужа була досыть широка. Жиючи въ приязни зъ Барановичемъ одержувавъ бнѣ бдѣ енерѣчного сего іерарха принуку до литературныхъ трудбвъ, и навпаки помагавъ Барановичеви въ редакціѣ богословскихъ и стихотворныхъ письмъ. Такъ читавъ и справлявъ бнѣ „Трубы“ та й „Лютню“ Барановича и выкинувъ изъ тыхъ письмъ багато де-чого непотрѣбною.

Главнымъ творомъ Гизеля есть отъ-ся книга: *„Миръ съ Богомъ зъ челоуьку, или покаяніе святое при-*

¹⁾ Лѣтописецъ Самбйло Величко назвавъ Гизеля „мужемъ премудрымъ, столпомъ благочестія святаго непоколебимымъ, свѣтиломъ церковнымъ....“ (Лѣтопись, т. II, стор. 530).

мирляющее Божови челоуька ученіємъ отъ писанія святаго и учителей церковныхъ собраннмъ“. Печатано въ Кіівско-печерскбй Лаврѣ 1669. р. (in folio, 30 + 666 + 8 сторбнѣ). Сю книгу присвятивъ Гизель царевн Олексѣевн Михайловичевн. Въ началку „Мира“ находнтъ ся вѣршь въ честь царя, ѳдакакъ царскій гербъ и прозачне присвячене книги царевн; ѳбѣсла слѣдуе „предисловіе къ читателю“. Тутъ сказано, що на Украинѣ заворушнлась „лютая, многолтняя брань“, и що она „праведнымъ судомъ божіимъ за наши грѣхн на насъ наведена естъ“. И дальше пишє авторъ такъ: „Егда Господу Богу примиримся, абіе и бранн снще отъ иноплемєнныхъ на насъ нанесєнныя, яко же и междо-собныя, престанутъ“. — А по-за-якъ Гизель, пишучн свою книгу, корыстувавъ ся жереламн латнньскнмн, то зъ поглядомъ на московску нетерпнмѳсть, супротивъ захѳдно-европейской культуры замѣтнвъ ѳнъ отъ-се: „Аще что и отъ внѣшннхъ учителей¹⁾ взято бытн обрящєтся, молимъ, да того ради ннктоже сєго ученія возгнушєтся, ибо не токмо въ нновѣрннхъ, но и въ еллінскнхъ ученняхъ нногда истннныя и здравому разуму служащія повѣстн, яко злато посредѣ блата, обрѣтаются“. Та отъ, небавомъ показалося, що въ Москвѣ книга Гизєля була ѳстрахомъ еретнчннмъ: въ 1690. р. московскій патрнрхъ Іоакнмъ назвавъ єѣ книгою „новотворною“, и закарзавъ єѣ читатн²⁾.

„Мнрь“ дѣлнтъ ся на трн частн: 1) о покаянн въ загалѣ; 2) о каючѳмъ ся и 3) о духовннкѣ.

¹⁾ Внѣшннмн учителямн звалнсь писатєлѣ поганьскій, латнньскій и грецкій.

²⁾ Гизель мабуть не надѣявъ ся, що єго книгу патрнрхъ Іоакнмъ ѳсуднтъ еретнцкою. Коли „Мнрь“ надруковано, выславъ єго Гизель царевн въ дарѣ. Тогдѣ-то писавъ Барановнчъ царевн (31. марта 1669. р.), щобъ зволнвъ єю книгу прннятн. Гизєльовн даровано 200 рублѣвъ, 200 четвєртєй жнтн и затвєрджєно єго право дс деякнхъ монастырєскнхъ маєтностєй.

Сей творъ Гизеля есть важнымъ изъ-за того, що вважає ся образомъ звичаївъ и обычаївъ українськихъ въ XVII. вѣцѣ. „Миръ“ наводить грѣхи архієреївъ, священникѣвъ, панѣвъ, хлопѣвъ, московскихъ урядникѣвъ, судій, купцѣвъ, ремѣсникѣвъ, лѣкарѣвъ, учителѣвъ и и. И такъ по словамъ автора грѣшать родителѣ, коли до недужихъ дѣтей прикликують бабъ чаруючихъ або шепчущихъ, коли силою кажуть имъ постригатись въ черцѣ и т. и. Купцѣ грѣшать мѣжь иншимъ тогдѣ, коли продають еретицкїи книги, образы „блудническїи“, „натиранїя къ украшенїю лицъ женамъ“ и т. и. На сторони 154. приписує ся, щобы женихови при вѣчаню було не менше 14 рокѣвъ, а его судженѣй 12 лѣтъ; ѳдтакъ на сторони 426. Гизель говорить, що простїи люде мають знати символъ вѣры, „Отче нашъ“ и десять заповѣдій. „Мнози же обрѣтаються“, каже ѳнь, „уже и состарѣвшая уже, а не умѣють положити на себѣ креста святого“.

Изъ тыхъ наведенихъ мѣсць видно, що Гизель писавъ свою книгу языкомъ церковно-славянскимъ. Хоча-жь єѣ уложено по взбѣрцямъ науки схоластичной, то все-таки подобалась она тямущимъ Украинцямъ изъ-за того, що зверталась подекуды до свѣтогляду народного. У-друге выдано „Миръ“ въ Кїевѣ 1671. р.

Крѣмъ „Мира“ написавъ Гизель ще одинъ творъ по-польски на зазывъ Барановича. Се було письмо полемичне п. з. „Prawdziwa wiara czyli odpowiedź na pismo Pawła Wojna jezuitę, wydane w Wilnie 1668. r. pod tytułem: *Stara wiara t. j. o władzy św. Piotra i Papieśbwo Rzymskich i o pochodzeniu Ducha św. od Syna*“. Барановичеви не подобавъ ся въ сѣмъ письмѣ острый полемичный тонъ; вже-жь ѳнь самъ выступивъ противъ єзуита Боймы въ своѣмъ творѣ „Nowa miara“, але вѣвъ зъ нимъ зовсѣмъ чьму боротьбу словесну. Коли ѳдтакъ Гизель

свое писане хотѣвъ выдати разомъ зъ Новою Мѣрою Барановича, то сей ієрархъ протививъ ся такому бажаню свого приятеля. Про-те сего письма Гизеля мабуть не надруковано.

Гизельови приписують такожъ отъ-сей твѣрзь религійный: „*Наука о тайнѣ св. покаянія, сиречь о правдивой и сакраментальной исповѣди*“¹⁾. Печатано въ Кіівско-печерскѣй Лаврѣ 1671. р. (12⁰, 1 + 118 + 3 картки).

Пбдъ доглядомъ и при помочи Гизеля выпечатано въ Кієвѣ „*Патерикъ печерскій*“ въ 1661. р. (in folio, 20 + 289 + 15 картокъ). У-друге выдано его въ Кієвѣ 1678. р. Сему Патерикови закидують багато похибокъ супротивъ давного тексту²⁾.

Гизель написавъ ще лѣтопись пбдъ заголовкомъ „*Скнописецъ*“, про котру дещо скаже ся дальше въ статьѣ „Литература исторична“.

4. Лазарь Барановичъ³⁾. Найновѣйшій дослѣды ученого Н. Θ. Сумцова доказують⁴⁾, що Барановичъ родивъ ся бдъ родителѣвъ православныхъ въ Чернигѣвщинѣ въ 1593. роцѣ. Молодой Лазарь учивъ ся въ Вильнѣ, Кієвѣ, Каліши и постригъ ся въ черцѣ въ Кіівскѣй печерскѣй Лаврѣ. Въ сороковыхъ рокахъ вѣку XVII., коли Иннокентій Гизель бувъ ректоромъ, поставлено Барановича учителемъ коллегіѣ Могилянской. Мѣжь его учениками бдзначувались Іоанникій Галатовскій и Антѣнъ Радвильскій. Будучи професоромъ Барановичъ по своему обовязку говоривъ проповѣди и писавъ для студентѣвъ ми-

¹⁾ Mich. Wiszniewski, „*Historya literatury polskiéj*“. Tom VIII. p. 401.

²⁾ „*Кієвская Старина*“, т. X., 1884; стор. 207.

³⁾ Знамениту монографію про Лазаря Барановича выдавъ Н. Θ. Сумцовъ въ Харьковѣ 1885. р.

⁴⁾ Н. Θ. Сумцовъ, „*Лазарь Барановичъ*“, стор. 4—6.

стеріъ або духовній драми. Проповѣди свої видавъ бншпѣнѣйше, коли бувъ архієреємъ, въ двохъ збѣрникахъ. Останкомъ же драматичної дѣяльності Барановича уважають „Дѣйствіє на страсти Христовы“, — рукопись, що находить ся въ церковно-археологичнѣмъ музеї при Кїївскій духовній академії¹⁾.

Въ 1650. р. поставленѣ его ректоромъ колегії та игуменомъ брацкогo монастыря. Тогдѣ-жъ колегія була пѣдъупала черезъ вѣйны и потребувала великої помочи матеріальной. Новий ректоръ зъумѣвъ приклонити для неї ласку добродѣвѣвъ, изъ-за чого въ 1650. роцѣ Перемиській єпископъ Антонъ Винницькій обѣцявъ давати рѣкѣрѣчно по 100 зол. въ хосенъ сеї наукової институції. Однакже Барановичеви трудно таки було удержатись въ бѣднѣй колегії, котру покинуло багато студентѣвъ, що горнулись пѣдъ провѣдъ Богдана Хмельницького. Проте й Барановичъ вѣѣхавъ зъ колегії и живѣвъ въ сусѣднихъ монастыряхъ. Коли-жъ въ кѣнци житя Хмельницького Украина трохи втихомирилась, Барановичъ выступивъ кандидатомъ на єпископа. Митрополитъ Сильвестеръ Коссебѣвъ выдавъ єму (1657) грамоту похвальну, а гетьманъ Б. Хмельницькій и генеральный писаръ Иванъ Выговскій пѣдпирали кандидатуру его своими универсалами. Тогдѣ Барановичъ поѣхавъ въ Молдаву и въ Яссахъ посвящено его (8. марта 1657. р.) на єпископа Чернигѣвского и Новгородско-Сѣверского, хоча ще живѣвъ Чернигѣвскій єпископъ Зосіма Прокоповичъ.

Вже въ тѣмъ часѣ намагалась Москва нарушити стародавне право Украинцѣвъ въ выборѣ митрополита голосами вольными. Однакже повелось имъ ще тогдѣ, выбрати митрополитомъ Діонісія Балабана, єпископа Луцкогo. Незадовго до выбору митрополита Барановичъ

¹⁾ *ibid.*, стор. 8.

благословивъ нового гетьмана Ивана Выговского, „служи вѣрою и правдою великому цареви“. Коли-жь умеръ Барановича суперникъ Зосима Прокоповичъ, то займавъ ся ѓнь широко справами своєї епархіѣ. ѓнь бажавъ въ Черниговѣ засновати вышу школу, подббну Кіѣвскої коллегіѣ, але не мѣгъ довершити свого намѣру. ѓдтакъ заложивъ друкарню въ Новгородѣ Сѣверскѣмъ, та небавомъ перенѣсь єѣ въ Черниговѣ.

Барановича поважали свои и чужі люде: голосъ єго рѣшавъ на Украинѣ важнѣйшіѣ церковнѣ и политичнѣ справы. Про-те московскій царь Олексѣй Михайловичъ хотѣвъ єго собѣ зъєднати, и посылавъ єму часто дарунки; однакже Барановичъ приймаючи милости царскій все стоявъ на сторожи правъ Украины и доказувавъ дѣлами, що бувъ добрымъ патріотомъ. Хоча бо ѓнь бажавъ, щобы цѣла Украина стояла пѣдъ властію царя московского, то все таки домагавъ ся, щобы зберегались давнїѣ права и вольности Украины¹⁾. Тому-то царь не зовсѣмъ єму довѣрявъ и не дозволивъ поставляти єго въ Кієвѣ митрополитомъ до кѣнца довгої єго жизни. Въ 1666. р. приѣхавъ Барановичъ въ Москву и бувъ на тѣмъ соборѣ, на котрѣмъ засуджено патріарха Никона²⁾. Тогдѣ привѣзъ ѓнь зъ собою збѣрникъ своихъ проповѣдій „Мечъ духовный“, присвятивши єго цареви. Въ Москвѣ обсыпали єго дарунками, а на соборѣ рѣшено, Черниговскому епископови дати титулъ архієпископа. Коли ѓнь на Глуховскѣй радѣ причинивъ ся до wyboru Многогрѣшного въ гетьмана (1669), то дѣставъ ѓдъ царя опять богатїѣ дарунки³⁾. Царь хотѣвъ вла-

¹⁾ Про политичный идеалъ Барановича гледи стор. 249.

²⁾ Про патріарха Никона гледи стор. 262.

³⁾ Царь пѣславъ Барановичевѣ въ дарѣ крѣмъ соболѣвъ ще 200 четвертей жита, 100 пудѣвъ соли и 50 пудѣвъ меду.

годити Барановича, щобъ ѓнъ не домагавъ ся ѓдкликаня зъ України воеводъ и салдатѡвъ московскихъ. Такожъ поручено ему, щобы старавъ ся ѓдвести Дорошенка ѓдъ приязни зъ бисурманами и склонити его до вѣрности для царя.

Зъ упадкомъ Многогрѣшного впало такожъ политичне значене Барановича. Ще въ сѣчню 1675. р. писавъ ѓнъ цареви, щобы Кієва не ѓддавати Польщи тому-що Украинцѣ не хочуть бути пѡдъ властію польскою. Опѓсля-жъ не мѣшавъ ся въ справи политичнй, видячи, що въ Москвѣ вже не уважають на его голосъ.

Въ 1685. роцѣ (20. червня) скликано до Кієва соборъ для wyboru митрополита и такожъ въ справѣ задуманого пѡдчиненя украиньскои церкви патріархови московскому. Однакже Барановичъ не явивъ ся на тѡмъ соборѣ; очевидячки протестувавъ ѓнъ мовчанкою. ѓд-такъ украиньске духовенство, щѡ було на тѡмъ соборѣ, заявило, що не жєлає собѣ, щѡбъ Кіѣвскій митрополитъ позбувъ ся своихъ привилегій и стоявъ пѡдъ рукою патріарха московского. Але небавомъ опѓсля московскій урядъ при помочи гетьмана Самойловича спонукавъ Царгородского патріарха, щѡбъ позволивъ поставити Кіѣвску митрополію пѡдъ церковну власть въ Москвѣ. Та отъ, вже въ 1690. р. московскій патріархъ Іоакимъ явивъ ся острымъ инквизиторомъ противъ вѡльнодумныхъ украиньскихъ ієрархѡвъ и писателѣвъ. ѓнъ обвинивъ о ересь „новотворныя Кієвскія книги“, се-бѣ-то письма Кирила Транквиліона Ставроецкого, „Ліюость“ и „Требникъ“ Петра Могилы, „Дідаскалію“ Сильвестра Коссова, „Мечъ“ и „Трубы“ Лазаря Барановича, „Миръ съ Богомъ“ Иннокентія Гизеля, „Ключъ разумѣнія“ и „Мессію“ Іоанникія Галятовского. Барановичъ похиливъ

ся підъ тягаромъ старости, недугъ¹⁾ и недолѣ. Онъ умеръ въ Черниговѣ 3. вересня 1693. р., проживши 100 лѣтъ. Дмитро Ростовскій назвавъ его „великимъ стовпомъ церкви“.

Лазарь Барановичъ бувъ мужъ вельми енергичный, що займавъ ся всякими суспѣльными, политичными и церковными справами на Украинѣ и заявлявъ плодovitу дѣяльність литературну. Се бувъ мужъ иниціятивы, що горнувъ около себе талановитыхъ молодыхъ людей и кермувавъ ихъ литературными працями. Хочъ у него не було великого таланту, то однако запопадливимъ трудомъ придбавъ собѣ багато вѣдомостей, и ѓдтакъ фантазією своєю умѣвъ прикрасити не одну недостатчу въ письменныхъ своихъ творахъ. Се бувъ справдѣ типъ Украинця: чуткій, сердечный, прямодушный и тужливый. Майже нѣ одинъ писатель рускій до Ивана Котляревского не заявивъ въ письмахъ своихъ стѣлько гумору, скѣлько добачаемо его въ творахъ Лазаря Барановича. Се-жь єсть дивно, що онъ въ молодшѣмъ вѣцѣ умѣвъ свѣй гуморъ погодити зъ выкрутасами науки схолястичной. Тогдѣ то бувъ онъ справдѣ стовпомъ церкви православной на Украинѣ, бо боронивъ автономію еи противъ всякихъ напастей. Але небавомъ показалось, що украинського свѣтогляду не умѣвъ онъ подружити зъ мудростію схолястичною. Се бо попавъ ся онъ підъ старбеть въ путанину дивовижного мистицизму, котрого не мѣгъ уже позбутись до смерти.

Литературна дѣяльність Барановича була справдѣ широка. Одну часть творѣвъ своихъ написавъ онъ въ твердѣмъ рускѣмъ языкѣ, що зближавъ ся до языка

¹⁾ Барановичъ мавъ на головѣ „колтунъ“, про котрый говоривъ, що онъ „ворчитьъ якъ дожа венеціанскій“. (Сумцовъ, „Лазарь Барановичъ“, стор. 182).

церковно-славянського, другу же часть писемъ зладивъ по польски.

а) Письма рускі:

1. „*Мечъ духовный, еже есть глаголь божій на помощь церкви воюющей, изъ устъ Христовыхъ поданный, или проповѣди на дни воскресные и праздничные*“. Выпечатано въ Кіѣвскій печерскій Лавръ въ 1666. р. (fol., 15+465 карт.) а въ-друге въ 1686. роцѣ. Сї проповѣди (числомъ 55) уложено по правиламъ теоріи схоластичного краснорѣчія¹⁾.

2. „*Трубы словесъ проповѣдныхъ на нарочитыя дни праздниковъ: господскихъ, богородичныхъ, ангелскихъ, пророческихъ, апостолскихъ, мученическихъ... чудотворцовъ, безсребрниковъ, благовѣрныхъ царей и князей...., яже Лазарь Барановичъ.. силою Божою вострубъ, послушая Господа, яко трубу вознеси гласъ твой и возвѣсти людемъ моимъ (Исаія, гл. 58)...*“ Надруковано въ Кіѣвскій печерскій Лавръ въ 1674. р. (fol. 10+403+4 картки), а въ-друге въ 1679. р.²⁾. Всѣхъ проповѣдій въ сѣмъ збѣрнику есть 80.

Печатане сего збѣрника проповѣдій тягнулось шѣсть рокѣвъ. Въ тѣмъ часѣ Барановичъ писавъ листы до царя московского, до патріарха, до печерского архимандрита и до другихъ знатныхъ особъ. Именно просивъ царя,

¹⁾ Въ печатаню сего збѣрника проповѣдій зазнавъ авторъ чи-мало клопотѣвъ. Не було у него грошей, щобы купити паперу; про-те пѣдпомѣгъ его урядъ московскій, приславши ему навпередъ 100, а потѣмъ 400 стѣпъ паперу. (Сумцовъ, „Лазарь Барановичъ“, стор, 52).

²⁾ Въ сѣмъ збѣрнику добавяемо часто пусту «разеологію неначе-бъ авторъ переливавъ „зъ пустого въ порожне“. Такъ въ проповѣди „на святаго князя Владиміра“ пише бѣгъ мѣжь иншимъ отъ-се: „Владиміре! владѣй міромъ, иже въ злѣ лежитъ, да лежитъ въ благомъ. Владиміре! умоли намъ миръ, Россію ороси, — кровава роса, — ты въ царствіи небесномъ сіяеши яко солнце, усуши ю...“ (Θ. Буслаевъ, „Историч. Христоматія“, 1168).

щобъ его проповѣди надруковано въ царскѣй типографіи и коштомъ царскимъ; ѡдтакъ заявивъ, що „Трубы“ его мѡгъ бы оцѣнити Симеонъ Полоцкій. Щобы-жь зъєднати собѣ того грамотѣя, пѣславъ ему Барановичъ добру горѣвку-полянѡвку, приправлену ѡдъ старого брацкаго аптыкаря. „Думаю, что понравится“, писавъ ѡнъ Полоцкому въ маѣ 1669. року. Полоцкій похваливъ змѣветъ „Трубы“, и ѡпѣсля царь та патріархъ ѡбѣцали надруковати ихъ въ Москвѣ. Однако справа тая проводѡкалась, и нетерпливый Барановичъ ѡдобравъ зъ Москвы свою рукопись. Потѡмъ дѣставъ зъ-ѡдтамъ на друкъ своихъ „Трубы“ 150 стѡпъ паперу. Сей збѡрникъ проповѣдій присвятивъ Барановичъ цареви Олексѣви Михайловичеви.

3. „*Благодать и истина Иисусъ Христомъ бысть, егда отъ него Іоаннъ Алексѣевичъ знаменующій благодать, и Петръ Алексѣевичъ, знаменующій истину, поставлени суть царь надъ горою святою его высокаго достоинства великія державы православнаго царствія російскаго, на немъ же яко благодать и истина царствуютъ*“. Выпечатано 1680. р. въ Чернигѡвскѣй друкарни (in fol. 38 стор.). — Сей твѡръ єсть писанємъ панегиричнымъ въ честь царѣвъ Івана и Петра Олексѣевичѣвъ. Въ кѡнци книжочки находятъ ся похвала царѣвиѡ Софії и патріархови Іоакимови. Похвалы являютъ ся не-въ-мѣру великія; декуды особы царѣвъ трохи-що-не зрѡвнують ся зъ особами св. Тройцѣ.

4. „*О пяти ранахъ Иисуса Христа*“. Чернигѡвъ 1680.

5. „*Слово благодарственное Господу Иисусу Христу*“. Чернигѡвъ 1680.

Барановичъ написавъ ще „Утѣшеніє“ по причинѣ смерти царицѣ Маріѣ и пѣславъ сей твѡръ цареви Олексѣви. Царь принявъ ласкаво се „Утѣшеніє“ и (9. черв.

1669. р.) по́славъ архієпископови Чернигѣвскому похвальну грамоту та й соболѣ въ дарѣ. По смерти царя Олексѣя Барановичъ по́славъ (24. лют. 1676.) цареви Федорови Олексѣевичеви два невеличкія свои творы „Вечерній плачъ“ и „Заутреннюю радость“. Оба сї писаня зладивъ авторъ въ вѣршахъ и выпечатавъ ихъ въ Кієвѣ мабуть въ 1676. р.

6) Письма польскіе:

1. „Żywoty świętych ten Apollo pieje, jak ci działali, niech tak każdy dzieje. Na błogosławiącą rękę jako na takt jaki patrząc jaśnie przewielebnego w Bogu jego mości ojca Łazarza Baranowicza, archiepiskopa Czernihowskiego, Nowogrodzkiego.... W typographiej Kijowo - pieczarskiej. Roku pańskiego 1670.“ (4 карт. ненумеров. + 402 стор. нумеров.)¹⁾.

Присвятивши сї стихотворній Житя святихъ московскому царевичеви Федорови Олексѣевичеви Барановичъ звертає ся до „чительника“, звиняючись, що не встигъ наслѣдувати Кохановского въ писаню поетичнѣмъ²⁾. Написавши вѣршѣ про Рождество Исуса Христа, про Стрѣтеніє и и., авторъ зложивъ медитацію про страсти Христовї п. з. „Spór meki króla boleści Jezusa Christusa, tra-

¹⁾ Всѣ польскіе письма Барановича печатанї черенками го-тицкими.

²⁾ Nie Kochanowski lub te rythmy noszę,

Byście się przecie w nich kochali proszę.

Boga te rythmy, Bożę wspominają

Matkę, i świętych, w tych się zaś kochają.

Nie poetyckim pegazem biegano,

Kochanowskiego w tym nie dojachano,

Osłem tu prostym jachano leniwo,

Kto biegł pegazem lotnym, co za dziwo?

Że Pan na osłe jeździł, respektujcie,

I osła jako gościa w dom przyjmujcie! (ненумер. стор. 5)

goedią wielkopiątkową wystawioną⁴. Опбсля слѣдують стнхотворы про ангелѡвъ, пророкѡвъ, апостолѡвъ, мученикѡвъ, святыхъ отцѣвъ печерскихъ, и т. и.

2. „Lutnia Apollinowa, koźdej sprawie gotowa. Na błogosławiącą rękę jako na takt jaki patrzac jasnie w Bogu przeoświeconego archiepiskopa Czerniehowskiego, Nowogrodzkiego i wszytkiego Siwierza. Z typographiej Kijowopieczarskiej. Roku pańskiego 1671.“ (з картки нeнумеров. + 552 стор. нумеров.).

Сю книгу присвятить Барановичъ царевичеви Иванови Олексѣвичу¹). Се есть величнй збѡрникъ, обѡймающій около тысячи всѣлякихъ стихотворѡвъ змѣсту духовного и свѣтского. Авторъ любуе ся именно въ вѣршахъ коротенькихъ, уложеныхъ въ формѣ приповѣдки²). Деякі зъ нихъ суть вельми наивнѣ, неначе-бъ ихъ уложивъ дѣтвакѣ³), — инші суть смѣливѣ або й тривіальнѣ

¹) Коли „Лютню“ выпечатано, печерскій архимандритъ Иннокентій Гизель не хотѣвъ Барановичу выдати друкованыхъ екземплярѣвъ. Авторъ бо обѣцявъ заплатити за аркушь друкованый по 10 зол., мѣжъ-тымъ коли печатане „Лютнѣ“ стоило далеко больше. Про-те намѣстникъ печерского монастыря Радивилѡвскій просивъ Барановича, щобъ замѣсть умовленыхъ 10 зол. заплативъ за аркушь 15 зол. Але авторъ не приставъ на таку пѡдвышену цѣну и писавъ Радивилѡвскому мѣжъ иншимъ отъ-се: „Пречестнѡсть твоя домагае ся, щобъ я до числа десять додавъ пять, тому-що хто мае десять, той мае два разы пять, и говоришь, що такимъ способомъ сповнять ся десять заповѣдѣй и спбмнуть ся пять ранѣ. Але десять заповѣдѣй учать: не убій....“ (Сумцовъ, „Л. Барановичъ“, стор. 113. 114).

²) Jesień nie zdrowa.

Gdy deszcz w jesieni

Chłop robić leni. (стор. 315)

Nie wierz Wenerze

Bo cię wypierze. (401)

³) Dziękuj Bogu za orzechy,

Rusinie wespół i z Lechy. (305)

своими порбвнаньями¹⁾. Денекуды видимо играшку слбвъ²⁾, або дуже недоладне вѣршоване³⁾. Суть однакже въ „Лютни“ и довшій стихотворы, въ котрыхъ добачаемо талантъ поестичный⁴⁾.⁵⁾

Мѣжь-тымъ коли авторъ въ однѣй части своєї „Лютни“ komponує похвалы пресвятѣй Богородици, ангеламъ, пророкамъ, апостоламъ и и., то въ иншѣй части пише о погодѣ, о снѣгу, о покорѣ, о смѣху, о мальованю лица, и т. и. А вже-жь деякѣ вѣршѣ мають характеръ политичный и заявляють велику любовь до нещасной Украины, котра тогдѣ побивалась усобицями домовыми⁶⁾.

Своихъ землякѣвъ зове онъ народомъ давнымъ и славнымъ, и покликуює до нихъ, щобы дбали про свободу⁶⁾

¹⁾ Nad wszystkie wodki
Jezus jest słodki. (55)

Kiedy Jezus położony w grobie,
Że miód w lochu, tak rozumiej sobie. (181)

²⁾ Na jabłko, jabłko na! (302)
O herezjej.

Lutrowi, łutrowi. (376)

³⁾ Bogu za śliwy,
Dziękuj kto żywy. (304)

⁴⁾ Порбвн. вѣршѣ про весну (стор. 287—289).

⁵⁾ Ten pozór Ukrainy,

Że w niej wszystko ruiny.

Jak łódź na wodzie wałami się chwieje,

Toż z Ukrainą naszą biedną dzieje,

I gorzej jeszcze; łódź płynie na wodzie,

A Ukraina we krwi, że w niezgodzie.

Panie! Ty wiatry, Ty władniesz wodami,

Spraw, niechaj cicho będzie między nami! (413)

⁶⁾ Narodzie dawny,

Ruski i sławny

Staraj o swobodzie;

Staraj się o to

Bardziej niż złoto,

Niech cię nikt nie bodzie. (417)

та примирившись зъ Поляками спѣльно зъ ними побороваля Туркѣвъ, тяжкихъ ворогѣвъ христіянства¹⁾. А поза-якъ бувъ добрымъ патриотомъ, то остерѣгавъ панѣвъ, прозивати козакѣвъ хлопами, бо могли-бъ ѡдъ нихъ почути гѣрке слово²⁾.

3. „Nowa miara starej wiary Bogiem udzielona jaśnie w Bogu przeoświeconemu jego mości ojcu Łazarzowi Baranowiczowi.... Na wymierzenie władzy św. Piotra i Papieżów Rzymskich, i pochodzenie Ducha św. od Ojca, która aż i do was dosięgła. Z typographiej archiepiskopskiej w Nowogrodku Siewierskim zostającej. Roku Pańskiego 1676“. (4°, 13 карт. ненумер. + 354 стор. нумер.). — Сей догматичный творъ надрукувавъ Барановичъ по тѣй причинѣ, що єзуитъ Павло Бойма выдавъ въ Вильнѣ противъ православія полемичну книгу п. з. „Stara wiara“. Бойма доказувавъ, що вѣра православныхъ о походженю св. Духа єсть похибна. Противъ той книги Боймы написавъ Барановичъ свою книгу въ двохъ частяхъ: а) о власти св. Петра и папѣ Римскихъ; б) о походженю св. Духа ѡдъ Отця. Мабуть боявъ ся Барановичъ своего сильного суперника, бо просивъ Гизеля, щобъ справивъ его

¹⁾ Co się przewlecze,

To nie uciecze,

Turczyn złami szyję,

Rusin go mężny

I Lech potężny

Walecznie pobije.

Mężny Rusinie! nie wadź się z Polaki,

Wzieliście zwyczaj zgoła ladajaki.

Jest z kim probować siły: Turka z Tatarami

Zbijcie, tedy nadarzy Pan Bog was skarbami;

Skarb to największy, Pańskim grobem władnie

Ten pies, należy że wam, kto nie zgadnie. (428)

²⁾ Ukraińcowi jeśli rzeczesz „chłопіє“,

Na drugim wierszu to posłyszysz „chopię“! (419)

„Нову Мѣру“. Сю книгу написавъ ѡвъ прозою; однакже и тутъ не мѡгъ вгамувати свои пристрасти до вѣршования; про-те въ кѡнци замѣтивъ кѡлька картокъ стихотворѡвъ.

4. „Wieniec Bożej Matki świętych Ojców kwiatki najświętszej Panny sertum, ex floribus sanctorum Patrum decerptum. I ten, który sobie sprzyja, aby zakwitło ciało jego z ziemi swej, obracając się w ziemię, na wieniec kwiatki przynosi jaśnie w Bogu przeoświecony jego mość ociec Łazarz Baranowicz.... Z typographiej archiepiskopskiej Czernihowskiej. Roku od narodzenia Pańskiego 1680. przybyszowego...“ (4°, 4 kartki ненумер. + 143 стор. нумер.). — Сей творъ, писанный стихами и прозою, присвятивъ авторъ Самойловичеви, гетьманови войска запорозкого. Тутъ находятъ ся медитаціѡвъ въ честь Матери Божон, заявляючій наклѡнъ до мистицизму¹⁾.

5. „Notij pięć²⁾, ran Chrystusowych pięć. Wszyscy, którzy drogą idziecie, uważajcie i upatrujcie, jeżeli jest boleść, jako boleść moja. (Thren. 1, v. 12).

Dwie mądre panny pod krzyżem stoją,

O tych Notij pięć concepta stroją:

Nową mu boleść zadaje,

Kto do tych ran co przydaje.

Przez jaśnie w Bogu przeoświeconego jego mości ojca Łazarza Baranowicza... policzone i drogą idącym uważaniu i upatrowaniu podane.

Uważajcie i upatrujcie!

W typographiej monastera sw. Trojcy Pińskiego Czernihowskiego. Roku 1680⁴⁾. (4°, 42 карт. ненумер. + 356 стор. нумер.).

¹⁾ Гляди поясненє слова Русь стор. 253. замѣт.

²⁾ Се слово „notija“ поясняє самъ Барановичъ словами: „Notij jest pięć: ojcowstwo, synowstwo, pochodzenie, nierodzenie, tchnienie, (стор. 1. нумер.).

Сей творъ єсть справдѣ литературна нѣсенѣтниця. Въ першій части сего писаня находятъ ся мистичнїи медитаціи про страсти Христовї; ѳдтакъ слѣдують похвальнїи апострофы до царя Федора Олексѣевича, писанїи въ языцѣ церковно-славянськѣмъ и польськѣмъ. Дальше звертає ся авторъ до орлѣвъ московского и польского, желаючи имъ всякого добра¹⁾. Въ кѣнци сеи части замѣщено двѣ анаграмы²⁾ п. з. „ortus“³⁾ и „occidens“. Се всео списано дивною мѣшаниною прозы польской, церковно-славянськой и латинськой зъ вѣршами польскими и латинськими. — Въ другѣй части, писанѣй переважно прозою, розправляє авторъ про походженє св. Духа ѳдъ Отця и про голову церкви.

5. Іоанникїй Галятковскїй⁴⁾. Про житє сего талановитого схолястика знаємо лишъ деякїи дрѣбницѣ. Не

¹⁾ „Orły się z sobą lubcie, wszak simile appetit sibi simile, a Turka łupcie“ (38 карт. нумер.).

²⁾ Грецке слоро *ἀναγραμμία* значить „ѳдворотне читанє“ або „переставка буквъ“, изъ-за чоґо изъ даного слова утворяє ся инше; н. пр. ortus — tu Ros, logica — caligo (тьма).

³⁾ ORTVS
Anagramma.
TV ROS.

Ortus Tu Ros, Ty Rosa, tak się wykładywa:

Że rosa z nieba pada przed wschodem to bywa.

Rosa Chrystus, a ten Wschod wschodnie syny rosi.

O tę rosę niebiosa zawsze cerkiew prosi;

Umywają się rosą tą wschodni synowie,

Ciału i duszy rosa ta przynosi zdrowie.

(42 карт. на оборот. стор.).

⁴⁾ Вельми цѣнну монографїю про Іоанникїя Галятковского написавъ Н. Ѳ. Сумцовъ въ Кївськѣй Старинѣ, т. VIII, 1884; стор. 1—20; 183—204; 371—390; 565—588. Про литературну дѣяльнѣсть сего схолястика подавъ Н. Костомарѣвъ важну розвѣдку въ творѣ своѣмъ „Русская исторїя въ жизнеописанїяхъ ея главнѣйшихъ дѣятелей“, томъ II.; С.-Петербург. 1886; стор. 355—379.

звѣстно намъ, де и коли ѓнъ родивъ ся¹⁾, а про его молодой вѣкъ знаемо тѣлько се, що вчивъ ся въ Могилянскѣй коллегіи пѣдъ проводомъ своего добродѣя Лазаря Барановича. Въ коллегіи познакомивъ ся зъ класичными писателями латинскими, читавъ такожъ творы отцѣвъ церкви грецкою та латинскою и письма рабинѣвъ жидѣвскихъ. Одакъ звѣстнѣ були ему творы декотрыхъ середньовѣчныхъ историкѣвъ, письма Петра Скарги и т. и. И не диво, що придбавъ собѣ багато вѣдомостей, бо корыстувавъ ся библіотеками въ Кіевѣ, Вильнѣ, Черниговѣ, Луцку, Слуцку, у Львовѣ и въ иншихъ городахъ.

Скѣнчивши науку въ Могилянскѣй коллегіи Галатовскій поѣхавъ на Волинь и постригъ ся въ черцѣ; коли-жь тамъ изъ-за вѣйны домовои не мѣгъ жити спокѣйно, то пошовъ въ монастырь Купятицкѣй недалеко Миньска. Игуменомъ сего монастыря бувъ Лазарь Барановичъ. Полюбивши Галатовского ще въ Кіевѣ, коли въ коллегіи бувъ его професоромъ, ставъ Барановичъ теперь приятелемъ колишнього своего ученика. Якъ же выбрано его ректоромъ коллегіѣ, то покликавъ туды Галатовского, щобы занявъ мѣсце учителя. Та й пѣзвѣйше Барановичъ займавъ ся долею молодого своего приятеля. Въ 1657. р. поставлено Барановича епископомъ Черниговскимъ. Уступаючи зъ коллегіѣ выеднавъ ѓнъ Галатовскому мѣсце ректора. Галатовскій, будучи ректоромъ Могилянскихъ „Аенѣ“, заявивъ плѣдну дѣяльнѣсть литературну до 1665. р. Въ сѣмъ роцѣ коллегію зруйновано, изъ-за чого ректорови не було въ нѣй пристановища.

Въ 1666. р. ѓдбувъ Галатовскій вандрѣвку по Украинѣ и по Литвѣ, збираючи матеріялы до написаня книги про Мессію правдивого. Въ тѣмъ бо часѣ появилъ ся

¹⁾ Костомарѣвъ пише, що Галатовскій родивъ ся на Волини. („Русская исторія въ жизнеописаніяхъ....“ Томъ II, стор. 365).

въ Смирнѣ фальшивый Мессія жидѣвскій, Сабееа-Себи, котрый обѣцывавъ жидамъ, що освободить ихъ зъ неволѣ и заведе до давной ѣтчины. Про-те на Волини, Подѣлю, въ Руси Червонѣй и такожъ въ Литвѣ и Польщи жидаы стали вельми радуватись и Христіянами гордувати. Видячи отже, що деякѣ слабодухи Христіяне починали сумнѣватись, чи Христось бувъ Мессія правдивый, выдавъ Галятовскій знамените письмо противъ жидѣвъ пѣдъ заголовкомъ „Мессія правдивый“.

Въ 1667. р. Барановичъ пѣславъ Галятовского въ Литву вѣдай въ миссиі политичнѣй. Саме-тогдѣ мѣжь урядомъ московскимъ и деякими могучими панамы польскими велись переговоры, щобы вынести на польскій тронъ царевича Олексѣя Олексѣевича. По-за-якъ Барановичъ тою справою живо займавъ ся, то можна припустити, що Галятовскій попиравъ въ Литвѣ кандидатуру царевича московского.

Коли Галятовскій не мѣгъ ще вертатись до зруйнованои коллегіѣ, то поѣхавъ до своего добродѣя Барановича. Заходами сего іерарха поставлено его архимандритомъ, навпередъ въ Новгородско-Сѣверскѣмъ, а потѣмъ въ Чернигѣвскѣмъ Блецкѣмъ монастырѣ. Ѡдтакъ Барановичъ пѣславъ Галятовского въ Москву зъ письмомъ рекомендаційнымъ. Талантливого Украинця приняли тамъ ласкаво; а царь велѣвъ ему дати 50 рублѣвъ, 7 фелонѣвъ и деякѣ инші дарунки¹⁾. — Галятовскій умеръ 2. сѣчня 1688. р.

Знаменитый сей схолястикъ написавъ богато творѣвъ въ мовѣ (мало)рускѣй и польскѣй. Въ его писаняхъ добавчаемо ясный поглядъ на данный предметъ и вельми вправну діалектику. Именно дивуємо ся всестороннѣй

¹⁾ „Кіев. Старина“, т. VIII, стор. 388.

его полемиць, по-за-якъ выступавъ въ боротьбѣ словесной не тѣлько противъ католикѣвъ, але й противъ жидѣвъ, магометанъ, поганцѣвъ и всѣлякихъ еретикѣвъ. Пишучи-же по-руски корыстувавъ ся ђнъ часто мовою народною, однакже любувавъ ся такожъ въ полонизмакъ.

а) Письма рускѣй:

1. „*Ключъ разумнѣя священникомъ законнымъ и свѣцкимъ належачый*“. Печатано въ Кіевѣ 1659. р. (in folio, 2 + 253 карт.). Друге и третє выданє сеи книги друковано у Львовѣ въ типографіи Михайла Сльозки въ 1663. и 1665. р. Друге выданє (fol. 5 + 248 + 140 карт.) присвятивъ авторъ „Гедєонови княжати на Четвертнѣ Святополкови Четвертенскому, православному епископу Луцкому и Острожскому“. Пѣсля сєго присвященя и „предмовы до священниковъ законныхъ и свѣцкихъ“ слѣдують „казанья“ на празники Господскѣй и Богородичнѣй (числомъ 32)¹⁾. Дальше находятъ ся „*Наука албо способъ зложеня казаня*“, а потѣмъ замѣщено „казанья“ на празники декотрыхъ святыхъ (числомъ 20). Одаткъ слѣдує опять „*Наука короткая, албо способъ зложеня казаня*“ (наука практична), почѣмъ находятъ ся „Чуда Прєсвятой Богородици нѣкаторыи“, а на послѣднѣй сторонѣ „Слово ко читателемъ“.

Третє выданє (fol. 6 + 532 карт.) присвятивъ Галятовскѣй Аєанасієви Желиборскому, епископови Львѣвскому, Галицкому и Каменця подѣльского, администраторови митрополіѣ Кіѣвскои, Галицкои и „всея Россіи“, архимандритови Унѣвскому. Въ переднѣмъ словѣ згадує авторъ про заслуги родины Желиборскихъ, особливо-жъ выхваляє епископа Аєанасія, у котрого найшовъ захистъ

¹⁾ На всякѣй празникъ поставлено по два „казаня“.

въ часѣ войны домовои на Украинѣ¹⁾. Въ сѣмъ третѣмъ выданю крѣмъ „казань“ на празники Господскій, Богородичній и деякихъ святыхъ выпечатано „казаня на неделѣ нѣкоторыхъ“ и „казаня на погребѣ якогоколвекъ челоувѣка православного“. Одаткъ въ кѣнци находятъ ся „Наука албо способъ зложеня казаня“.

Свои „казаня“ уложивъ авторъ на основѣ теоріи схоластичной, принятой церквою латиньскою. Все-жь таки старавъ ся ѡнъ тую теорію приспособити до вѣдчъ своихъ землякѣвъ, и въ „Науцѣ зложеня казаня“ выложивъ ясно всякїи прикметы доброй проповѣди. Такъ отже въ своѣй книзѣ сполучивъ теорію зъ практикою. А вже-жь въ деякихъ проповѣдяхъ находимо выслѣды середньовѣчной мудрости: примѣромъ въ другѣмъ казаню на Благовѣщенє Пресв. Богородицѣ говоритъ Галятовскій про одинайцять небесъ. Именно перше небо, на котрѣмъ находится ся мѣсяць, дае чоловѣкови рѣсть; друге небо, на котрѣмъ есть Меркурій, доставляе людямъ краснорѣчїе; третє небо — Венеры творить людей милосерными; четверте небо — сонця подае чоловѣкови пять змыслѣвъ и т. д., — одинайцятє небо „найвысшое небо, есть емпирейское, которое есть маестатомъ божіимъ“ (карт. 224)²⁾. — Въ „казаню“ на Воскресенє Господне зустрічають ся народній переказы про мѣсяць: „Мьслизъ гды естъ блѣдый, значитъ, же будетъ дождь; гды естъ червоный, значитъ, же будетъ вѣтеръ; гды естъ бѣлый, значитъ, же будетъ погода“ (карт. 85). — Въ другѣмъ казаню на Преображенє

¹⁾ „Мавшь святобливість твоя и до ближнего любовь, которой межи иншими и я самъ дозналемъ, іды под часъ небезпечный под часъ внутрєней войны домовои в' отчизнѣ нашей мнѣ отъ небезпеченства уходячому не тылко въ епархіи, але в' келїи своєй мешканьє далесъ....“ (4 карт. на стор. оборотн.).

²⁾ Цитовано картки пѣсля выданя другого.

Господне говорить, що „солнце маєть такую моць, же справуєть въ землю золото, срьбло, цинь, мѣдь, желъзо, олово и иншии крушци, бо тепло солнечное проходитъ презъ поры земныи и въ внутр'ностяхъ земныхъ крушци справуєть“ (карт. 136). Въ науцѣ зложеня казаня радить священникамъ, щобъ до людей говорили „зрозумѣло“ и въ казаню подавали имъ все щось нового.

2. „Небо новое з новыми звѣздами сотворенное, то єсть Препблагословенная Дѣва Марія Богородица з чудами своими за старанемъ найменшого слуги своего, недостойного іеромонаха Іоанкія Галятовского, ректора и ігумена братства Кіев. Року 1765 (1665), мѣсяца декавр. дня 11. свѣту ся явила. Въ Лвовѣ в' тѣп. Міхаила Слюзки“ (4^о, 6 + 532 карт.). Крѣмъ виданя Львѣвского було ще виданє Чернигѣвске (1677) и Могилевске (1699). — Свою книгу присвятить авторъ Аннѣ Могилянцѣ Потоцкѣй, „господаровнѣ земель молдавскихъ“. Пишучи Могиламъ слово похвальне заявляє Галятовскій, що „домъ Могилѣвъ єсть старожитный, бо южѣ близко двоухъ тысячей лѣтъ на свѣтъ треваетъ“; ѳдтакъ покликуєчись на „зацныхъ гісториковъ“ виводить рѣдъ Могилѣвъ ѳдъ римского богатыра Муція Сцеволѣ. — Пѣсля промовы до „чителника ласкавого“ слѣдує „коротков збраньє речій барзо потребныхъ, до вѣры нашеи православно-каѳолической належачыхъ“. Дальше розказують ся чуда Пресв. Богородицѣ, якї дѣялись не тѣлько межи христіянами але й „межи свѣдллями, пророчицами поганскими“, межи поганями, жидами, еретиками и межи злыми духами. — Авторъ розказує, що Богородицю звеличили поганьскїи сибилѣ и що про неѣ писали римскїи поеты Вергилій и Овидій¹⁾. Зга-

¹⁾ „Вѣргѣлѣюшъ поэта будучи поганиномъ невѣрнымъ, чы отъ доброго, чы отъ злого духа наученный написалъ о Пречистой Дѣвѣ и о царствїи Христовомъ такїє слова: Южѣ верта-

дуе такожь про чуда, якѣ дѣялись въ „Малой Россіи“ у Львовѣ, въ Теревовля, Рогатынѣ, Рудникахъ, въ монастыряхъ Скитскѣмъ, Унѣвскѣмъ и Крехѣвскѣмъ.

3. „*Месія правдивый Иисусъ Христосъ, сынъ Божій, отъ початку свѣта чрезъ всѣ вѣки людемъ отъ Бога обещанный и отъ людей очикованный и въ остатныи часы для збавленья людского на свѣтъ посланный, по прійестю за себѣ своею... отъ недостойного іеромонаха Іованникія Галатовского, архимандрита Черниговского зъ типографіи Кіевонечерской жидови невѣрному разными знаками о Месіи написанными и на Христѣ выполненными, року аѡѡд (1669) показанный*“. (4^о, 18 + 429 + 5 карт.). — Сю книгу выдалъ Галатовскій въ языкахъ рускѣмъ, польскѣмъ и латинскѣмъ¹⁾; присвятивъ же еѣ Месіи правдивому Иисусу Христу и цареви Олексѣви Михайловичеву. Въ своѣмъ творѣ выступае авторъ противъ жидѣвъ, котрѣ обманеніи фальшивымъ мессією Сабеею-Себи дожидали побѣды надъ христіанами и повороту до своего царства²⁾. Ббльшу

ется Дѣвица, вертаются Сатурновы царства“. (51 карт. на стор. оборотн.). — „Овѣдиушь вѣршописецъ, будучи поганиномъ на выгнаню межы Сарматами, написалъ о Пресвятой Богородици вѣрши, в' которыхъ богицею еи называетъ“. (52 карт.).

¹⁾ Выдана латиньского не можна нѣгде найти; а вже-жь въ переднѣмъ словѣ згадуе авторъ про се выдане.

²⁾ Въ выданю польскѣмъ читаемо отъ-се про тогдѣшне змагане жидѣвъ; „Roku 1666. na Wołyniu, na Podolu i we wszystkiej Rossiej małej, i w wielkim księstwie litewskim, i w krolewstwie polskim, i w inszych państwach pogranicznych niezbożność żydowska wysoko podniosła była rogi animuszu swego.... gdy się był zjawił na stronach wschodnich, w mieście Smirnie jakiś szalbierz nazwany Sabetha-Sebi, który się nazywał Messiaszem żydowskim.... Na ten czas głupi żydzi będąc oszukani, tryumfowali, weselili się, i spodziewali się, że Messiasz na obłok ich wezmie, i do Jeruzalem na obłoku zaprowadzi.... Na ten czas żydzi Chrześcianami już pogardzali i naragali się i śmiali się z nich, i przechwałki na nich czynili, grożąc swoim Messiaszem

часть книги займае критика жидѣвскаго талмуда. Въ статьѣ про фальшивыхъ мессій высмѣвае авторъ посольство жидѣвъ въ рай, котрѣ просили мессію черезъ Ілію пророка, чтобы вже разъ пришовъ на сей свѣтъ, и освободивъ ихъ ѡдъ неволъ у невѣрныхъ и ворожихъ народѣвъ¹⁾. Въ загалѣ познакомлюе насъ авторъ въ стародавними переказами жидѣвскими и знаменитымъ писанемъ збивае всякѣ закиды жидѣвъ противъ христіанства. Уже-жъ и форма сего твору естъ зовсѣмъ ѡдповѣдна полемичному писаню, по-за якъ діялогъ межи жидомъ а христіаниномъ уложено знаменито. Всякѣ закиды „жида“ збивае „христіанинъ“ спокѣино и основно, не зая-

falszywym, i obiecali się mścić nad Chrześcianami, którzy nad niemi panują, i mówili: Już my waszemi panami będziemy, a wy będziecie poddanemi naszymi; już waszy krolowie i xiażeta, hetmani, wojewodowie i aenatorowie inszy, i wszyscy panowie chrześciańscy, carowie i cesarze będą u żydow naszych woźnicami, będą pastuchami, oraczanmi, żeńcami naszymi, będą żydom naszym drwa rąbać i w piecu palić, i wszystko czynić, co im żydzi naszymy rozkażą; już musicie żydowską wiagrę przyjąć i naszemu messiaszowi się pokłonicь“. (карт. 10. 11. нунумер.).

¹⁾ „Жида ваши мовять, же Месія в' рай знайдуется, до которого з' Полски, з' мѣста Кракова, пословъ жида ваши высылали з' листомъ, просячи его, жебы пришолъ на свѣтъ, и ихъ з' утрапена вызволилъ, в' которомъ ся на свѣтъ межи розными народами знайдуютъ; и подарунки ему рознымъ послали презъ своихъ пословъ.... которыи послы Месія листъ отдали презъ Ілію пророка. Посломъ тежъ далъ зъ раю Месіаш' презъ Ілію пророка певныи артикулы написаны, которыи артикулы если ся выполнять, на той часъ ѡбѣдался Месіаш' зъ раю прійти на свѣтъ. А їды просили послы, жебы могли Месію видѣти, отказано им': Если хотять видѣти Месію своего жебы мѣли окуляры, учиненныи з' очей звѣра островидза, о которомъ пишуть, же презъ дубъ чоловѣка видить, а жидомъ потреба презъ муръ мѣданыи Месіаша видѣти....“ (Ф. Буслаевъ, „Историч. Христоматія“, Москва 1861, стор. 1151).

вляючи нѣякои пристрасти въ своѣмъ ворогованю словеснѣмъ¹⁾.

4. „Скарбница погребная“, т. в. скарбъ похвалъ чудотворного образа Богородиць Єлецкои Чернигѣвскои. Надруковано въ Новгородѣ Сѣверскѣмъ 1676. р. въ язѣцѣ рускѣмъ и польскѣмъ (4^о, 8 + 32 карт.). Въ сѣй Скарбници находятъ ся всѣлякѣ играшки поетичнѣй, якъ : анаграмы, загадки, акростихи ; єсть тамъ такожъ „паліндромонъ“²⁾, с. в. такій механичний стихотвѣръ, въ котрѣмъ слова звучать однаково, якъ-небудь мы ихъ читали-бъ, чи ѡдъ правои руки до лѣвои, чи ѡдъ лѣвои до правои. До „Скарбницѣ“ додано ще „Бєсѣду Бѣлоцерковску“, або розмову въ Бѣлѣй-Церквѣ мѣжъ Галатовскимъ а єзуитомъ Адріаномъ Пекарскимъ „о ієрархїи церковнѣй“. Сю книжочку присвятивъ авторъ гетьманови Иванови Самойловичеви.

5. „Грѣхи розмаитїи въ кратцѣ написанные“. Чернигѣвъ 1685. (4^о, 29 карт.).

6. „Боги поганскїи въ болванахъ мешкаючіи духове злыи ; тутъ же посполу ихъ розмаитыи злости написани, жебы христїане правовѣрныи могли отъ себе злыхъ духовъ отогнати и подоптати и поплевати, и силу ихъ зламати и надъ ними трїумфувати“. Чернигѣвъ 1686. (4^о, 12 + 36 карт.). Въ сѣй книзѣ говорить авторъ, що злїи духи, скрываючіи ся въ статуяхъ богѣвъ поганьскихъ, обманюють христїанъ фальшивыи чудами, що иногдѣ злїи духи являють ся въ видѣ тѣлеснѣмъ, утворивши собѣ тѣло зъ воздуха або облака. Найбѣльше боять ся они Богородиць, костїй святыхъ и молитвы.

7. „Души людей умерлыхъ зъ тѣла выходячіи отхо-

¹⁾ Въ 1803. р. выдано въ Москвѣ перекладъ „Месїв“ на языкъ російскїй.

²⁾ Грецке *πάλινδρομος* значить : бѣжучїй назадъ, повертаючіи.

дять на три мѣся, иншии до неба, иншии до пекла, иншии на мытарства“. Чернигѡвъ 1687. (4^о, 5 + 56 карт.). Авторъ вычисляе тутъ 11 небесъ, говорить про 9 ангельскихъ чинѡвъ, про пекло, щѡ дѣлится на отхлань и геенну, про рѣжнїи муки грѣшникѡвъ, про мытарства душѣ и про боротьбу святыхъ зъ чортами за душу побѣдника. „На повѣтрѣ“, каже Галятовскїй, „полно естѣ злыхъ духовъ, которые съ нами войну точатъ, до грѣха насъ приводятъ и души людскїя задерживаютъ“¹⁾.

б) Письма польскїи:

1. „Messiasz prawdziwy Jezus Chrystus, syn Boży, od początku świata przez wszystkie wieki ludziom od Boga obiecany, i od ludzi oczekiwany, i w ostatnie czasy dla zbawienia ludzkiego na świat posłany, po przyściu zaś swym... od grzesznika Joanicjusza Galatowskiego, archimandryty Czernihowskiego, z typographiej Kijowo-pieczarskiej żydowi niewiernemu rozmaitemi znakami o Messiaszu napisanemi i na Chrystusie wypełnionemi roku 1672. pokazany“. (4^о, 18 карт. нумер. и 321 карт. нумер.)²⁾. Сей полемичный твѡръ естъ перекладомъ рускои книги, котру авторъ выдавъ въ 1669. р.

2. „Rozmowa białocerkiewska wielebnego ojca Joanicjusza Galatowskiego, ordinis s. Basilii Magni, rektora Kijowskiego, z wielebnym хиędзем Надружанем Piekarskim, societatis Jesu, kaznodzieją Jego król. Моści: „de hierarchia ecclesiae“³⁾. Сея „розмова“ бдбулась въ Бѣлѡй-Церквѣ 8. падолиста 1663. р. Тогдѣ-то приѣхавъ бувъ до сего гѡрода король Янъ Казимиръ, хотячи на Украинѣ

¹⁾ „Кїев. Старина“, т. VIII, стор. 587.

²⁾ Въ кѡнци сего твору на 7 сторонахъ нумерованныхъ находятъ ся пять пѣсень набожныхъ.

³⁾ „Розмову Бѣлоцерковску“ видруковано по-польски въ лѣтописи Самбїла Величка, томъ II, стор. 42—76.

втихомирити повстанє козакѣвъ. Епископъ Луцкій и канцлеръ коронный Микола Пращмовскій, угощаючи короля черезъ цѣлый тыждень, запросивъ на бенкетъ руске духовенство, именно черця Гедеона Хмельницкого¹⁾, Адама Желиборского, номината-епископа Львѣвского, Антонія Винницкого, епископа Перемыского, Іоанникія Галатовского, ректора Кіѣвского, и и. Були на тѣмъ пирѣ такожъ польскій полковники, капитаны и богато панства. Опѣсля прийшовъ такожъ єзуитъ Адріянъ Пекарскій, королѣвскій проповѣдникъ. Одатъ ѣдбула ся при столѣ славна диспута мѣжь Пекарскимъ и Галатовскимъ „о іерархіи церковнѣй“. Въ сѣй „розмовѣ“ Галатовскій оказавъ ся сильнѣйшимъ діалектикомъ; коли отже Пекарскій не мѣгъ подолѣти свого суперника, то канцлеръ Пращмовскій помагавъ єму въ диспутѣ.

3. „Stary kościół zachodni nowemu kościołowi rzymskiemu pochodzenie Ducha ś. od Ojca samego, nie od Syna pokazuje, i Trybunał napisany przez Nikołaja Cichowiusza, i nauczający Ducha ś. pochodzić od Syna za prawdziwy Trybunał mieć zakazuje, i Starą Wiarę, napisaną od Pawła Wojmy i nauczającą także od Syna pochodzić Ducha świętego, nazywać Nową Wiarą i zmyśloną roszkazuje.... Z typography archiepiskopskiej w Nowogrodku Siewierskim zostającej. Roku P. 1678“. (4°, 5½, карт. нумер. + 102 стор. нумер.). — Се писанє полемичне присвятивъ Галатовскій своєму колишньому професорови Лазарови Барановичеви. Два роки передше видавъ Барановичъ свѣй твѣръ п. з. „Nowa wiara starej wiary“ — книгу полемичну, въ котрѣй выступивъ противъ єзуита Павла Бой-

¹⁾ Юрій Хмельницкій, молодшій сынъ Богдана Хмельницкого, зложивъ 1662. р. добровѣльно будаву гетьманьску, и постригши ся въ черцѣ принявъ имя Гедеона. Черцемъ бувъ бѣгъ лишь одинъ рѣкъ.

мы, доказующого, що віра православна не єсть старо-давня. Галятівскій же выступивъ у своїмъ писаню не тільки противъ Боймы, але й противъ Миколи Циховского, котрый бувъ написавъ „Трибуналъ“. Передъ печатанємъ своєї книги Галятівскій старавъ ся у царя московского выпросити підмогу грошеву¹⁾: именно просивъ, щоби ему прислано паперу и 60 рублівъ, або 40 соболевъ, щоби продавши соболевъ мбгъ заплатити за надруковане книги. Але-жь сєи просьбы Галятівского не выслухано; про-те присвятить бнѣ своїй творѣ Барановичеви. Въ тѣмъ присвященю находить ся згадка про жизнь Барановича и коротенька автобіографія²⁾.

4. „Łabędź z piorami swemi, z darami Boskiemi Chry-stus, prawowiernemu narodowi chrześciańskiemu łabędziowym piorem swej mądrości Boskiej wypisuje przyczyny, dla których długo trwa na świecie sekta Machometanska, i dla których wiele narodow przyjęli zakon Machometow,

¹⁾ Галятівскій писавъ тогдѣ цареви Федорови: „Желаю отъ Вашего царскаго величества, яко Феодора, Дара Божія, даровъ на друковане моєї книги“. („Кіев. Старина“, т. VIII, стор. 567).

²⁾ „Gdym się w collegium Kijowskim począł uczyć, W. M. Pan pierwszy magister mój był in schola infimae, grammaticae, potym w re-toryce moim professorem byłeś, w tych szkołach dary swoje nauką swoją mnie podałeś, i wielką łaską swą nie tylko mnie świeckiemu, lecz i w zakonie już będącemu oświadczałeś, bo z Wołynia w czasy niebes-pieczne wojenne gdy przyjechałem do monastera Kupiatyckiego, tam W. M. Pan będąc ihumenem łaskawie mnie po ojcowsku przyjąłeś; ztamąd przyjechawszy do Kijowa, na rectorstwo Kijowskie mnie pro-mowałeś, potym do Nowogrodka Siewierskiego peregrinabundus gdy z Litwy przyjechałem, i tam W. M. Pan jako pasterz łaskawy mnie bła-kająca się owcę swoją łaskawie przyjąłeś, i na Czernihowską archiman-dryją Jelecką promowałeś... i do najjaśniejszego cara Jego Mości ś. pa-mięci Alexia Michajłowicza intercessorias literas za mną pisałeś i na Moskwę posyłałeś, i wielką mnie łaskę Jego carskiego welichestwa swoim pisaniem zjednałeś....“ (карт. 4).

i dla ktorých na wojnie Machometani szczęście mają, Chrześcian zwyciężają, i miasta i państwa chrześcijańskie posiadają. Tenże Łabędź Chrystus łabędziowym piórem swej nauki Boskiej wypisuje fortele wojenne, ktorými na wojnę Machometanow swoich przeciw Chrześcian Machomet pobudza i fortele wojenne, ktorými Chrześcianie Machometanow i każdego nieprzyjaciela swego na wojnie zwyciężyć mogą, albo się od nieprzyjaciela obronić. Ten Łabędź w typographiej przeoświeconego w Bogu jego mości ojca Łazarza Baranowicza, archiepiskopa Czernihowskiego, Nowogrodzkiego i wszystkiego Siewierza jest za jego błogosławieństwem w Nowogrodku Siewierskim wydrukowany. Ten Łabędź z piórami swemi z darami Boskiemi Chrystus, przez wielebnego w Bogu ojca Joaniciusza Galatowskiego, archimandrytę Czernihowskiego Jeleckiego R. 1679. światu jest podany". (4°). — Сю книгу присвятивъ авторъ гетьманови Иванови Самойловичеви. — Пóдъ именемъ „Лебедя“ разумѣвъ бñвъ Исуса Христа и противъ него поставивъ орла, — символъ могометаньскій. Про-те въ своѣмъ присвященю говорить Галятовскій, що „Лебедь“ своимъ голосомъ и перомъ побуджає Християнъ до боротьбы зъ бисурманами. И справдѣ написавъ бñвъ сей твóръ и такожъ „Алькоранъ“ въ тóмъ часѣ, коли Москва и Польша выступали противъ Туркбвъ.

5. „Alphabetum rozmaitym heretykom niewiernym dla ich nauczania i nawrocenia do wiary katolickiej od prawowiernych katolików napisane i w Czernihowie roku 1681. miesiąca Junia dnia 23. w typographiej przeoświeconego w Bogu jego mości ojca Łazarza Baranowicza... za jego błogosławieństwem przez wielebnego w Bogu ojca Joaniciusza Galatowskiego, archimandrytę Czernihowskiego Jeleckiego światu podane". (4°, 6 kart. нeнyмep. + 362 стор. нyмep.). — Такожъ сю книгу присвячено гетьманови Самойловичеви.

Въ Альфавитѣ наводитъ авторъ деякихъ еретикѣвъ въ порядку азбучнѣмъ. Именно появляются ся тутъ ось такіхъ еретикѣ: Анаксагорасъ, Прусаки, Стойки, Сенека, Тертуліанъ, Ксерксесъ, ба й братъ-Славянинъ, чеській богатырь Жижка¹⁾. Зъ деякими важнѣйшими еретиками веде католикъ (православный) розмову, бажаючи ихъ навернути до вѣры правдивой.

Въ Альфавитѣ пише Галятовскій, що украинскій мужики на весѣлю або на якѣй забавѣ згадують про бога Лада, що въ честь Купала кладуть вѣнки на голову, опоясують ся квѣтами и травами, що скачуть черезъ огонь та на-въ-круги него танцюють, взявшись за руки и спѣваючи пѣснѣ купальскій... (стор. 303).

Въ кѣнци згадуе авторъ, що якійсь злющій критикъ (Zoilus) напавъ на его „Ключъ“ и „Небо“, однакже не зъумѣвъ занাপастити его литературну славу²⁾.

¹⁾ Анаксагорасъ, грекскій философъ, живѣ въ 5. вѣцѣ передъ Христомъ. — Стойки були грекскій философъ, що придержувалась науки Зенона. — Сенека, философъ римскій, живѣ въ першѣмъ вѣцѣ еры христіаньскои. — Ксерксесъ, король перскій, въ V. вѣцѣ передъ рождествомъ Христовымъ хотѣвъ Грекѣвъ подолѣти, однакже они побороли его велику силу. — Тертуліанъ, славный писатель латиньскои церкви, що опбсла попавъ ся въ ересь Монтаньску. — Янъ Жижка бувъ проводыромъ Чехѣвъ въ войнахъ гуситскихъ (въ XV. вѣцѣ). Про-него пише Галятовскій отъ-се: „Žyžka, heretyk; umierając hetman czeski w testamencie napisał i Czechom rozkazał, żeby go z skory odarto po śmierci, a bęben z niej uczyniono; jeśli nieprzyjaciele do czeskiej ziemi będą przychodzić, żeby w ten bęben bębniono.... I według jego testamentu Czechowie z niego umarłego zdjęli skórę i s tej skory bęben uczynili“. (стор. 354. 355).

²⁾ „Taki pies jeden Zoilus, nazwany dla zazdrości swej i nieumiejętności, zęboma słów bluźnierskich gryzł „Klucz“ moj, ale nie ugryzł i zęby sobie połamał, ponieważ Klucz moj od wszystkich ludziej mądrych pochwalony jest i od wschodniej cerkwi katolickiej przyjęty

6. „Alkoraḡ Machometa od (Kohéleta)¹⁾ Chrystusa zniszczony i w piwecz obrocony. Czernihow 1683“. (4°). Сю книгу присвячено Иванови и Петрови Олексѣевичамъ. — Въ „Алькоранъ“ говорить авторъ про жизнь и науку Могамета и высказуе непохитну надбю, що Християне поборють Туркбвъ.

7. „Fundamenta, na ktorých łacinnicy jedność Rusi z Rzymem fundują, według rzymskiej terażniejszej wiary nowej prawdziwemi odpowiedziami cerkwi wschodniej wywroczone i zniesione: jako fundamenta ciemnicy były poruszone modlitwą Pawła i Sylasa, o ktorých w dziejach Apostolskich cap. 16. napisano. Czernihow 1683“. (4°). — Авторъ дѣлить „фундаменты“ на двѣ части. Въ першій части вывертае онъ 30 фундаментовъ, на котрыхъ латиняне основують „еднбсть“ Руси зъ Римомъ. Въ другій части поясняе „штурмы“, котрыми захѡдна церковь силуе всхѡдну до пріяня унїѡ.

8. „Sophia, mądrość, zbudowała sobie dom i ugruntowała siedm słupow (proverb. cap. 9), i mieszkając w tym domu rozmaite na świecie czyni cuda przeciw Aryanow, heretykow i już uczyniła, i przez wiel. o. Jo. Galatowskiego.... światu objawiła. W typogr. Czernihowskiej święto-Trojeckiej. R. 1686“. (4°, 26 карт.). — Въ сѣмъ творѣ выписуе авторъ 51 чудѡвъ зъ твору Баронїа (Annales ecclesiastici)²⁾ и зъ рѡжныхъ житєписей Святыхъ, доказуючи именно правду вѣры о пресвятѡй Троици противъ еретика Арія.

ochotnie i mile czytany bywa. Tenże pies na moje „Niebo“ czekał, ale swoim szczekaniem wysokiemu Niebu nie zaszkodził“. (стор. 357).

¹⁾ Kohelēth, слово єврейске (знач. проповѣдникъ), по грецки ἐκκλησιαστής, було назвою книги старого Завѣта.

²⁾ Baronius, славный историкъ церковный, выдавъ свѡй величый творѣ („Annales ecclesiastici“) въ Римѣ 1589—1603. р.

6. **Антѣнъ Радивилѣвскій**, намѣстникъ печерского монастыря. Онъ придержувавъ ся того кружка литературного, котрого душею бувъ Лазарь Барановичъ. Именно живъ въ прїязни зъ Іоанникіємъ Галятовскимъ, котрый осмотрювавъ его книгами и помагавъ ему печатати свои проповѣди. — Радивилѣвскій выдавъ два величезнїи збѣрки проповѣдей:

1. „*Огородокъ Марїи Богородицы*“. Кївъ 1676. р. (in folio, 28 + 1128 + 3 стор.). Присвячено Іннокентію Гїзелю. — Въ сѣмъ збѣрнику находятъ ся проповѣди на всякїи празники, на страсти Христовїи и на деякїи случаї¹⁾. Радивилѣвскій корыстувавъ ся очевидно „Ключемъ“ Галятовского и зложивъ свои проповѣди пбѣля правилъ науки схоластичной. Наслѣдуючи отже своего провѣдника въ писаню слѣвъ церковныхъ скрѣплявъ онъ иногдѣ правду своихъ доказѣвъ казками зъ митологїѣ, анекдотами историчными и выслѣдами тогдѣшньої физїологїѣ. Тѣлько-жь мѣжь такими казками а основною мыслію въ проповѣди часто нема нѣякою звязи, изъ-за чого моральна наука являє ся подекуды дивовижною²⁾.

¹⁾ На декотрїи празники поставивъ авторъ по три и по чотыри проповѣди.

²⁾ Такъ и. пр. въ словѣ вторѣмъ „на пресвѣтлыи день Воскресенїя Господа Бога и Спаса нашего Іисусъ Хрїста“ пише Радивилѣвскій отъ-се: „Коли народился Антонинусъ Гета, кокошь знесла яйце пурпуровой фарбы, которое їды братъ его Бассіанусъ яко бы играючи упущенное на землю збилъ, Юлія matka заволала: Ахъ проклятыи братоубїйце, брата твоего забилес! что ся потымъ и стало, бо его на лонѣ матки забилъ. Пурпуровое червоное яечко и мы тепер под часъ Воскресенїя Хрїстова, отрожающого насъ, їды пѣстуетъ на знакъ надѣи о пришлои по общемъ нашемъ воскресенїи славы небесной вѣчной, стеречися маемъ пилно, абысмы его не упустили на землю; то есть: абысмы надѣи

2. „Вънецъ Христовъ зъ проповѣдій недельныхъ аки зъ цвѣтовъ рожанихъ на украшеніе православно-каволицеской святой восточной церкви сплетеный“. Кіѣвъ 1688. р. (fol. 20 + 543 карт.). — Авторъ присвятивъ сѣ проповѣди царевичамъ Иванови и Петрови Олексѣевичамъ и царѣвнѣ Софіи. Одакъ звертає ся до „чителника“ и поясняє, чому сеєя книга зове ся „Вънцемъ Христовымъ“. Онъ признає ся, що назвавъ єъ такъ по сѣй причинѣ, щобъ Христіяне читали єъ зъ ббльшою охотою, подбно якъ лѣкарѣ заправляютъ цукромъ свои лѣки, чтобы недужій тымъ радше ихъ заживали. Онъ гадає отже простодушню, що за єго книжку возьмутъ ся читцѣ, якъ побачать заголовокъ, нагадуючій рожеві цвѣты. Крѣмъ оповѣданъ историчныхъ находимо тутъ такожъ казки зъ Метаморфозъ Овидія и байки Езоповѣ. Хоча же авторъ намагавъ ся писати свои проповѣди пѣсля науки Галятовского, то не зъумѣвъ зрѣвнатися зб своимъ талантливымъ провѣдникомъ. Радивилѣвскій бавивъ ся часто пустою фразеологією и списувавъ свои проповѣди поганымъ, макароничнымъ языкомъ.

7. Симеонъ Полоцкій¹⁾. Про житє сєго грамотѣя до переселєня въ Москву майже нѣчого не знаємо. На прѣзвище звавъ ся онъ Петровскимъ, а бдѣ гѣрода Полоцка, зъ-бдки прибувъ у столицю московску, названо

нашея не утратили чрезъ пристрастїє до земныхъ вещей; бо если такъ упустимъ тую надѣю нашу, о которой Апостоль: Упованїемъ бо спасохомся: власне то на лонѣ матки нашея церкви забємо брата плоти нашея, духа“. (стор. 14).

¹⁾ Про Симеона Полоцкого пишемъ тутъ дещо изъ-за того, що бувъ Бѣлорусомъ, а бѣлорущина уважає ся нарѣчїємъ мовы (мало)рускою. — Єго литературу дѣяльнѣсть оцѣнивъ хорошо Микола Костомарѣвъ („Русская исторія въ жизнеописанїяхъ....“, т. II, стор. 396—420).

его Полоцкимъ. Мабуть родивъ ся въ 1628. р. и вчивъ ся въ коллегіи Кіівскій підъ проводомъ Лазаря Барановича. Опбсла навѣстивъ деякі польскій школы и вернувши въ Бѣлорусь до своєї батьківщини, постригъ ся въ черцѣ. Царь Олексій Михайловичъ познакомивъ ся зъ нимъ въ Полоцку при походѣ на Лифляндію. Полюбивши Симеона за его ученбсть, склонивъ его царь поѣхати въ Москву. Въ 1664. р. молодой чернець прибувъ дѣйстно въ той городъ и оселивъ ся въ Спаскомъ монастырѣ зб своєю челядію. Ему казали давати зъ царского двора харчъ и иншія прожитокъ, а по-за-якъ въ дворѣ часто забували додержувати обѣтницѣ, то Полоцкій бувъ неразъ приневоленный, просити царя, щобы ему выдавано тее, щб до житя було потрѣбнымъ. Крбмъ прожитку для себе и для своєї челяди просивъ такожъ, щобы ему выдавали дрова на зимову студѣнь и обрбкъ для его коній. Такъ отже безъ перестанку нагадувавъ про себе на дворѣ, кланявъ ся цареви, писавъ похвальні вѣршѣ, и добивъ ся такої ласки, щб ставъ учителемъ царевича Федора (1672).

Полоцкій защепивъ въ Москвѣ просвѣту захѣднои Европы, познакомивъ отже еб зб схоластерією и драматичными мистеріями. Вже передше переселивъ ся въ Москву зъ Кієва Епифаній Славинецкій, и ширивъ свѣтло науки въ городѣ, де майже нѣякои не було просвѣты¹⁾.

¹⁾ Епифаній Славинецкій бувъ першимъ ученимъ Украинцемъ, щб пбсла сполученя Украины зъ Москвою переселивъ ся въ столицю царску. Онъ бувъ спершу черцемъ брацкогo монастыря въ Кієвѣ. Московскій бояринъ Федоръ Михайловичъ Ртищевъ спонукавъ его и деякихъ иншихъ черцѣвъ покинути Кієвъ и занести въ Москву свѣтло науки. Епифаній бувъ мужъ класично образованный и вызначувавъ ся вдачею вельми симпатичною. Тому-то полюбивъ его патріархъ Никонъ и хбснувавъ ся его радою при справленю книгъ церковныхъ. Навпередъ перело-

За проводомъ Славинецкого перейшли въ Москву ще инші учені Українцѣ, лишаючи свою батьківщину, зруйновану вѣною домовою и нападами сусѣднихъ во-рогѣвъ.

Полоцкій знавъ литературу польску и залюбки читавъ поезіѣ Миколы Рея та Яна Кохановского. На дворѣ царскѣмъ вдѣявъ онъ справдѣшній переворотъ въ давнѣмъ неподвижнѣмъ церемоніалѣ и зъ царѣвною Софією бавивъ ся поезією та релігійными драмами въ невеселѣмъ Кремлі, не зважаючи на те, що патріархъ Іоакимъ пѣдозрѣвавъ въ нѣмъ прихильника єзуитѣвъ. Полоцкій придбавши собѣ ласку царску, не боявъ ся патріарха, хочъ той его клявъ-проклинавъ и заказавъ ему въ церквѣ проповѣдати¹⁾. Ба, Полоцкій намовлявъ царя

живъ онъ творы декотрыхъ святихъ отцѣвъ; надруковано-жъ сѣ переклады въ Москвѣ 1664. и 1665. року. Опѣсля переклавъ зъ тексту грецкого правила апостольскѣй, правила вселенскихъ и мѣсцевыхъ соборѣвъ, Номоканонъ Фотія, Космографію та й переводивъ дещо зъ текстѣвъ латиньскихъ. Всѣ тѣ переклады остаютъ ся доси въ рукописи. Славинецкій зладивъ бѣтакъ „Полный Лексиконъ греко-славено-латинскій“ и „Филологическій Лексиконъ“. Въ сѣмъ другѣмъ лексиконѣ збравъ онъ одвѣтні мѣсця зъ грецкихъ отцѣвъ церковныхъ для поясненя св. письма. А вже-жъ и тыхъ лексиконѣвъ доси не надруковано. Не выдано такожъ его проповѣдїй, котрі мають примету ученыхъ диссертацій. Славинецкій займавъ ся такожъ новымъ перекладомъ Библіѣ та вспѣвъ перевести тѣлько „Пятикнижіє“ и Новый Завѣтъ. Въ Москвѣ живъ онъ двадцять шѣсть лѣтъ: спершу сидѣвъ въ Преображенскѣй Пустыни, де вчивъ дѣтей; опѣсля царь поставивъ его головнымъ справщикомъ московскои друкарнї, а наконецъ патріархъ Никонъ перевѣвъ его въ Чудѣвъ монастырь, де ставъ учителемъ въ школѣ патріаршѣй. Онъ умеръ въ 1675. р.

¹⁾ Полоцкій ставъ першій въ Москвѣ говорити въ церквѣ свои проповѣди, идучи въ сѣй справѣ слѣдомъ за украиньскими священниками, котрі своимъ землякамъ звѣщали слово Боже зъ-памяти. Патріархови Іоакимови не подобалась така новбѣсть:

Федора Олексѣевича, установити въ царствѣ московскомъ чотырохъ патріархѣвъ, перенести патріарха Іоакима въ Новгородъ, а патріарха Никона, котрого въ 1667. р. скинено зъ престола, поставити въ Москвѣ Папою¹). — Онъ умеръ 25. серпня 1680. р.

У Полоцкого не було творчого духа, не було й глибокою науки, якою ѳдзначавъ ся Славинецкій, однакже знавъ онъ богато и бувъ неначе ходячою енциклопедією. Проте й его письменнї творы не мають великой стѣйности литературной, хочъ авторъ намагавъ ся надати имъ прикмету великов учености.

Изъ творѣвъ Полоцкого напечатано лишь 6 книгъ. Важнѣйшими суть отъ-сї:

1. „*Жезль правленія, утвержденія, наказанія и казненія*“. Москва 1668. (in folio, 4 + 151 карт.). Се есть книга полемична, писана противъ раскольникѣвъ²).

2. „*Объѣдъ духовный*“. Москва 1676. (выпущено

въ московскихъ бо церквахъ вольно було читати народови такї науки, щѣ були выбранї зъ творѣвъ Златоустого й иншихъ Отцѣвъ и котрї выдано пѣдъ доглядомъ патріархѣвъ та духовного собора.

¹) „Словарь историческій о бывшихъ въ Россїи писателяхъ духовнаго чина гр.-росс. церкви“. Томъ II. С.-Петербург. 1827., стор. 213.

²) Секта раскольникѣвъ сягае своимъ зачаткомъ до часѣвъ Никона. Коли сей енергичный патріархъ около 1660. р. подававъ церквамъ исправленї, новї книги, а велѣвъ ѳдбирати старї книги богослужебнї, котрї зъ тьмою похибокъ выпечатано за патріарха Іосїѣфа, то часть православного духовенства заворушилась противъ такой новости и розпустила мѣжь народомъ тую вѣсть, що Никонъ есть еретикомъ. Головными речниками расколу церковного були священники Лазарь и Микита Пустосвятъ. Противъ нихъ выступивъ Полоцкій въ своїй полемичной книзѣ „*Жезль правленія*“. Вже въ XVII. вѣцѣ подѣлились раскольники на Поповцѣвъ и Безпоповцѣвъ, а опселя роздробились въ богато иншихъ сектъ.

въ свѣтъ 1681. р. — fol. 2 + 20 + 688 карт.). Се есть збѣрникъ проповѣдій на всѣ недѣли въ роцѣ и на свята подвижнѣи. Царь Федѣръ Олексѣевичъ выславъ сю книгу въ дарѣ Гизельови, Барановичеви, архимандриту Варлаамови Ясиньскому и гетьманови Иванови Самойловичу.

3. „*Вечеря духовная*“. Москва 1683. (fol. 1 + 10 + 522 + 182 карт.). Въ свѣмъ збѣрнику находятъ ся проповѣди на свята неподвижнѣи Господскѣи и Богородичнѣи, на празники деякихъ святыхъ и такожь науки на всякѣи случаѣи.

Оба тѣ збѣрники проповѣдій, Обѣдъ духовный и Вечерю духовну, осудивъ патріархъ Іоакимъ, уважаючи ихъ книгами „новотворными“. Проповѣди Полоцкого повнѣи схолястичного пустословія, одвѣтно реторичнымъ вымогамъ того часу¹⁾. Въ одной изъ проповѣдій на Рѣздво Христове именемъ вселенскихъ патріарховъ, щѣ зъхались тогдѣ въ Москвѣ, звертае ся авторъ до царя зъ просьбою, щѣбъ заводивъ школы грецкѣи, славянскѣи та иншѣи, щѣбы збиравъ „спудеовъ“ (студентѣовъ), глядѣвъ добрыхъ учителѣвъ и старавъ ся всѣхъ „честью поощрити на трудолюбіе“. Въ збѣрнику „Вечеря духовная“ важнѣи суть „поученія противъ суевѣрій“. Полоцкѣи нерало поглядае на всякѣи народнѣи игрища, въ котрыхъ добачае останки колишнього поганства; такъ дорѣкае бнѣ скаканю черезъ огонь и осуджае якѣисъ гойданки, щѣ звались „рѣли“ (по-украиньски „релі“).

4. „*Псалтирь риемотворная*“. Москва 1680. (fol. 9 + 139 + 18 карт.). Видячи, щѣ на Руси залюбки

¹⁾ Въ проповѣди на Рѣздво Христове Полоцкѣи каже мѣжь иншимъ отъ-се: Слово стало плотію, а плоть трава, бо сказано: человекъ яко трава. Такъ отже Христосъ, родившись и ставши человекомъ, ставъ травою, „да мы скоти ту траву, то сѣно духовное ядуще отъ внутри таимаго въ немъ слова воспримемъ слово совершенное или разумъ“. (Порѣвн. „Русск. истор. въ жизнеопис. ея главн. дѣят.“ Н. Костомарова, т. II., С.-Петербур. 1886; стор. 407).

читано польску псалтырь въ перекладѣ Яна Кохановскаго, Полоцкій зложивъ псалмы Давидовѣ слябичными вѣршами въ мовѣ церковно-славянскѣй¹⁾, думаячи, що ѡдверне своихъ землякѡвъ ѡдѣ читаня твору чужого. Свѣй перекладъ назначивъ ѡнъ на те, щобы православнѣ христїяне читали або спѣвали псалмы дома, и тому-то до поодинокихъ псалмѡвъ приложивъ такожь ноты. Хоча сей перекладъ псалмѡвъ уважае ся слабымъ переспѣвомъ псалтыри Давидовою, то въ XVII. и XVIII. вѣцѣ любувались нимъ люде письменнѣ, ба й славный Ломоносовъ, творецъ литературного языка россійскаго, читавъ радо сей поетичный твѡръ Полоцкаго.

Межи тыми творами Полоцкаго, щѡ остали ся въ рукописи, вызначують ся слѣдующїи:

1. „*Вънець вѣры каволическїя, на основанїи символа святыхъ апостолъ изъ различныхъ цѣптовъ богословскихъ и прочихъ соплетенный*“. Полоцкій уплѣвъ сей вѣнецъ въ 1670. р., але патрїархъ Іоакимъ знищивъ всю красу словесныхъ его цвѣтѡвъ. Той строгїй инквизиторъ, щѡ проклявъ письменнѣ твѡры Ставровецкаго, Петра Могила, Гизеля, Барановича, Галятовскаго и и., осудивъ такожь „Вѣнецъ вѣры“ Полоцкаго и про-те авторъ не мѡгъ сеи своєи книги выпечатати. Въ сѣмъ твѡрѣ выложивъ ѡнъ въ системѣ догматику церкви православной и заявивъ наклонъ до дїялектичныхъ выкрутасѡвъ, завдаючи чита-

¹⁾ Порѡвн. перекладъ псалма 90.:

„Иже въ помощи Вышняго вручїтся,
Въ кровѣ небеснаго Бога водворїтся;
Господу речеть: Заступнїеъ мой вси,
Ты ми надежда, живый на небеси.
Онъ мя изъ сѣти доващихъ избавить,
Слово мятежно далече отставить;
Плещма своими будетъ освѣнати,
Крылы своими отъ бѣдъ защищати...“

телямъ мѣжь иншими ось-такій pytania: „Чому Христось родивъ ся въ мѣсяци грудню?“ „Чи мбгъ Христось говорить заразъ по своѣмъ рѣдвѣ?“ „Чому Исуса привоздили до хреста чотырма, а не трома гвоздьми?“ и т. и. Полоцкій писавъ богато про сотворене свѣта, про грѣховный упадокъ чоловѣка и про конецъ свѣта. Онъ думавъ, що Адамъ зъ Евою жили въ раю тблько три години, и що о шестѣй годинѣ згрѣшили; тому й Спасителя распято на хрестѣ о годинѣ шестѣй. Одтакъ автора займавъ вельми антихристъ, котрый, по его думцѣ, при кбнци свѣта въ Вавилонѣ царствовати буде три роки зъ половиною. Страшный судъ ѡббуде ся въ Йосафатовѣй долинѣ коло Ерусалима пѣдъ горою Елеоньскою. Та зновъ насуває ся ему питане: „Якъ же зможе помѣститись такъ богато воскресшихъ людей на такѣмъ малѣмъ просторѣ?“ Полоцкій рѣшае й се питане, кажучи, що часть судженихъ стояти буде на воздухѣ верстами одной надъ другими, а низшій на земли, изъ-за чого всѣ въ тѣй долинѣ помѣстятъ ся.

2. „*Катихизисъ или вопросы и ответы катехитическіе о вѣрѣ христіанской, надеждѣ и любви*“. Авторъ написавъ сю книгу въ 1671. р. и за свѣй трудъ дѣждавъ ся проклятства патріаршого. Онъ говорить тутъ про всѣлякѣй заботоны своихъ землякѣвъ; они бо держали у себе и носили на собѣ рѣжній карточки, уважаючи ихъ лѣкомъ противъ горячки та нишихъ недугъ. Полоцкій называе заботономъ тогдѣшний звичай ворожити щасте або нещасте изъ стрѣчи зъ деякими людьми або звѣрятами. При четвертѣй заповѣди замѣчае, що паны тратятъ цѣлѣй днѣ на ловахъ, що ихъ жены и дочки гайнують цѣлѣй ранокъ на марну прикрасу своего тѣла, що ремѣсники проводятъ днѣ святочній въ пѣянетвѣ. Особливо дорѣкае танцямъ, звичайной забавѣ простого люду въ свята

и каже, що сеся забава взяла починъ одъ бѣса, бо бнѣ привыкъ вертѣти ся кругомъ, и т. и.

3. *Римологіонъ* або *Стихословъ*. Се єсть збѣрникъ стихбвъ похвальныхъ, привѣтбвъ, епистоль и пѣсень на празники. Мѣжь сими стихотворами находить ся панегирикъ цареви Олексѣви Михайловичу пбдъ заголовкомъ: „Орель російскій въ солнцѣ представленный“. Найважнѣйші суть однакже двѣ релігійні драмы, а то одна комедія „о блудномъ сынѣ“, и одна трагедія „о Навуходносорѣ, о тельцѣ златомъ и о трехъ отрокахъ въ печи“¹⁾. Цѣлу книгу, обймаючу 95 статей, присвятивъ Полоцкій цареви Олексѣви, однакже не встигъ єи выпечатати.

4. „*Вертоградъ многоцѣпный, пользы ради душевныя православныхъ Христіанъ насажденный*“. Се єсть збѣрникъ моральныхъ стихотворбвъ, зложеный авторомъ въ 1678. роцѣ. Въ загалѣ заявивъ Полоцкій майже таку пристрасть ко вѣршованю, яка була у Барановича; тѣлько-жь у Полоцкого не було таланту до поезіѣ, мѣжь-тымъ коли поетичні творы Барановича визначувались гуморомъ и легкостію въ римованю²⁾.

¹⁾ Гляди статью: „Литература релігійно-драматична“.

²⁾ Въ вѣршахъ своихъ высказавъ Полоцкій мѣжь иншими правилами такожь тогдѣшній поглядъ на вихованє дѣтей:

„Плевелы отъ пшеницы жезлъ твердъ отбиваєтъ,
Розга буйство изъ сердець дѣтскихъ проганяєтъ.
Родителямъ деревяный жезлъ буди на чада,
Да не страждутъ желѣзна отъ судіи града.
Уне въ дому деревянымъ въ дѣтствѣ оны бити,
Неже возросшихъ градскимъ желѣзомъ казнити.
Моисій донележе жезлъ въ рудѣ си держаше,
Нечто иво, точію жезлъ деревяный бяше;
Єгда же поверже, въ змія превратися,
Даже и Моисій его зѣло устрашися:

8. Дмитро Туптало Ростовскій¹⁾. Онъ родивъ ся въ мѣсточку Макаровѣ, 50 верстовъ одъ Кіева, правобѣчъ Днѣпра въ мѣсяци грудню 1651. р. Въ хрещеню названо его Даниломъ. Отець его, Сава Григоровичъ Туптало, бувъ сотникомъ козацкимъ и въ довгій своѣй 103-лѣтнѣй жизни бачивъ всѣ важнѣйшій подѣвъ въ исторіи рвовою козацтва. Свого сына Данила выхѣдувавъ Сава бережливо, а коли изъ-за вѣйны домовои трудно було спокѣйно вчитись, то отецъ велѣвъ 17-лѣтному сынови вступити въ Кирилѣвскій монастырь (1668), де онъ постригъ ся въ черцѣ и принявъ имя Дмитра. Въ 24. роцѣ житя (1675) въ Густиньскѣмъ монастырѣ Барановичъ посвятивъ его на іеромонаха. Вже тогдѣ бувъ Дмитро знаменитымъ проповѣдникомъ и про-те запрошувано его на-в-переймы въ рѣжнѣй мѣста Литвы, Бѣлоруси и Украйны, щобъ въ часѣ усобиць здвигавъ примученыхъ людей зъ недоля словомъ Божимъ.

Гетьманъ Самойловичъ намовивъ его осѣсти въ Батуринѣ, де небавомъ поставлено его игуменомъ. Барановичъ полюбивши его пожелавъ ему каріеры въ іерархіи сими словами: „Вы звете ся Дмитромъ, и тому бажаю вамъ не тѣлько игуменства, але й митры. Нехай Д м и т р о

Тако аще на чада жезль въ рукахъ бываетъ
Отчихъ, наказанія жезль онъ пребываетъ,
Не могутъ умертвити. Аще же пуститя
Изъ руку, тогда въ змія люта претворитя;
Абіе бо ко грѣхомъ чада ся склоняють
И тѣми уязвлени бывше умирають“.

(Порѣвн. „Исторія Россіи съ древнѣйшихъ временъ“. Сочиненіе С. Соловьева. Томъ XIII. Изданіе второе. Москва 1870; стор. 182. 183.).

¹⁾ Про литературну дѣяльність Дмитра Ростовского гряди статью Костомарова п. з. „Ростовскій митрополитъ Димитрій Туптало“ („Русская исторія въ жизнеописаніяхъ...“, стор. 519—563.).

дѣстане митру¹⁾. А вже-жь слѣдующого року покинувъ Дмитро игуменство и пѣшовъ въ Кіівско-печерску Лавру, де его радо принявъ архимандритъ Варлаамъ Ясинскій. Тутъ ставъ Туптало укладати збѣрникъ Житій Святыхъ, се-бѣ-то „Четіи-Минеи“.²⁾ Написавши одну четвертину своихъ Миней просивъ бнѣ благословеня у патріарха Іоакима на печатане. Не могучи же дѣждатись того благословеня, Дмитро ѡддавъ свои Минеи въ друкарню печерской Лавры (1689). Сесю першу книгу Миней Лавра присвятила царямъ Иванови и Петрови Олексѣевичамъ и царѣвнѣ Софіи Олексѣевнѣ. Патріархъ дѣзнавшись про тую самоволю черця ставъ ему дорѣкати и домагавъ ся перепечатаня деякихъ мѣсць, та й заказавъ дальше печатати Минеи безъ его дозволу. Але Дмитро, побѣхавши въ Москву, умѣвъ подобатись Іоакимови, котрый уже позволивъ ему довести дѣло до кѡнца. Повернувши на Украину, Дмитро писавъ дальше Житія Святыхъ, и ѡдтакъ наслѣдникъ Іоакима, патріархъ Адріянъ, не тѡлько не спинявъ печатаня, але поставивши Кіівскимъ митрополитомъ печерского архимандрита, Варлаама Ясиньского, просивъ его, щобы пѣдпомагавъ Дмитра въ его великѡмъ трудѣ. Опѣсля бувъ Туптало игуменомъ въ Глухѡвскѡмъ монастырѣ (1694), а наслѣдникъ Барановича, Иванъ Максимовичъ, покликавъ его въ Чернигѡвъ, и поставивъ архимандритомъ Блецкого монастыря. Дмитро не перестававъ говорити проповѣди и писати Минеи.

¹⁾ Въ сихъ шутливыхъ словахъ Барановича бачимо игрушку слѡвъ.

²⁾ Четіи-Минея, грец. *μηναιον*, означае книгу до читаня (кор. чѣт), розложену по дванацати мѣсяцямъ (грец. *μην*). Сей творъ зове ся Четіями-Минейми малыми супротивъ Четіихъ-Миней великихъ, котры зложивъ московскій митрополитъ Макарій въ XVI. вѣцѣ.

Опѣсля перенесено его въ Новгородско-Сѣверскій Спаскій монастырь и тутъ (1700) скѣдичивъ ѡнъ третю четвертину своихъ Миней.

Опѣсля царь Петро В. поставивъ Дмитра (1701) митрополитомъ Тобольскимъ на Сибири; однако ново-именованный архіерей бувъ слабого здоровля, тому тяжко приходилось ему ѣхати въ далеку пѣвнѣчну сторону. Тогдѣ знемагавъ ѡнъ тѣломъ и духомъ. Петро, дѣзнавшись про его турботу, самъ приѣхавъ до него, и замѣтивъ, що Дмитро бѣльше сумный, нѣжъ недужный. Дѣзнавшись ѡдъ него, що ѡнъ боить ся ѣхати въ Сибирь, и що радъ бы вже разъ скѣдичити житєпися Святыхъ, сказавъ ему царь: „Лиши ся въ Москвѣ!“

Такъ отже живъ Дмитро въ Москвѣ, де зближивъ ся до своего земляка Степана Яворского, що бувъ тогдѣ „блюстителемъ“ (завѣдателемъ) патриаршого престола¹⁾.

¹⁾ Степанъ Яворскій родивъ ся 1658. р. у Львовѣ. Коли бувъ дѣтвомъ, родители его переселились на Украину въ Нѣжинь. Учивъ ся ѡдтакъ въ Кіевѣ пѣдъ проводомъ Варлаама Ясиньского въ печерскомъ монастырѣ, а потѣмъ въ Могилянскій коллегіи. Опѣсля Ясинскій выславъ Яворского на науку до деякихъ польскихъ шкѣлъ. Коли вернувъ ся на Украину, заявивъ талантъ поетичный и одержавъ титулъ „poëta laureatus“. ѡдтакъ постригъ ся въ черцѣ и ставъ славнымъ проповѣдникомъ церковнымъ. Въ коллегіи, що звалась академією, поставлено его учителемъ и первымъ префектомъ. Въ 1697. р. выбрано его игуменомъ Кіѣвского Николаѣвского монастыря, а въ 1700. р. митрополитъ Ясинскій пѣславъ его въ Москву, де скоро подобавъ ся царици Петрови Великому. Въ тѣмъ-самѣмъ роцѣ поставлено его митрополитомъ Рязаньскимъ, а въ 1702. р. именовано его патриаршимъ администраторомъ, ексархомъ и „блюстителемъ“ патриаршого престола. Тогдѣ бувъ ѡнъ такожь протекторомъ славянско-грецко-латицьской академіи въ Москвѣ. Свою епархію навѣщавъ ѡнъ рѣдко, та живъ въ Москвѣ и Петербурзѣ при цари Петрѣ. Коли ѡдкрыто св. Синодъ (1721), поставлено Яворского

Въ свѣчу 1702. р. царь Петро поставивъ Дмитра митрополитомъ Ростовскимъ. Въ Ростовѣ скѣчнивъ ѓнъ свою многолѣтну словесну працю и доживавъ свого вѣку. Послѣдню четвертину Четій-Миней напечатано 1705. року въ печерскѣй Лаврѣ.

Дмитро Ростовскій засновавъ въ Ростовѣ духовну школу або семинарію и велѣвъ студентамъ представляти религійнї драмы, якї написавъ на Украинѣ. Тою школою займавъ ся ѓнъ по-батькѣвски и часто подававъ самъ науку „спудеямъ“, бо хотѣвъ усунути крайне неучтво тамошняго духовенства. Такого доброго, смиренного и ученого владыку полюбили въ Московщинѣ люде письменнї и неписьменнї и слухали радо его церковныхъ проповѣдій. Въ духовнѣмъ своѣмъ завѣщаню, писанѣмъ два роки передъ смертію, Дмитро выразивъ ся про себе осьтакъ: „Одъ ѓсѣмнацятаго року ажъ близько до гробу я не збиравъ нѣчого, крѣмъ книжокъ; у мене не було нѣ золота, нѣ срѣбла, нѣ злишньої одежѣ. . . . Не-хай нѣхто не трудить ся глядѣти по менѣ якихъ-небудь складѣвъ“. ѓнъ умеръ въ Ростовѣ 27. жовтня 1709. р. въ 58. роцѣ житя. Синодъ признавъ Ростовского святымъ (1757), а на новѣй срѣснѣй домовинѣ его замѣщено надпись зъ одвѣтнымъ стихомъ Ломоносова. Библіотеку его ѓдославъ Степанъ Яворскій въ Москву, а власноручнї рукописи по завѣщаню покѣйника положено замѣсць подушки пѣдъ голову мерця въ домовинѣ.

президентомъ того збору. Умеръ въ Петербурзѣ (1722) въ 65. роцѣ житя. — Яворскій бувъ вельми нетерпимый супротивъ тыхъ Москвичѣвъ, котрї приняли вѣру Кальвинську. ѓнъ скликавъ (1714) соборъ церковный въ Москву, на котрѣмъ деякихъ еретикѣвъ, щѣ не хотѣли вернутись до православїя, передавъ клятвѣ-анатемѣ. Головнымъ его творомъ есть Камень вѣры, щѣ надруковано въ Москвѣ 1728. 1729. р. и въ Кіевѣ 1730. р.

Ростовскій заявивъ вельми плѣдну литературну дѣяльнѣсть. Его творы суть справдѣ выслѣдомъ глубокою учености и читають ся досытѣ плавно, хочъ авторъ намагавъ ся писати языкомъ церковно-славянскимъ. За житія своего выдавъ онъ отъ-сѣ творы:

1. „*Четив-Миней*“ с. в. житєписи Святыхъ. Ростовскій выдавъ ихъ въ чотырохъ четвертинахъ, а въ дванацяти мѣсячныхъ частяхъ — по числу мѣсяцѣвъ въ роцѣ. Першу четвертину (на вересень, жовтень и падолисть) надрукувавъ въ 1689. р. (fol. 10 + 657 карт.); другу четвертину (на грудень, сѣчень и лютый) выдавъ въ 1695. р. (fol. 5 + 765 карт.); третю четвертину (на мартъ, квѣтень и май) зладивъ въ 1700. р. (fol. 1 + 676 карт), а послѣдню четвертину (на червень, липень и серпень) надрукувавъ въ 1705. р. (fol. 1 + 790 карт.). Всѣ чотыри четвертины выпечатано въ Кіѣвскѣй печерскѣй Лаврѣ. Друге выдане сихъ Миней надруковано такожь въ Лаврѣ 1711. 1714. 1716. и 1718. р. Третє выдане зъ поправками вышло въ Москвѣ 1759., а четверте опять въ Москвѣ 1767. р. И опбєля неразъ ще печатано тѣ житєписи въ Москвѣ и Кіѣвѣ.

Четив-Миней Ростовского зовуть ся малыми супротивъ великихъ Миней, котрѣ въ XVI. вѣцѣ выдавъ митрополитъ Макарій. Жерелами Миней Дмитровыхъ були: Житія Святыхъ Симеона Метафраста, византійского писателя X. вѣку, великѣ Четив-Миней митрополита Макарія, Дѣянїя Святыхъ (*Acta Sanctorum*) въ выданю Болландистѣвъ¹⁾ и Житія Святыхъ (*Vitae Sanctorum*) Лав-

¹⁾ Болландистами зовуть ся єзуиты въ Антверпїи, котрѣ списують Житія Святыхъ. Они зовуть ся по имени першого основателя сего величного дѣла. Се бувъ єзуитъ, Іоаннъ Болландъ (1596—1665), щѣ пѣдъ заголовкомъ „*Acta Sanctorum*“ ставъ выдавати житєписи Святыхъ. Выдавництво сихъ житєписїй доси не довершило ще своего дѣла.

рентія Сурія, що живъ въ XVI. вѣцѣ. Своими Минеями Ростовскій прислуживъ ся чи-мало письменнымъ Украинцямъ, котрѣ, утративши майже всѣ литературні пам'ятники въ лихолѣттю татарскѣмъ и въ вѣйнахъ зъ Литвою та Польщею, користувались неразъ легендами польскими и латинськими, якѣ не були згѣдні зъ духомъ православія. Такъ отже довершивъ Дмитро тее велике дѣло, котре Петро Могила й Иннокентій Гизель були розпочали, однако за-для всѣлякихъ перепонъ не могли зъ нимъ упоратись.

2. „*Руно орошенное*“. Чернигѣвъ 1680. 1683. 1691. 1696. 1697. и 1702. р. Въ сѣй книзѣ находятъ ся оповѣданя про чуда бѣдъ образу Богородицѣ въ Єлецкѣмъ Чернигѣвскѣмъ монастырѣ. Зладивши се писане въ Черниговѣ, Дмитро додавъ до него деякі проповѣди и моральнѣ науки. Лазарь Барановичъ помѣстивъ въ „*Рунѣ*“ декотрѣ свои стихотворы и занявъ ся печатанемъ сее книги въ Черниговѣ 1680. р.

Иншѣ письма Ростовского выдано по его смерти. Важнѣйшими зъ по-мѣжъ нихъ суть отъ-сѣ:

1. „*Алфавитъ духовный или увѣщанія по письменамъ алфавитнымъ начинаемыхъ*“. Се суть моральнѣ науки, якѣ авторъ ще на Украинѣ въ 33 главахъ списавъ; выпечатано же той Алфавитъ въ Кіевѣ ажъ въ 1710. и 1713. р., та й пѣзнѣйше друковано его неразъ въ рѣжныхъ родахъ.

2. „*Розыскъ о раскольнической Брынской вѣрѣ*¹⁾, *о ученіи и дѣлахъ ихъ*“ въ 3 частяхъ. Въ першѣй части доказуе ся, що вѣра розкольникѣвъ не єсть правдива, въ другѣй —

¹⁾ Брынською назвавъ Дмитро розкольнику вѣру за-для сего, що розкольникы скрывались именно въ Брынськихъ або Брынськихъ дѣсахъ.

що „ученіє ихъ душевредно“¹⁾, а въ третій части вы- значують ся ихъ дѣла, котрѣ Богу не могутъ подобати ся. Въ сѣмъ писаню въ першій разъ вычислено всѣ секты роскольникѡвъ и высказано блуды каждой. — Авторъ зладивъ сей творъ въ 1709. р., однакже книгу выпечата- но ажъ по его смерти: именно въ Москвѣ 1745. 1755. и 1762. р., въ Кіевѣ 1748. р., и опбеля ще часто друко- вано той „Розыскъ“ въ Москвѣ та въ Кіевѣ.

3. „*Діаріушъ*“ с. в. дневніи записки. Они писаніи въ мовѣ (мало)рускѡй, котрою корыстувались Кіѣвскіи грамотѣ. Н. Н. Бантышъ-Каменскіи переклавъ сей Діаріушъ на языкъ росіійскіи, выпечатавъ же его Новиковъ въ „Древ- ней росіійской Вивліюенцѣ“ (въ С.-Петербурзѣ), а потѡмъ окремо въ 1781. р.

4. „*Лѣтопись келѣйнаѣ*“. Въ сѣмъ творѣ крѡмъ исторіѣ библіинои (до 3600. р. ѡдъ сотвореня свѣта) находятъ ся ще богословскіи розправы и дослѣды хронологичніи. Вы- дано сю книгу въ Москвѣ 1784. р. и въ Петербурзѣ 1796. р. Въ сѣмъ другѡмъ выданю зъ 1796. р. находятъ ся такожъ Житіє и Завѣщаніє Дмитра.

Деякіи творы Ростовского остались доси въ руко- писи. Годить ся спѡмнути про сѣ писаня:

1. „*Лѣтопись або сборный хронографъ о началѣ сла- венскаго народа*“.

2. „*Лѣтописаніє краткое*“. Се суть таблицѣ синхронич- нѣи, показуючіи Царгородскихъ цѣсарѣвъ и патріархѡвъ, де- янихъ вретикѡвъ, и такожъ царѣвъ и патріархѡвъ Москов- скихъ. Обѣ сѣ рукописи находятъ ся мѣжъ манускрип- тами Александро-Невской академіи.

¹⁾ Въ другѡй части „Розыска“ авторъ критично доказує хибность рѡжныхъ наукъ роскольникѡвъ. Головне лихо, по думцѣ Дмитра, въ тѡмъ, що они ледво що умѣють читати и писати, а вже й уважають себе великими богословами и учителями вѣры.

3. Религійні драми : а) *Рождество Христово* ; б) *Воскресеніє Христово* ; в) *Грѣшникъ кающійся* ; г) *Есфирь и Агасферъ* ; д) *драма Успенская* ; е) *драма Дмитріевская*¹⁾.

Литература апокрифична.

Въ сѣмъ періодѣ литература апокрифична мимо казбвъ іерархѣвъ ширилась що-разъ бѣльше не тѣлько мѣжь книжниками, але й мѣжь людомъ неписьменнымъ. Зрѣсть сея литературы змбгъ ся именно по причинѣ недостачѣ просвѣты мѣжь людомъ и за-для нетерпимости церкви супротивъ всякихъ ліберальнѣйшихъ проявъ на поли письменности руской. Та-жь патріархъ Іоакимъ осуджавъ-проклинавъ не тѣлько творы схолястикѣвъ Кіѣвскихъ, але й книги святого Дмитра Ростовского. Конечнымъ наслѣдкомъ такого тероризму було скриванє словесныхъ творѣвъ передъ властію церковною²⁾ и плеканє поетичного свѣтогляду, котрый зовсѣмъ бѣдокровивъ ся бѣдъ каноничной поваги церкви православной. Тому-то словеснѣсть апокрифична, щѣ первѣсно основувалась на казкахъ далекого Выходу, приймала що-разъ бѣльше елементѣвъ народныхъ, зъ-годомъ-перегодомъ ставалась рускою и була спѣльнымъ майномъ духовымъ ученыхъ грамотѣвъ и люду неписьменного. По-за-якъ животворна поезія люду супротивъ механичного вѣршования письменникѣвъ явилась скарбницею многоцѣнною, то черцѣ й свѣтскіи священники приймали зъ устной, простонародной словесности поетичніи прикрасы для своихъ проповѣдій и катехизацій и тымъ-то склалось таке диво,

¹⁾ Смотри статью : „Литература религійно-драматична“.

²⁾ Бѣдъ скриваня книгъ, недозволеныхъ церковю, пошла й сама назва : „скрыта“ або „утаена“ литература. Перші апокрифы проявились уже за часѣвъ Ездры въ пятѣмъ вѣцѣ передъ Рождествомъ Христовымъ.

що священники списували такі твори, котрі могли бути острахомъ власти церковной, тремтячою супротивъ всякой новизны словесной. Хоча же такихъ апокрифичныхъ письмъ не печатано, то все-таки бдписи популярныхъ творбвъ ширились по всѣмъ-усюдамъ именно по той причинѣ, що одвѣтній книги списано переважно въ зрозумѣломъ языкѣ.

По-мѣжъ писанями апокрифичними, бдкритими въ Галичинѣ, вызначують ся особливо отъ-сѣ творы :

1. *Катехизисъ*, бдкритый професоромъ А. Вахняниномъ 1868. р. въ селѣ Боршевичахъ повѣту Перемыского. Се есть рукопись зъ 1713. р., оббймаюча 12 картокъ¹⁾. Основою ея суть по-части оповѣданя библійніи и правды вѣры, по-части же вѣсти исторично-землеписніи про землѣ всхдній. Весь катехизисъ уложено въ формѣ діалога: „учень“ завдає „майстрови“ всѣлякїи скрутнявіи пытаня, а сей бдповѣдає ему поважно, прикрашуючи науку церкви фантастичными переказами и выслѣдами мудрости середньовѣчной. Ось яка веде ся розмова мѣжъ „учнемъ“ а „майстромъ“ :

П. *На чомъ земля стоить?*

О. *На водѣ, а вода на камени, а камень на огни, а огень на чотирехъ столпнхъ, а четири столпи на Божой совѣсти, еже есть на силахъ Божїихъ.*

П. *Где есть рай?*

¹⁾ Сея рукопись не есть повна. Въ „предмовѣ до чителника“ авторъ заявляє, що зачиравъ свою мудрость изъ сихъ книгъ, „що есть на небѣ и на земли, и въ облакахъ, и водахъ, и що котрій ти книги пишеть, то Духъ святїи отповѣдаеть...“ Частину сеи неповной рукописи выдавъ проф. А. Вахнянинъ въ „Правдѣ, письмѣ науковомъ и литературномъ“; рочникъ III. 1869. У Львовѣ; чч. 16. 17. 22. 34, подъ заголовкомъ „Катехизисъ, исторїя и землеписъ“.

О. На входъ солнца естъ на семъ свѣтъ, а естъ вышше всего свѣта.

П. Поневажъ рай, на земли, чему тамъ дойти не можна?

О. Бо сутъ горы великии предъ нимъ, льси пустіе и птахи и млы, през то не можетъ тамъ нѣкто дойти.

П. Якъ бы ся люде родили, гди бы былъ Адамъ не согрѣшилъ и зосталъ въ раю?

О. С позрєня пожадливости промысложъ Божіимъ, тилко привитавшися себъ мужъ изъ жєною, станувши з собою, стискувшися за руки, и засъ распустятя и такъ ся мьли люде родити безъ грѣха...

Вже зъ сеи частини того апокрифичного катехизиса можна пѣзнати, що „майстеръ“ намагавъ ся заспокоити цѣкавѣсть „учня“ въ тыхъ пытаняхъ, на якѣ въ письмѣ святѣмъ и въ загалѣ въ науцѣ вѣры не було бдповѣди.

2. *Збѣрникъ* всякои всячины, находячій ся у Львовѣ въ библиотечѣ имени Оссолинскихъ пѣдъ числомъ 2189. Се естъ рукопись, що въ 1751. р. була у Федора поповича Тухлянского¹⁾. Сей поповичъ переписавъ вѣ вѣдай зъ тексту давнѣйшого, бо деякѣ статьѣ, примѣромъ „звѣздочетство“, находились уже въ рукописныхъ памятникѣхъ вѣкѣвъ давнѣйшихъ²⁾. Рукопись сеся обдймає 88 картокъ (12⁰) и проявляє три почерки въ письмѣ кирильскѣмъ та латиньскѣмъ. У-перве звернувъ на неѣ увагу ученого свѣта В. Макушевъ въ „Журналѣ министерства народнаго просвѣщенія“ 1881. р.³⁾. Одтакъ професоръ

¹⁾ Тухля — село повѣта Стрыйского.

²⁾ Порѣвн. „Памятники отреченной русской литературы, собраны и изданы Николаемъ Тихонравовымъ“. Томъ II, стор. 422—424. Москва, 1863.

³⁾ Смотри статью Макушева п. з. „Южнорусскія сказанія по рукописи библиотеки Оссолинскихъ“, де й напечатанѣ доволѣ обширнѣ выемки зъ той рукописи.

Омелянъ Калитовскій надрукувавъ бѣльшу часть сеи апокрифичной рукописи п. з. „Матеріалы до руской литературы апокрифичной“. (Львѣвъ 1884, мала 8°, стор. 1—54)¹⁾.

Въ сей рукописи выначуе ся пять ѡддѣловъ: I. Книга звѣздочетства²⁾; II. Казаня; III. О днєхъ послѣднихъ; IV. Наука о пчелахъ св. Зосима: кто ихъ хоцетъ плодити, такъ чинити потреба. V. Три окремі статьи: а) Письнѣ о свѣтъ; б) Слово о единой девѣци пустиножителници; в) Повѣст' о чловеци и смерти³⁾.

Въ апокрифичнѣмъ текстѣ сего збѣрника важнѣи суть именно казаня, а то: а) на Рождество Христово; б) на соборъ пресвятой Богородици; в) на Богоявленіє Господне. Въ казаню „на Рождество Христово“ незвѣстный проповѣдникъ корыстувавъ ся легендами стародавними, якѣи церковь уважала еретичскими. Правда, що тѣ легенды находятъ ся такожь въ апокрифичныхъ проповѣдяхъ латиньскихъ⁴⁾ и польскихъ⁵⁾, але въ тыхъ проповѣдяхъ подае ся покаяннѣный переказъ ладомъ прозаичнымъ, мѣжь-тымъ коли въ рускѣмъ казаню „на Рождество Христово“ та-сама легенда высказуе ся въ гарныхъ образахъ поетичныхъ. Та й языкъ сихъ проповѣдій має багато

¹⁾ Се есть книжочка библиотеки „Зорѣ“, выдаваной заходомъ проф. Ом. Партыцкого.

²⁾ „Книгу звѣздочетства“ выдалъ проф. Ом. Калитовскій въ „Зорѣ“, 1884, ч. 8—12, подъ заголовкомъ „Матеріалы до давной руской литературы“.

³⁾ Тѣ три окремі статьи остаются ся доси въ рукописи.

⁴⁾ Jacobi a Voragine Legenda aurea, vulgo historia lombardica dicta. Ad optimorum librorum fidem recensuit Dr. Th. Graesse. Dresdae & Lipsiae. MDCCCLXVI. — Cf. De nativitate domini nostri Jesu Christi secundum carnem, p. 39—47.

⁵⁾ Zabytek dawnej mowy polskiej. W Poznaniu 1857. — Порѣвн. „Legenda aurea“ w literaturze polskiej XV. wieku, napisal W. A. Bruchnalski (Rozprawy i sprawozdania z posiedzień wydziału filologicznego Akademii Umiejętności. Tom XI. W Krakowie 1886; p. 219—248).

прикметъ мовы живої, изъ-за чого сѣ казаня могли бути зрозумѣлыми и неграмотному людови, котрый изъ схолястичныхъ казанъ Барановича не займавъ нѣякого хѣсна. Одаткъ можна припустити, що тѣ казаня въ ѳдписяхъ переходили зъ рукъ до рукъ, и що ихъ читано не тѣлько въ панскихъ дворахъ, але й въ мужицкихъ хатахъ. Такъ отже литература апокрифична, що своимъ засновкомъ була неначе заграничною ростиною, розрослась буйно на рускѣй землиці; бувши попереду духовымъ майномъ самыхъ грамотѣвъ, сталась тая литература вельми популярою мѣжъ людомъ неписьменнымъ, котрый фантастичнѣ образы орієнтальнѣ змѣшавъ зѣ своимъ поетичнымъ свѣтоглядомъ¹⁾.

Крѣмъ писемъ апокрифичныхъ, выданныхъ у Львовѣ, важнѣ суть ще деякѣ статѣ, що находятъ ся въ рукописныхъ збѣрникахъ бібліотеки Львѣвского Василиянскаго монастыря пѣдъ числомъ IV. и XVIII. Тѣ й инші рукописи описавъ вельми бережливо дръ Омелянъ Калужняцкѣй, професоръ университета Черновецкого²⁾, и подавъ многоцѣнный загальный поглядъ на литературу апокрифичну. Такъ въ збѣрнику пѣдъ числомъ IV. за-

¹⁾ Крѣмъ згаданныхъ апокрифичныхъ писемъ есть ще богато иншихъ, котрѣ въ Галичинѣ поволи зъ закуткѣвъ выдобувають ся на свѣтъ божій. Такъ п. Иванъ Франко выдавъ въ „Зорѣ“ зъ 1886. року (ч. 9.) кѣлька зразкѣвъ литературы апокрифичной зъ рукописного збѣрника, котрый 1743. р. выготовлено для Дрогобыцкого мѣщанина Петра Чорневича. Изъ сего збѣрника лишилось тѣлько 8 цѣлыхъ и 3 обшарпанѣ, збутнѣй картки. П. Иванъ Франко надрукувавъ а) фрагментъ повѣсти о тѣмъ, якъ царъ Давидъ писавъ псалмы; б) частину повѣсти про Сампсона; в) частину Листа небесного.

²⁾ „Обзоръ славяно-русскихъ памятниковъ языка и письма, находящихся въ бібліотекахъ и архивахъ Львовскихъ“. Е. І. Калужняцкаго. Кіевъ 1877.

мѣщено невеличку статью „Слово о сотвореніи неба и земли“, де говорить ся про чотыри углы землѣ, про дванацять воробѣ свѣта на заходѣ и веходѣ, про дванацять путій сонця й мѣсяця и т. и. Важнѣйшій суть статьѣ въ збѣрнику зъ 1563. р. пѣдъ числомъ XVIII.¹⁾, де зустрічають ся ѡдповѣди на такій пытаня, якъ: „*чѣсо ради попусти Богъ дѣяволу боротися съ родомъ челоувѣчьскимъ*“ (стор. 259. и слѣд.), або „*како Предтеча сзродникъ бысть первой жень Іосифа обручника*“ и т. и. Мѣжь казками и легендами сего збѣрника вызначуе ся оповѣдане про Анфилога, царя сарацнньского (стор. 993—998)²⁾, ѡдтакъ „*повѣсть о понагїи*³⁾ святаыя Богородицы“, де говорить ся про неприязнь апостолѣвъ Христовыхъ до Ѡомы и про-те, що пресв. Богородиця подарувала Ѡомѣ свою зѣницю на знакъ, що стрѣтилась зъ нимъ въ небѣ (стор. 998—1000). Слѣдуе ѡбсея видѣне св. Нифонта о смерти, се-бѣ-то о судбѣ душѣ христіяньской по си ѡдлученю ѡдъ тѣла (стор. 1000—1003) и наѡонецъ видѣне того-жь Нифонта о „*русалияхъ*“. Тутъ говорить ся про народній игрища, въ котрыхъ бѣсы вѣдутъ танецъ. Хто же бувъ тыми бѣсами, можна дѣзнатися изъ сен замѣтки: „*бѣси иже суть русалїа или скомороси*“ (стор 1005)⁴⁾.

¹⁾ Се есть величній збѣрникъ поученїи, слѣвъ церковныхъ, житїи Святыхъ (всѣхъ сторѣнѣ есть 1006).

²⁾ Професоръ Калужняцкїй выпечатавъ сю казку про Анфилога въ наведеній розправѣ „Обзоръ славяно-русскихъ памятниковъ...“ (стор 26—28).

³⁾ понагїя — панагїя, грец. *παναγία* = святѣсть, Богородиця.

⁴⁾ Русалїя — игры Русалокъ, игры скоморѡхѣвъ. Русалки въ поганьскої Руси вважались гарными, блѣдолицымы дѣвчатами, що жили именно въ Днѣпрѣ, и ѡдси розходились по иншихъ рѣкахъ, озерахъ и керицїяхъ. Свѣй рѣдъ умножали они утопленными дѣвчатами и дѣтьми, що вмерли безъ хрещеня. Въ день Троицкїй бѣгали Русалки по лѣсахъ и поляхъ до дня Петрового;

II. Литература релігійно-драматична.

1. Генеза рускихъ мистерій¹⁾.

Руска литература релігійно-драматична втворилась изъ одвѣтної литературы польскої, котра въ засновку своімъ не єсть оригинальна, але являє ся неначе переспівомъ релігійної драматургії въ західній Европѣ. Тая-жъ драматургія, рѣвно якъ стародавна трагедія грецка, основує ся на обрядахъ релігійныхъ, именно перші елементи західно-європейскої драматургії включають ся въ церемоніялѣ богослуженя католицкого. Такі-то сценичнї предстваленя, щѣ втворились зъ богослуженя и обрядѣвъ церкви римскої, звались „мистеріями“²⁾. Первѣстною мистерією були „пасси“³⁾, с. є. сцени, выображающї искуплєнє свѣта Сыномъ Божиимъ. Тї сцени вызначувались навпередъ пантомимами, бѣтакъ снѣвомъ и рецитативомъ, и ажъ пѣзнѣйше въ релігійнѣй двѣ розвивавъ ся діалогъ. А по-за-якъ такі мистеріѣ були вельми поважнї, то представляли ихъ священники зъ церковною прислугою въ олтарѣ въ мовѣ латиньскої. Зъ годомъ-

своѣй же великденъ святкували они въ Сухій четверъ на Троицкому тыжню. — „Русалією“ въ хрещенѣй Руси звались Зеленї свята. — Скоморохи були неначе душею въ народныхъ забавахъ и въ обрядахъ поганьскої Руси; безъ ихъ проводу не бѣбулась нѣяка игра, изъ-за чого пѣзнѣйше скоморохомъ звали весельчака.

¹⁾ Важнѣйша литература: „Poezya dramatyczna: dyalogi pobożne...“ (Mich. Wiszniewskiego Historia literatury polskiej. Tom VII. W Krakowie 1845, p. 216—346). — „Кієвская искусственная литература XVIII. вѣка, преимущественно драматическая“ („Очерки изъ исторіи украинской литературы XVIII. вѣка“. Н. Петрова. Кієвъ 1880). — Н. Петровъ, „Старинный южно-русский театр и въ частности вертепъ“ („Кієвская Старина“, томъ IV., 1882, стор. 438—480).

²⁾ Грецке слово *μυστήριον* знач. „тайна“.

перегодомъ тї мистеріѣ обняли ще инші подѣѣ зъ жизни Спасителя: особливо-жь популярными були сцены зъ исторіѣ Рѣздва Исуса Христа. Небавомъ опѣсля проявивъ ся въ религійныхъ мистеріяхъ элементъ комичный, щѣ выражавъ ся масками и грубыми шутками. Одтакъ уже тогдѣ, коли тї набожнї драмы представлялись въ олтарѣ, выступавъ кунець, щѣ продававъ мѣроносицямъ пахучї зела, або й являвъ ся чортъ, продаючї Юдѣ Исхариотскому тую верѣвку, на котрѣй сей зрадникъ мавъ повѣситись. А вже-жь зъ явою чорта въ олтарѣ мистеріѣ перестали бути выключно религійными; не дивно про-те, щѣ почавши ѡдъ вѣку XIII. епископы заказували устроювати въ костелахъ такї сценичнї представленья, въ котрыхъ проявлялись грубї маски и шутки. Тогдѣ-то мистеріѣ перейшли зъ костела въ школу або на базаръ, де для ихъ розвою було бѣльше свободы, изъ-за чого мову латиньску скоро замѣнено мовою народною¹⁾. Одъ того часу религійна драматургїя хѣснувалась не тѣлько библійными оповѣданями церковными, але оживлялась такожь поезїєю простонародною, котра основує ся на свѣтоглядѣ поганьскѣмъ. Такъ отже навкруги библійныхъ характерѣвъ чимъ разъ бѣльше стали появлятись особы, выдуманї фантазїєю: свѣтъ идеальнїй приймавъ прикметы свѣта реального.

Духовнї драмы дѣлено спершу не на акты, але на днѣ. Такъ найдавнѣйшу польску мистерію треба було представляти три днѣ. Єѣ написали (1533) Доминиканы въ Краковѣ, зъображаючи въ 108 сценахъ жизнь Спасителя ѡдъ входу его въ Єрусалимъ ажъ до смерти. Польскї мистеріѣ звано „діялогами набожными“. Коли тї дія-

¹⁾ Тогдѣ въ большихъ городахъ Европы стали завязуватись товариства, щѣ зъ годоми-перегодомъ духовну драму перетворили въ свѣтску.

логи своєю повагою оказались нудними, то мѣжь актами выступавъ весельчакъ, котрый всѣлякими шутками ба-вивъ гостей. И тѣ-то забавнѣ сцены, якѣ вмѣщувано мѣжь актами, звались *интермедіѣ* або *интерлюдіѣ*¹⁾.

Зъ Польшѣ перейшла въ Русь тая новѣсть литера-турна именно тогдѣ, коли митрополитъ Петро Могила, засновавши въ Кіевѣ коллегію по взбръци академіѣ Кра-кѣвскои, переймивъ зъ Польшѣ весь апаратъ заходно-европейскои культуры. Кажуть однакже²⁾, що вже при Кіевскѣмъ митрополитѣ Іовѣ Борецкѣмъ (1629) заведено по церквахъ пассіѣ, котрѣ були подбѣннѣ пассіямъ цер-кви римскои. Рѣкъ опбсла (1630) выдано у Львовѣ „*Верше съ трагедіи Христосъ-пасхонъ*“ (зъ трагедіѣ *Χριστός πάσων*), котру написавъ мабутъ св. Григорій Назіянзенскій. Дѣѣ въ сѣѣ мистеріѣ вельми проста; выступають лишъ сѣ особы: Мати Божѣ, Маріѣ Магдалина, евангелистѣ Іо-аннѣ, Іосифѣ и Никодимѣ. Появляє ся такожъ хоръ, щѣ потѣшае Матѣрь Божу въ ѣѣ горюваню.

2. Розвѣѣ религіѣнои драмы на Руси.

По заснованю Кіевскои коллегіѣ профессоры поетики стали писати школьнѣ драмы, котрѣ представляли „спудеѣ“ (студенты) въ часѣ свободнѣмъ ѡдѣ наукъ. Духов-ный регламентъ зъ 1720. р. позволяѣ „спудеямъ“ двѣчи въ роцѣ „дѣлати комедіѣ“. Такою-жѣ школьною драмою єсть мистеріѣ п. з. „*Дѣѣствіѣ на страсти Христовѣ спѣ-санное*“. Кажуть, що авторомъ ѣѣ бувъ Лазарь Барано-вичѣ. Сюды належать такожъ религіѣннѣ діѣлогъ п. з. „*Мудрѣсть предѣвчѣная чрезъ благородныхъ Россіѣ младенцовъ въ училищномъ коллегіумъ Кієво-Могилянскомъ стихотвор-*

¹⁾ Гляди стор. 258., замѣт.

²⁾ Н. Петровъ, „Стариннѣ южно-русскіѣ театрѣ...“, стор. 457.

нымъ сложеніємъ явствовавшая¹⁾). Се суть мистеріѣ, щѣ односились до „пассій“ и зъображали страсти Спасителя свѣта. Хоча же ихъ предметъ бувъ дѣйстви драматичный, то однако рускѣй вдачи подобались далеко бѣльше драматичнѣй сцены зъ исторіѣ Рѣздва Христового. Въ загалѣ тѣ середньовѣчнѣй мистеріѣ, щѣ основувались лишъ на библійнѣй исторіѣ та на обрядахъ церковныхъ, именно же мистеріѣ пассійнѣй, не могли на Руси-Украинѣ развиваться, по-за-якъ въ нихъ не було елементу народного. Ажъ мистеріѣ Рѣздвянѣй могли вдоволити Украинцѣвъ, тому-щѣ вже весела подѣя библійна спонукувала автора до заявленя гумору народного.

Религійно-драматичнѣй мистеріѣ, списанѣй на Руси, звались „комедіями“, „трагедіями“ або й „трагедо-комедіями“. До найдавнѣйшихъ Рѣздвяныхъ мистерій належить комедія Дмитра Ростовского на „Рождество Христова“²⁾). Она уложена въ стилю давнѣйшихъ мистерій; тѣлько сцена мѣжь настухами єсть подекуды шуточна. Въ сѣй комедіѣ перемѣшанѣй символичнѣй персонификаціѣ рѣжныхъ абстрактныхъ понятій зъ дѣяями євангельскими. Попереду комедіѣ замѣщено анти-прологъ и прологъ.

Въ анти-прологу *Людская Натура* сумує про свѣй упадокъ и про смерть, щѣ ви ожидає. *Надежда* потѣшає єъ, обѣцуючи поворотъ золотого вѣку, а зъ *Надеждою* разомъ являють ся *Любовь*, *Кротость*, *Незлѣбїє*, *Радѣсть*, — але противъ *Надежды* повстає *Разсужденіє* и говорить, щѣ *Людскую Натуру* ожидає не золотый, а зе-

¹⁾ Н. Петровъ, *ibid.*

²⁾ Свои религійнѣй комедіѣ писавъ Туптало-Ростовскій ще тогдѣ, коли живъ на Украинѣ. Ихъ представляли студенты коллегіѣй Могилянської. Изъ шести драматичныхъ творѣвъ сєго грамотѣя збереглась доси лишъ сєся одна комедія на „Рождество Христова“.

лвзний вѣкъ. Одаткъ разомъ зъ *Разсужденіємъ* заговорили *Брань*, *Ненависть*, *Ярость*, *Злоба* й *Плачь*. *Натура* въ розпуцѣ прикликуе *Смерть*. Появляє ся *Смерть* и хоче заеѣсти на тронѣ, та *Жизнь* не допускае ви и обѣцуюе *Людскоѣй Натурѣ* безсмертнѣсть. Опѣсля въ короткѣмъ прологу слѣдуе розправа про короткій часъ житя людского.

Сама драма починае ся такожь символичнымъ разговоромъ *Земль* зъ *Небомъ*. *Земля* сумуе зъ-за свого горя, а *Небо* потѣшае еѣ кажучи: „*Тебе ожидается честь больше прежней*“. *Милость Божія* потверджуе обѣцянку *Неба*. Ажь ось чутно ангельскій спѣвъ: „*Слава вышнихъ Богу*“, а мѣжь-тымъ зъ пекла виходить *Вражда*, и прикликуючи *Вулкана* и *Циклопѣвъ*, каже до нихъ: „*Куйте копія, стрѣлы, цѣпи! сотворю пролитіе крови...*“

Потѣмъ переходить драма въ свѣтъ дѣйстности. Являють ся три пастырѣ: двоухъ пошло за купномъ прожитку въ городъ, третій, *Борисъ*, лишивъ ся при бвцяхъ и дожидает товаришѣвъ. Они приходять. Одинъ зъ нихъ горбатый, косоокий старецъ, — звали его *Аврамомъ*; другій молоденькій, *Аеоня*. *Аврамъ* признае ся, що зайшовъ „на кружало¹⁾, за алтынецъ²⁾ выпити винишка“. *Борисъ* пытае его: „А менѣ-жь не купивъ?“ *Аврамъ* каже, що купивъ, и одтакъ пастырѣ посѣдали до вечерѣ. *Небавомъ* сказавъ *Аврамъ*, що треба имъ швидко ѣсти та й ити до стада, щобъ якій вовкъ не влѣзъ въ ограду. Саме-тогдѣ учули они хоръ ангелѣвъ. Пастухи зѣ шматкомъ хлѣба въ ротѣ глядят одинъ на другого и не розумѣють, що дѣе ся коло нихъ. Наконецъ *Аеоня* смотрит на небо й каже, що видит высоко птичокъ, але

¹⁾ кружало — шинокъ; ²⁾ алтынъ — російска монета, що обдѣймае три копійки.

Аврамъ пѣднѣвши голову горѣ говорить: „*Братъ! кажется робятка¹⁾ стоятъ невелички*“. Та ѡдказуе Аѡня: „*Сударь! и хто видалъ робята съ крылами?* Птицы-то залетѣли между облаками“...

Пастырѣ успокоились, вечеряли дальше и збирались ити до овецъ, ажъ ось появивъ ся имъ ангелъ и звѣстивъ, що близъ Вифлеса въ вертепѣ мѣжь воломъ и осломъ въ яслахъ лежить новородженный Спаситель людского роду, презнаменитый царь. Та простодушный Аврамъ каже ангелови, що бнѣ мабуть заблудивъ, що его вѣдай послано ко князямъ, „*штобъ они великому царю поклонъ дали*“, а не ко бѣднымъ пастухамъ. Однакже ангелъ заявивъ имъ, що именно ихъ, убогихъ пастухѡвъ, завывае до себе царь царѣвъ, пастыръ пастырѣвъ. И озвавъ ся до ангела Борисъ:

„*О сударь, надобно ли что въ поклонъ понести?*“

„*Штобы не велѣлъ, якъ нашъ князь, въ шею вонъ вести*“.

И ѡдповѣвъ ангелъ пастырямъ, що Господь не потребуе дарѡвъ, що бнѣ самъ дае дары; нехай несутъ ему въ даръ чисте сердце. Тогдѣ ангелъ ставъ невидимый, а пастухи берутъ колачѣ и вино, одягають ся „*въ чулки, лапти новыя*“²⁾, и йдутъ до вертепу. Побачивши новородженого Спасителя дивуютъ ся они дивомъ великимъ, що хочъ у него на небѣ палатъ богато, бнѣ теперь тутъ „*въ вертепшику лежить убого, въ яслахъ, на остроми спитъ, между буи скоты*“.

За поклономъ пастухѡвъ слѣдуе исторія поклону „*волхвѡвъ*“. Навпередъ являе ся *Любопытство звѣздочетское*. Оно видитъ на небѣ звѣзду нову и не може второпати, що се за звѣзда? Перечисляе ѡдтакъ всѣ звѣстныя собѣ звѣзды и громады звѣздъ, але нова звѣзда на нѣяку

¹⁾ робятка — дѣти; ²⁾ чулокъ — панчоха; лапоть, ходакъ, постолы.

не похожа. *Любопытство* выкрикуе зъ гроба мудрого Валаама. Сей звѣщае, що се та-сама звѣзда, про котру бнѣ колись пророкувавъ. *Любопытство* говорить, що хоче впевнити ся про правду его слбвъ и що пошле за тою звѣздою „волхвбвъ“. Опбсла закрывае оно грббъ Валаама кажучи: „Почивай съ миромъ!“

Сцена змѣняе ся. Иродъ на тронѣ, окруженный вельможами, выхвалюе ихъ вѣрну службу, а они прославляютъ его величъ. Спѣваки спѣвають ему про Аполлона и про музы. Саме-тогдѣ приходитъ посланецъ бдѣ троухъ „волхвбвъ“, названыхъ трома царями, и ломанымъ языкомъ просить¹⁾, щобъ пустили ихъ поклонити ся цареви юдейскому. Три „волхвы“ являютъ ся передъ Иродомъ, а потбмъ бдходять, бддати поклбнъ новородженому цареви. Иродъ не дбждавшисъ повороту „волхвбвъ“, розсердивъ ся вельми и за порадою одного зъ сенаторбвъ велѣвъ побивати въ земли Вифлѣмскбй всѣ дѣти до двохъ лѣтъ вѣку. Сцена 9. 10. и 11. представляе рѣзную дѣтй и „длинный плачь и рыданіе подобіемъ плачевной Рахили“. Въ 12. сценѣ Иродови приносять головы вбитыхъ дѣтй: Иродъ зъ утѣхи каже спѣвакамъ спѣвати пѣснѣ, плескати въ долонѣ, а самъ въ похмѣлю засыпая на тронѣ. Мѣжь-тымъ чути голосъ *Невинности*; се голосъ крови дитячої кличе до Бога о пбмету, проклинаячи кровопійцю. На голосъ *Невинности Истина* выдае грбзныи засудъ вѣчнои муки тиранови.

Иродъ будить ся зъ просоня и чуетъ страшный ббль въ тѣлѣ. Прикликують лѣкаря, котрый таке говорить: „Готовѣте ему гробову постѣль, а самъ втѣкайте! смрдѣ бдѣ него выходитъ смертельный“. Всѣ покидають Иро-

¹⁾ „Твою землю Вифлѣмъ пошель, поклонился

Нову царю іудейску, да домъ воротился...“ (Н. Костомаровъ, „Русская исторія въ жизнеописаніяхъ...“ Томъ II., стор. 534).

да, — тиранъ умирає въ мукахъ страшныхъ. Сцена 16.: Иродъ въ пеклѣ. Въ сценѣ 17. *Смерть* чванить ся своєю побѣдою; она напоила кровю землю Вифлевмску, покосила, якъ траву пбдъ росою, 14.000 дѣтій, и наконецъ „повергла царя Ирода въ гортань Цербера“. „Я паную надъ чоловікомъ!“ каже *Смерть*, „я сильна, и буду володѣти нимъ по всѣ вѣки. Сяду на престолѣ; положу вѣнецъ на голову мою!“ — „*Не торжествуй!*“ бдказує *Жизнь*, — „я сяду на престолѣ на вѣки и возведу съ собою челоувчское Бствство. Славою и честію его увпичаю“. Челоувчское Бствство кланяє ся передъ *Жизнію*, а *Жизнь* вкладає на него вѣнецъ. Въ послѣдній (18.) сценѣ *Крпность Божія* говорить про кары грѣшникбвъ и про нагороды за жизнь праведну. — Опбсла въ епilogу звертає ся просьба до всѣхъ слухачѣвъ, щобы простили „согрѣшившихъ въ дѣйствѣ“, се-бъ-то, щобъ извинили тыхъ акторбвъ, щб въ представленю дѣѣ може не вдоволили слухачѣвъ.

Изъ огляду сеи комедіѣ Рбздвяной можна дбзнатись, що у Дмитра Ростовского бувъ справдѣ талантъ до драматургіѣ, та що тблько правила схолястичной поэтики приневолили его придержуватись середньовѣчной манієры въ твореню мистерій. А вже-жъ и тутъ въ сценѣ пастухбвъ проявляє ся вдача украинська, щб гуморомъ своимъ оживляє и схолястичну мертвоту.

Крбмъ мистерій пасхальныхъ и рбздвяныхъ були на Руси ще мистеріѣ чудесъ, або „мираклѣ“, въ котрыхъ представлялись житє, дѣла й чуда Святыхъ, популярныхъ въ народѣ. Сюды належить именно діалогъ п. з. „*Алексій, челоувкъ Божій, на честь царю Алексею Михайловичу чрезъ шляхетну молодѣ на публичномъ діалогу явленний*“. (Печатано въ Кіѣвскбй Лаврѣ 1674. р.)¹⁾.

¹⁾ Важна єсть трагедія Симеона Полоцкого „о Наву-

Одъ мистерій бддаляють ся такожъ такі творы, щб вважають ся неначе драматизованими біблійно-историчными хрониками, н. пр. комедія Симеона Полоцкого „о блудномъ сынѣ“¹⁾, и трагедо-комедія Лаврентія Горки п. з. „Патріархъ Іосифъ“, написана 1708. р. Впрочбмъ во вѣсхъ мистеріяхъ рускихъ велику часть представлєня займали морали (moralité), въ котрыхъ пбдъ аллегоричными именами зъображались абстрактнїи понятя, н. пр. Надбѣя, Любовь, Ненависть, Плачь и т. и. — Опбсла найшлись такі грамотбѣ, щб намагались писати драмы историчнїи. Сюды бдносятъ ся два творы драматичнїи, котрїи приписують ся Теофанови Прокоповичу, яко авторови²⁾, а то: а) трагедо-

ходоносорѣ, о тельцѣ златомъ и трехъ отрокахъ въ печи“; але-жь она була звѣстна именно въ Московщинѣ, де любувались спектакльомъ, якъ трохъ „отроковъ“ вкинено въ печь огнєнну.

¹⁾ Моральна наука въ сѣи комедїи высказує ся послѣднимъ монологомъ „блудного сына“. Пбзнавши свои грѣхи обѣцєє бнѣ слухати отця кажучи:

...„Отселѣ хощу пребывати
Въ послушанїи; себе подчиняти,
Познахъ бо нынѣ юность дурность быти,
Аще кто хоцетъ безъ науки жити“.

²⁾ Теофанъ Прокоповичъ родивъ ся въ Кїєвѣ 7. червня 1681. року. До 18. року житя вчивъ ся въ школахъ Кїївскихъ, именно въ коллегїи Могилянськбї, опбсла поѣхавъ за границу и навпередъ учивъ ся въ школахъ польскихъ. Тому же, що до тыхъ шкблѣ православнїи не мавъ приступу, принявъ Прокоповичъ унїю, и бдтакъ зайшовъ ажъ въ Римъ, де вступивъ въ коллегїю св. Атанасїя. Въ столицї свѣта єзуиты полюбили талантливого Украинца, котрїи швидко познакомивъ ся не тблько зъ литературою класичною, але й зъ цѣлымъ апаратомъ тогочаснои науки богословскои. Въ 1702. роцѣ вернувъ ся бнѣ на Украину и принявши опять вѣру православному постригъ ся въ черцѣ и ставъ учителемъ въ Кїївскбї коллегїи, котру Петро В. (1707) перетворивъ въ академію. Тогдѣ-то уложивъ Теофанъ поетикку и напи-

комедія въ 5 дѣяхъ п. з. „Владиміръ, вспякъ славенороссійскихъ странъ князь и повелитель... въ православной академіи Могиллянскоі Кіевскоі на позоръ россійскому роду отъ благородныхъ россійскихъ сыновъ добръ zde воспитуежыхъ... лѣта Господня 1705., іюля 3. дня показанный“; — б) драма въ 5 дѣяхъ п. з. „Милость Божія, Украину отъ неудобъ носимыхъ обидъ людскихъ чрезъ Богдана Зьновія Хмелницкаго, преславнаго войскъ запорозскихъ гетмана, свободившиа, и дарованными ему надъ Ляхами побѣдами возвеличившиа, на незабвенную толкиихъ его щедротъ память репрезентованная въ школахъ Кіевскихъ, 1728. лѣта“¹⁾.

Въ трагедо-комедіи „Владиміръ“ выступаютъ на сцену отъ-сей особы: Володимиръ, великій князь Кіевскій, философъ грецкій, котрый наклонюе его до вѣры христіаньскои, три поганьскій жрецъ²⁾: Жериволь, Куроядъ и Піаръ, та й два полководцѣ, Мстиславъ и Храбрый. Крѣмъ сихъ осбѣвъ являє ся ще духъ Ярополка, щѣ выринувъ изъ „ада“, якъ тѣлько дѣбанавъ ся, що братъ его Володимиръ хоче прийати вѣру христіаньску. Въ пер-

савъ трагедо-комедію „Владиміръ“, котру студенты представили на школьній сценѣ въ липню 1705. р. Мабутъ написавъ бнѣ такожь драму п. з. „Милость Божія“. — Петро В. полюбивъ Прокоповича и вѣлѣвъ ему (1716) переселитись въ Петербургъ. Тутъ бувъ бнѣ головнымъ речникомъ реформъ сего царя и помагавъ ему осушити великій его пляны въ политцѣ державной. Коли Петро В. хотѣвъ завести св. Синодъ, то Прокоповичъ написавъ (1720) „Духовный регламентъ“ и бдѣ тогдѣ бувъ душею новои тои институціи духовнои. Царица Катерина I. именувала его (1725) архієпископомъ Новгородскимъ. Прокоповичъ написавъ багатотворѣвъ богословскихъ, политичныхъ и историчныхъ. Умеръ 8. вересня 1736. р.

¹⁾ „Историческія пѣсни малорусскаго народа съ объясненіями Вл. Антоновича и М. Драгоманова“. Томъ II. Выпускъ I. Кіевъ 1875; стор. 141—164.

²⁾ жрецъ — священникъ поганьскій.

шôмъ актѣ духъ Ярополка звѣщае Жериволю будущу недолю, и про-те сей жрецъ готовится ся вступити въ боротьбу зъ Володимиромъ. Въ слѣдующихъ трехъ актахъ дѣя розвивае ся, а въ пятôмъ актѣ проявляє ся катастрофа: руина болванôвъ и приняте христiянства. Трагедо-комедiя Прокоповича кôнчить ся хоромъ апостола Андрѣя й ангелôвъ. Въ сѣмъ творѣ драматичнôмъ находятъ ся подекуды такi живi, комичнi сцены, котрi скорше могутъ належати до якои интерлюдiй, нѣжь до поважнôй драмы. До такихъ шутливыхъ мѣсть належить характеристика поганьского жреца Жериволя, про которого другiй жрецъ Пiарь розказуе отъ-се своему товаришеви Курояду :

*„Видѣхъ, когда напитанный
Многими онъ жертвами лежаше во гладь,
А чрево его бляше превеликой кладъ
Подобное. Обаче въ сытости толикой
Знаменiе бысть глада и алчбы великой.
Скрежеташе зубами на-мнозь безъ мры,
Движа уста и гортать, и достойно впръ
Слово твое, Пiаре! время не имѣеть,
И во снѣ жретъ Жериволь“.*

Богатырь трагедо-комедiй, Володимиръ, являє ся реформаторомъ Руси, щô бажае сѣ просвѣтити наукою, видячи, щô пôтъма духова есть причиною всякой недолѣ. Про-те Прокоповичъ вкладае ему въ уста ось-такi просвѣтнiй слова :

*„Родъ нашъ жестокъ и безсловный,
И письменъ ненавидѣй есть сему виновный“¹⁾.*

Выше ôдъ трагедо-комедiй „Владимиръ“ стоить дра-

¹⁾ Н. Тихонравовъ, Трагедокомедiя Феодана Прокоповича „Владимиръ“. (Журн. министр. народн. просв. 1879, май).

ма „Милость Божія...“ Петровъ замѣчає¹⁾, що єв написавъ Теофанъ Трофимовичъ, котрый въ 1728. р. бувъ учителемъ поетики въ академіи Кіівській. Драма сея була написана саме-тогдѣ, коли Украинцѣ сподѣвались, що Петро II. поверне назадъ колишню ихъ автономію. Той бо царь вступивши на тронъ, скасувавъ (1728) малоросійську коллегію, заведену Петромъ Великимъ, позволивъ опять вибирати гетьманѣвъ вольными голосами и звелѣвъ уложити збѣрникъ права Магдебургскаго та Статута Литовскаго. Въ тѣмъ часѣ (1720) Самѣйло Величко написавъ свою лѣтопись про Богдана Хмельницкаго, изъ-за чого грамотѣвъ могли справдѣ користуватись богатымъ матеріяломъ лѣтописнымъ и звеличити „второго Мойсея“ въ творѣ драматичнѣмъ. Однакже авторъ драмы, великій прихильникъ реформъ Петра В., забувъ про свою Украину, що побивалась лихолѣтемъ, и хотѣвъ погодити патріотизмъ українскій зъ симпатіями для порядкѣвъ російскихъ, изъ-за чого *Смотряніе* до Украины ось-такъ бдзыває ся :

*„Непобѣдиміи на земли и на моръ
Монархи російскіи, поборники суше
Иже благочестія, зловѣрныхъ бодуще,
Тебѣ въ твоєй потщатся пособляти нуждѣ.
Не лишатъ тя помощи своєй, аки чужды.
Подъ тымъ непроломимымъ щитомъ пребывая,
Аки на твердой скаль себе утверждая,
Посмѣешься всѣмъ вътрѣмъ...“²⁾*

„Дѣйствія“ драмы суть вельми короткы, по-за-якъ выповнюють ся однимъ або двома „явленіями“ (сценами). Въ двѣ першѣй, третѣй и пятѣй выступає „хоръ“, що

¹⁾ „Очерки изъ исторіи украинской литературы XVIII. вѣка“. Кієвъ 1880; стор. 51.

²⁾ „Историч. пѣсни малорусс. народа“, томъ II., стор. 161.

въ акціи бере живу участь. Именно першій хоръ, въ котрѣмъ „муза и Аполло грядущую Ляхомъ погибель предвозвѣщають“, вызначуе ся справдѣ окрасою поетичною. Коли ѡдтакъ Хмельницкій поборовъ „Ляхѡвъ“ на Жовтыхъ Водахъ (5. мая 1648), то третій хоръ мѡгъ сему побѣдникови заспѣвати ось-таку похвальну пѣсню:

*Въчной похвалы отъ насъ есть достоинъ,
Храбрый на земли и на морь воинъ,
Войскъ запорожскихъ Хмельницкій старѣйшій,
Вождь изряднѣйшій.
Отечество надъ вся паче возлюбивый,
И его ради ни-во-что вмѣнивый
Роскоши, покой, корысти, интраты,
И всѣ приваты...¹⁾*

Мѣжъ-тымъ, коли ученій грамотѣ по правиламъ поетики списували мистеріѣ та нишій школьні драмы въ мовѣ книжнѡй, найшовъ ся якійсь тямущій самоуецъ, котрый вѣдай не знаючи схолястичныхъ выкрутасѡвъ, на основѣ практичної дѣйстности представивъ правду суспѣльно-моральну въ мовѣ зрозумѣлѡй. Се бо незвѣстный намъ авторъ въ кѡнці XVII. вѣку, або въ першихъ рокахъ XVIII. в. написавъ драму пѡдъ заголовкомъ „Розмова во кратцѣ о душѣ грѣшнѡй, судѣ прилявшѡй отъ судии справедливаго Христа Спасителя“. Авторъ хотѣвъ показати идеаль справедливого суду людского, про-те въ одноактовѡй драмѣ зъобразивъ ѡнъ судѣ Божій надъ душею грѣшника. Навпередъ въ коротенькомъ прологу высказуе ся, що „не такъ судѣ той якъ звикли описовати люде, въ остатний день предъ Сыномъ Бога Отца буде“. Въ першѡмъ „видоку“²⁾ архангель Михаиль выкликуе мерцѣвъ зъ грѡбѡвъ, щобы встали й були свѣдками справедливого суду

¹⁾ *ibid.*, стор. 163.

²⁾ видокъ — сцена.

Божого. Въ другомъ „видоку“ Судія приказує архангелу Михаїлу ввести виновату душу, котра видячи, що не зможе боронитись, готова безъ суду пойти до пекла; ѳдтакъ кидає ся на неѳ дїяволь, але ангель „охранитель“ домагає ся, щоби судъ ѳдбувъ ся свободно. Судія звѣщає, що душа дѣйстно провинила и велить подати книги, де вписано би дѣла. Дїяволь показує „списку“, щѳ въ нѣй ѳнъ списавъ поганї дѣла грѣшнои душѣ. Душа старає ся оправдати свои проступки и просить Судїѣ, щѳбъ ѳѣ помилувавъ. Тогдѣ ангель „охранитель“ звѣщає, що має въ себе списанї и добрї дѣла тои душѣ, изъ-за-чѳго Судія приказує зважити добрї и злї дѣла „на шалѣ“, почѳмъ покаже ся, чи тая душа буде карана, чи буде свободна. Въ „видоку“ третѣмъ ангель „охранитель“ присмотрює ся вазѣ, але „*эти дѣла добрыхъ преобладаютъ*“, про-те ѳдступає ѳнъ ѳдъ душѣ. Въ „видоку“ четвертѣмъ душа хоче оправдатись въ послѣднѣмъ словѣ, „*але сумленя и дїяволь оную звитяжаютъ*“. Такъ скѳнчено слѣдство и доходженє карне, и ѳдтакъ въ „видоку“ пятѣмъ Судія пытає апостолѳвъ „о сентенцію“. Одинацять апостолѳвъ кажуть, що душа єсть виновата, одинъ тѳлько Іоаннъ просить Судїѣ, щѳбы помилувавъ душу грѣшну. Въ „видоку“ шестѣмъ и остатнѣмъ Судія выдає на грѣшну душу „декретъ“, „*аби по дѣломъ отнесла заплату*“¹⁾.

Въ сѣмъ суспѣльно-моральнѣмъ творѣ драматичнѣмъ визначують ся самї людянї прикметы суду, а то процесъ карный, оборона, оцѣненє доказѳвъ и заявленє мнѣня дванацяти судїѣ.

¹⁾ „Судъ Божїй надъ душой грѣшника“. Южно-русская религиозная драма конца XVII ст. („Кїевская Старина“. Томъ IX, стор. 289—305).

3. Интермедіѣ або интерлюдіѣ.

Хоча грамотѣ рускї намагались подекуды въ религійныхъ творахъ драматичныхъ оживити неподвижну повагу мистерій своимъ питомымъ, народнымъ свѣтглядомъ, то все-таки тї писаня оставались школьними драмами, котрыми звеселялись именно студенты коллегіѣ въ часѣ свобѣднѣмъ ѡдъ наукъ. Люде неписьменнї не могли любитись тыми комедіями, трагедіями и трагедо-комедіями, котрї списувано пѣсля правилъ середньовѣчної, сухої теоріѣ драматичної. Змѣркували скоро письменники, що для тыхъ незрячихъ людей годить ся лекша пожива духова, що имъ можуть подобатись лишъ короткї сцени, взятї зъ житя щоденного. Про-те межї актами мистерій представлялись вже въ XVII. вѣцѣ сцени шутливї, щѡ въ мовѣ книжникѡвъ звались „интермедіями“ и „интерлюдіями“, або „междуброшенными забавными игралищами“. Тї интермедіѣ не вязувано орґанично зъ поважными школьними драмами, и зъ-за того могли они розвинутись въ комедіѣ народнї.

Митрофанъ Довгалевакїй, професоръ поетики въ академії Кїввскѡй, въ своѣмъ учебнику „Садъ пїитическїй“ (1736—1737) пише про комедію отъ-се: „Въ комедіи вьводятся лица легкїя, какъ-то: господарь, Литвинъ, цыганъ, Козакъ, еврей, Полякъ, Татаринъ, Турокъ, Грекъ, Италїянецъ“¹⁾. По правиламъ же „пїитики“ (поетики) Георгія Кониского²⁾ (1746—1747) „комедія пишеться словами шу-

¹⁾ Н. Петровъ, „Старинный южно-русский театр и въ частности вертепъ“. („Кіев. Старина“, т. IV., 1882; стор. 461).

²⁾ Георгій Конискїй родивъ ся въ Нѣжинѣ 1717. р. и вчивъ ся въ академії Кїввскѡй. Опѣсля бувъ ви учителемъ, префектомъ и ректоромъ, а въ 1752. р. поставлено его архимандритомъ Кїввского брацкаго монастыря. Въ 1755. р. посвящено его въ епископа Могилевского, а въ 1783. р. одержавъ ѡнъ титулъ архїєпископа (бѣлоруского). Умеръ 13. лютого, 1795. року.

вочными, низкими, обыденными, — слогом простымъ, деревенскимъ, мужицкимъ“. Сїя правила о комедіи бдносились именно до писаня „интермедій“.

Зъ-помѣжь „интермедій“, доси звѣстныхъ, суть безперечно найдавнѣйшими тїи два забавнїи творы руско-украиньскїи, якїи найдено въ давнѣй польскѣй мистеріи п. з. „Tragaedia albo wizerunek śmierci przeświętego Chrzciela, przesłańca Bożego, na pięć aktów rozdzielony. Przydane są i intermedia dwoje, napisany przez Jacoba Gawattowicza, Leopolię, nauk wyzwolonych i philozophiei bakalarza. Odprawowany w Kamionce na jarmark, przypadający na dzień tegosz Jana świętego Chrzciela. Roku pańskiego 1619. Drukowany na przedmieściu Jaworowskiem u s. Mikołaja“ (4°)¹). — Рукопись сихъ двохъ интермедій въ польскѣмъ переписаню збереглась польскимъ писателемъ Осипомъ Игнатомъ Крашевскимъ.

Въ першїи интермедіи выступають на сцену два мужики: Стецько и Клишко. Стецько, господарь сѣльскїи, грошовитый але придурковатый, вертає зъ ярмарку домѣвь, накупивши собѣ горшкѣвь. До него пѣдходить хитрый Клишко. Звѣдавшись про велике майно Стецька, Клишко оказує охоту пѣйти до него на службу. Той обѣцуює, добре его кормити, и ѣдтакъ Клишко звѣщає, що вмѣє звѣрей ловити. И осьъ показує Стецькови мѣшокъ зъ лисицею, що єв нѣбы-то въ лѣсѣ вловивъ и каже своему будущому господарю, щобъ купивъ собѣ лисицю. Стецько радъ бы „звѣрка“ оглянути, але Клишко каже:

Цѣле свое житє боровъ ся Коняскїи зъ противниками Руси „за права и вольности“ своего народу. Кажуть, що бнѣ бувъ авторомъ „Исторїи Русовъ или Малой Россїи“, котру выдано въ Москвѣ 1846. р. (Порѣвн. стор. 256. замѣт. 1.)

¹) „Двѣ южно-русскіи интермедїи начала XVII. в.“ („Кїев. Старица“, т. VII., 1883; стор. 652—664).

*„Ище быстрый, теперъ зъ лѣса, утюкъ-бы мѣнь до бѣса.
Дома його оглядаєшь, гей-же хороший — пузнаєшь“.*

Та отъ, въ мѣшку бувъ кѣтъ, а простодушный Стецько не бачивши лисиць, торгує єв за чотыри „осмаки“. Господарь бере ся розвязувати мѣшокъ, мѣжь-тымъ Клишко ѡдходить незамѣтно, захопивши Стецьковѣ горшки та сукману. Наконецъ Стецько ѡдкрыває мѣшокъ, ажъ ось выскакує кѣтъ и втѣкає въ поле. Зажуреный Стецько падькає-горює изъ-за того, що кота въ мѣху купивъ, та отъ небавомъ бачить, що „бѣсъ“ забравъ єму горшки и сукману. И пѡдходить до него опять Клишко, перебранный въ иншу одежду, кладе горшки Стецьковѣ по-сторонь, прикрыває ихъ сукманою та присыпує травою. Ѳдтакъ розпытує Стецька про єго бѣду и заявляє готовѡсть ѡдшукати пакостника, кажучи, що сей скривъ ся десь тутка въ травѣ. Опѣсля оба глядають того злодѣя. Клишко показує на сукману и впевняє Стецька, що се лежить той, що забравъ горшки й сукману; и ѡдтакъ каже: *„Ну-жъ, тою палицю гараздъ його по хребтъ, же змажетъ травцю насокою!“* Стецько мотлошать палицею свои горшки, думаячи, що побиває злодѣя. Почувши-жъ трескѡтъ горшкѡвъ и дѡзнавшись про новый ѡбманъ Клишка, Стецько плаче та йде жалуватись панови. А Клишко чванить ся, що єму повелось двѣчи ѡбманути одного чоловѣка, та й каже: *„пойду ище та знайду, кого ошукати“.*

Друга интермедія Гаваттовича має ще бѡльше приєметъ творчої фантазїи народной. Ось и змѣсть єи: Два мужики зъ Городка, Максимъ и Грицько продали на ярмарцѣ въ Камѣнцѣ¹⁾ свои волы и верталн домѡвъ. До нихъ приставъ Денись зъ Каменця подѡльского. Въ до-

¹⁾ Камѣнка — вѣдай Камѣнка струмялова, гѡродъ повѣт-
товый въ Галичинѣ.

розв' всѣ три зголоднѣли, а хлѣба нѣ у кого анѣ шматка. Аж ось зачули они запахъ пирога, стали шукати и найшли въ травѣ одинь-однѣсѣнній пирѣгъ. Якъ же тутъ тромъ подѣлитись пирогомъ однимъ? Хитрый Денись порадивъ товаришамъ лячи спати, и кому принести ся найкрасшій сонъ, тому й дѣстане ся пирѣгъ. Така рада подобалась Максимови й Грицькови; они кладуть ся спати, а коли оба заснули, Денись крадькома вѣсть пирѣгъ и сейчасъ будить товаришѣвъ та каже имъ оповѣдати, що кому снилось. Максимъ розказує, що снилось ему, мабуть-то бувъ въ небѣ, видѣвъ тамъ Святыхъ и самого Бога, що сидѣвъ тамъ за столомъ, на котрѣмъ було мясо, поросята, печені курята та инші ласощѣ. Грицько-жь оповѣдає, що снилось ему пекло зъ муками, котрі и онъ терпѣвъ. Тогдѣ хитрый Денись сказавъ обомъ ось таке: Коли я собѣ лежавъ, ангелъ пѣрвавъ мене за волося та посадивъ на небѣ. Тамъ видѣвъ я, якъ ты, Максиме, вѣвъ до-нехочу, и я просивъ тебе, щобъ ты менѣ давъ хочъ дрѣбку чого, а ты сказавъ: „та-жь тамъ пирѣгъ!“ — та й ангелъ озвавъ ся: „вже ты не треба тутъ!“ Бачивъ я й тебе Грицьку въ пеклѣ, и ты кричавъ: „Не увидишь мене бѣльше; возьми пирѣгъ, щобъ тамъ маєшь, та зѣвжь, бо на вѣчній вѣки тутъ буду терпѣти муки!“ И той ангелъ зновъ мене тутъ поставивъ, та й я зѣввъ пирѣгъ. — Обманені Максимъ и Грицько сердять ся на Дениса, а онъ удає, мовь-то не може второпати, чого они такі лихі на него та й каже: „Ось бѣда! згѣсти пирога казали, та ся розгнѣвали“. Обомъ мужикамъ не стає терпцю и гонять збыточника до бѣса. Денись же бѣходячи каже: „Коли-мъ пирога згѣлз, не даю... та южъ ся зъ вами жегнаю“.

Про обѣ сї интермедіѣ написавъ П. Кузьмичевскій наукову розвѣдку въ Кіѣвскѣй Старинѣ¹⁾. Онъ добачає

¹⁾ „Старѣйшія русскія драматическія сцены“. („Кіев. Старина“, томъ XIII, 1885; стор. 371—407).

жерело першої інтермедії в німецьких анекдотах, причеплених до особи дотепного весельчака Till-a Ulen-spiegel-a. Іменно зам'чає Кузьмичевській, що ті анекдоти з початком XVI. в'їку (1519) збравъ и видавъ Тома Мурнеръ. По думц'ї того вченого мужа мус'їли появи-тись з к'нцем XVI. в'їку вже й польскій переклади й переробки тихъ опов'дань, б'дки (а може й прямо з Н'меччини) Гаваттовичъ взявъ основу до своєї інтермедії. Щ'о-до другої інтермедії, то варіант' мотиву єи жєне казкою в устахъ українського народу¹). А вже-ж' же-рело якъ інтермедії, такъ и устного народного опов'даня Кузьмичевській добачає в' далекої давнині и виводить єго ажъ з Індії черезъ Персію, Арабію и старо-жид'овску литературу, б'дки тєє опов'данє перейшло до Європи и попало в' старий зб'рникъ исторій и анекто-т'в'ъ, зв'їстний п'дъ именемъ „Gesta Romanorum“, щ'о єго часто перекладано на р'ожні європейскій язики, в' т'м' числ' мабуть такожъ на мову польску и руску (б'ло-руску). И. Франко опов'щаючи сю розв'їдку Кузьмичев-ського, зам'чає, щ'о „своимъ досл'їдомъ старавъ ся ав-торъ розкрити одинъ изъ вплив'в' заходно-європейского б'дродження на нашу Русь, котре началовъ було в' XVI. в'їц' п'сля довгого и тяжкого упадку XIII—XV. в'їку“²).

Були ще инші інтермедії в' релігійнихъ рускихъ драмахъ, прим'ромъ в' драм'ї р'здвяної и пасхальн'ї Митрофана Довгалевського. Драма р'здвяна зове ся „Комическимъ д'їствіємъ“ (1736). В' н'їй єсть пять сценъ и пять інтермедій, по-м'їжъ котрими визначає ся

¹) Тая українська казка находить ся в' зб'рнику Аєана-сьєва п. з. „Народныя русскія сказки“. 1873. кн. III., стор. 480—482. — Пор'бн. „Стар'їшія русскія драматическія сцени“. — П. Кузьмичевського, стор. 384. 385.

²) „Зоря“, 1886; ч. 4., стор. 65.

именно интермедія третя, де козакъ въ патріотичнѣмъ монологу отъ-се говорить:

„...Буду Турковъ воевати, мечемъ слави добувати,

Буду воевати. (2)

*Кармазини з луданами, шати драти зъ султанами,
Совесьмъ буду брати, з очей не спускати.*

*Егей, колибъ впять якъ була козацкая слава,
Щобъ роспустилась всюди якъ перами пана,
І щобъ зацвѣла знову якъ рожса у льть,
Якъ Богъ позволитъ побратъ турецкій дѣти,
Або Ляховъ на той часъ трапится поймати,
І сьмъ кѣмъ козацкимъ по ребресахъ дати“¹⁾.*

Драма пасхальна Довгалева, написана п. з. „Властотворный образъ челоуколюбя Божія“ (1737), має такожъ пять интермедій. Ихъ списавъ авторъ зъ поглядомъ на головну дѣю въ драмѣ, и про-те мѣжь интермедіями а самымъ творомъ драматичнымъ добачаемо тутъ якусь звязъ и паралелю въ змѣстѣ. Такъ въ сѣмъ творѣ видимо аналогію мѣжь деякими сценами самой драмы а одвѣтными частинами интермедій. Въ першѣй сценѣ драмы *Совѣтъ Божій и Правосудіе Господне* спорять мѣжь собою про сотворене чолоука, — ихъ приміряе *Милость Божія*. Одаткъ и въ першѣй интермедіи виходять два мужики-рыбалки, щѣ сперечають ся мѣжь собою про мѣсце, де бы поставити сѣти; ихъ приміряе третій мужикъ. Въ другѣй сценѣ „Властотворного образа“ *Милость Божія* вводить чолоука въ рай и заказуе ему ѣсти зъ дерева жизни, грозячи за нарушене тои заповѣди всякою бѣдою. Чолоукъ обѣцюе сповнити заповѣдь, але *Прелесть* склонюе его зѣѣсти одъ заказаного овоча.

¹⁾ Н. Петровъ, „Очерки изъ исторіи украинской литературы XVIII. вѣка“. Кіевъ 1880; стор. 70. 71.

Въ паралельно́мъ мѣсци интерлюдіѣ другої видимо, якъ чортъ несе жида и заказує ему вѣсти хлѣба. Жидъ каже, що вволить волю чорта, та отъ, ледво чортъ одбійшовъ, скортѣло жида попофѣсти хлѣба; за те обѣцявъ вздержатись одъ вѣды свинины. Але-жь на саму згадку про свинину тече ему слинка зъ рота, а тутъ являє ся цыганъ, и ще бѣльше дразнить жида свининою. Въ третѣй сценѣ драмы чоловѣкъ сумує-горює зъ-за того, що не зберѣгъ ся одъ спокусы и що переступивъ заповѣдь Божу, а *Правосудіє Господнє* за нарушенє заповѣди одбирає чоловѣкови дорогу одєжу и всяку окрасу. Въ третѣй же интермедіѣ мужикъ сварить на сына за те, що бѣгъ не допильнувавъ на возѣ пирогѣвъ и про-те не купує сынови обѣцянои шапки. — Въ пятій сценѣ драмы *Милость Божія* освободжує „стенящихъ и вопіющихъ праведныхъ во адъ“, приказавши діяволу и смерти вывести ихъ зъ пѣтьмы „адскои“, а въ пятій интерлюдіѣ козакъ освободжує зъ неволѣ закованыхъ мужикѣвъ, запроданныхъ Ляхомъ жидови¹⁾. — Интерлюдіѣ Георгія Кониского въ вго трагедо-комедіѣ „о воскресеніи мертвыхъ“ (1747) не мають тої стѣйности литературнои, якою вызначають ся интермедіѣ Довгалевского, але й они суть вѣрнымъ образомъ суспѣльного побуту украиньского, поза-якъ згадують про деякі обычаѣ и забобони хлѣборобѣвъ. Конискій виводить на сцену жидѣвъ, Ляхѣвъ, Москальѣвъ, цыганѣвъ, Литвинѣвъ и и., представляючи ихъ зъ такими характерами, зъ якими они малюють ся въ украиньскихъ сатиричныхъ казкахъ.

4. Драмы вертепнѣ.

Коли мистеріѣ и прочіѣ религіѣннѣ драмы зъ интермедіѣми неграмотному людови мало були звѣстнѣ, по-

¹⁾ „Кієв. Старина“, т. IV., 1882; стор. 463. 464.

за-якъ були продуктомъ школы, то драмы вертепнѣ стались на Руси вельми популярными, томѹ-що они основувались не тѣлько на библійномъ оповѣданю про Рождество Исуса Христа, але й на народныхъ обрядахъ, щѣ зачаткомъ своимъ були подекуды поганьскими. Всѣ важнѣйшѣ забавы и обрядовѣ церемоніѣ въ давнѣй Руси бѣдбувались пѣдъ доглядомъ скоморохѣвъ, щѣ устроювали нарѣднѣ игры въ праздникъ рождества и воскресеня бога-сонця. По причинѣ же, щѣ тѣ народнѣ свята поганьскѣ святковано въ тѣмъ часѣ, коли Христіане веселились праздниками Рождества и Воскресеня Христоваго, то пѣсля принятя правдивои вѣры на Руси деякѣ поганьскѣ звычайѣ увѣйшли мѣжь тѣ народнѣ обряды, щѣ вязались зъ обрядами церковными. Тогдѣ скоморохи тратили щоразѣ бѣльше свое значенѣ въ справахъ обрядовыхъ и зъ годомъ-перегодомъ ставались весельчаками въ народныхъ забавахъ. На Бѣлоруси прозвались они *волочевниками*, щѣ й доси въ свята рѣздвянѣ ходять на селѣ по хатахъ и розвеселяють господарѣвъ всякими шутками; на Руси-Украинѣ же ролю давныхъ скоморохѣвъ обняли колядники, щѣ теперъ побѣчь колядѣ церковныхъ спѣвають стародавнѣ колядки поганьскѣ, въ котрыхъ славлять именно бога-сонце. Одаткъ волочевники й колядники подавали богатый матеріалъ для тыхъ вертепныхъ драмъ, щѣ бѣносились до святъ рѣздвяныхъ. Впрочѣмъ мѣжь иншими обрядами поганьскими задержано на Руси доси обычай, ходити на „родины“ до Богородицѣ на другій день Рѣдва Христоваго, причѣмъ жѣнки несуть въ церковь хлѣбы, пироги и т. и. Про сей обычай згадуе одинъ грамотѣй, щѣ прозвавъ ся „христолюбцемъ“. Онъ каже, щѣ христіане спѣваючи тропарь пресвятѣй Богородици бѣдають поклѣнѣ „роду и рожаницамъ“¹⁾.

¹⁾ ibid., стор. 455. — Про „Рода“ и „Рожаницѣ“ гляди стор. 58.

Такъ отже поббчъ шкбльныхъ драмъ розвинулась драма вертепна, що й доси представляє ся на Руси-Украинѣ въ такъ-званбмъ вертепѣ. Вертепомъ зове ся маленькій домикъ, заввышки зо два аршини, а завширшки въ пбвтора аршина, зъ двома бддѣлами, горѣшнимъ и долѣшнимъ. За задною стѣнкою вертепа скриває ся той, що єсть неначе режисеромъ драмы: бнѣ водить куклы (фигурки) щелинами, прорѣзаными въ помостѣ театру, и говоритъ за нихъ всѣлякими голосами, одвѣтно ролямъ лицъ дѣввыхъ. Въ горѣшнѣмъ бддѣлѣ являє ся св. Родина и бдбуває ся дѣя рбздвяна пбсла оповѣданя библійного, въ долѣшнѣмъ же бддѣлѣ проявляють ся сцены свѣтскій зъ житя народного. Такій вертепъ носили давнѣйше бурсаки Кіѣвскій по дворахъ и хуторахъ, теперъ же ходять зъ нимъ колядники, щобы звеличити Рбздво Спасителя драмою вертепною.

Кажуть, що вертепна драма звѣстна була вже въ кбнци XVI. вѣку¹⁾. А вже-жь Н. А. Маркевичъ бувъ першимъ, що въ 1860. р. надрукувавъ одну вертепну драму²⁾. Опбсла списавъ таку драму вельми 'бережливо Г. П. Галаганъ въ Сокиринцяхъ, губерніѣ Полтавской. Се бо зайшли були въ 1770. р. до єго прадѣда Кіѣвскій бурсаки зъ вертепомъ и передали текстъ драмы вертепной зъ нотами до спѣву мѣсцевому хорови спѣвакбвъ. Симв способомъ тая драма удержалась въ Сокиринцяхъ до сєго дня, и хочъ бдъ 1770. року могли вдѣятись въ текстѣ деякі

¹⁾ Е. Изопольскій видѣвъ на Украинѣ въ Ставищахъ давній вертепъ зъ означенемъ 1591. року. („Малорусскій вертепъ“ въ Кіев. Старинѣ, т. IV., 1882., стор. 2.; — порбви. „Athenaeum, pismo zbiorowe“; wydawca J. I. Kraszewski. Oddział trzeci, tom III. Wilno 1848; p. 60—68)

²⁾ „Обычай, повѣрія, кухня и напитки Малороссіянъ“. Кіевъ 1860.

змѣны, то все-таки тая драма въ засновку своѣмъ есть та-сама, якою була передъ сотнею лѣтъ.

Въ сѣмъ вертепѣ представляе ся перша часть драмы пѣсля оповѣданя библійного. Въ другѣй же части проявляють ся сцены свѣтскій, чисто-народнѣй. Навпередь выступаютъ дѣдъ и баба, солдатъ и красавиця. Они говорятъ про Рѣздво Иисуса Христа и про смерть Ирода, и зѣ-за того тѣлько въ явахъ сихъ особѣ видимо звязъ другой части драмы зѣ першою. Впрочемъ выступаютъ на сцену всѣлякѣй особы, нагадуючѣй суспѣльну жизнь на Украинѣ въ половинѣ вѣку минувшого. Одакъ являе ся гусаринъ и мадярка, щѣ танцюють пѣдъ звуки пѣснѣ : „Гусаръ коня наповавъ...“ Выѣзжае цыганъ на кобылѣ „брыкучѣй“ : слѣдуе комична сцена мѣжь цыганомъ, его сыномъ и цыганкою. Опѣсля приходитъ польскѣй панъ зѣ своєю жѣнкою и зѣ молодымъ хлопомъ. Ледви ставъ той панъ въ польскѣй мовѣ, прикрашенѣй русчиною, чванитись своєю ѣдвагою, якъ ось загомѣла за сценою пѣсня Запорожця :

„Та не буде лучше,
Та не буде краще,
Якъ у насъ, та на Украинѣ!
Що немає жида,
Що немає Ляха:
Не буде измѣны!“

Зачувши пѣсню Запорожця, панъ-хвастунъ швидко втѣкае, а на сцену входитъ Запорожець. Онъ далеко вышѣй ѣдъ всѣхъ прочихъ фигурокъ вертепа и вызначуе ся вдачею лицарскою. Коли панъ пустилъ ся на втѣкача, Запорожець выголосивъ монологъ довгѣй и вельми важный изъ-за историчныхъ мотивѣвъ мовы. Входитъ на сцену шинкарка Феська. Обѣе шуткують и танцюють козачка, та небавомъ выганяе Запорожець примховату

Феську и танцює самъ-одинъ. Але Феська чарбвниця мстячись Запорожцеви посилає двѣ змѣи, котрѣ кусають его, изъ-за чого онъ бажає, щобы прийшла цыганка поворожити. И справдѣ являє ся цыганка и бдвертає бдѣ него недугу, а коли домагає ся платы, то онъ дає їй прочухана и гонить єѣ геть бдѣ себе. Бдѣ такъ втомившись, захотѣвъ Запорожець чого напитись, „бо такъ щось дуже на языку сухо“. Пбдходить отже до боковыхъ дверѣй, щб ведуть до шинку Феськи. Онъ кричить, щобы Феська бдчинила, а коли шинкарка его не слухає, то онъ розбгнавшись высаджує дверѣ лобомъ. Слѣдує комична сцена мѣжь жидомъ-арендаромъ а Запорожцемъ. Козакъ въ похмѣлю падає на землю, а жидъ починає его душити колѣнами; та отъ, Запорожець махнувъ булавою, а жидъ паде на землю неживый. Потбмъ приходить чортъ, взяти вбитого жида, а Запорожець вытручає геть чорта зъ жидомъ, та самъ танцює. А вже-жъ наконецъ и сѣчовикъ дуже вморивъ ся, „мовь коло плуга два днѣ возивъ ся“. Кладе ся отже спати; ледви-жъ заснувъ, ажъ ось входять два чорты и напавши на Запорожця хочуть его задушити. Козакъ проспавшись хапає одного зъ нихъ за хвбстъ и каже:

„Що се таке я пбймавъ?

Яка се птичка:

Чи перепеличка,

Чи не синичка,

Що не дыше,

Та тблько головкою колыше?“...

Козакъ силує чорта до танцю, а коли бнъ стоить неподвижно, то сѣчовикъ бє его булавою, — бдѣ такъ чортъ утѣкає. Тогдѣ розкаявъ ся козарлюга и бажає бдстати попа. Являє ся пбпъ унѣтскѣй, але Запорожець геть его выганяє. Потбмъ танцює и виходячи говорить:

„Щожь, панове? По сѣй мовѣ
Будьмо здоровѣ!

Зѣ пѣснѣ слова не выкинешь...

А щѣ було, то барзо прошу про те не поминати,
Бо вже пѣду теперь вѣ курѣнь вѣвку доживати...“

Наконець являє ся Климѣ и жѣнка его зѣ свинею
и зѣ козою. Климѣ уганяючись за свинею каже, що
хоче вже сѣ дякамѣ на школу дати, бо й такѣ она шкѣд-
лива. Приходить цыганѣ и каже Климови :

„Отдай намѣ вѣ... до шатра :

Мы вѣ научимѣ халяндры танцьовати,

То вже тодѣ не буде вона вѣ горѣды скакати“.

Климѣ не слухае цыгана та й гонить его бѣдѣ себе,
почѣмѣ входить дякѣ („кондякѣ“). Климѣ дае ему свиню
вѣ дарѣ, „нехай“, каже, „черезѣ тынѣ не скаче!“ Дякѣ
радуе ся такому дарови и прикликуе Иванця школяра :

„Ци, ирци, фертикѣ Иванецѣ!

Спѣши сюды зѣло,

Климий сотворивѣ намѣ честь,

Давѣ свиняче тѣло!“

И входить Иванецѣ, та й каже : „*Азѣ путешествую :*
кое ваше дѣло?“ — а дякѣ бѣдповѣдае : „*Взѣмѣ сѣе бремя,*
неси вѣ наши клѣтки!“ Иванецѣ бѣдходит зѣ свинею, а дякѣ
словомѣ церковнымѣ дякуе Климови за дарунокѣ. Климѣ
тѣшит ся, що теперь уже не потребуе платити дякови
за науку сына. Ажѣ ось нагадавѣ собѣ, що у нихѣ е ще
коза. Выгонае отже сѣ на сцену : коза ховае ся пѣдѣ
тронѣ Ирода. Климѣ думае, що коза пропала, та неба-
вомѣ находит сѣ; хотячи-жѣ козу схопити вѣбивае сѣ
необачно. Тогдѣ бѣнѣ падькае-горюе изѣ-за своєї втраты.—
Драма вертепна кѣнчить ся явою „нищого“ Савочки. Зѣ
торбою вѣ рукахѣ пѣдходит бѣнѣ до краю сцены и про-
сит публику о датки добровѣльной кажучи :

...„Хто дасть шагъ, а хто рубъ,
 Прийму и копійку,
 На дощечку, на клепало —
 Хто що вкине, то пишѣть — пропало!“¹⁾

Вертепними драмами користувались Митрофанъ Довгалевскій и Георгій Конискій пишучи свои інтермедіѣ, однакже сценамъ зъ народного житя надавали оба сѣ грамотѣѣ прикметы драмы школьної. А вже-жъ по упадку козачины вертепнї драмы не могли природно розвиватись. На Украинѣ прорвалася вже давно тая дѣва нитка, що вязала вертепъ зъ исторією козачины; бдтакъ въ Галичинѣ тї подѣѣ зъ часѣвъ панщины, котрї являлись на сценѣ въ вертепѣ, жиють теперъ лише въ згадцѣ старшихъ людей. Впрочѣмъ колядники втратили давнїйшїй характеръ корпораційный и не суть въ силѣ выставити въ вертепѣ довшу драму. Такъ отже въ Галичинѣ ходять парубки тѣлько въ деякихъ селахъ зъ маленькимъ вертепомъ, и виводять на сцену такї подѣѣ, котрї справдѣ уважають ся анахронизмомъ. Тому-то вертепъ ставъ ся лишъ утѣхою малыхъ дѣтей, котрї великимъ дивомъ дивують ся, що смерть зъ косою приходить по Ирода, та що окономъ побиває злощасного хлопа.

III. Литература исторична.

То не женцѣ кваплять ся позносити снопы пшеничнї въ полукѣпки, коли наближує ся дощева хмара, що грозить запропастити недобитки попередньої тучѣ градовой: то деякї патріоты-грамотѣѣ зберігають запопадливо въ письменныхъ творахъ останки святощїй народныхъ, записують дѣѣ лицарскихъ змаганъ землякѣвъ, неначе-бъ

¹⁾ „Малорусскій вертепъ“, статья Г. П. Галагана въ „Кіевскій Старинѣ“, томъ IV., 1882; стор. 1—38.

догадувались, що небавомъ наступить послѣдня катастрофа, котра покрыве руиною примучену батьківщину. Тыми патріотами були деякі лѣтописцѣ й историки рускї, котрї въ повстаню Богдана Хмельницького противъ порядковъ польскихъ на Украинѣ добачали выразъ голосу народного, и про-те добу Хмельницького уважали вѣкомъ богатырскимъ въ исторїи козачины. И справдѣ деякі зъ тыхъ грамотѣвъ були козаки, примѣромъ Грабянка, Величко, що любили свою ѳтчину и живо займались справами народными. Однакже по-мѣжъ лѣтописцями и историками сего періода були й такі, що списували збѣрники, въ котрыхъ визначувалась такожь лѣтопись великого князѣвства московского побѣчь исторїѣ Украины. Такимъ збѣрникомъ бувъ лѣтописный твѣрѣ Иннокентїя Гизеля, написанный пѣдъ заголовкомъ „Синописисъ“. Сей бо грамотѣй бажавъ погодити патріотизмъ украинскїй зъ симпатїями для могучого володаря пѣвнѣчного. Коли-жь лѣтописцѣ-козаки въ творахъ своихъ користувались подекуды мовою живою, то Гизель писавъ свою *Синописисъ* языкомъ церковно-славянскимъ, а ѳдтакъ пѣсля занпащеня автономїѣ украинскои Московою декотрї лѣтописцѣ й историки, примѣромъ Александръ Ригельманъ, намагались свои творы писати по-россїйски.

а) Писатель.

1. Иннокентїй Гизель¹⁾. Онъ уважае ся ще лѣтописцемъ княжимъ, по-за-якъ звеличивъ именно князѣвъ и царѣвъ до царя Федора Олексѣевича. Ёго лѣтопись має отъ-сей заголовокъ: „Синописисъ или краткое собранїе отъ различныхъ лѣтописцевъ о началъ славяно-россїйскаго народа и о первоначальныхъ князехъ богоспасаемаго града Киє-

¹⁾ Про житє Гизеля гляди стор. 286—288.

ва". Печатано въ Кіевѣ 1674. р. (4^о, 2 + 122 стор.); 1678. р. (4^о, 2 + 128 + 6 стор.); 1680. р. двѣчи (4^о, 4 + 224 стор. и 2 + 129 карт.). По причинѣ же, що тая лѣтопись стала учебникомъ въ Россіи, то ѡдѣ 1718—1810. р. печатано вѣ девять разѡвъ.

Лѣтопись Гизеля не есть творомъ оригинальнымъ, але переробкою хроники Θεодосія Софоновича, игумена Кіевского златоверхого Михайлѡвского монастыря. Заголовокъ сеи хроники, писанои въ бѡльшой части по-малоруски, есть такий: „Хроника зъ лѣтописцовѣ стародавнихъ, зъ святого Нестора печерского и иншихъ, также зъ хроникъ польскихъ о Русіи, отколь Русь почалася, и о первыхъ князехъ рускихъ и по нихъ дальшихъ наступающихъ князехъ и о ихъ дѣлахъ, собранная працою іеромонаха Θεодосія Софоновича... року отъ сотворенія свѣта 7180., а отъ Рождества Христова 1672.“¹⁾ Сю хроникѡу о дѣяхъ Руси до 1290. р. уложивъ Софоновичъ пѡсля Кіевской и Волыньско-Галицкои лѣтописи; ѡдтакъ додавъ ще короткіи оповѣданія про послѣдующіи дѣѡ рускіи, а наконецъ замѣстивъ у своѣмъ творѣ хроникѡу Литвы и Польщѣ, списану на основѣ творѡу Матѣя Стрыйковского.

Гизель починае свою лѣтопись оповѣданемъ про Ноя и трохъ его сынѡвъ Сима, Хама и Яфета, розказѡе ѡдтакъ про походжене Славянѣ ѡдѣ славы, тому-що зъ давнихъ давенѣ прославились дѣлами военными. Потѡмъ пише про вольности славянскіи, замѣчаючи, що Славяне помагали Филипови Македоньскому и его сынови Александрови Великому, и що ѡдѣ сего богатыря одержали „привилеи или грамоту на пергамьнѣ златомъ написанную в' Александріи, волности и землю имъ утверждаючи, пред

¹⁾ „Словарь историческій о бывшихъ въ Россіи писателяхъ духовнаго чина греко-россійской церкви“. С.-Петербургъ 1827. Томъ I, стор. 199:

Рождеством Христовым року 71 (310)⁽¹⁾. Дальше читаемо, що Октавіянъ Августъ поважавъ Славянъ за ихъ мужнѣсть, и що опбеля „князь нпкій славенороскій Одоначеръ войною доставше Рима держаше его подъ властію своєю лтъ 13“. Опбеля розказуе ся дещо про Азію, Африку и Европу, почбмъ слѣдуе коротка розвѣдка „о народѣ рускомъ“, де авторъ высказуе отъ-сей етимологичный до-слѣдъ слбвъ „Россія“ и „Русь“: „Яко Славяне отъ славныхъ дплесъ своихъ ископи славенское имя себѣ приобрьтоша, тако по времени отъ россыянїя по многимъ странамъ племени своего Россыяны, а по томъ Россы прозвашася. Нпции близь мимошедшихъ временъ сказоваху Россозъ отъ городка Роси, недалеце великого Новгорода лежаща, имыи отъ рпки Роси, друзїи отъ русихъ волосозъ, съ яковыми и нынѣ вездѣ много сущъ Руси; но паче встхъ тпхъ подобїи достовернѣе и приличнѣе отъ россыянїя своего Росси имя то отъ древныхъ временъ себѣ стяжаша“⁽²⁾. Дальше находить ся глава про нарѣдъ сарматскїй, до которого належать такожь Москва, Русь, Поляки, Литва, Пруси и и., ѳдтакъ читаемо про нарѣдъ „роксолянскїй“, де авторъ пише, що ѳдъ народу „росского“ однї называли ся Россами, а другї Аланами, „а потомъ прозвашася Рождоляне, аки бы Росси и Аляне“⁽³⁾. Козаки выводять ся ѳдъ „нпкоего вожда Козака“, котрый поборовъ Татаръ. Въ слѣдующѣй главѣ сказано, що Москва походить ѳдъ Мосоха, сына Яфетового.

Въ обширномъ оповѣданю про Володимира Великого вставлено двѣ важнї главы, а то „о идолхъ“, и „о обліяніи водою на великъ день“⁽⁴⁾. Въ главѣ „о идолхъ“ наводять ся сї богове: 1. Перунъ, 2. Волосъ, 3. Позвиздъ

¹⁾ Одвѣтнї мѣсяца зъ лѣтописи Гизеля цитовано пбсля давной рукописи (копїѣ выдана третього), находячою ся въ библіотекѣ професора А. Вахнянина; — стор. 3.

²⁾ *ibid.*, стор. 6. — ³⁾ *ibid.*, стор. 7. — ⁴⁾ *ibid.*, стор. 26—28.

або Похвисть, 4. Ладо и 5. Купало¹⁾. Въ главѣ „о обліяній водою на великѣ день“ згадує ся про бога „Коляду“ и ѳдтакъ наводять ся ще Услядъ або Ослядъ, Коршъ або Хорсь, Дашубъ або Дажбъ, Стрибъ або Стрибогъ, Семаргль и Мокошь²⁾.

Після короткого погляду на исторію Кі́ївських князівъ Гизель розказує широко про Дмитрія Донского, великого князя московского, и описує битву Куликѳвску. ѳдтакъ вертає ся опять до Кі́ївского князівства, котре спершу побивалось татарскимъ лихолѣтемъ, а потѳмъ дѳсталось пѳдъ власть Литвы. Розказує дальше, що „єрѳхъ ради чєловѣческихъ“ Кі́ївське князівство обернено въ воеводства и въ порядку хронологичнѳмъ вычисляє воеводъ Кі́ївських, поставлєныхъ ѳдъ королѳвъ польскихъ; згадує про сполучєне Украйны зъ Москвою (1654) и про смерть царя Олексѳя Михайловича. Потѳмъ переходить лѣтописецъ до оповѣданя про два турецкѳ походы пѳдъ Чыгиринъ (1677. и 1678. р.) и кѳнчить свою *Синopsis* вѣстію про силы вѳйскъ московскихъ и козацкихъ, котрѳ прибули ко Кієву въ 1679. р. на оборону святины Кі́ївскихъ ѳдъ нападу татарского.

Изъ сєго огляду лѣтописи можна дѳзнатись, що Гизель бѳльше писавъ про дѳв украйньскѳ, нѳжъ про дѳв московскѳ. Про царѳвъ Ивана III. й Ивана IV., про покорєне Новгорода, про патріарха Никона й роскольни-

¹⁾ Перунъ — богъ грому, блискавки и облєкѳвъ дощєвхъ; Волосъ — богъ скѳтѳвъ; Позвиздъ — богъ воздуха, погоды и хуртовини; Ладо — богъ весѣля и всякого гараду; Купало — богъ земныхъ плодѳвъ.

²⁾ Про бога Усляда и Семаргла въ давныхъ памятникѳхъ не находимо нѳякой ширшой згадки. Хорсь и Дажбогъ — богъ сонця; Стрибогъ — богъ вѣтрѳвъ; Мокошь — богъ мокроты (воды).

кбвъ не спомнувъ бнъ нѣ словомъ, мѣжь-тымъ коли зъ Кіівскихъ князѣвъ не минувъ майже нѣ одного. Въ оповѣданю автора проявляє ся симпатія до України, котру бнъ бажавъ видѣти сильною въ союзѣ зъ Москвою. Хоча-жь Гизель любивъ свою батькѣвщину, то писавъ свѣй твѣрѣ твердымъ, церковно-славянскимъ языкомъ, якого не добачаемо й въ лѣтописяхъ найдавнішыхъ.

2. Леонтій Боболинскій. Онъ бувъ черцемъ Кіівского Выдубицкого монастыря; опѣсля живъ въ Чернигѣвскѣмъ Ильинскѣмъ монастырѣ и вмеръ въ Новгородѣ Сѣверскѣмъ въ монастырѣ Спасо-Преображенскѣмъ. Боболинскій написавъ въ 1699. р. лѣтопись пѣдъ заголовкомъ: „*Лѣтописецъ сій естъ кроника зъ розныхъ авторовъ и гисториковъ многихъ; діалектомъ естъ написана въ монастыру свято-троицкомъ Ильинскомъ Черньговскомъ*“¹⁾.

Боболинскій подає навпередъ короткій поглядъ на двѣ библіійной и всесвѣтної исторіѣ по вѣкамъ бѣдъ сотвореня свѣта ажъ до взятя Царгорода Турками. Потѣмъ говорить про панства турецкѣй, бѣдкблѣ повстали и якъ розмножились и зайшли „въ тѣе вѣходніи краинны“; бѣдтакъ переходить до кроники славянско-руской „о панствахъ рускихъ, польскихъ и литовскихъ“. Кроника тая обѣймає отже три окремі части, се-бѣ-то кроникѣ руску, польску и литовску. Въ кроничѣ рускѣй лѣтописецъ говорить про зачатокъ Руси-Украинны бѣдъ найдавнішыхъ часѣвъ до сполученя ея зъ Москвою при Олексѣю Михайловичу. Въ кѣнци сеи кроники находить ся повѣсть о первѣмъ и вторѣмъ бѣсурманскѣмъ приходѣ пѣдъ Чи-

¹⁾ Орестъ Левицкій каже, що Боболинскій переписавъ лишъ сю лѣтопись зъ тексту давнѣйшого. („Лѣтопись Самовидца...“ Кієвъ 1878., стор. X.).

гиринь. Потѣмъ слѣдує: „короткое собраніе кроники литовской“, доведенои до смерти короля Степана Баторія. „Короткимъ собраніємъ кроники польской“, сягаючи такожь до Степана Баторія, кѣнчить ся кроника славянсько-руска.

До сей лѣтописи додано въ рукописи пять статей рѣжного змѣсту, мѣжь котрыми вызначує ся статья пята п. з. „Листъ до ксіонженця Іереміа Корыбута Вишневецкого, того часу писаный, якъ зъ Русина Ляхомъ зосталъ, въ року 1634“. (Сей листъ написавъ Исая Копиньскій, митрополитъ Кіівскій.)

Хоча-жь лѣтопись Боболиньского въ бѣльшой часті являє ся компіляцією зъ давнѣйшихъ лѣтописцѣвъ рускихъ, та й зъ хронографѣвъ литовскихъ и польскихъ, то все-таки обдѣймає она цѣнный матеріаль для исторіѣ руской, по-за-якъ въ деякихъ оповѣданяхъ представляють ся дѣѣ, сучаснї авторы, н. пр. О первѣмъ и вторѣмъ бѣсурманьскѣмъ приходѣ пѣдъ Чигиринь.

Лѣтопись сеєя вызначує ся легкимъ стилемъ и гарнымъ оповѣданемъ. Авторъ писавъ єѣ языкомъ (мало)-рускимъ, въ котрѣмъ зустрічаємо чи-мало полонизмѣвъ. Деякі частини лѣтописи Боболиньского выдруковано въ Кієвѣ 1854. р. въ додатку до лѣтописи Григорія Грабянки¹⁾. Рукопись же сеи лѣтописи находить ся въ библіотецѣ Чернигѣвской духовной семинаріѣ.

¹⁾ „Отрывки изъ лѣтописи Леонтіа Боболиньского“ (стор. 273—327). — Тутъ выпечатано отъ-сеи историчнї статьи: „Слово ко любимому читателю всякому“ (стор. 273—275); 1. „О Ивонѣ, господару волоскомъ“ (стор. 277—291); 2. „Повѣсть о Подковѣ, господару волоскомъ“ (стор. 293—300); 3. „О первѣмъ и вторѣмъ бѣсурманьскомъ приходѣ пѣдъ Чигиринь“ (стор. 301—319); 4. „Листъ до ксіонженця Іереміа Корыбута Вишневецкого, того часу писаный, якъ зъ Русина Ляхомъ зосталъ, въ року 1643“ (стор. 321—327).

3. Самовидецъ. Про жите сего лѣтописця до недавного часу майже нѣчого не було звѣстно. Писано про него хіба лишь се: „Самовидецъ есть безперечно псевдонимъ. Се бувъ мужъ свѣтскій, що живъ и дѣйствовавъ бдѣ початку вѣйнь Хмельницкого мабутъ до послѣднихъ рокѣвъ XVIII. вѣку. Онъ видѣвъ отже самъ все, що тогдѣ дѣялось, и назвавъ себе Самовидцемъ“¹⁾. Ажь ось повелось Орестови Левицкому въ великѣй части розвѣяти тую мраку, котрою вкрывалась личнѣсть Самовидця. Изъ знаменитои розвѣдки того историка проявляея отъ-сей образъ нашего лѣтописця²⁾: Самовидецъ живъ на Украинѣ лѣвобережнѣй и вчивъ ся мабутъ въ Переяславѣ або въ Новгородѣ Сѣверскѣмъ. Родомъ бувъ онъ шляхтичъ украинскій и заявляеъ симпатію шляхетчинѣ польскѣй. Изъ-за того не дуже любивъ руске поспѣльство, а переявши ся традиціями консервативными, прихиливъ ся до козакѣвъ-городовикѣвъ. Около 1654. р. ставъ Самовидецъ служити въ вѣйсковѣй канцеляріи, котра все находилась при боцѣ гетьмана. Коли отже Хмельницкій повставъ противъ Польщѣ, то Самовидецъ бувъ вѣдай ще молодымъ молодикомъ, по-за-якъ въ тую канцелярію мѣгъ вступити въ двацятыхъ рокахъ жита. А вже-жь мѣгъ онъ справдѣ бути самовидцемъ всѣхъ важнѣйшихъ подѣй историчныхъ своего часу, тому-що бравъ участь въ военныхъ походахъ, въ посольствахъ и въ зборахъ народныхъ. Впрочѣмъ въ вѣйсковѣй канцеляріи мѣгъ

¹⁾ Передне слово П. Кулѣша въ лѣтописи Самовидця, выданѣй въ Москвѣ 1846. р. — Порѣвн. Хрестоматію староруску Омеляна Огоновского, выдану у Львовѣ 1881; стор. 362—363.

²⁾ „Лѣтопись Самовидца... Издана Кіевскою временною комиссією для разбора древнихъ актовъ“. Кіевъ 1878. „Опытъ изслѣдованія о лѣтописи Самовидца“, — статья Ореста Левицкого; стор. 1—76.

дбзнатись не тілько про важнїйшї справи свои батьківщини, але й про хідь политики европейскої: тамь мавь пѣдъ рукою акты офиціалнї, кореспонденці знатныхь осббъ и въ загаль важнї документи историчнї, котрї служили жереломъ для єго лѣтописи.

Такъ отже Самовидецъ написавъ лѣтопись про вѣйны Богдана Хмельницкого и про усобицѣ, що були на Украинѣ по єго смерти. Орестъ Левицкїй думає¹⁾, що лѣтопись Самовидця простягає ся черезъ 53 роки, се-бѣ-то починає ся оповѣданемъ про повстанє Хмельницкого (1648. р.), а кнчить ся 1702. рокомъ. Вєякї-жъ попереднї вѣсти историчнї, якї лучились до 1648. р., записавъ пѣзнїйшїй компиляторъ около половины XVIII. вѣку та й поставивъ ихъ на початку лѣтописи. Ба, Левицкїй догадує ся, що сеся попередня частина лѣтописи Самовидця основує ся на историчнѣмъ збрнику „Краткое описаніє Малороссїи“²⁾, та що й кєнець лѣтописи (бѣдъ 1702—1734. р.) походить зъ того-самого жерела. По думцѣ того ученого мужа Самовидецъ написавши лѣтопись въ Стародубѣ (въ Сѣверщинѣ), умеръ мабуть въ 1702. р., а по-за-якъ въ вѣйскову канцелярію мѣгъ вступити въ двацятѣмъ роцѣ житя, то правдоподѣбно родивъ ся въ 1632. р.³⁾

У Самовидця було бѣльше таланту природного, нѣжъ науки придбаной въ школѣ. Вже-жъ и трудно було молодикови вчитись тогдѣ, коли на Украинѣ заворушилась Хмельнищина, коли студєнты покидали школу та горнулись пѣдъ хоруговь „второго Мойсея“. Хоча-жъ у него

¹⁾ *ibid.*, стор. 28.

²⁾ „Лѣтопись Самовидця“, стор. VIII. — Порѣвн. дальшу главу: „Лѣтописнї збрники“, именно статью п. з. „Краткое описаніє Малороссїи“.

³⁾ *ibid.*, стор. 53. 56, замѣт. 1.

не було такихъ вѣдомостей, якими визначавъ ся Величко, то з'ясувавъ онъ зладити лѣтопись, що мѣжъ творами сего роду має въ сѣмъ періодѣ найбѣльшу стѣйність літературну. Въ загаль добачаємо, що Самовидецъ списувавъ вѣрну характеристику дѣєвихъ особъ и оцѣнювавъ якъ-найлучше хѣдъ подѣй историчныхъ. Деякі образы лѣтописи представивъ онъ вельми плястично, примѣромъ похорони Ивана Золотаренка (стор. 42—44) и Чорну Раду (стор. 72—79). Одаткъ за-для объективной правды стоить онъ выше одъ ученого Величка, котрый часто намагавъ ся поетичными образами прикрасити ткань историчного оповѣданя.

По мнѣню Ореста Левицкого¹⁾ оповѣданє про Хмельницкого являє ся бѣльше исторією, нѣжъ лѣтописію, тому-що въ писаню видно тутъ ладъ прагматичный; до-перва одъ року 1672. починає ся справдѣшна лѣтопись, по-за-якъ авторъ списувавъ свои записки сучасно зъ важнѣйшими дѣями на Украинѣ. — Оповѣдаючи про вѣйну Хмельницкого замѣчає Самовидецъ, що „*козацтво звалося ажъ и по за Днѣстромъ коло Галича*“²⁾, що отже и въ нашѣй Гадичинѣ найшлись охотники, котрї приставали до полкѣвъ Хмельницкого. Одаткъ пише авторъ: „*Такъ усе, що живо, поднялося въ козацтво, же заледо знайшолъ в якомъ селѣ такого челоуька, же би не мѣлъ албо самъ, албо синъ до войска ити; а ежели самъ нездужалъ, то слугу паробка посилавъ. А иніє килко ихъ было, всѣ шили з двора, тилко одного zostавили, же трудно было о наймыта*“³⁾.

Доси выдано двѣчи лѣтопись Самовидця: въ 1846. р. подѣ редакцією Осипа Бодянского вышло въ Москвѣ выданє „императорскаго общества исторіи и древностей россійскихъ“ подѣ такимъ заголовкомъ: „*Лѣтопись Са-*

¹⁾ *ibid.*, стор. 29. — ²⁾ *ibid.*, стор. 19. — ³⁾ *ibid.*, стор. 20.

мовидца о войнах Богдана Хмельницкаго и о междуособиахъ, бывшихъ въ Малой Россіи по его смерти“¹⁾. Въ выданю сей лѣтописи корыстувавъ ся Бодянскій именно тою рукописію, котру ему доставивъ Пантелеймонъ Кулѣшь. Одаткъ въ переднѣмъ словѣ сего выданя замѣтивъ Кулѣшь, що початокъ лѣтописи, судячи по языкови и по вельми короткому выложеню, займивъ Самовидецъ зъ иншою хроникой украиньскою¹⁾. — Опѣсля ѡдкрыто двѣ важнѣйшїе рукописи, а то рукописи Якова Козельскаго и Петра Искрицкаго. Пересмотривши весь матеріалъ рукописный, Левицкій зладивъ новый текстъ критично, почѣмъ заходами „Кіевской временной комиссіи для разбора древнихъ актовъ“ выдано сю лѣтопись въ Кіевѣ 1878. року пѣдъ симъ заголовкомъ: „Лѣтопись Самовидца по новооткрытымъ спискамъ съ приложеніемъ трехъ малороссійскихъ хроникъ: Хмельницкой, Краткаго описанія Малороссіи и Собранія историческаго“²⁾. Въ сѣмъ выданю замѣстивъ Орестъ Левицкій многоцѣнну свою розвѣдку про лѣтопись Самовидца (стор. 1—76).

Стиль сей лѣтописи есть простый и ясный, а въ языкѣ ви видно богато прикметъ живои мовы люду украиньскаго. Одаткъ и правопись часто приспособлеза до выговору: именно замѣсть *и* стоитъ по-найбѣльше самогласна *и*, та й буква *з* ѡдкдае ся пѣсля согласной *у* приименникѣвъ, стоячихъ передъ своимъ падежемъ.

4. Григорій Грабянка²⁾. Онъ живѣ за панованя Петра I, Катерины I и Петра II. Коли бувъ судією Гадяцкимъ, то наказный гетьманъ Павло Полуботокъ стоявъ въ оппозиціи до Степана Лукича Веляминава, котрый бувъ президентомъ „коллегіи малороссійскои“, за-

¹⁾ Лѣтопись Самовидца; стор. I.

²⁾ Грабянка звавъ ся первѣстно „Гребѣнкою“.

снованои 16. мая 1722. р. въ тѣй цѣли, щобъ занапастити останки автономіи украиньскои. Тая-то коллегія захопила въ свои руки все права гетьманскій и бдтакъ царь Петро I. не позволявъ избирати гетьмана вольными голосами козакѣвъ. Полуботокъ бажавъ зберегти батьківщину бдъ російскои кормиги и выступавъ смѣло противъ самоволь Веляминова. Але царь дѣзнавъ ся небавомъ бдъ того диктатора на Украинѣ про мнимый непослухъ Полуботка супротивъ власти, и вѣзавъ его, щобъ зъ писаромъ Семеномъ Савичемъ и зъ судією Иваномъ Чорнышемъ явивъ ся въ Петербурзѣ. Ще передъ выѣздомъ своимъ зъ Глухова Полуботокъ выславъ въ Петербургъ депутацію въ справѣ выбору нового гетьмана и зъ жалобою на занапашченє декотрыхъ вольностей украиньскихъ урядомъ російскимъ. Членами той депутаціи були: два наказні полковники, Стародубскій, Петро Корецкій, и Переяславскій, Иванъ Даниловичъ, бунчуковий товаришъ Дмитро Володьковскій, судія Григорій Грабянка и вѣсковый канцеляристъ Никола Ханенко. А вже-жъ 3. серпня 1723. р. приѣхавъ до Петербурга такожъ Полуботокъ. Въ вересню т. р. тайна канцелярія взяла старшину козацку на допросъ, але Полуботокъ и его товаришѣ оправдали ся изъ всехъ замѣтѣвъ. Однакже въ падолиствѣ царь велѣвъ всадити ихъ до вязницѣ. Полуботокъ умеръ въ крѣпости Петропавловскій (1724). Его товаришѣвъ, мѣжь ними Грабянку, освободила зъ тюрмы доперва царица Катерина I. Опѣсля доля Грабянки получшала, бо за панованя Петра II. заходами гетьмана Данила Апостола поставлено его (1729.) полковникомъ Гадяцкимъ.

Грабянка написавъ въ Гадячи лѣтопись пѣдъ симъ заголовкомъ: *„Дѣйствія презльной и отъ начала Поляковъ кравшой небывалой брани Богдана Хмельницкого, гет-*

мана запорожского, съ Поляки, за найяснѣйшихъ королей польскихъ Владислава, потомъ и Казьмира, въ року 1648. отпраоватися начатой, и за лѣтъ десять по смерти Хмельницкого неоконченноѣ Року 1710.“ Сесю лѣтопись выдано въ Кіевѣ 1854. р. заходами „временной комиссіи для разбора древнихъ актовъ“ (пѣдъ редакцію Ивана Самчевского).¹⁾

Лѣтопись Грабянка обѣймає оповѣданя про дѣѣ Украины бѣ найдавнѣйшихъ часѣвъ ажъ до выбрана Скоропадского гетьманомъ въ 1709. р. Головнымъ же предметомъ своего оповѣданя авторъ выбравъ эпоху Богдана Хмельницкого. Такъ отже починає ся лѣтопись короткимъ переглядомъ дѣѣ историчныхъ до Хмельницкого. Передъ симъ переглядомъ замѣщено коротку розправу про зачатокъ козакѣвъ. Грабянка каже, що козаки одержали свою назву бѣ праотцѣвъ своихъ „Козарь“, народа скитского, прозваного Козарами (бѣ рѣчки, що тече черезъ Бухарску землю „въ море Хвалинское“)²⁾ або Алянами (бѣ гѣръ Алянскихъ). Тѣ-то Аляны сидѣли первѣстно на побережю моря Азовского, и бѣтѣль розширились на захѣдъ по берегамъ Чорного моря. Пѣдъ словомъ „Козары“ Грабянка розумѣвъ отже не тѣлько нарѣдъ, звѣстный въ исторіи пѣдъ симъ именемъ, але й Болгарь, Аварѣвъ, Гуннѣвъ, Оботритѣвъ и декотрѣ инші народы. Одаткъ подає авторъ поглядъ на исторію Козарь, се-бѣ-то на давнѣйшу исторію козачины. Могучѣсть Козарь запропастилась въ часѣ нападу татарского въ началку XIII. вѣку, и въ тѣмъ-то часѣ Козары стали называтися Козаками.

¹⁾ М. Максимовичъ, „Извѣстіе о лѣтописи Григорія Грабянки, изданной 1854. года Кіевскою Временною Коммиссією“. („Собраніе сочиненій. . .“, Кіевъ 1876., томъ I, стор. 217—231.)

²⁾ Моремъ Хвалинскимъ звалось море Каспійске.

Після сєи розвѣдки про зачатокъ козачини слѣдує переглядъ дѣй историчныхъ до Хмельницького. Сей переглядъ, хоча вельми короткій, єсть важнымъ изъ-за того, що въ нѣмъ описують ся тѣ подѣѣ историчнѣй, котрыхъ не добачаємо въ лѣтописи Величка, по-за-якъ одвѣтна часть рукописи запропастилась. Одаткъ слѣдує заголовокъ: „Сказаніє, чєсо ради воста Хмєлницкій на Поляковъ“ (стор. 31.), и починає ся оповѣданє про Хмельницького. Після сєго просторого оповѣданя лѣтопись Грабянки стає ся що-разъ менше интересною и наконець переходить въ сухе вычисленє важнѣйшихъ фактѣвъ историчныхъ.

Про жерела свои лѣтописи згадує самъ Грабянка пишучи въ переднѣмъ словѣ отъ-се: „Умислихъ исторію сію въ память послѣднему роду написати, собирая ово отъ *діаріуша* нашихъ воиновъ, въ обозѣ писанного, и отъ *духовнихъ и мерскихъ лѣтописцовъ*, елика въ нихъ возмогахъ обрѣсти достовѣрнѣє написанного, ово отъ повѣствованія *самобитнихъ* тамо *свѣдителейъ*, єще въ живихъ обрѣтающихся, ихже повѣсть вѣроятно лѣтописцовъ утверждаєтъ“.¹⁾

Лѣтописець сєй хотѣвъ у своѣмъ творѣ користуватись языкомъ церковно-славянскимъ, але не знаючи добре єго конструкцій займаєвъ часто слова и формы зъ живої мови украинської.

Б. Самойло Величко. Се бувъ козакъ, що на самѣмъ початку 1690. р. ставъ служити въ вѣйску запорожкомъ за гетьмана Мазєпы. Именно живъ бнѣ въ домѣ Василя Кочубєя, вѣйскового писаря генерального, и провадивъ секретнѣй кореспонденціє вѣйска запорожского зъ російскимъ царемъ Петромъ Олексѣвичемъ та й зъ

¹⁾ Лѣтопись Григорія Грабянки, стор. II.²

господарями волоскимъ и молдавскимъ. Коли послуживъ лѣтъ пятьнацять, „въ такихъ премногихъ и неусыпныхъ трудахъ“¹⁾, вправлено его на початку 1705. р. до канцеляріѣ войскової генеральной, въ котрѣй онъ остававъ ся чотыри роки, с. в. до 1708. р., въ котрѣмъ добродѣви его, Кочубею, по приказу Петра Великого одрубано голу²⁾.

Ще въ 1728. р. Величко живъ въ полку Полтавскѣмъ, въ Диканцѣ, хуторѣ Василя В. Кочубея, и займавъ ся литературными працями, хоча втративши взбръ очей не видѣвъ свѣта божого. Тогдѣ выручавъ ся помочию декотрыхъ своихъ „отрокѣвъ“, котрыхъ навчивъ писати.³⁾ Такъ велѣвъ имъ переписати збрникъ „Космографія“, въ котрѣмъ находить ся такожь статья про войну Хмельницкого зъ Поляками.

Величко написавъ : *„Сказаніе о войнѣ козацкой зъ Поляками чрезъ Зьновія Богдана Хмельницкого, гетмана войскъ запорожскихъ, въ осми лѣтахъ точившойся, а до дванадцяти лѣтъ у Поляковъ зъ иными панствами провлекшойся, якою онъ Хмельницкій, при всеильной помощи божественной, зъ Козаками и Татарами отъ тяжкого ига людского вибился, и подъ високодержавное пресвѣтлѣйшого монарха російского Алексія Михайловича владнїе добровольнъ поддался...“* Лѣтопись свою писавъ Величко въ селѣ Жукахъ, повѣту Полтавского, и датувавъ єѣ рокомъ 1720. Выдруковано-жь єѣ заходомъ „временной комиссіи для разбора

¹⁾ Лѣтопись Самоила Величка, томъ III., стор. 90.

²⁾ Кочубей и шуринъ его, Полтавскій полковникъ Искра, подали Петрови В. доносъ на Мазепу, мабутъ-то онъ задумавъ зрадити царя и передати ся королеви шведскому. Зъ причины же, що той доносъ трудно було ствердити доказами, засуджено Кочубея й Искру на смерть.

³⁾ Лѣтопись, томъ IV., стор. V.

древнихъ актовъ“ въ Кієвѣ 1848—1855. р.; именно напечатано перші два томы підъ редакцію Н. А. Ригельмана, а третій томъ підъ доглядомъ И. Самчевского. Опбсла (1864. р.) wydano ще четвертый томъ jako додатокъ до лѣтописи підъ редакцію И. Самчевского и В. Антоновича.

Въ першомъ томѣ лѣтописи розказує авторъ про вѣйны Хмельницкого и про послѣдуючі дѣѣ на Украинѣ до 1659. р., с. в. до мира Оливского. Другій томъ починає ся рокомъ 1660, и обѣймає историчні дѣѣ до 1686. р. Въ третімъ томѣ находятъ ся оповѣданя про дѣѣ бѣдъ 1687. до 1700. р. Хоча же Величко окѣнчивъ свою лѣтопись рокомъ 1700., то можна однакожь догадуватись, що бнѣ сѣ и дальше писавъ. Се доказує вже рѣкѣ 1720., поставлений въ заголовку лѣтописи; бѣтакъ въ другомъ томѣ (въ роздѣлѣ XXIII.) подає авторъ поглядъ на дѣѣ панованя Петра Великого до 1723. р., а наконецъ въ третімъ томѣ згадують ся деякі подѣѣ мѣжь 1700. — 1720. р.¹⁾

Рукопись лѣтописи доставивъ „временной комиссіи“ академикъ М. Погодинъ. Она єсть украшена десятима портретами гетьманѣвъ: Богдана Хмельницкого, Ивана Выговского, Юрія Хмельницкого, Ивана Бруховецкого, Павла Тетеры, Петра Дорошенка, Деяна Многогрѣшного, Михайла Ханенка, Ивана Самойловича и Ивана Мазепы.

Въ сѣй рукописи появляются ся въ першомъ томѣ значні пропуски: на самѣмъ початку не достаетъ пять картокъ; нема такожь кѣнця першої части.... Въ загалѣ зъ дванацяти частій першого тому збереглось лишь девять. Тѣ части дѣлять ся на роздѣлы. Въ другомъ томѣ не достаетъ

¹⁾ Лѣтопись Величка, томъ I, стор. I—V.

тільки двохъ картокъ рукописи; ѳдтакъ третій томъ дѳйшовъ до насъ майже цѳлыи, тѳлько не має кѳнця. Оба тѳ томы, другій и третій, не дѳлять ся на части, а тѳлько на роздѳлы.

Жерела лѳтописи Величка:

1. Короткѳ козацкѳ лѳтописнѳ записки, про котрѳ авторъ згадує въ II. томѳ, стор. 7. ¹⁾

2. „Дѳяріушъ“ Самѳйла Зорки зъ Воляня, котрый бувъ писаремъ въ кошу запорозкѳмъ. Про него пише Величко, що ѳнъ „черезъ увесь часъ войны козацкѳ зъ Поляками бывшой, застаючи писаремъ и секретаромъ при Хмелницкомъ, о всѳхъ рѳчахъ и поведенѳяхъ совершенно вѳдалъ, а досконале и пространно въ дѳяріушѳ своемъ оніє описалъ“. ²⁾ Сей „дѳяріушъ“ Зорки находивъ ся у Сильвестра Быховця, канцеляриста вѳйска запорозкого, що бувъ товаришемъ Величка. Отець того Сильвестра бувъ канцеляристомъ у Чигиринськихъ гетьманѳвъ и переписавъ собѳ „дѳяріушъ“ про вѳйны Хмельницкого. ѳдъ того-жъ Сильвестра Быховця вызывивъ собѳ Величко „дѳяріушъ“ Зорки и корыстувавъ ся нимъ яко жереломъ при написаню лѳтописи, однакъ зъ обширныхъ записокъ Зорки подававъ ѳнъ вѳсти тѳлько найпотрѳбнѳйшѳ. Въ тѳмъ „дѳяріуши“ були помѳщенѳ кореспонденцѳ и листы Богдана Хмельницкого до декотрыхъ монархѳвъ и князѳвъ; ѳдтакъ тѳ листы подавъ Величко въ своѳй лѳтописи безъ змѳны.

3. Поетичный твѳръ польского писателя Самѳйла Твардовского п. з.: „Wojna domowa z Kozaki i Tatarzy, Moskwa, potem Szwedami i z Węgrzy przez lat dwanaście... tocząca się“.... Calissii. A. D. 1681. Тая „вѳйна домова“ слу-

¹⁾ Порѳвн. томъ III, стор. 516.

²⁾ Томъ I, стор. 54.

жила Величкови головнымъ жереломъ для першого тому лѣтописи. Першу часть сего поетичного твору переробивъ по-руски Степанъ Савицкій, писарь полку Лубеньского, и давъ їй отъ-сей заголовокъ: „*Повѣсть о козацкой зъ Поляками войнѣ чрезъ Зпновія Богдана Хмельницкого, гетмана войскъ запорожскихъ, точившойся... отъ книги, названої Война Домовая, нарѣченіємъ Самогила Твардовскаго, ритмами полскими составленной и въ Калмыу року 1681. напечатанной, вкратцѣ малороссійскимъ нарѣчіємъ виписанная, въ року 1718. апріля.*“¹⁾ Сесея „Повѣсть о козацкой зъ Поляками войнѣ“ (въ рокахъ 1648—1651) доповнюе собою въ великої части затрачену часть зъ рукописи Величка (томъ I., стор. 100). А по-за-якъ Твардовскій для исторіѣ того часу бувъ головнымъ жереломъ лѣтописи Величка, то й твѣрь Савицкого може подекуды заступити затраченї листки рукописи нашего лѣтописця.²⁾

4. Историчный твѣрь Самѣйла Пуфендорфія, котрый по-нѣмецки „краткими словы“ описавъ вѣйну Хмельницкого. Сего автора переложено навпередъ зъ мовы нѣмецкои на латиньску, а ѡдтакъ зъ языка латиньского на російскій, и опѣсля выдруковано его въ Петербурѣ 1718. р. Про сю исторію каже Величко, що „любо (въ оной) не все такъ написано, якъ дѣялося, однакъ и праведніе суть рѣчи, людскую неправду а козацкую невинность изявляющїи“ (I., стор. 16.)

Впрочѣмъ служачи въ вѣйсковѣй канцеляріи генеральної Величко мавъ пѣдъ рукою важнї акты офіціальнї, листы и грамоты, котрї онъ въ лѣтописи своѣй безъ всякихъ змѣнъ замѣстивъ. Въ лѣтописи его нахо-

¹⁾ Лѣтопись Величка, томъ IV., стор. 1—84.

²⁾ Сей твѣрь Степана Савицкого найдено въ „Космографіи“, збѣрнику, переписанѣмъ отроками Величка зъ рѣжныхъ авторѣвъ.

дять ся такожь статья польска пѣдъ заголовкомъ: „Rozmowa Białocerkiewska“ wielebnego Ojca Joanicjusza Galatowskiego, ordinis S. Basillii Magni, rektora Kijowskiego, z wielebnym хієдзем Надрыжанем Пiekарским, societatis Jesu, kaznodzieją Jego K. Mości „de Hierarchia Ecclesiae“ (томъ II., стор. 42—76.)¹⁾ Одакъ замѣстивъ авторъ въ творѣ своѣмъ вѣршѣ политичнѣй въ мовѣ рускѣй и польскѣй. Помѣжь рускими вѣршами вызначують ся отъ сѣ: а) „Эпитафiонъ“²⁾ гетьманови Бруховецкому (II, 164. 165); — б) сатиричный вѣршъ, писанный тогдѣ, коли Самойловича зложено зъ гетьмана (III, 15—17). До важнѣйшихъ вѣршѣвъ польскихъ належать отъ сѣ: а) „Nagrobek jaśnie w Bogu przeoświeconemu jego mości ojeu Jozephowi Tukalskiemu Nielubowiczowi, metropolicie Kijowskiemu, Halickiemu, na rok 1675.“ (II, 384—388)³⁾; — б) Вѣршѣ „панегириста козарского“ Александра Бучиньского Яскольда, котрый прославивъ Русь, поборовшу Туркѣвъ пѣдъ Чигириномъ въ 1678. р. (II, 434—449).

Лѣтопись Величка есть многоцѣннымъ историчнымъ памятникомъ часѣвъ Хмельнищины. Ученый авторъ заявивъ на кождѣй сторонѣ своего твору велику любовь до Украины. Она зове ся „матка наша Малая Россiя“, „милая отчизна“, „отчизна наша украинская“ (II, 18. 32. 34. 36.). Въ „предмовѣ до чителника“ высказує онъ глубокий жалъ изъ-за руины Украины; оповѣдає, що проходячи ѡдъ Корсуня и Бѣлои Церкви „тогобчнну“ Украину, потѣмъ Волюнь, зайшовъ ажъ до Львова, Замостя, Бродѣвъ, и видѣвъ богато городѣвъ и замкѣвъ безлюдныхъ... Тогдѣ оглянувъ ся и бачивъ просторіи поля й

¹⁾ Порѣвн. стор. 312.

²⁾ Эпитафiонъ — надпись нагробна.

³⁾ Авторомъ сего нагробного стихотвору бувъ Лазарь Барановичъ.

лѣсы, сады, дубравы, рѣвки, ставы, озера запусьлѣй, мохомъ и тростямъ порослѣй. Одакъ пише авторъ: „И не всуе Поляки жалюючи утрати Украины оная тогобочнея, раемъ свѣта полского въ своихъ унверсалахъ ея наричаху и провозглашаху: понеже оная предъ войною Хмельницкого бысть аки вторая земля обѣтованная, медомъ и млеко́мъ кипѣющая...“ (I, 5). Хмельницкого зове ђнъ вторымъ Мойсеємъ, котрого пбславъ Богъ, вывести Украину зъ неволь (I, 31). Землякѡвъ своихъ называе „народомъ козако-рускимъ, истиннымъ, простодушнымъ и правосердечнымъ“, „народомъ мужественнымъ и рицерскимъ“ (II, 8). Що Величко справдѣ любивъ завзяте и мужнѡсть козакѡвъ, можна именно дбзнатись изъ поетичного опису вѡины Сѣрковой въ Крымѣ (II. 372—384).

Языкъ автора есть переважно малорускїй, являючїй богато украиньскихъ провинціонализмѡвъ. Самъ авторъ каже, що свою лѣтопись писавъ „простымъ стилемъ и нарѣчїемъ козацкимъ“ (I, 6).¹⁾ Про те й правопись его часто приспособлена до народного выговору. Такъ пише ђнъ майже всюды и замѣсть и и любуе ся въ согласныхъ здвоеныхъ такихъ формѣ, якъ *огляданне, браття, челяддю* (замѣсьць *огляданїє, братїя, челядїю*).

Въ кѡнци I. тома находить ся „Придатокъ до книги Твардовского отъ Самойла Величка, зъ тоеи-жъ книги коротко винятїй.“ (стор. 450—454). Тутъ подавъ лѣтописецъ короткїй оглядъ цѣлого твору Твардовского. Одакъ въ сѣмъ томѣ слѣдуе въ додатку друга частина Дневника Матвѣя Титловского про Хотинскїй похѡдъ Туркѡвъ противъ Полякѡвъ (стор. 1—51).

Въ IV. томѣ помѣщенї отъ-сїя статѣь:

1. „Повѣсть о козацкой зъ Поляками войнѣ чрезь Зѣ-

¹⁾ Мову своєю лѣтописи звавъ Величко такожъ „козацкимъ языкомъ“. (I, 4).

новія Богдана Хмельницького“ (стор. 1—84). Сю „повѣсть“ зладивъ (якъ выше сказано) Степанъ Савицкій, переробивши по-руски поетичный творъ Твардовского п. з. „Wojna domowa“.

Величко замѣстивъ сю „повѣсть“ въ збѣрнику своѣмъ „Космографія“. Статьѣ сего збѣрника переписували зъ готовыхъ творѣвъ „отроки“ нашего лѣтописця, коли днѣ втративъ взбръ очей. Змѣсть той „Космографіѣ“ подавъ самъ Величко въ „предмовѣ до чителника“ (въ томѣ IV., стор. II—V.).

2. „Коммѣсія Гадляцкая, року 1658.“ (стор. 85—106).

3. „Ревстрѣ... имѣнія Семена Палѣя, учиненъ 1704. г. октября 12. дня“ (стор. 107—132).

4. „О войнѣ Острианиновой зъ Ляхами на Украинѣ малороссійской“ (стор. 133—146). Оповѣданѣ про войну Острианина (Острианицѣ) заключае въ собѣ универсалѣ, роздѣсланный сямъ гетьманомъ по Украинѣ 1638. р., въ котрѣмъ высказуе ся недоля народу украиньского изъ-за напастей ѡдъ Поляковѣ; ѡдтакъ находить ся тутъ коротка вѣстка про саму войну Острианицѣ.

5. „Записки Матвея Титловскаго“, 1620—1621. (стор. 147—182). Титловскій, „историкъ польскій“, написавъ исторію про войны Туркѣвъ зъ Поляками при Цецорѣ (1620) и пѣдъ Хотиномъ (1621). Тую-то исторію, „на вѣрныхъ руськихъ лѣтописяхъ утвержденную“ переложивъ на руску мову „абшитованный полковый обозный Стефанъ Василевъ сынъ Лукомскій“ въ городѣ Прилукахъ 1770. р. — Записки Титловскаго въ польскѣмъ оригиналѣ не були печатані. Рускій же перекладъ зладивъ бувъ Самѣйло Величко¹⁾, а по-за-якъ початокъ

¹⁾ „Временная комиссия для разбора древнихъ актовъ“ выдала той рускій перекладъ Записокъ Титловскаго въ I. томѣ лѣтописи Величка. (Додатки, стор. 1—51).

сеи праць запропастивъ ся, то „временная коммиссія“ користувалась другимъ перекладомъ, який найдено въ историчнѣмъ збѣрнику полкового обозного Степана Лукомского.

6. „*Diaryush*“ Симеона Окольского¹⁾ зъ 1638. р. (стор. 183—296). Сей „діаріушъ“ надруковано въ томъ четвертѣмъ изъ рукописи Величка. Въ тѣй рукописи помѣщено „діаріушъ“ передъ самымъ оповѣданемъ про войну Хмельницкого. Повный твѣръ Окольского обѣмае въ I. части исторію войны Полякѣвъ зъ гетьманомъ Павлюкомъ, а въ II. части оповѣдане про войну зъ гетьманами Острианиномъ и Гунею. Однакже перекладъ рускій обѣмае лишь другу часть того твору. Величко принявъ въ свою лѣтопись готовый перекладъ, и осмотривъ его своими замѣтками та коментаріями (IV, 202—203. 205. 262—264. 290—296.)

7. „*Дополненіе Дневника Окольскаго*“ (стор. 297—313). Се есть додатокъ до другой части Дневника (діаріуша) Окольского. Онъ находится въ историчнѣмъ збѣрнику Степана Лукомского. Тое „дополненіе“ обѣмае исторію Украины бѣдъ 1638. до 1648. року.

6. Степанъ Лукомскій. Про его жите знаемо лишь се, що бувъ Прилуцкимъ полковымъ обознымъ. Коли ще бувъ сотникомъ полковымъ (1738) переложивъ онъ дневникъ Окольского зъ мовы польской на руску, и доповнивъ сей лѣтописный твѣръ оповѣданемъ про двѣ Укра-

¹⁾ Симеонъ Окольскій, монахъ Доминиканскій, живъ въ першій половинѣ XVII. вѣку. Онъ бувъ провинціаломъ Доминиканского ордена на Руси и крѣмъ дневника про войны козацкій писавъ ще инші творы, повный клясичной ерудиціѣ, при мѣромъ „*Russia florida*“. Дневникъ войны зъ козаками (1638. р.) написавъ Окольскій, будши капеляномъ войска польского въ тѣй войнѣ.

ины одъ 1638. до 1648. р. на основѣ „руськихъ достовѣрныхъ лѣтописей“. Опѣсля бувши вже „абшитованымъ полковымъ обознымъ“, переложивъ Лукомскій записки Титловского и доповнивъ ихъ такожь подекуды „руською достовѣрною лѣтописію“. Оба тѣ переклады рускій, по думцѣ Лукомского, мали бути неначе вступомъ до историчной поемы Твардовского „*Wojna domowa*“, котру бнѣ такожь переложивъ на мову руску. Однакже перекладъ сего твору не дѣйшовъ до насъ. Наконецъ въ 1770. р. Лукомскій зладивъ лѣтописный збѣрникъ пѣдъ такимъ заголовкомъ: „*Собраніе историческое изъ книгъ древняго писателя Александра Гвагнина и изъ старихъ русскихъ впрнихъ лѣтописей абшитованнимъ полковимъ обознимъ Стефаномъ Василиевичемъ синомъ Лукомскимъ сочиненное в малороссійскомъ городѣ Прилуцкѣ 1770. году*“¹⁾. По думцѣ Лукомского сей збѣрникъ мавъ бути передняю частію лѣтописною, щѣ вводила бы читателя до дневника Окольского и до записокъ Титловского въ редакціи рускѣй.

„*Собраніе историческое*“ Лукомского обѣймае дѣвъ Руси-Украины одъ часѣвъ Гедимина до кѣнца XVI. вѣку. Оно починае ся розвѣдкою: „Что есть козакъ?“ И сей-часъ розказуе лѣтописецъ за проводомъ Гвагнина, щѣ „козакъ есть слово татарское и значить по-руски рыцерь или воинъ а по-нѣмецки *фрейрътеръ*“. Одтакъ слѣдуе оповѣдане про козакѣвъ, котрыхъ зачатокъ авторъ добачае въ кѣнци XIII. вѣку. Въ кѣнци лѣтописи пише авторъ широко про справы церковнѣ на Украинѣ и про унію, оголошену на соборѣ Берестійскѣмъ въ 1596. р.

Збѣрникъ Лукомского не есть творомъ оригинальнымъ; бнѣ являє ся справдѣ компиляціею иншихъ историчныхъ творѣвъ. Авторъ корыстувавъ ся хроникою „древ-

¹⁾ „Собраніе историческое“ напечатано въ Лѣтописи Самовидця (Кіевъ 1878; стор. 321—372.).

няго писателя“ Гваґнина¹⁾ и „руськими старыми вѣрными лѣтописями“. Майже третя часть лѣтописи, именно же оповѣдане про унію церковну, основуе ся на „руськѣй достовѣрнѣй лѣтописи“. Шкода велика, що сея лѣтопись запропастилась: своимъ змѣстомъ доповнила-бъ она лѣтописи Самовидця и Величка. Єъ знали ще въ XVIII. вѣцѣ деякѣ люде письменнѣй, ба й самъ Лукомскій на основѣ сеи „руськои достовѣрної лѣтописи“ доповнивъ дневникъ Титловского и дневникъ Окольского,

Свѣй збѣрникъ историчный написавъ Лукомскій въ языцѣ книжнѣмъ, твердѣмъ, въ котрѣмъ збереглося мало прикметъ живои мовы украиньскои.

7. Микола Ханенко. Онъ родивъ ся на Украинѣ лѣвобережнѣй 30. падолиста 1691. р. Отець его Данило, братанецъ правобережного гетьмана Михайла Ханенка, бувъ генеральнымъ хорунжимъ и належавъ до невеличкого числа просвѣченыхъ людей своего часу. По смерти ѣтця (1697) малый Микола стоявъ пѣдъ опѣкою дѣда (по матери) Ломиковского. Одаткъ учивъ ся въ Кіевскѣй академіи и навѣстивъ такожь польскій школы у Львовѣ. Въ 1710. р. почавъ онъ службу вѣйскову, а въ 1717. р. вступивъ въ генеральну канцелярію и хѣснுவавъ ся ласками гетьмана Ивана Скоропадского. Въ 1721. р. поставлено Ханенка старшимъ канцеляристомъ або реентомъ, с. е. головнымъ помѣчникомъ генераль-

¹⁾ Александръ Гваґнинъ (Guagnino) бувъ родомъ Италианецъ. Въ молодѣмъ вѣцѣ прийшовъ въ Польшу и вступивъ въ службу короля Жигимонта Августа, и одтакъ при Степанѣ Баторію бувъ комендантомъ Витебска. Умеръ въ Краковѣ въ 1614. р. Лукомскій корыстувавъ ся отъ-симъ историчнымъ творомъ Гваґнина: „Regum polonicarum tomі tres“. Выдано у Франкфуртѣ надъ Меномъ 1584. р., — польскій же перекладъ выйшовъ въ 1611. р

ного писаря. По смерти Скоропадского оставъ ся бнъ на своѣмъ становищи и придбавъ собѣ любовь Павла Полуботка, полковника Чернигѣвскаго, котрый пѣславъ его до царя Петра I. звѣщаючи про смерть Скоропадскаго. Одакъ Полуботокъ, ставши наказнымъ гетьманомъ, нагородивъ Ханенка за вѣрну службу маѣстностями, се бѣ-то дарувавъ ему два села, Перегбнъ и Дешковичѣ. Розумною вдачею Ханенка корыстувавъ ся Полуботокъ и тогдѣ, коли бнъ по царскому указу вразъ зъ Савичемъ и Чорнышомъ мавъ бути вывезенымъ въ Петербургъ (22. мая 1723). Полуботокъ задумавъ пѣслати напередъ депутацію бдѣ имени „всего народа“ зъ просьбою о вѣльный выбѣръ гетьмана. Тую депутацію (изъ пяти людей) выслано въ Петербургъ 24. мая 1723. Въ числѣ депутатѣвъ находивъ ся и Ханенко. Коли-жь Полуботокъ приѣхавъ въ царску столицю, то й тутъ Ханенко бувъ головнымъ его секретаромъ. Небавомъ опѣсля Полуботка и его товаришѣвъ замкнено въ „каменный замокъ Петербургскій“. Полуботокъ умеръ въ вязници, а 8. лютого 1725. арештованыхъ Украинцѣвъ освобождено зъ тюрмы. Ханенко зъ декотрыми товаришами не мѣгъ бддалитись зъ Петербурга; ему приказано бути въ гарнизоннѣй школѣ учителемъ дѣтей офицерскихъ и солдатскихъ. Кажуть ¹⁾, що Ханенка водили и зъ крѣпости во дворець, давати кому-то лекцїѣ. Зъ Петербурга выпущено Ханенка въ 1726. р., а вже въ 1727. р. поставлено его судїею Стародубскимъ. Опѣсля й гетьманъ Данило Апостоль хбснувавъ ся неразъ помочїю Ханенка въ важныхъ справахъ, уважаючи его своимъ секретаромъ. Въ 1738. р. Ханенко одержавъ урядъ полкового обозного, а въ 1741. р. поставлено его генеральнымъ

¹⁾ „Дневникъ генеральнаго хоружаго Николая Ханенка, 1727—1753. г.“. Кїевъ 1884 г., стор. VIII.

хорунжимъ. О́дтакъ и послѣдній гетьманъ Кирило Розумовскій цѣнивъ въ Ханенку чоловѣка талантливого и за вѣрну службу въ генеральнѣй канцелярїи нагородивъ его кѣлькома селами. Ханенко умеръ въ сѣчню 1760. р. у Глуховѣ.

Ханенко писавъ *Діарїюшъ* або дневникъ мабутъ одъ 9. падолиста 1719. р., але въ рукописи, котра находить ся у правнука автора, починае ся той дневникъ днемъ 3. лютого 1727. р., та й въ серединѣ его суть деякі пропуски. Такъ н. пр. нестаетъ въ нѣмъ записокъ про часъ одъ 1734. до 1741. р. Въ тѣй рукописи доведено *Діарїюшъ* до 1753. р.

Осипъ Бодяньскій выпечатавъ частину сего дневника п. з.: *„Діарїюшъ или журналъ слушающихся при дворѣ п. Іоанна Скоропадскаго гетмана оказій и церемоній, такожъ и въ канцелярїи войскової отправуемыхъ дѣлъ, наченій ся 1722. году и оконченній въ томъ-же году, въ мѣсяць іюль“* ¹⁾. О́дтакъ въ додатку до журнала „Кіевская Старина“ въ 1884—1886. р. выпечатано *„Дневникъ генеральнаго хоружаго Николая Ханенка 1727—1753. г.“*

Ханенко писавъ своѣй „*Діарїюшъ*“ въ такѣй мовѣ, щѣ вважае ся переходомъ одъ мовы руско-українскои до російскои. Всякі подѣѣ свого часу записувавъ днѣ вельми деталічно, изъ-за чого его записки являють ся по-декуды наивными. И такъ помѣчаючи все тее, щѣ въ кождѣмъ дни мѣсяця прилучилось, записавъ днѣ н. пр. ось-таку нѣсенѣтницю: (1742) „30. іюня. Весь день съ похмеля пробавлялся въ домѣ и въ комиссіи не былъ.“ (стор. 160).

Були въ сѣмъ періодѣ ще инші лѣтописцѣ та историки на Украинѣ, але они по-неволи нахилились пѣдѣ

¹⁾ „Чтенія въ моск. обществѣ исторїи и древностей“, 1858., кн. 1.

просвѣтну кормигу Россіѣ и намагались писати свои творы въ языцѣ державнѣмъ, хоча де-хто зъ нихъ любивъ щиро свою батькѣвщину. Сюды належать :

1. **Петро Симоновскій.** Се бувъ товаришь бунчуковый, котрый въ 1765. р. зладивъ сю лѣтопись: „*Краткое описаніе о козацкомъ малороссійскомъ народѣ и о военныхъ его дѣлахъ, собранное изъ разныхъ исторій иностранныхъ, нѣмецкой — Бишенга, латинской — Безольди, французской — Шевалье и рукописей русскихъ*“¹⁾. Симоновскій поясняя навпередъ слово „козакъ“ и бдтакъ подавъ поглядъ на исторію козачины бдъ першого гетьмана, князя Рожиньского, до выбору послѣднього гетьмана, графа Розумовского, именно до приѣзду его въ Глухѣвъ (1751). Сей авторъ писавъ свою лѣтопись объективно стильомъ ядренистымъ.

2. **Георгій Конискій**²⁾. „Императорское общество исторіи и древностей россійскихъ“ выдало заходами редактора Осипа Бодянского исторію козачины пдъ симъ заголовкомъ: „*Исторія Русовъ или Малой Россіи. Сочиненіе Георгія Конискаго, архіепископа бѣлорускаго*“. Москва 1846. Сеся исторія основуе ся подекуды на переказахъ люду украиньского и написана вѣтхненемъ поетичнымъ. Про-те подобалась она славному россійскому поетови Пушкину, котрый про автора еи выразивъ ся ось-такъ похвально: „Множество мѣстъ въ (его) исторіи Малороссіи суть картины, начертанныя кистию великаго живописца“³⁾. По причинѣ же, що въ сѣй исторіи деякѣ

¹⁾ „Чтенія въ императорскомъ обществѣ исторіи и древностей россійскихъ при Московскомъ университетѣ“. Годъ третій. Пр. 2. Москва 1847; II. „Матеріалы отечественные“; стор. 1—159.

²⁾ Про его житѣ гляди стор. 354; замѣт. 2.

³⁾ Порѣви. „Собраніе сочиненій М. А. Максимовича“. Томъ I. Отдѣлъ историческій. Кіевъ 1876., стор. 239.

факты представлено невѣрно, найшлись остроумні критики, котрі стали сумнѣватись, чи справдѣ учений архієпископъ бѣлорускій бувъ ви авторомъ¹⁾. Питанє се поки-що не може уважатись оконечно рѣшенымъ. Все-жь таки сей твѣръ єсть важнымъ причинкомъ до исторіѣ козачины, изъ-за чого Н. Костомарѡвъ пишучи исторію про Богдана Хмельницкого замѣтивъ въ другѡмъ выданю сего твору „Исторію Русовъ“ мѣжь жерелами историчныхъ своихъ дослѣдѡвъ.

Въ „Исторіи Русовъ“ представляютъ ся двѣ Руси ѡдѣ Володимира Великого до гетьмана Розумовского. А вже-жь найкрасше змалювавъ авторъ образъ Хмельницыны, и звеличивъ второго Мойсея именно сими словами: *„Такихъ людей судьба Божія впаками только производитъ въ человечество для нарочитыхъ ея намѣреній и устроений...“* (стор. 141).

3. Александръ Ригельманъ. Родина Ригельманѡвъ зайшла въ Россію зъ Нѣмеччины въ першѡй половинѣ XVIII. вѣку. Александръ бувъ инженеромъ генеральмайоромъ и живъ довшій часъ на Украинѣ. Одружив-

¹⁾ С. М. Соловьевъ, „Очерки исторіи Малороссіи, до соединенія ея съ Велико-Россією“. („Отечественныя Записки“, 1848. г. Нр. 11. 12., и 1849. г. Нр. 2). — М. Максимовичъ, „Историческія письма о козакахъ придиѣпровскихъ“ („Кіевлянинъ“ за 1865. г. Нр. 23—25). — Порѡвн. отъ-сѣ слова П. Кулѣша: „Бувъ на свѣтѣ Кониській и своєю Исторією Русовъ мовъ якою завѣсою мальованою закрывъ ѡдѣ насъ старосвѣщину, ажъ поки Шевченко не розбравъ, не розпанахавъ тои завѣсы...“ („Основа, южно-русскій литературно-ученый вѣстникъ“. 1861. мартъ; „Листы зъ хутора“. III.). — Веѣлякѣ думки про автентичность „Исторіѣ Русовъ“ збравъ Геннадій Карповъ въ ученѡй своѣй розвѣдцѣ п. з. „Критическій обзоръ разработки главныхъ русскихъ источниковъ до исторіи Малороссіи относящихся, за время: 8-е генваря 1654—30-е мая 1672. года“. Москва 1870.

шись зъ Украинкою полюбивъ бнѣ нову свою батькѣвщину и запопадливо займавъ ся збиранемъ матеріялѣвъ до написаня исторіѣ украиньскои. Вже въ 1778. р. написавъ Рительманъ „Исторію малороссійскую или повѣствованіе о Козакахъ“ въ двохъ частяхъ. Опѣсля переробивъ и доповнивъ свою исторію и написавъ єѣ въ чотырохъ частяхъ, именно перші двѣ зладивъ въ 1785. р., а послѣдній двѣ части въ 1786. р. Одаткъ сей твѣрѣ Рительмана выдано въ Москвѣ 1847. р. заходами „императорскаго общества исторіи и древностей россійскихъ“ пѣдѣ такимъ заголовкомъ: „Лѣтописное повѣствованіе о Малой Россіи и ея народѣ и козакахъ вообще, отколь и изъ какого народа оные происхожденіе свое имѣютъ, и по какимъ случаямъ они нынѣ при своихъ мѣстахъ обитаютъ...“ Редакцію сего „лѣтописного повѣствованія“ занявъ ся Осипъ Бодяньскій¹⁾. До того выданя додано ще рисунки Рительмана, а то портретъ Богдана Хмельницкого и 27 типѣвъ украиньскихъ зъ рѣжныхъ станѣвъ. Одаткъ замѣщено тутъ ще двѣ карты, се-бѣ-то карту новои и стародавной Украины.

Сея исторія козачины єсть вельми обширна, однакже по мнѣню знатокѣвъ єсть она мало критична.

б) Лѣтописнѣ збѣрники.

1. Лѣтописъ Густиньска. Она зове ся такъ по головнѣй рукописи, щѣ зберегалася въ Густиньскѣмъ Прилуцкѣмъ монастырѣ на Украинѣ. Сю рукописъ зладивъ въ 1670. р. чернець Михайло Лосицкій. А вже-жѣ бнѣ не бувъ авторомъ тои лѣтописи, а тѣлько переписавъ єѣ зъ давнѣйшой, первѣстной рукописи, котру уложено

¹⁾ Порѣвн. „Чтенія въ императорскомъ обществѣ исторіи и древностей россійскихъ при Московскомъ университетѣ“. Москва 1847. Нр. 5—9.

въ першій половинѣ XVII. вѣку. Заголовокъ лѣтописи есть такий: „Кройника, которая начинается отъ потопу первого міра и столпотворенія и раздѣленія языкъ и разсыанія по всей вселеннѣй, и о розныхъ народахъ, таже и о початку славенского руссійского народу, и егда съде Кіевъ, и како крести благовѣрный князь Володимеръ рускую землю, и о великомъ княженіи Кіевскомъ, и о греческихъ царьхъ. Списася сія кройника въ Малой Россіи въ монастырю святой живоначальной Троици общежителномъ Густынскомъ Прилуцкомъ... року 1670., мѣсяця августа 2. дня“.

Въ рукописи Густиньскій находятъ ся части слѣдующіи: 1) „Предмова до чителника“, написана „іеромонахомъ“ Михайломъ Лосицкимъ¹⁾; 2) лѣтописецъ о рускомъ народѣ; 3) руска лѣтопись; 4) наука св. Кирила философа, пбсланого зъ Царгороду одъ патриарха Николы въ Кіевъ, ко великому князю Володимиру; 5) про чуда одъ образѣвъ на Волини въ Луцкомъ повѣтъ; 6) лѣтописецъ о начатку Густиньского монастыря, и 7) документы на недвижимій майна декотрыхъ украиньскихъ монастырѣвъ, и инші дробніи статѣи. — Зъпомѣжь тыхъ сѣмохъ статей третя статья, се-бѣ-то руска лѣтопись, зове ся такожь окремо лѣтописію Густиньскою²⁾.

Лѣтопись Густиньска въ начатку своѣмъ основуе ся на лѣтописи Несторовій, Кіевскій и Волинсько-галиц-

¹⁾ Въ тѣй „Предмовѣ“ пише Лосицкій отъ-се про хосенъ исторіи: „Каждому чоловікови читанье гисторій есть барзо потребно; бо кды бы не описано и свѣту не подано, заразь бы зъ тѣломъ безъ вѣсти все сходило въ землю, и люде бы якъ у тмѣ будучи не вѣдали, що ся прошлыхъ вѣковъ дѣяло“. (Полн. собр. рус. лѣтоп. II., 233).

²⁾ Лѣтопись Густиньску надруковано заходами археографичной комиссіи въ другімъ томѣ „Полнаго собранія русскихъ лѣтописей“. (Санктпетербургъ 1843; стор. 233—273).

кбй; бдѣ XIV. вѣку хбснуе ся она хронографами та историками польскими (н. пр. Мартиномъ Бельскимъ, Кромеромъ, Гваіниномъ, Длугошомъ) и такожь декотрыми затрачеными лѣтописцами рускими, именно же „руською достовѣрною лѣтописію“. До важнѣйшихъ статей въ лѣтописи Густиньскбй належать отъ-сй: „*О идолахъ рускихъ*“¹⁾, „*О премѣненіи нового календаря*“²⁾, и „*О униі, како почася въ русской земль*“³⁾.

Лѣтопись Густиньска кбнчить ся рокомъ 1597., и доповнюе недостатокъ историчныхъ вѣстей про дѣв въ захбднбй Руси въ часѣ бддѣленя еи бдѣ вехбднои. Въ загалѣ представляе она досыть живыи образъ сучаснои Литвы и Польшѣ. Языкъ еи являе ся въ першбй половинѣ церковно-славянскимъ, почавши же бдѣ XV. вѣку перемагае церковщину мова (мало)руска, въ котрбй замѣчаемо иногдѣ такожь полонизмы.

2. „**Краткое описаніе Малороссіи**“. Въ сѣмъ творѣ представляють ся дѣв Руси полудневои бдѣ найдавнѣйшихъ часбвъ по рбкъ 1734. Незвѣстный авторъ хотѣвъ навязати исторію козачины до давнѣйшого періода княжого. Одаткъ хбснубавъ ся бнѣ лѣтописію Грабянки, выбравши зъ неи всео тее, шб видѣлось ему важнымъ въ исторіи Украины. Свбй твбръ историчный списавъ авторъ въ стилю простбмъ и яснбмъ, въ мовѣ ядренистбй, котра прибрала вже богато прикметъ мовы россійскои⁴⁾.

Сей твбръ уложено мабутъ въ 1734. роцѣ, до котрого бнѣ въ оповѣданю историчнбмъ простягае ся. Зъ первѣстной рукописи звелѣвъ гетьманъ Розумовскій зрббити

¹⁾ Полн. собр. рус. лѣтоп. II., 256. 257. — ²⁾ *ibid.*, стор. 368. 369. — ³⁾ *ibid.*, стор. 369—373.

⁴⁾ „Краткое описаніе Малороссіи“ выдано мѣжь додатками до лѣтописи Самовидця (Кіевъ, 1878. р., стор. 211—319).

копію и бдтакъ оригиналь подарувавъ бнъ Академіи Наукъ. Опбсла въ 1777. р. членъ „вольного російского собранія“ при Московскѣмъ университетѣ, Василь Григоріевичъ Рубанъ, выдавъ свою „Краткую лѣтопись Малыя Россіи“. Хоча-жь Рубанъ въ переднѣмъ словѣ каже, що записки той лѣтописи бдъ 1506. до 1734. р. веденіи були генеральными писарями при гетьманахъ, почавши бдъ Богдана Хмельницкого ажъ до смерти Данила Апостола, и що бнъ одержавъ тѣ записки бдъ архієпископа Георгія Кониского, то однако нема сумнѣву, що лѣтопись Рубана бдъ початку ажъ до 1734. р. єсть лишъ копією того историчного твору, що єго списано пдъ заголовкомъ „Краткое описаніе Малороссіи“. Ба, Орестъ Левицкій гадає, що деякі частини сего описанія Малороссіє увбйшли въ лѣтопись Самовидця¹⁾. Се сталоє такимъ способомъ: Одинъ изъ переписовачѣвъ выдачи, що сєся лѣтопись починає ся вбйною Хмельницкого, а не раньше, выписавъ изъ „Краткого описанія Малороссіи“ початокъ, де розказує ся про дѣѣ Руси-Украины бдъ найдавнѣйшихъ часѣвъ ажъ до вбйны Хмельницкого, и бдтакъ се писанє поставивъ въ творѣ Самовидця мовь-то вступъ до оповѣданя сего лѣтописця. Той переписовачъ доповнивъ тымъ „Краткимъ описаніємъ“ такожъ деякі пропуски въ лѣтописи Самовидця и розширивъ инші вельми короткі єи оповѣданя; наконецъ же на основѣ сего зббрника зладивъ бнъ доповненє до лѣтописи Самовидця бдъ 1702. до 1734. р.

3. Лѣтопись Хмельницка. Она єсть вельми коротка, бо займає лишъ пять сторѣнъ печатныхъ; однакъ подає намъ богато цѣнныхъ вѣдомостій, котрі єуть для насъ именно зъ-за того важні, що авторъ бувъ само-

¹⁾ Лѣтопись Самовидця, стор. VIII.

видцемъ тыхъ дѣй, котрѣ описувавъ. Сея лѣтопись зове ся Хмельницкою по тѣй причинѣ, що авторъ писавъ еѣ въ Хмельнику, мѣсточку подѣльскѣмъ надъ рѣкою Богомъ недалеко Межибожа.

А вже-жь годѣ дѣзнатись, хто бувъ авторомъ лѣтописи Хмельницкой, якъ онъ звавъ ся, и до якого стану тогдѣшньої суспѣльности належавъ? Корнило Заклинскій въ розвѣдцѣ своѣй про сю лѣтопись замѣтивъ, що авторъ сего твору мѣгъ бути священникомъ, а може бувъ и мѣщаниномъ¹⁾. Кругъ его вѣдомостій бувъ невеличкій, про-те ѣ въ оповѣданю своѣмъ мало коли выходивъ поза Хмельникъ. Для него було найважнѣйшимъ лишь тее, щѣ дѣялось въ тѣмъ городѣ и въ его сусѣдствѣ; про всео инше розказувавъ онъ тѣлько загально.

Лѣтопись Хмельницку выдано въ Кіевѣ 1878. р. яко вступъ до лѣтописи Самовидця²⁾. Она записуе дѣѣ Украинны ѣдѣ 1636. до 1650. р. Мѣжь сими роками вызначують ся особливо три важными подѣями историчными, а то роки 1637. 1648. и 1649. Изъ сеи лѣтописи довѣдуемо ся, що до повстаня въ 1637. р. готовились козаки зъ поспѣльствомъ подѣбно якъ въ 1648. р. Авторъ каже, що *„и серпы и косы ковали на оружїе, и не дармо земля тряслася: трясли и Ляхи козаковъ“* (стор. 78). Поляки побороли козаковъ подѣ селомъ Кумейками, и ѣдтакъ замѣчае авторъ: *„На Вкраинѣ рѣки зафарбовалися отъ кривѣ (крови) людскои, повны были болота трупу ляцкого, а повны пали были трупу козацкого по мѣстахъ“* (стор. 78). — Про наслѣдки першихъ побѣдъ Богдана Хмельниц-

¹⁾ „Лѣтопись Хмельницка“. Критичный розборъ Корн. Заклинского. („Зоря“, 1881; ч. 19.; стор. 230. 231).

²⁾ „Лѣтопись Самовидца по новооткрытымъ спискамъ... Издана Кіевскою временною комиссією для разбора древнихъ актовъ“. Кіевъ 1878; стор. 77—81.

ного авторъ такъ розказуе: „А до орды безъ личбы панятъ пошло.... А козаки за Ляхами пошли и мѣста, где ся борошили, поплюндровали, Ляховъ и жишовъ стинали, коморы и скрынъ лупали“ (стор. 79).

Важнымъ есть той уступъ въ лѣтописи, де авторъ розказуе про осаду въ Збаражн: — „Мало не такийъ голодъ былъ, якъ въ Самаріи. Хлѣбъ одинъ былъ по 6 золотыхъ, по пять, а гарнецъ пива по 4 золотыхъ. Кони ѣли не толко худые хлопы, але и панове. Будуть памятали тую экспедицію въ Збаражъ-мѣсти! И якъ ся поткалъ з кролемъ, много люду кролевского стеръ и примирѣе взялъ, съ кролемъ ся виталъ гетманъ, заразы отъ Збаражъ-мѣста отступилъ. Безчисленное множество мѣстъ барзо великихъ Татаре съ козаками повыймали и шкоды незличонны починили; въ Литву ажъ засягли. Не душечка загинула, не душечка тежъ и въ орду пошла!“ (стор. 80. 81).

К. Заклинскій цѣнять лѣтопись Хмельницку именно зъ-за того, що она высказуе устами самовидця погляды людей тогдѣшнихъ, — цѣлонъ масы народу, — на славнѣ побѣды Хмельницкого, що показуе, яка корысть прийшла цѣлому народови зъ мира Зборѣвского. „Мало людемъ бѣднымъ было отрады“, замѣтивъ лѣтописецъ (стор. 81), доказуючи сими словами, що Хмельницкій про долю „поспѣльства“ не журилъ ся.

4. Лѣтопись Чернигѣвска. Она есть вѣдай частію тыхъ короткихъ козацкихъ лѣтописныхъ записокъ, про котрѣ згадуе Величко (II, стор. 7). Дѣйшла-жь она до насъ въ двоухъ рукописяхъ. Одна рукопись находить ся въ збѣрнику, писаномъ въ XVIII. вѣцѣ, що зберегае ся въ библиотекѣ Чернигѣвской духовной семинаріи. Тая рукопись обѣймае дѣвъ Украины одъ 1587. до 1750. р. и вызначуе ся отъ-симъ заголовкомъ: „Лѣтописецъ зъ 1587. года, въ рускихъ, полскихъ сторонахъ што (ся) дѣяло

и якого року“¹. Друга же рукопись була замѣщена въ кнѣзи книги: „о Варлаамѣ и Іоасафѣ гисторія“, надрукованою въ Кутевнѣскомъ монастырѣ 1637. р. Она кнѣжить ся рокомъ 1652. и має такіъ заголовокъ: „Лѣтописецъ, въ рускихъ и полскихъ що ся сторонахъ дѣяло и якого року“². Властителемъ сеи рукописи въ 1856. р. бувъ Н. Бѣлозерскій, котрый Чернигѣвску лѣтопись выдавъ въ книжцѣ п. з. „Южнорусскія лѣтописи, открытыя и изданныя Н. Бѣлозерскимъ“. Томъ I. Кіевъ 1856.¹) Въ сѣмъ виданю находять ся слѣдуючі статьи: I. „Черниговская лѣтопись“ (стор. 11—44). II. „Кратков лѣтоизобразительное знаменитыхъ и памяти достойныхъ дѣйствъ и случавъ описаніе“ (стор. 45—106)²). III. „Хронологія высокославныхъ ясневелможныхъ гетмановъ“ (стор. 107—124). IV. „Имянная перепись малороссійскихъ гетмановъ“ (стор. 125—140). V. „Слово во время бездождія и глада и всякоя пагубы“... (стор. 141—156). VI. „Ляментъ людей побожныхъ, що ся стало въ литовской земли“ (стор. 157—162).

Лѣтопись Чернигѣвска складае ся зъ двохъ частей: перша часть одъ 1587. до 1692. р. була писана на Украинѣ правобережѣй, мабуть въ Кіевѣ; другу же часть, одъ 1692. до 1750. р., зложена въ Черниговѣ. Сея лѣтопись формою своєю естъ подѣбна до лѣтописи Львѣвской, але змістомъ своимъ являє ся она подекуды важнѣй-

¹) Порѣвн. критичну розвѣдку Михайла А. Максимовича п. з. „Извѣстіе о южнорусскихъ лѣтописяхъ, изданныхъ Николаемъ Бѣлозерскимъ въ Кіевѣ, 1856. г.“ („Собраніе сочиненій...“ Томъ I. Кіевъ 1876; стор. 231—247).

²) Се естъ коротенька лѣтопись про двѣ Украины одъ 1506 до 1783. р., „наипаче кѣо именно когда былъ козацкимъ гетманомъ“.

шою; впрочѣмъ въ лѣтописи Чернигѣвскѣй добачасмо мову чистѣйшу, нѣжъ въ лѣтописи Львѣвскѣй¹⁾.

Перша часть лѣтописи (1587—1692) есть важнымъ жереломъ для исторіѣ Украины въ XVII. вѣцѣ. Въ нѣй находимо богато новыхъ вѣстей, якихъ нема нѣ въ лѣтописи Львѣвскѣй, нѣ въ иныхъ лѣтописныхъ творахъ того часу. До такихъ важныхъ записокъ належать н. пр. отъ-сѣ: а) вѣсть про смерть коронного гетьмана Жолковского: „1620. Турки гетмана великаго коронного Жолковского на Цоцори зъ войскомъ его збили. А самому Жовковскому, гетманови, мужикъ сокирою голову оттялъ надъ Днѣстромъ противъ Могилева Подолского“ (стор. 13); — б) оповѣдане про стрѣчу Богдана Хмельницкого зъ королемъ Яномъ Казимиромъ пѣдъ Зборовомъ: „Потимъ кроль Казимиръ просилъ Хмельницкого, давши козакамъ семи сенаторовъ въ заставу за Хмельницкого. А Хмельницкій прихалъ у сту коней до обозу полского нарядно, бучно, збройно; а пришедши до кроля, палъ предъ нимъ на землю, и потимъ, гди зи розказаніемъ королевскимъ подведено его, мовилъ ему король: „Если то годится сынови коронному, тобѣ, пане Хмельницкій, на пана своего руку подносити и воевати на него?“ А Хмельницкій отказалъ плачучи: „Я на кроля, пана моего милостиваго, руки не подношу, тилко на его сенаторовъ, которые... такъ мнѣ самому, яко и всему народови малороссійскому незносные и невымовные чинили крѣвды; а теперъ, чого не дай Боже, гди бы насъ зламали, не зо-

¹⁾ А. Петрушевич оцѣняе ось-такъ лѣтопись Чернигѣвску: „Той лѣтописецъ, похожъ формою своею на Львовскій, содержитъ въ себѣ не мало новыхъ важныхъ подробностей, но притомъ имѣеть много анахронизмовъ и ошибокъ, не исправленныхъ издателемъ ея“. („Науковый Сборникъ, издаваемый литературнымъ обществомъ галицко-русской Матицы“. Во Львовѣ 1867; стор. 257. 258).

ставили бы и наслѣдку руского“ (стор. 20. 21); — в) оповѣдане про смерть Ивана Выговского: „1664. Татаре да Чернецкій и Маховскій Ивана Выговскаго казали разстрѣляти; а онъ на той часъ во избѣ поклякнувши, читалъ акафистъ Пресвятой Богородицы. Похованъ у великомъ скитѣ изъ женою своею Стеткевичовною, которой гди сказано, же пана забито, пала и умерла, оставивши сына своего единого, еще невеликаго“ (стор. 29. 30)¹⁾.

Въ другой части лѣтописи (1692—1750), выпечатадой на пяти сторонахъ, замѣщено самѣ коротенькѣ записки, котрѣ историкови не подають важныхъ вѣстей.

5. „Руськая достовѣрная лѣтопись“.²⁾ Сеся лѣтопись зауропастилась мабуть въ другой половинѣ XVIII. вѣку; однакоже знаемо еѣ изъ творевъ Самойла Величка и Степана Лукомского³⁾, котрѣ наводятъ еѣ мѣжь жерелами своихъ лѣтописей. Она була звѣстна такожь авторови лѣтописи Густиньской въ вѣдѣ XVII., и безперечно заслугувала на велике поважане у рускихъ грамотѣвъ изъ-за богатога змѣсту въ текстѣ историчномъ.

¹⁾ Порѣвн. лѣтопись Самовидца, выдану въ Кіевѣ 1878. р.: ... „Выговского взяли, которого Маховскій полковникъ казаль ростреляти недбаючи, же воеводою былъ“ (стор. 84). — По думцѣ М. Максимовича поховано Выговского „въ обители Чигириньскѣй“ (Собраніе сочиненій, томъ I. Кіевъ 1876; стор. 238); однакоже А. Петрушевичъ пише, що того гетьмана похоронено „у великомъ Скитѣ“ близько села Манявы Станиславѣвского округа („Науковий Сборникъ“. Во Львовѣ 1867; стор. 258).

²⁾ Важну розвѣдку про „руськую достовѣрную лѣтопись“ написавъ покойный молодой историкъ Корнило Заклинскій въ статьѣ „Рускѣ лѣтописи и лѣтописецѣ XVII. столѣтія“. („Зоря“, рочникъ I, 1830; число 7.) Порѣвн. передне слово до лѣтописи Самовидца, яке написавъ Орестъ Левицкій; стор. XIV—XVII.

³⁾ Про Самойла Величка и Степана Лукомского гляди стор. 379—389.

„Руськая достовѣрная лѣтопись“ починає ся бѣдъ оповѣданя про козакѣвъ; згадує отже про гетьмана Предислава Лянцкороньского, якъ бнѣ 1512. р. щасливо боровъ ся зъ Турками, и що за те король Жигимонтъ I. затвердивъ козакамъ давнїй ихъ вольности. Пѣдъ рокомъ 1576. описує ся, якъ король Степанъ Баторїй заходивъ ся около организаціѣ козакѣвъ, якъ звелѣвъ имъ бути на сторожи противъ Татаръ, и якъ видячи ихъ лицарске завязте сказавъ про нихъ отъ-сїй слова: „Буде-де изъ тѣхъ юнаковъ когдася Рѣчь посполитая волная“¹⁾. Дальше згадує лѣтопись, якъ той король пѣзнѣйше боячися, щобъ козаки, „укрѣпившись“, не були Ляхамъ „тяжкими“, загадавъ ихъ „внизъ около Днѣпра выгубити“.²⁾ Оѣдъ року 1582—1599 розказує тая лѣтопись про введење Григорїаньского календаря и въ загалѣ про всѣ подѣѣ, якї пѣдготовили и приспѣшили унїю церковну³⁾. Важнѣйшою єсть друга часть „руськой достовѣрной лѣтописи“. Она оповѣдає про дѣѣ бѣдъ 1606. до 1648. р. Сю часть лѣтописи находимо въ доповненю записокъ Матвѣя Титловекого, историка польского, котрый написавъ исторїю про вѣйны Туркѣвъ зъ Поляками на Цецорѣ (1620) и пѣдъ Хотиномъ (1621). Звѣстно вже, що тую исторїю переложивъ на руску мову „абшитованый полковый обозный“ Степанъ Лукомскїй въ Прилукахъ 1770⁴⁾. Тѣлько-жъ не єсть се простый перекладъ, позаякъ Лукомскїй утвердивъ свою працю „на вѣрныхъ руськихъ лѣтописяхъ“. Такъ отже Лукомскїй доповнив-

1) Лѣтопись Самовидца; Кїєвъ 1878. III. стор. 350.

2) *ibid.*, стор. 351.

3) Оповѣданями „руськой достовѣрной лѣтописи“ про перемѣну календаря и про унїю користувались авторъ лѣтописомъ Густиньской и Степанъ Лукомскїй, що зладивъ „Собранїє историческое“.

4) Порѣвн. стор. 386.

ши записки Титловского, зладивъ опбеля доповнене до дневника Окольского на основѣ той „руської достовѣрної лѣтописи“.

Одтакъ „достовѣрна лѣтопись“ розказує про похѣдъ Сагайдачного на Кафу (1606), про смерть гетьмана Самбйла Кушка, щѣ по словамъ думы народної 54 роки мучивъ ся въ неволи турецкѣй. про смерть козацкого сотника Михайла Хмельницкого въ битвѣ на Цецорѣ (1620)¹⁾. Важнй суть сѣ вѣсти про молодый вѣкъ Богдана Хмельницкого: „Сина Зпноеія отъ младихъ лѣтъ отдалъ (Михайло Хмельницкій) въ наученіє: перше въ Кієвѣ, а потомъ въ городѣ, что надъ рѣкою Саномъ, въ Ярославле, до Єзуитовъ, и тамъ въ наученіи проводилъ свои лѣта до совершеннаго возраста. Будучому-жъ ему тамъ еще отрокомъ, приключился такой случай удивленія достойнй: Когда онъ около костела съ соучениками прохаживался, то вихоръ изъ той компаніи, его самага бѣгающаго, ногами подхватя, трижды вѣкругъ онаго костела обнесъ и на томъ мѣстѣ, изъ котораго подхваченъ, опять его поставилъ. Єзуиты сіє странное, небывалое приключеніє разніи розно разсуждали, однакожь тѣмъ согласно заключили, провѣщаваая: *Будетъ де отъ сего отрока великое на костелъ римскій гоненіє!*“²⁾.

„Достовѣрна лѣтопись“ розказує про прихильнѣсть королевича Володислава до козакѣвъ и про его прощане зъ гетьманомъ Сагайдачнымъ по вѣйнѣ Хотиньскѣй. Королевичъ высказавши, якй заслуги положили козаки для Польщѣ въ битвѣ пѣдъ Хотиномъ, выхлопотавъ для нихъ

¹⁾ Въ битвѣ на Цецорѣ Богданъ Хмельницкій, сынъ Михайла, попавъ ся въ неволю татарску. Достовѣрна лѣтопись замѣчає, що сотникъ Михайло Хмельницкій бувъ родомъ зъ Лысянки, и що зъ-бдси перейшовъ до Чигирина.

²⁾ Лѣтопись Величка, IV. 158.

у короля Жигимонта III. велику похвалу и нагороду, по чѣмъ король выславъ похвальный листъ до Сагайдачного и до вѣйска запорожского. Оповѣдає дальше, якъ Сагайдачный передъ смертію въ Кієвѣ (въ цвѣтню 1622. р.) свое майно записавъ церквамъ, брацтвамъ и школамъ, и якъ дещо подарувавъ такожъ Львѣвскѣй Ставропигіи¹⁾.

Незвѣстный авторъ сеи лѣтописи замѣчає, що коли рускѣ паны „на Ляховицахъ“ (Ляшкахъ) поженились, то отступили одъ благочестивои вѣры²⁾. Одтакъ мѣжь иншимъ оповѣдає бнѣ, якъ въ 1637. р. чотыри тысячѣ козаковъ, щѣ ляцкои неволѣ не могли вже стерпѣти, рѣшили ся пѣйти ажъ до Персѣвъ, щѣбы имъ помагати въ вѣйнѣ зъ Турками. По дорозѣ стрѣтились они зъ козаками Доньскими, котрѣ ихъ намовили, остатись надъ Дономъ и разомъ зъ ними добувати Азова³⁾.

Хто бувъ авторъ „руськои достовѣрної лѣтописи“ и де бнѣ пробувавъ, годѣ намъ дѣзнатись. К. Заклинскій догадує ся⁴⁾, що авторомъ бувъ козакъ, по-за-якъ Величко каже выразно, що доповнявъ записки Титловского лѣтописцями козацкими. Одтакъ замѣчає Заклинскій, що першу часть лѣтописи мѣгъ написати священникъ, котрого вельми займала справа униѣ церковной. А вже-жъ другу часть лѣтописи зладивъ безперечно чоловѣкъ свѣтскій, котрый живѣ въ першѣй половинѣ вѣку XVII.

¹⁾ Лѣтопись Величка I, „Приложенія“, стор. 50. — Величко перекладаючи дневникъ Титловского на мову руску, доповнивъ его (якъ самъ каже въ томъ „Приложенію“ на стор. 33) „рукописными лѣтописцями козацкими“, се-бѣ-то „руською достовѣрною лѣтописію“.

²⁾ Лѣтопись Величка, IV. 179.

³⁾ *ibid.* стор. 181.

⁴⁾ „Зоря“, рочникъ I. 1880.; число 7, стор. 97.

IV. Литература суспільно-моральна и національна.

Коли автономію України занепащено кормогою російською и коли именно зруйновано Сѣчь запорожску (1775), то суспільный побуть въ примученій земли стався незавиднымъ и чи-мало тяжкимъ. На мѣсце колишнього лицарского змаганя вступила байдужність для новихъ порядківъ, изъ-за чого по всѣмъ-усюдамъ ширилась апатія до всякого почину на поли національной и суспільной дѣяльности. Паны козаки бажали бути аристократією и покидали зъ мовою рідній звичаѣ та обычаѣ, мѣжъ-тымъ коли прості козаки, не могучи погодитись зъ московскими порядками, безъ надѣѣ на лучшу будучність коротали жизнь бѣдолашну. Свои погляды національно-суспільній высказували они въ пѣсняхъ своихъ и такожъ въ вѣршахъ рѣдвяныхъ та пасхальныхъ, въ котрыхъ добачаемо сумовиту згадку про давну бувальщину. Одакъ колишній лицарѣ ставались хлѣборобами и жиючи „въ безверхій хатѣ“ нидѣли безъ всякого проводу морального побѣчь панской старшины, щѣ дивилась зъ презирствомъ на нещасныхъ своихъ братѣвъ. Тогдѣ-то й грамотѣѣ йшли подѣ ладъ можнымъ панамъ, ба оденъ письменникъ, Климентій Зѣновѣѣвъ, хоча живъ ще за часѣвъ Мазепы, у своихъ вѣршованыхъ творахъ поваживъ ся написати, що въ простого мужика простый єсть обычай, а въ письменного особній политичный звичай!

Коли отже по затратѣ политичной самоствѣрности на Украинѣ апатія суспільности для всякой дѣяльности що-разъ бѣльше змагалась, выступивъ середь земляківъ зъ розумною наукою Григорій Савичъ Сковорода, щѣ его звано украинскимъ Сократомъ. Онъ бажавъ устнымъ словомъ одушевити Украинцѣвъ, приголѣмше-

ныхъ недолею, и ѳдтакъ наукою двигнути ихъ ко пб-
знаню самыхъ себе. Хоча-жь ѳнъ для люду нвчого не
писавъ, та лишъ для просвѣченои веретвы суспблности
моральнй деякй науки зладивъ въ языцѣ твердбмъ, якимъ
колись корыстувавъ ся Дмитро Ростовскй, — то все-таки
въ исторйи просвѣты украиньскои есть ѳнъ важною лич-
ностю, по за-якъ, жиючи мѣжь простымъ людомъ, не-
наче показувавъ Котляревскому дорогу, котрою треба
ступати, щобы утворити словеснбсть рбдну, самостбйну.

а) Писатель.

1. Климентій Зѳновѣвъ. ѳнъ живъ за часѳвъ
гетьмана Мазепы и бувъ черцемъ „странствующимъ“,
с. е. такимъ, щѳ не сидѣвъ постбйно на однбмъ мѣсци,
але волочивъ ся по монастыряхъ и по всѣхъ-усюдахъ,
та придививъ ся добре житю всякихъ веретвъ суспбл-
ности украиньскои. Бувавъ въ рбжныхъ мѣстахъ Кѳв-
щины и такожь на Волини; вступавъ до дворѳвъ и ху-
торѳвъ, выпрошуючи жертвы на монастырь, а по дорожѣ
не минавъ корчмы, де стрѣчавъ козакѳвъ, мужикѳвъ
и ремѣсникѳвъ. Неразъ бувавъ и въ школѣ, котра пбсля
народного прислѳвья „всякимъ страннымъ дбмъ есть воль-
ный“¹⁾. Той отже чоловѣкъ, щѳ добре пбзнавъ побутъ
украиньскй своего часу, зладивъ збѳрникъ стихотворѳвъ
вѣршами селябичными. Хоча-жь стихотворы Климентія
Зѳновѣва не мають стбйности литературнои, то важнй
суть однакже по тбй причинѣ, щѳ суть вѣрнымъ обра-
зомъ суспбльного житя на Украинѣ въ першбй поло-
винѣ XVIII. вѣку. Рукопись его твору, оббймаючу 321

¹⁾ „Украиньскй приказки, прислѣвья и таке инше“. Збѳрники
О. В. Марковича и других. Спорудив М. Номис. С.-Петербург 1864;
стор. 119. а.

картокъ, ъдкрыто недавно¹⁾, а ъдтакъ основну розвѣдку про тѣ стихотворы написавъ П. Кулъшь та замѣтивъ єѣ въ Основѣ Петербургскѣй²⁾.

Авторъ згадує, що перетерпѣвъ въ житю тяжку скорботу, та що въ своихъ стихотворѣхъ думаєвъ найти пѣльгу „будучи въ гоненіи“. Своє писанє починає ънъ ладомъ схолястичнымъ, се-бѣ-то розправами о правдѣ, о болѣзняхъ, о вѣтрѣ и огни, о Божѣмъ милосердію, о именахъ Божиыхъ, о смерти и т. и. Ѳдтакъ зъображує ънъ жите реалне: говорить про побуть рѣжныхъ клясь суспѣльности, про крылошанъ, черцѣвъ, козакѣвъ, панѣвъ, мужикѣвъ, цыганѣвъ, жидѣвъ, ремѣсникѣвъ. . Прямодуш-ный чернецъ пише статью: „О волочащихся чернцахъ и черницахъ по мѣстахъ, по школахъ и по корчемныхъ дворахъ“ (стор. 184). Изъ стихотворѣвъ Климентія можъ дѣзнатись, що ънъ не оказуєвъ симпатіѣ церковнѣй власти; се бо пише, що архієреѣ брали хабарѣ, се-бѣ-то талары або червоні золоті, коли кумови позволяли жєнитись зъ кумою, або зъ дочкою куминою (стор. 201). Авторъ дорѣкає крылошанамъ „збитіє трунокъ горѣлчаний заживающимъ, и на утрєняхъ въ церквахъ небывающимъ“ (стор. 171). Коли-жъ ънъ у своѣмъ судѣ бувъ вельми строгій супротивъ власти духовноє, то панамъ пѣдлещувавъ ся не-въ-мѣру, и въ стихотворѣ „о веселости дворской“ порѣвнує ънъ пана зъ Христомъ (стор. 201).

Въ однѣмъ мѣсци своихъ стихотворѣвъ згадує Климентій похвално про козакѣвъ и велить ихъ ненає святыхъ шанувати (стор. 206); а вже-жъ мужикѣвъ цѣ-

¹⁾ Въ рукописи Климентія Зѣновѣєва не достает початку и кѣнца, та й въ серединѣ нема деякихъ картокъ

²⁾ П. Кулишь, „Обзоръ украинской литературы. I. Климентій“. („Основа, южно-русскій литературно-ученый вѣстникъ“. Петербургъ 1861. Январь; стор. 159—234).

нивъ ѡнъ дуже низько, уважаючи ихъ негѡдными жити въ товариствѣ людей просвѣченыхъ. Осъ его слова :

„Яко такожъ трезвому изъ пьянимъ обитать,
такъ и письменному изъ простимъ пробовать :
Бо въ простого мужика простий есть обычай,
а въ письменного особний, політичний звичай“ (ст. 176).

Ќдтакъ ѡдзываетъ ся зъ презирствомъ про женщины, котрымъ по его думцѣ наука зовсѣмъ непотрѣбна :

„Дармо, ся видить, женскъ полъ звикль письма учити :
могла бѣ церковь и безъ нихъ письма обходити ;
Бо токмо мужемъ даль Богъ небезпотребно,
а имъ, здастця, яко-бы и непотребно.

Жена письменна мужемъ простимъ погоржасть,
и якъ простака цѣле того знѣвечаетъ.

Овшемъ бо праве женамъ письмо неприлично,
тільки оно менцизнамъ потребно и слично ;

А женамъ, якъ пятого колеса, такъ треба,
а мужемъ всякимъ всюда на все то потреба“ (стор. 191).

Подаючи характеристику суспѡльного побуту на Украинѣ авторъ описуе такожъ сѣльскіѣ бурсы, щѡ звались школами. Бурсакѡвъ въ такихъ школахъ звано „нищунами“, по-за-якъ они були круглыми сиротами, щѡ поступали пѡдъ опѣку церкви. Пѡдъ проводомъ дячкѡвъ и понамарѡвъ тѣ бурсаки часто ходили до дворѡвъ на добычу, изъ за чого звано ихъ „курохватами“¹⁾. Школа була захистомъ такихъ волокитѡвъ, якимъ бувъ такожъ Климентій ; ба, дячки й понамарѣ зѡ своими приятелями

¹⁾ Въ Енеидѣ Котляревского Еней прирѡвнуе ся бурсацкому „курохватови“ :

Прибѣгъ къ Троянцямъ засапавъ ся,

Обмокъ въ поту, якъ бы купавъ ся,

Мовъ зъ торгу въ школу курохватъ.

(„Писання И. П. Котляревського“. С.-Петербургъ 1862; стор. 24.)

пили до-дуру въ такій святыни наукъ. Илюстрацію тогдѣшньої науки служить статья; „О школярахъ, дрова крадущихъ, и о школь“ (стор. 173).

А вже жь погляды сего автора на моральность були вельми хитливі. Иногдѣ бувъ онъ строгимъ проповѣдникомъ покаянн, а небавомъ опбеля не боронивъ грѣшити по-тай людскихъ очей (стор. 185).

Хоча-жь свѣтоглядъ Климентія бувъ подекуды дивовижнымъ, то все-таки збрникъ его стихотворбвъ малюе досыть вѣрно Украину за гетьманованн Мазепы. Особливо-жь важна его характеристика сучасныхъ цехбвъ и ремѣсникбвъ (стор. 207--231). Справдѣ, ще въ першбй половинѣ XVIII. вѣку процвітавъ на Украинѣ промыслъ не-абы-якій. Та отъ, пбдѣ чужою кормигою запропастилось добро землѣ, котра колись кипѣла медомъ и молокомъ¹⁾. Закрѣпощене люду лягло тяжкою недолею на примучену Украину, и бдтакъ колишнй веселоцѣ минулись безъ слѣду въ степахъ, засѣяныхъ могилами.

Изъ писанн Климентія Зѣновѣва можна дбзнатись, що онъ бувъ Полѣщукомъ, по-за-якъ въ его мовѣ добавчавмо прикметы нарѣчнн полѣского.

2. Григорій Савичъ Скворода²⁾. Сей славный мужъ родивъ ся на Украинѣ въ Чернухахъ, селѣ Кіѣвской

¹⁾ Лѣтопись Величка, I. 5.

²⁾ Литература: 1) „Скворода, украинскій писатель XVIII вѣка“. Матеріалы для исторіи южнорусской литературы. Статья Ореста Халыевского („Основа, южно-русскій литературно-ученый вѣстникъ“. С.-Петербургъ 1862; серпень и жовтень. — 2) „Украинская Старина“. Матеріалы для исторіи украинской литературы и народнаго образованія Г. П. Данилевскаго. Харьковъ 1866. I. „Григорій Савичъ Скворода“ (стор. 1—96). — 3) „Житіе Сквороды, описанное другомъ его М. И. Ковалѣвскимъ“ („Кіевская Старина“. Томъ XVI. 1886; стор. 103—150).

губерніѣ, Лубенського повѣту въ 1722. р. Родительъ его були роду козацкаго и звѣстніи були въ повѣтѣ изъ-за честной своєї вѣдѣ. По-за-якъ Григорій назначувавъ ся гарнымъ спѣвомъ и оказувавъ охоту до науки, то отець ѡддавъ его въ Кіѣвску академію. Небавомъ потѣмъ пѣслано его въ Петербургску придворну капелю спѣвакѡвъ, и ѡдтакъ живѣ ѡнъ въ царскѡй столицѣ трохи-що-не три роки. Коли-жь царица Єлисавета навѣщала Кіѣвъ, то забрала зъ собою такожъ своихъ спѣвакѡвъ. Ѳдтакъ Сковорода не вертавъ ся до Петербурга зъ придворными спѣваками, але лишивъ ся въ Кіѣвѣ, и въ академіи ставъ учитись языкѡвъ єврейского, грецкаго и латиньского, та й вправлявъ ся въ реторицѣ, философіи, математицѣ, натуральнѡй исторіи и въ богословію. Однакже не хотѣвъ бути священникомъ, и ось заблаглось ему побачити чужій краѣ. И справдѣ сповнилось его бажанє, бо генераль-майоръ Вишневскій, ѣдучи на Угорщину до Токайскихъ гѡрѣ; взявъ его зъ собою, щобы спѣвавъ тамъ въ грецко-россійскѡй церквѣ. Тогдѣ повелось тому талантливому Украинцеву звѣдати деякіи угорскіи городы и цѣсарску столицю Вѣдень. Кажуть, що ѡнъ бувъ такожъ въ Польщи, Нѣмеччинѣ и въ Італіи¹⁾. Въ своѣй вандрѡвцѣ набувъ ѡнъ багато вѣдомостій, и коли вернувъ ся на Украину, обнявъ катедру поетики въ Переяславѣ, бувши покликанимъ на учителя тамошнимъ єпископомъ Никодимомъ Сребницкимъ. Тогдѣ написавъ Сковорода для шкѡлъ „руководство о поезіи“ на основѣ новыхъ поглядѡвъ въ тѣмъ предметѣ, изъ-за чого єпископъ велѣвъ ему тую книжку переробити. Але Сковорода не послушавъ єпископа и въ оправданю своѣмъ написавъ : „Alia res scertrum, alia ples-

¹⁾ „Украинская Старина“, стор. 21.

trum“, се значить: инша рѣчь управляти церквою, а инша — спѣвати пѣснѣ при лирѣ. Одакъ на справозданю консисторіѣ епископъ написавъ своею рукою сѣ слова изъ псалтыри: „Не живяше посредѣ дому моего творяй гордыню“.

Опѣсля живѣ Сковорода у своего пріятеля, а въ 1758. р. ставѣ домашнимъ учителемъ у помѣщика украиньского Степана Тамары, въ селѣ Каврай. Слѣдуючого року поѣхавъ въ Москву, але затуживши за Україною вернувъ ся до родины. Опѣсля живѣ зновѣ у помѣщика Тамары и займавѣ ся выхованемъ его сына. Въ сѣмъ роцѣ епископъ Бѣлгородскій Іоасафъ Миткевичъ поставивъ Сковороду учителемъ поезіѣ въ коллегіи Харкѣвскѣй. Украиньскій философъ бувъ тогдѣ доволенъ своею долею; живѣ вельми повздержно, не ѣвѣ нѣ мяса, нѣ рыбы, а тѣлько вечерѣ пивѣ молоко и ѣвѣ овоцѣ. Якъ минувъ роцъ, приѣхавъ Сковорода до епископа Іоасафа для ѣдпочинку; ажъ ось ставѣ сей іерархъ вразѣ зъ игуменомъ Гервасіемъ Якубовичемъ намовляти его, щобѣ постригѣ ся въ черцѣ, думаючи, що симъ способомъ удержити его довше при школѣ. Але Сковорода не услухавъ такои рады и пошовъ до нового своего пріятеля, щѣ живѣ въ селѣ Старици, недалеко Бѣлгорода. Тутѣ ставѣ ѣнѣ себе пѣзнавати и на сю тему написавъ кѣлька своихъ творѣвѣ. Мѣжь-тымъ епископъ Іоасафъ Миткевичъ спонукавъ его вернутись въ коллегію Харкѣвску, де ѣнѣ вчивѣ въ синтаксимѣ. Въ 1766. р. по приказу царицѣ Катерины II. отворено въ Харкѣвскихъ школахъ клясы „прибавочнѣ“, въ котрыхъ студентамъ роду шляхецкого выкладано „правила благодравія“. Урядѣ поставивъ Сковороду учителемъ для тои новой катедры. Тогдѣ написавъ ѣнѣ учебникъ п. з. „Начальная дверь къ христіанскому добродравію для молодого шляхетства Харьковской

губерніи“¹. Та отъ, найшлись завистливѣ люде, що автора сеи книжки обвинили о либеральнѣ думки, изъ-за чого бдсуджено его бдъ катедры. Такъ отже Скворода покинувъ Харкбвъ и живъ опять у своихъ приятелѣвъ. Иногда бубавъ бнъ таки въ сѣмъ городѣ и навѣстивъ такожь въ Основѣ дбмъ Квѣткбвъ. Григорій Квѣтка-Основяненко мбгъ его тогдѣ видѣти, бубши молодикомъ пѣтнацѣтилѣтнимъ. — Скворода вмеръ 29. жовтня въ 1794. р. въ селѣ Иванбвцѣ, що бддалена бдъ Харкова сорокъ верствъ. На памятнику нагробнбмъ казавъ бнъ замѣстити отъ-сю надпись: „Миръ ловилъ мене, но не поймалъ“.

Скворода бубъ прихильникомъ „массонбвъ“, котрѣ вытычили собѣ цѣль филъантропичну и любувались такожь въ мистицизмѣ¹). Наука либеральныхъ тыхъ моралистбвъ перейшла зъ Англїѣ въ Россїю (1731), и ширилась подекуды й на Украинѣ, именно тогдѣ, коли философви-аскету Сквородѣ подобалась мистична сторона „массонства“. Тблько-жь бнъ умѣвъ погодити науку „массонбвъ“ зб свѣтоглядомъ украиньскимъ. Бнъ старавъ ся двигнути землякбвъ зъ упадку національного и суспбльного, и про-те ходивъ часто мѣжь нарбдъ та звѣщавъ ему правды моральнѣ въ зрозумѣлбй мовѣ рбднбй. Хочъ отже пропаганда его була переважно мистично-религїйна и моральна, то однако въ его наукахъ скрывались такожь основы демократичнѣ. Тому-то звано его украиньскимъ Сократомъ и устнѣй его науки уважано лучшими бдъ тыхъ лекцїѣ, якѣ можна було учути въ академіи.

Наука Сквороды була лишь устна, и про-те за жи-

¹) Н. Сумцовъ, „Житіе Сквороды, описанное другомъ его, М. И. Ковальнскимъ“. Предисловіе. („Кіевская Старина“, томъ XVI. 1886; стор. 103—106).

тя не друкувавъ ђнѣ своихъ творѡвъ. Зѣ-по-мѣжь писемъ, выданныхъ по его смерти, важнѣйшїи суть отъ-сї:

1. „Библиотека духовная, содержащая въ себѣ дружескія бесѣды о познанїи самаго сьбл“. Сю книгу выдавъ М. Антоновскїй въ трохъ частяхъ въ Петербурзѣ 1798. р. при императорскѡй академіи наукъ.

2. „Начальная дверь ко христіанскому добронравїю“. Написана въ 1766. р. для молодого шляхетства Харьковской губерніи, а перероблена въ 1780. р. Моральный сей твѡръ выдано въ „Сїонскѡмъ Вѣстнику“ 1806. р.

3. „Три пѣсни Сковороды“: а) „Ой ты, птичко желтобока“; б) „Ой поля, поля зелены“; в) „Всякому городу нравъ и права“. Выдано въ „Телескопѣ“ 1831. р., ч. VI., стор. 578—582.

4. „Басни Харьковскїя“. Москва 1837.

5. „Сочиненїя въ стихахъ Григорїя Савича Сковороды“. С.-Петербургъ 1860.

Всѣ тї творы Сковороды писанї твердымъ языкомъ, щѡ приближуе ся до языка російского. Ученый сей Украинецъ познакомивъ ся за-молоду зъ методою схоластичною, котра любиалась въ языцѣ мертвѡмъ, книжнѡмъ, назначенѡмъ для вышней науки.

Мѣжь его стихотворами вызначуе ся пѣсня: „Всякому городу нравъ и права“, въ котрѡй авторъ высказуе свѡй поглядъ на тую суспѡблнѡсть, щѡ выховалась въ часѣ упадку національного житя на Украинѣ. Въ сѣи пѣсни важнїи суть особливо слѣдующїи слова:

„А мнѣ одна только въ сердце дума,
Якъ бы умерети мнѣ не безъ ума“¹⁾.

Сю пѣсню спѣвають въ Россїи слѣпїи лѣрники, хоча й змѣсть ви не всякому зрозумѣлый. Тому-то Котля-

¹⁾ „Украинская Старина“, стор. 84.

ревскій переробивъ єв въ „Наталцѣ Полтавцѣ“ и вложивъ єв въ уста возному¹⁾.

Сковорода підносивъ протестъ противъ поганого крѣпацтва, пишучи мѣжъ иншимъ такі остроумні замѣтки: „Барская²⁾ умность, будто простый народъ есть черный, видится мнѣ смѣшная, какъ и умность тѣхъ названныхъ философовъ, что земля есть мертвая. Какъ мертвой матери рождаютъ живыхъ дѣтей? И какъ изъ утробы чернаго народа вылупились бѣлые господа³⁾“.

Сковорода першій справивъ отже Україну на шляхъ широкій, далекій, на шляхъ народнои просвѣты⁴⁾. Онъ бувъ справдѣ „предитечею“ Котляревского, що явивъ ся творцемъ новой doby нашего литературного житя. Онъ бо навчивъ Котляревского ити мѣжъ нарѣдъ и просвѣщати своихъ землякѣвъ наукою здоровою, що основує ся на перекказахъ батькѣвскихъ.

б) Збѣрники та окремі твори.

На першій поглядъ здає ся не-одному, що по затратѣ національного побуту на Украинѣ загибало руске слово, та що нѣхто вже не важивъ ся списувати своихъ творѣвъ въ рѣднѣй мовѣ, коли зъ реформами Петра Великого настало для нашої батькѣвщины тяжке лихолѣтѣ. Однакже любовь до народныхъ святощій не замерла

¹⁾ „Писання И. П. Котляревського“. С.-Петербургъ 1862; стор. 320. 321.

²⁾ барскій — панскій.

³⁾ „Украин. Стар.“, стор. 80. — Можна догадуватисъ, що самъ Сковорода не писавъ своихъ творѣвъ такимъ твердымъ языкомъ, якій добачаємо въ печатаныхъ его письмахъ, та що доперва по єго смерти позмѣнювано мову первѣстного тексту на тогдѣшній языкъ державный.

⁴⁾ „Правда“, письмо наукове и литературне. Рочникъ III., 1869; стор. 256.

була ще зовсімъ въ серцю потомкѣвъ славного козацтва. И въ часѣ кормиги російскои списувано крадькома деякі суспѣльно-моральнѣ и національнѣ твори та й пѣснѣ; тѣлько-жь годѣ було такѣ писаня печатати въ часѣ реакціѣ уряду противъ давныхъ порядкѣвъ украиньскихъ. Такъ отже спочивали такѣ литературнѣ твори въ рукописахъ, або й стались духовымъ майномъ люду, та ажъ теперъ выдобувають ся рукописи зъ закуткѣвъ, и списують ся пѣснѣ зъ устѣ люду, щобы свѣтъ дѣзнавъ ся про тѣ окрушини давнѣйшихъ словесныхъ творѣвъ на Украинѣ.

1. Мѣжь рукописями XVIII. вѣку вызначае ся збѣрникъ приповѣдокъ и афоризмѣвъ. Той збѣрникъ найшовъ Н. Петровъ въ рукописи, котру мѣжь 1738—1743. рокомъ зладивъ Иванъ Ушинскѣй, ученикъ коллегіѣ Харьковскои¹⁾. Въ порядку азбучномъ списані тутъ прислѣбѣя и остроумнѣ высказѣ, якѣ позбирано не тѣлько зъ книгъ духовныхъ и свѣтскихъ, але и зъ скарбницѣ народнои устнои словесности. — Важнѣйшимъ естъ збѣрникъ пѣсень, щѣ его мѣжь рукописями Т. В. Кябальчича найшовъ И. Нейманъ²⁾. Сѣ пѣснѣ списано въ XVIII. вѣцѣ и замѣщено ихъ въ збѣрнику досыть систематично. Навпередъ идуть пѣснѣ религійнѣ, числомъ 61, а бѣтакъ находить ся 26 пѣсень свѣтскихъ. Мѣжь пѣснями религійными естъ двѣ въ мовѣ польскѣй, а то на Рѣздво Христове и въ честь чудотворного образа Богородицѣ Пѣдкаменецкои. Пѣснѣ духовнѣ рускѣ уложено въ такѣмъ языкѣ, щѣ наближуе ся до мовы народнои. Оѣтакъ мѣжь 26-ма пѣснями свѣтскими естъ 14 пѣсень руско-украинь-

¹⁾ Н. Петровъ, „Очерки изъ исторіи украинскои литературы XVIII. вѣка“. Кіевъ 1880; стор. 2—5.

²⁾ „Малорусскѣй пѣсенникъ XVIII. вѣка“. („Кіевская Старина“. Томъ IX., 1884; стор. 153—158).

скихъ, 10 пѣсень сконпоновано въ мовѣ польскѣй, а зъ двоухъ прочихъ одну списано по-россійски, а другу въ мовѣ польскѣй и рускѣй, одвѣтно перемѣнѣнъ строфѣ. Чисто-рускѣй пѣснѣ суть въ части плодомъ якогось письменника, въ части же творомъ самого народу.

2. Окремѣ творы, переважно поетичнѣй, зустрічають ся порозкиданѣ въ давныхъ лѣтописныхъ збѣрникахъ, або переходять въ рукописяхъ зъ рукъ до рукъ и бѣтакъ стають ся звѣстными оповѣщенемъ одвѣтного тексту въ журналахъ, щѣ выдають ся именно въ Россіи.

Мѣжъ стихотворами змѣсту суспѣльно-морального ачейже найкрасшою есть „Пасхальная вирша“, котру говорили козаки-чорноморцѣ¹⁾ „великому гетману, князю Потемкину“²⁾ на свѣтлый день праздника пасхи (въ 1786—1787. р.). Сея „вирша“ есть творомъ якогось письменного козака, щѣ, хочъ корыстувавъ ся стихомъ силабичнымъ, переймивъ духа поезіѣ протонародной. Чорноморцѣ вѣтаючи князя Потемкина въ день воскресеня Христоваго заявили въ религійно-моральнѣмъ стихотворѣ гуморъ украинскѣй, смѣючи скрѣзь слѣзы, неначе-бъ сподѣвались, щѣ воскресне ще колись козацка воля, котру занастили могучѣ супостаты. Осъ и початокъ сеи „пасхальной виршѣ“ :

„Христось воскресъ! Радъ мѣръ увесь, дождавши Божой ласки,
Теперь усякъ наився въ смакъ свяченои паски.

¹⁾ „Чорноморцѣ“, се-бъ-то чорноморске козацке вѣйско, вѣтворились изъ Запорожцѣвъ въ 1786. р.

²⁾ Князь Григорій Потемкинъ бувъ за царицѣ Катерины II генераль-губернаторомъ земель новороссійскихъ, — де нынѣ губернія Херсоньска, Катеринославска и Таврицка зъ провинцію Бессарабію. Онъ бажавъ выгнати Туркѣвъ зъ Европы и но-

Все гуляють, выхваляють воскресшого Бога :
 Уже тая, що до рая, протерта дорога.
 Злих духи, такъ якъ мухи, вси уже послызли :
 Загнавъ Ісусъ въ пекло по усь, щобъ христьянъ не
 [гризли,
 А смерть люта, що намъ тута дуже докучала,
 По болотамъ, очеретамъ, біжучи кричала,
 Тамъ судига теперъ бига, якъ шалена зъ ляку :
 Бо Богъ съ Христомъ чорта съ хвостомъ прогнавъ ,
 [якъ собаку.
 Сей чортъ темный, князь пекельный, зъ смертю по-
 [лыгавъ ся :
 Всихъ зажерти, въ адъ заперти — такъ винъ умовлявся.
 Вони тоє, вкupi двое, знюхавшись сацюють,
 Хоть старого, хоть малого, всихъ туды лабцюють.
 Була воля: хоть и кроля, у рай не пускають,
 Хоть бы святыхъ, вони и тихъ у пекло таскають...⁽¹⁾

Важніє суть такожъ деякіє стихотворы змѣсту су-
 спѣльно-политичного. Такъ уже въ лѣтописи шляхтича
 руского, Іоахима Ерлича, находимо пѣсеню про Миколу
 Потоцкогo, гетьмана коронного²⁾. Одатъ въ лѣтописи
 Величка читаемо именно сїє стихотворы: а) „Епитафіонъ“
 гетьману Бруховецкому³⁾; б) сатиричный вѣршъ, писа-
 ный тогдѣ, коли Самойловича зложено зъ гетьмана⁴⁾.

Коли-жь грамотѣє списували свои вѣршѣ мовь-то
 на-прихаци, то нарѣдъ руско-украиньскій звеличивъ

сивъ ся зъ пляномъ реставраціє колишнього царства византій-
 ского. Въ 1788. р. ставъ бнѣ гетьманомъ козаковъ катеринослав-
 скихъ и черноморскихъ.

1) „Кіевская Старина“. Томъ II., 1882; стор. 168—171.

2) Гляди стор. 256., замѣт. 2.

3) Лѣтопись Величка, II., стор. 164. 165.

4) *ibid.* III. 15—17. — Порѣвн. стор. 384.

именно Хмельницину чудовими пѣснями, гадаючи, що „второй Мойсей“ приверне цѣлѣй Украинѣ свободу й волю¹⁾. — Одаткъ богато стихотворѣвъ, списаныхъ козаками або й учеными грамотѣями въ XVII. и XVIII. вѣцѣ, увѣйшли въ нарѣдъ и стались пѣснями людowymi. Такъ пѣсню „Бхавъ козакъ за Дунай“ въ начатку XVIII. вѣку уложивъ украинскій козакъ Семень Климовскій²⁾.

А вже-жь просвѣтнй змаганя поодинокихъ Украинцѣвъ, що тихцемъ списували словеснй творы, не могли бути выразомъ литературного житя въ нашѣй батькѣвщинѣ. Треба було, щобъ тая искра, що тлѣла на згарипи народной святынѣ, запалахкотѣла яснымъ поломямъ, — треба було, щобъ утворились уста матери-Руси, замкненй вѣковою недолею, чтобы жива мова сталась неначе водою цѣлющою для примученого народу. Та отъ, майже до кѣнца XVIII. вѣку наша зѣрка просвѣтна все ще покрывалась чорными тучами, поки не повѣяло животворнымъ леготомъ ѣдъ степѣвъ украинскихъ, поки не загомѣло чаруючимъ звукомъ рѣдне слово, якимъ Иванъ Котляревскій ожививъ духову мертвоту на руинахъ колишньої козачины. Такъ отже поблагословилося на свѣтъ, засвітала ясна денница, та й заблїсла надѣя на лучшу долю матери-Руси.

И забудеться срамотня
Давняя година,

¹⁾ Про поезію прѣстонародну напишемо одвѣтну статью въ додатку до исторіѣ литературы руской. — Тй пѣснѣ про Хмельницину збравъ Н. Костомарѣвъ, и выдавъ ихъ въ третѣмъ томѣ своего збору „Богданъ Хмельницкій“. С.-Петербург. 1884; стор. 307—417.

²⁾ „Старосвѣтскій Бандуриста“. Книга первая. „Избранныя малоросійскія и галицкія пѣсни и думы, собралъ Николай За-кревскій“. Москва 1860; стор. 31. 32.

И оживе добра слава,
Слава України,
И свѣтъ ясный, невечерній
Тихенько засьяе...¹⁾.

¹⁾ Т. Г. Шевченко. „Кобзарь“. У Празі 1876. II., стор. 71.

ПЕРЕГЛЯДЪ.

	Сторона
Вступъ	V
Передні замѣтки про исторію литературы въ загалѣ.	
Подѣлъ исторіѣ литературы руской на періоды .	1
Періодъ першій.	
Загальний поглядъ историчный и литературный .	5
I. Литература церковна.	16
а) Писателѣ.	
1. Иларіонъ	16
2. Теодосій Печерскій	17
3. Яковъ Мнихъ	18
4. Никифоръ	18
5. Кирило Туровскій	19
6. Данило Мнихъ	21
б) Збѣрники та инші памятники	23
1. Два Изборники Святослава	24
2. Патерикъ печерскій	26
3. Евангеліе Крилоское або Галицкое	28
II. Литература свѣтска	29

	Сторона
Збóрники, лѣтописи та инші памятники.	
1. Правда русьская	30
2. Поученіє дѣтямъ Володимира Мономаха	39
3. Лѣтописи	42
а) Лѣтопись Несторова	45
б) Лѣтопись Кіѣвска	54
4. Моленіє Данида Заточника	56
5. Слово о полку Игоревѣмъ	60
Періодъ другій.	
Загальний поглядъ историчный и литературный	76
I. <i>Литература церковна.</i>	85
а) Писателѣ.	
1. Кирило II.	86
2. Серапіонъ	88
3. Кипріянь	89
б) Збóрники. Литература апокрифична.	
1. Кормчая книга	90
2. Пчела	91
3. Златая Цѣпь	92
4. Литература апокрифична	94
II. <i>Литература свѣтска.</i>	97
1. Лѣтопись Волинсько-Галицка	97
2. Грамоты	
а) Грамота князя Льва	102
б) Грамоты литовско-рускій	103
3. Литература апокрифична	105

Періодъ третій.

Загальний поглядъ историчный и литературный	106
---	-----

I. <i>Литература церковна</i>	129
а) Писателѣ.	
1. Фотій	131
2. Григорій Цамблакъ	133
3. Симеонъ Будный	133
4. Христофоръ Броньскій	135
5. Мелетій Смотрицкій	136
6. Иванъ Вишенскій	139
7. Кирило Транквилионъ-Ставровецкій	143
8. Захаръ Копыстенскій	145
9. Лаврентій Зизаній Тустановскій	147
10. Исаія Борисовичъ Копинскій	148
б) Перші типографы. Выдана Библія и книгъ церковныхъ. Рукописи.	
1. Швайпольтъ Фѣоль	151
2. Францискъ Скорина	154
3. Иванъ Федорѣвъ. Выдана Библія Острожской	159
4. Михайло Сльозка	166
Рукописні переклады Библія.	
1. Пересопницкое Евангеліе	169
2. Рукопись Дмитра изъ Зинкова	171
3. Рукопись Луки зъ Тернополя	172
II. <i>Литература свѣтска</i>	173
1. Граматики и словарѣ	
а) АДЕЛФОТНЕ	177
б) Грамматика и лексиконъ Лаврентія Зизанія Тустановского	181
в) Грамматика Мелетія Смотрицкого	184
г) Лексиконъ Памва Беринды	187
2. Лѣтописи	191

	Сторона
а) Лѣтописецъ рускій. Лѣтописецъ великихъ кня- зѣвъ литовскихъ	191
б) Лѣтопись литовска	195
в) Коротка Кіѣвска лѣтопись	196
г) Лѣтопись Львѣвска	198
 Лѣтописи рукописнѣ.	
а) Лѣтописцѣ Волини и Украины	203
б) Лѣтописецъ великого князства литовского и жомойтского	205
в) Діарій Федора Євлашовского	206
3. Законодательство	206
а) Судебникъ Казимира Ягайлончика	207
б) Статутъ литовскій	209
в) Право Магдебурске	214
4) Повѣсти и казки	216
а) Повѣсть про Соломона и Китовраса	217
б) Повѣсть про Александра Македонського	221
в) Повѣсть про вѣйну Троянську	222
г) Приказки Пильпая, або Стефанидъ и Ихни- латъ	224
д) Казка про Индію богату	227
е) Казка про купця Дмитра Басаргу	228
ж) Повѣсть про Девгенія Акрита	230
з) Повѣсть про Синагрипа, царя Адорѣвъ	232
з) Історія о Варлаамѣ и Іоасафѣ	232

Періодъ четвертый.

Загальний поглядъ историчный и литературный	235
I. Литература церковна	265
а) Писателѣ.	
1. Петро Могила	267

Сторона

2. Сильвестеръ Коссовъ	282
3. Иннокентій Гизель	286
4. Лазарь Барановичъ	291
5. Іоанникій Галятовскій	303
6. Антонъ Радивилѣвскій	318
7. Симеонъ Полоцкій	319
8. Дмитро Туптало Ростовскій	327
б) Литература апокрифична	334

II. *Литература релігійно-драматична.*

1. Генеза рускихъ мистерій	340
2. Розвѣй релігійної драми на Руси	342
3. Інтермедіѣ або інтерлюдіѣ	354
4. Драмы вертепнѣ	360

III. *Литература исторична* 366

а) Писателѣ.

1. Иннокентій Гизель	367
2. Леонтій Боболинскій	371
3. Самовидецъ	373
4. Григорій Грабянка	376
5. Самойло Величко	379
6. Степанъ Лукомскій	387
7. Микола Ханенко	389
8. Петро Симоновскій	392
9. Георгій Конисскій	392
10. Александеръ Ригельманъ	393

б) Лѣтописнѣ збѣрки.

1. Лѣтопись Густиньска	394
2. Краткое описаніе Малороссіи	396
3. Лѣтопись Хмельницка	397
4. Лѣтопись Чернигѣвска	399

	Сторона
5. Руськая достовѣрная лѣтопись	402
IV. <i>Литература суспѣльно-моральна и національна</i>	406
а) Писателѣ:	
1. Климентій Зѣновѣвъ	407
2. Григорій Савичь Сковорода	410
б) Збѣрники та окремі твори	415

ПОПРАВКИ ЗАМѢЧЕННЫХЪ ПОХИБОКЪ.

Сторона	138.	стрѣчка	5.	зъ горы читай	АПОЛЕІА	замѣсь	
							„Аполлія“.
Стор.	167.	стрѣчка	11.	зъ горы читай	1638.	зам.	1538.
”	”	”	11.	зъ дол.	”	1643.	” 1543.
”	182.	”	5.	зъ горы	”	хосенъ	” хосепъ.
”	242.	”	1.	зъ дол.	”	139	” 136.
”	244.	”	6.	”	”	механичный зам. меха-	
							ничный.
”	311.	”	3.	зъ горы	”	<i>Скарбница потребная</i>	
							зам. <i>Скарбница погребная.</i>
”	314.	стрѣчка	12.	зъ дол. читай	łaskę	зам.	łaską. /
”	404.	”	6.	зъ горы	”	Кушки	” Кушка.
”	413.	”	10.	”	”	версть	” верствъ.

ВП. Читателѣ въ Россіи зволють въ вымовѣ самозвукѣвъ отъ-се наблюдати: а) **Ѣ** въ серединѣ й въ кѣнци слова або складу (силябы) = **i**, а въ начатку слова й складу = **ji**; отже: вѣкъ = **vik**, лѣдъ (лѣдъ) = **lid**, водѣ = **vodі**, дѣло = **dіlo**, ѣхати = **jіhati**, моѣмъ (моѣмъ) = **mojim**; — б) **Ѡ** въ серединѣ слова = **i**, а въ начатку слова = **vi**: кѣнь = **kinь**, Ѡвця = **vivця**; — в) **Й** = **i**: добрый = **dobri**; — г) **и** по спѣвзвукѣвъ въ серединѣ й въ кѣнци слова та складу = **ы**, въ начатку слова = **i**, а по самозвукѣвъ = **ji**; отже: клинъ = **klyn**, жито = **жито**, робити. = **robity**, имя = **imя**, мои = **moji**, поити = **pojiti**. Такожъ по **г, н, х** вымовляе ся **и (i)** якъ **ы** именно тогдѣ, коли на сѣмъ самозвукѣ лежить наголосъ (*accentus*); прим. благій = **blagij**, рѣдкій = **ridkij**, сухій = **sukij**.

MAIN STACKS

The Ohio State University

3 2435 023145386

Istorija literatury ruskoj /
PG3905O35

001
V1